

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
Міністерство освіти і науки України

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОЧ СВІТЛАНА ВАДИМІВНА

УДК 321.001.7

ДИСЕРТАЦІЯ

ТРАНСКОРДОННІ ПРОСТОРИ ТА СПІЛЬНОТИ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ: КЛІВАЖІ ЛОКАЛЬНОСТІ

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С. В. Коч

Науковий консультант: Польовий Микола Анатолійович, доктор політ. наук,
професор

Одеса – 2019

АНОТАЦІЯ

Коч С. В. Транскордонні простори та спільноти в політичному процесі: кліважі локальності. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2019.

Наприкінці ХХ століття відбулись глобальні зміни динаміки та структури політичного процесу, які проявилися в нових соціально-культурних розколах, в зміні характеру та форми взаємодії держав, в розумінні соціального порядку. Трансформації масштабу стратегічних територій та вихід на політичну арену несистемних акторів обумовили нові акценти в розвитку політичного процесу і соціально-політичного простору, які передбачають врахування балансу між мережами «партнерства», державними та наддержавними інститутами.

Актуальність системного моделювання політичного простору, переосмислення функціональних завдань національних та державних кордонів, прикордонних просторів та їх суб'єктів обумовили формування нового об'єкту міждисциплінарного аналізу – транскордоння.

Державні кордони в Європі втратили однозначної функції розмежування та фільтрації, стали частиною транскордонних просторів, що змінило погляд на функції та форми участі національних держав у процесах інтеграції, які вимагають від них ремодуляції дії державного суверенітету, формують нове розуміння простору реалізації національного інтересу.

Представлене дослідження орієнтовано на виявлення системних трансформацій транскордоння як простору соціально-політичної дії в умовах глокалізації. Ці трансформації відбуваються через визначення регіону суб'єктом політичного процесу, через наділення меншин можливостями

політичного представництва, через механізми децентралізації, денаціоналізації та забезпечення дії принципів субсидіарності та багаторівневості управління.

Організація транскордонних просторів в Європі демонструє, що цей процес пройшов шлях від визнання нелегітимності транскордонних форм взаємодії, до стану легітимного утворення під протекторатом Ради Європи та ЄС. Вони спрямовують процес регіоналізації на рівень участі локальних суб'єктів (місцеві ради, райони, меншини, соціальні локальні групи), створюючи наднаціональні структури та умови для дистанціювання концепту нації від концепту держави.

В роботі розглядаються феноменальні особливості транскордоння, як системи соціально-політичних відносин, яка сформована внаслідок процесів реструктуризації та перемасштабування територіально-політичних систем під впливом тенденції глокалізації та нових політик національних держав щодо периферійних та прикордонних просторів. Неформальні соціально-політичні практики локальних спільнот, як нових суб'єктів глобального простору, підживлюють соціально-політичні кліважі транскордоння.

Повсякденні практики локальних груп формують автономні соціальні простори, які в транскордонні створюють багаторівневу систему діючих агентів. Суб'єктами простору є еліти, групи інтересів, суспільні рухи, партії, соціальні інститути, тощо. Здатність локальних груп створювати соціальне місце та систему нормативного сприйняття реальності стримує процеси, які перетворюють прикордоння у периферію.

В транскордонні позиціонування ідентичності локальних спільнот обумовлюється динамікою соціально-політичних змін простору, структурами населення, способами поширення інформації, еволюцією системи очікувань. Множинність та рухливість актуальних форм ідентифікації демонструє прагматичний підхід груп щодо соціальної адаптації в умовах дисфункціональної та фрагментованої системи державного управління. Групи формують ідентифікаційні стратегії навколо таких ідентичностей як: капсульна, дифузна, кластерна, кризова або гібридна.

Представлено процес переосмислення територіального принципу організації соціально-політичних систем через поняття локальності, мережовості, регіоналізму, багаторівневості та у зв'язку з сучасним застосуванням технологій критичної геополітики в контексті нових якостей суспільного простору. Глокалізація демонструє, що глобалізація відбувається не в одновимірному просторі, а проявляється як транслокальність.

Досліджено процес зміни сучасної світової структури і конфігурації політичних гравців. В контактних транскордонних просторах, крім системних гравців – держав, транснаціональних і національних корпорацій, набули суб'єктності малі несистемні групи – субетнічні, діаспори катаклізми, територіальні соціальні структури, тощо. Соціально-політичні можливості таких груп виявилися якісним політичним ресурсом, який став умовою для: набуття ними характеристик суб'єктів політичних відносин; створення нових принципів структурування політичного простору; трансформації поглядів на соціальні процеси як такі, що формують політичний простір.

Розглянуто процес інституціалізації нових соціально-політичних суб'єктів. Соціальному порядку в транскордонні характерно зіткнення мережевої та структурної форм організації, це пояснює ефект плинності соціальних форм. Конфлікт між мережевою та центр-периферійною системою проявляється як вибіркове застосування законодавства; розмивання стандартів; інституціональна еластичність; збільшення клієнтських відносин та відносин на основі «спорідненої солідарності».

В роботі визначені проблеми між урядами держав та регіональними органами влади. Вони включили маніфестацію ідей автономізму та федералізму, розподіл владних повноважень між національними та локальними рівнями, «перфорацію» національних суверенітетів як ідею прояву гнучкості та адаптивності, що представлена умовою наднаціональної інтеграції, наприклад, європейської. Показана суб'єктивізація локальних соціальних мереж, які існують завдяки соціальним практикам понад традиційними формами публічних порядків. Такі нелегітимні, несистемні, мережеві практики діють

завдяки прагматичним інтересам учасників.

Показані правові зміни, які супроводжують нове глобальне бачення регіональних та локальних суб'єктів. Правовій реальності транскордоння характерні зміни в уявленні про межу дії національного права. Правове поле трансформується за рахунок включення нових суб'єктів та змін їх правового статусу, повноважень та прав традиційних акторів. Функціонування транскордоння забезпечується лабільністю правової регламентації як наслідку дії наднаціональних акторів, їх стандартів врегулювання соціально-політичних відносин, а також за рахунок розвитку транснаціонального права як форми захисту національних інтересів за межами державних кордонів.

Визначений досвід, сталих транскордонних просторів, який демонструють країни Нової Східної Європи, де процес утворення модерних держав накладається на постмодерні проекти децентралізації та денаціоналізації з боку інтеграційної системи ЄС. Це обумовило зосередження уваги на моделях організації соціально-політичних практик, які реалізують локальні суб'єкти транскордоння, в межах якого набула політичної інституалізація Україна, як нова модерна держава.

Представлено аналіз системного моделювання простору, розташованого в межах трикутника регіону Східної Європи: від Балтики до Адріатичного та Чорного морів, довгий час сегментованого дезінтеграцією континентальних імперських утворень: Австро-Угорського, Германського, Османського та Російського. Множинність транскордонних меншин, гібридних етноконфесійних та етносоціальних груп, діаспор катаклізми, розділених кордонами модерних держав, зумовила стабільність антимодерної складової в регіоні. Показано, що дисконтинуальність поясу прикордонної полоси Східної Європи отримала закріплення в практиках етносоціального сегментування, подібних до цислейтанської політики культурної автономії.

Показано, що ендегенний конфлікт, обумовлений зіткненням стабільних транскордонних практик соціально-політичної організації з ідеологіями модерних націоналізмів держав Тримор'я, отримує перспективу вирішення

шляхом інтеграції прикордонного простору Східної Європи в систему транскордонних взаємодій Європейського простору.

Постмодерна епоха створила умови для позиціювання наднаціональних та транскордонних систем, як антагоністів етатистської системи. Сучасний політичний процес передбачає участь акторів мережевої децентралізованої системи. Зазначено, що нова адхократична форма просторової морфології відносин демонструє умови, коли локальність постає як форма прояву глобального, а кожна організаційна структура вступає у взаємодію в двох просторах «вертикально-ієрархічному» та в «горизонтально-мережевому».

Досліджено процес адаптації національних держав до викликів які здійснюють процеси децентралізації. Визначено створення політичних та інституціональних умов для використання політичного ресурсу нових акторів політичного процесу. Визначено трансформації вихідної умови модерності – національної ідеології. Представлений аналіз нових національних стратегій держав Східної Європи та Туреччини, які демонструють розширене тлумачення національного простору, акторів та інтересів. Нові регіональні стратегії розвитку Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини, Туреччини, Угорщини, Чехії спрямовані на використання ресурсної системи споріднених груп та просторів, що пояснюється, з одного боку, формою компенсації відцентрових процесів, з другого, формою реалізації постімперських геополітичних амбіцій.

Визначено, що форма соціально-політичної організації, яка виражена поняттям «діаспора», є зручною для інструменталізації лобізму держав через наднаціональні та неурядові структури. Інструменталізацію діаспор обумовлюють: боротьба меншин за позитивну дискримінацію та прагнення інтеграційних регіональних систем використовувати соціальний капітал мобільних та локальних систем.

Соціально-культурні мережі діаспорного типу, набуваючи якостей політичних суб'єктів, розвивають форми реалізації позатериторіального національного інтересу та виконують функцію націєутворюючої системи.

Формат соціально-політичної інклюзії мережевих утворень діаспорного типу, форми участі в процесах глобального, національного та локального рівнів обумовлені їх природою. Найбільш високий рівень інституалізації демонструють класичні діаспори, вони вкорінені в соціально-політичних простір приймаючих держав і виконують роль меценатів щодо відновлених ними Батьківщин. Історичні діаспори, утворені внаслідок змін кордонів, створюють систему соціально-політичних мереж, які здатні до акумуляції та репрезентації національної ідеї, яка підтримана метрополією та її стратегією зовнішньополітичного розвитку. Мережеві діаспори, що утворені міграційними спільнотами, орієнтовані на акумуляцію соціального ресурсу приймаючих держав. Їх соціальні зв'язки складають інтерес для метрополій, які ініціюють і реалізують процес інституалізації.

Нові тенденції організації соціального відбуваються через практики багаторівневості систем державного управління, децентралізації, автономізації, квазі-державності, регіоналізації. Регіоналізація та соціально-політичне кліважування простору відбувається переважно в межах традиційних соціально-політичних форм, обумовлюючи їх адаптацію або руйнацію.

SUMMARY

Koch S. V. Transboundary Spaces and Societies in Political Process: Cleavages of Locality. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Political Science in specialty 23.00.02 “Political Institutions and Processes” – “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odessa, 2019.

Global changes of dynamic and structure of political process, occurred at the end of the XX century, were reflected in new socio-cultural splits, in changes of character and form of states’ cooperation, in understanding of social order. Transformation of strategic territories’ scale and emergence on political stage of unsystematic actors put new emphasis within development of political process and socio-political space that provided balance between networks of “partnership”, national and supranational institutes.

Relevance of systematic modeling of political space, reconsideration of functional objectives of national and state borders, borderlands and their parties became a reason for formation of new subject of multidisciplinary analysis – transboundary.

State borders in Europe lost unambiguous functions of cleaving and filtration and became a part of transboundary spaces that have changed a view on national states’ functions and forms of participation in integration processes that require from them to remodulate the state sovereignty activity and form new understanding of the space of national interest realization.

Present research has been focused on exploring systematic transformations of transboundary as a space of socio-political action under conditions of globalization. These transformations are implemented through recognition of region as a party of political process through enabling minorities to be politically represented, through mechanisms of decentralization, denationalization and ensuring implementation of principles of subsidiary and multilevel management.

Organization of transboundary spaces in Europe demonstrates that this process has worked the way up from recognition of illegitimacy of transboundary forms of cooperation to position of legitimate unit under protectorate of the Council of Europe and the EU. They have directed the process of regionalization to the level of participation of local parties (local councils, districts, minorities, social local groups) by creating supranational structures and conditions for distancing the concept of “nation” from the concept of “state”.

The thesis has been devoted to consideration of phenomenal features of transboundary as a system of socio-political relations, formed in result of restructuring and rescaling of territorial-political systems under influence of glocalization tendency and national states’ new policies on peripheral and borderland spaces. Nonformal socio-political practices of local societies, as new parties of global space, foster socio-political cleavages of transboundary.

Daily practices of local groups form autonomous social spaces that create multilevel system of active agents within transboundary space. Actors of the space are elites, groups of interests, social movements, parties, social institutes, etc. Local groups’ ability to create social place and system of normative perception of reality, restrains the processes that transform borderland into periphery.

Positioning of local groups identity in transboundary space has been determined by dynamic of socio-political changes in the space, population structures, evolution of expectation system. Multiplicity and mobility of current forms of identification demonstrate the groups’ pragmatic approach to social adaptation under conditions of dysfunctional and fragmented system of state government. Groups form identification strategies around such identities as: capsular, diffusive, clustered, crisis or hybrid.

The thesis has demonstrated process of reconsideration of territorial principle of socio-political system organization through definitions of the terms “locality”, “social network”, “regionalism”, “multilayerness” and in connection with application of modern critical geopolitics’ technologies in context of new features of public space. Glocalization demonstrates that globalization is realized not in one-dimensional space, but appears as a translocality.

The process of transformation of modern world structure and political players' configuration has been researched. Within contact transboundary spaces, besides systematic players such as states, transnational and national corporations, the status of parties has been acquired by small non-systematic groups: sub-ethnic, diasporas of cataclysm, territorial social structures, etc. Socio-political opportunities of such groups have appeared as a qualitative source that became a condition for: acquisition of party of political relations features; creation of new principles of political space structuring; transformation of views on social processes as on such that form political space.

In the thesis, the process of new socio-political parties' institutionalization has been considered. Social order in the transboundary is characterized by clash between network and structural forms of organization that explains the effect of fluctuating social forms. Conflict between network and center-periphery system has appeared as a selective application of legislation; standards dilution; institutional elasticity; increasing in a number of cliental relations and relations on the basis of "cognate solidarity".

The thesis considers problems between state governments and regional governmental bodies, including manifestation of autonomism and federalism ideas, distribution of power between national and local levels, "perforation" of national sovereignties as an idea of expression of flexibility and adaptiveness presented as a condition for supranational integration, for example, European. Process of acquiring the status of party by local social networks that exists due to social practices beyond traditional forms of public orders has been demonstrated. Such illegitimate, unsystematic network practices act due to pragmatic interests of participants.

Legal changes that go along with new global vision of regional and local parties have been demonstrated. Legal reality of transboundary is characterized by changes in imaginations about extent of national law applicability. Legal environment is transformed in result of inclusion of new parties and changes in their legal status, powers and rights of traditional actors. Functioning of transboundary space is ensured by lability of legal regulation as a consequence of supranational actors' activity, their

standards of socio-political relations regulation, and due to development of transnational law as a form national interests protection outside state borders.

The thesis analyzes an experience of stable transboundary spaces that is demonstrated by countries of New Eastern Europe, where process of modern states formation has been overlaid on postmodern projects of decentralization and denationalization by integrational system of the EU. That became a reason for focusing attention on the models of socio-political practices organization, realized by local parties of transboundary space, within which Ukraine as a new modern state has been politically institutionalized.

The thesis has demonstrated analysis of systematic modelling of space, situated within triangle between the regions of Eastern Europe – from the Baltic to the Adriatic and the Black Seas, that had been disintegrated for a long time by continental imperial formations: Austro-Hungarian, German, Ottoman and Russian. Multiplicity of transboundary minorities, hybrid ethno-confessional and ethno-social groups, diasporas of cataclysm, separated by modern states' borders, became a reason for stability of anti-modern component in the region. The thesis has demonstrated that discontinuity of the “belt of borderland line” of Eastern Europe has been enshrined in practices of ethno-social segmentation that are similar to Cisleithanian policy of cultural autonomy.

It has been demonstrated that endogenous conflict, caused by clash between stable transboundary practices of socio-political organization and ideologies of Tree-Seas states modern nationalisms, acquires a perspective to be settled by integration of Eastern Europe borderland space into system of transboundary cooperation of European space.

Postmodern era creates conditions for positioning supranational and transboundary systems as antagonists of etatism system. Modern political process provides participation of decentralized network system actors. It has been mentioned that new adhocratic form of space morphology of relations demonstrates conditions, when locality appears as a form of expression of global and each organizational structure enters into cooperation in two spaces – “vertical hierarchy” and “horizontal

networking”.

The thesis has considered the process of national states adaptation to challenges caused by decentralization. Process of formation of political and institutional conditions for using of new political actors' resources has been analyzed. It has been defined that initial condition of modernity – national ideology has been transformed. Presented analysis of new national states' strategies of Eastern Europe and Turkey demonstrates extended understanding of national space, actors and interests. New regional strategies of Bulgaria, Czech Republic, Hungary, Poland, Romania, Slovakia, Turkey development are directed on use of resource system of cognate groups and spaces that is explained, by the one side, as a form of compensation of centrifugal processes, and, by the other side, as a form of post-empire geopolitical ambitions realization.

It has been defined that the form of socio-political organization expressed by the term “Diaspora” is convenient for instrumentalization of states' lobbying through supranational and nongovernmental structures. Instrumentalization of Diaspora has been caused by: fighting minorities for positive discrimination and intention of integrational regional systems to use social capital of mobile and local systems.

Socio-cultural networks of diasporic type, acquiring features of political parties, develop the forms of exterritorial national interest and execute the function of nation-building system.

Format of socio-political inclusion of network units of diasporic types, forms of participation in the processes of global national and local levels are determined by their nature. The highest level of institutionalization is demonstrated by classic diasporas; they have been implanted in socio-political space of host countries and play the role of Maecenas in regard to homelands, renewed by them. Historic diasporas, formed in result of borders changing, create a system of socio-political networks that are able for accumulation and representation of national idea that is supported by metropole and its strategy of foreign policy. Network diasporas, formed by migrational societies, are focused on accumulation of host countries' social resource. Their social connections are interested for metropolises that initiate and realize the

process of institutionalization.

New tendencies of organization of social are realized through the practices of multilayered governance, decentralization, autonomization, quasi-statehood, regionalization. The regionalization and socio-political space cleaving take place mostly within traditional socio-political forms, defining their adaptation or destruction.

Key words: transboundary, transborder, (transfrontier, borderland), nation, state, region, local group, Diaspora, political process, political institute, identity, social order, decentralization, lobbyism.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Коч С. В. Транскордоння: простір соціально-політичного порядку: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 362 с.

Монографії у співавторстві / Розділи в монографіях

2. Koch S. The National Self-Determination Projects of Greece and Bulgaria: The Role of Ethnic Bessarabian Diasporas. *Europe and the Black Sea Region. A History of Early Knowledge Exchange (1750–1850)* / D. Gutmeyr, K. Kaser (Eds.). Wien: Lit Verlag GmbH. 2018. P. 289–310.
3. Коч С. В. Регіоналізм у зовнішній політиці України та її сусідів в епоху пост-правди. *Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди»* / під заг. ред. О. І. Брусиловської. Київ: Вадекс. 2018. С. 100–137. (співавтор Узун Ю. В.)
4. Коч С. В. Греки. *Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины* / под ред. А. И. Киссе, А. А. Пригарина, В. Н. Станко. Одесса: PostScriptUm – Смил. 2012. Раздел 2. Очерк 5. С. 329–388.
5. Коч С. В. Добрососедство и межэтническое взаимодействие. *Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины* / под ред. А. И. Киссе, А. А. Пригарин, В. Н. Станко. Одесса: PostScriptUm – Смил. 2014. Раздел 3. Очерк 1–2. С. 637–684.

Статті, опубліковані у фахових виданнях України

6. Коч С. В. Регіональні особливості етнокультурних процесів в Україні і формування національної ідеї. *Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць*. Одеса: Астропринт. 2001. Вип. 11. С. 671–676.

7. Коч С. В. Концептуальні проблеми прав етносів. *Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць*. Одеса: Юридична література. 2001. Вип. 12. С. 267–280.
8. Коч С. В. Громадянський та етнічний націоналізм: проблеми трансформації. *Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць*. Одеса: Астропринт. 2003. Вип. 17. С. 256–264.
9. Коч С. В. Особливості процесу символізації суспільно-політичної сфери. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут Держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2007. Вип. 35. С. 664–671.
10. Коч С. В. Моделі устрою територіально політичних систем з позицій центр-периферійних відносин. *Вісник Одеського Національного університету. Серія: Соціологія та політичні науки*. 2007. Т. 11. Вип. 10. С. 239–256. (співавтор Узун Ю. В.).
11. Коч С. В. Закономірності формування національно-мовної політики. *Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць*. Одеса: Фенікс. 2007. Вип. 32. С. 264–271.
12. Коч С. В. Диаспори в миграционном процессе Европы. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2012. Вип. 57. С. 553–558.
13. Коч С. В. Консолідована демографічна політика ЄС як засіб подолання «геронтофобії» та «синдрому Доріана Грея». *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. Одеса: Астропринт. 2012. Т. 17. Вип. 2 (16). С. 116–127. (співавтор Узун Ю. В.).
14. Коч С. В. Методологические проблемы локально-региональных и приграничных исследований. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут Держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2013. Вип. 61. С. 460–467.
15. Коч С. В. Політико-правові аспекти історичних джерел українського демократичного транзиту: вибори до установчих зборів УНР 1917 р. *Науковий*

вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. Одеса: Фенікс. 2014. Вип. 7. С. 89–103.

16. Коч С. В. Функциональные возможности пограничья в исследовательских стратегиях. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* Київ: Інститут Держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2014. Вип. 64. С. 447–451.

17. Коч С. В. Трансформации идентификационных стратегий болгар Украины: социально политические условия и адаптационные практики. *Політичне життя.* Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2017. № 4. С. 58–70.

18. Коч С. В. Республика Болгария и «болгары зарубежья»: формирование политики взаимодействия. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія та політичні науки.* 2018. Т. 23. Вип. 2 (31). С. 135–157.

19. Коч С. В. Меморіальна політика сусідів України: від стратегії національного суверенітету до «великих держав». *Politicus.* Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. 2018. № 4. С. 46–50.

20. Коч С. В. Кліважування простору північного Причорномор'я: геополітичні суперечки в епоху пост-правди. *Політичне життя.* Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2018. № 4. С. 90–96.

21. Коч С. В. Любов, яка рухає кордони: діаспоральна політика Туреччини. *Сучасне суспільство: зб. наукових праць.* Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. 2018. № 2 (16). С. 119–134.

Статті, опубліковані у наукових періодичних виданнях інших держав

22. Коч С. В. Этническое лоббирование как социальная практика в пограничье (на материалах исследования Бессарабии). *Перекрестки. Журнал исследований восточноевропейского Пограничья.* Вильнюс: Европейский гуманитарный университет. 2014. № 1–2. С. 46–65.

23. Коч С. В. Субъектно-объектные отношения в процессах структурирования пограничья (на материалах исследования Бессарабии). *Перекрёстки. Журнал исследований восточноевропейского Пограничья*. Вильнюс: Европейский гуманитарный университет. 2015. № 1–2. С. 11–32.
24. Коч С. В. Материальное воплощение этнического и проблема движения традиции. *Творчество в археологическом и этнографическом измерении: сборник научных трудов*. Омск: Изд. дом «Наука». 2013. С. 89–94. (у співавторстві з О. А. Прігарінім).
25. Коч С. В. Идентификационные стратегии на болгарите в Украина. *Българска етнология Българска Академия на науките Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей – БАН*. София: Академично изд. «Проф. Марин Дринов». 2016. XLII Кн. 4. Българите в Бесарабия и Таврия. С. 520–537.
26. Koch S. «Our» and «Foreign» in Bessarabia: Communicational Environment and Commemorative Practices. *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals* / R. Popov, M. Maeva, M. Slavkova, Y. Erolova (Eds.). Sofia: IEFSEM – BAS. 2018. P. 236–254.
27. Коч С. В. Трансграничное позиционирование культурной идентичности. *Administrarea Publică*. Chişinău. 2018. № 4. С. 121–126.
28. Koch S. Borderland Groups Between Political Centres: National Influence and Local Practices and in Bessarabia. *Evropský Politický a Právní Diskurz*. Praha: Berostav Družstvo. 2018. Vol. 5, Is. 6. P. 116–126.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

29. Коч С. В. Своеобразие форм социального регулирования в традиционном и современном обществах. *Р. Ф. Кайндль і українська історична наука: матеріали Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання»* / під ред. В. М. Ботушанський та ін. Вижниця: Черемош. 2004. Ч. 2. С. 282–289.
30. Коч С. В. Механізм функціонування етнічної ідентичності діаспори на прикладі греко-болгарських поселень Півдня України. *Българите в Северното*

Причерноморие. Исследования и материалы. Одеса – Велико търново: Друк. 2006. Т. 9. С. 257–264.

31. Коч С. В. Національна та культурна ідентичності діаспорних груп Буджаку: проблеми формування, збереження та співвідношення в умовах сталого соціально-політичного порубіжжя. *Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації: матеріали Конгресу.* Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2008. С. 157–158.

32. Коч С. В. Особенности функционирования этнической идентичности в зонах устойчивого пограничья (на примере этнических групп Буджака). *VII Конгресс этнографов и антропологов России: докл. и выступления / под ред. В. А. Тишкова и др.* Саранск: ИИ Гуманитарных наук при Правительстве Республики Мордовия. 2007. С. 430–431.

33. Коч С. В. Динаміка етномовної ситуації на території Півдня Бессарабії у XVIII – XX ст. *Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин: перспективи реалізації в Україні.* Одеса: Друкарський дім. 2008. С. 145–157.

34. Коч С. В. Особенности процессов этнической идентичности в среде болгар-переселенцев Одесской области. *Дриновський збірник.* Т. 3. Харків – Софія: Академічно вид. «Проф. Марин Дринов». 2009. С. 286–294.

35. Коч С. В. Трансформации в этническом самосознании болгар Бессарабии XIX – XX в. *Българите в Северното Причерноморие. Исследования и материалы.* Одесса – Велико Търново: Фабер. 2009. Т. 10. С. 369–376.

36. Коч С. В. Презентация этнокультурных различий как фактор формирования городской идентичности в Одессе. *VII Конгресс этнографов и антропологов России: тезисы докладов.* Оренбург: Изд. центр ОГАУ. 2009. С. 325–326.

37. Коч С. В. Функционирование социокультурного пространства в условиях устойчивого пограничья (модель Юго-Западного региона Украины). *VII Конгресс этнографов и антропологов России: тезисы докладов.* Оренбург: Изд. центр ОГАУ. 2009. С. 439–440.

38. Коч С. В. Социально-экономические модели адаптации этнических групп (на примере «старых» и «новых» диаспор юго-западного региона Украины). *Предупреждение насильственных конфликтов в мультикультурных сообществах и формирование культуры мира* / под ред. М. Араджиони. Киев: Золотые Ворота. 2011. С. 61–71.
39. Коч С. В. Коллективная память в процессе формирования идентификационной стратегии диаспоры в условиях адаптации к социально-политическим изменениям (на примере диаспорных групп юго-западного пограничья Украины). *IX Конгресс этнографов и антропологов России: тезисы докладов* / под ред. В. А. Тишкова и др. Петрозаводск: Карельский научный центр РАН. 2011. С. 387–388.
40. Коч С. В. Міграційні процеси як фактор соціально-політичного розвитку. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія, Філософія. Політологія. Збірник наукових праць*. Одеса: МГУ. 2011. Вип. 2. С. 94–98.
41. Коч С. В. Локальная идентичность в кризисной ситуации (на материалах истории греческой диаспоры Украины). *Человек в истории и культуре. Сборник научных работ в честь лауреата гос. премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук В. Н. Станко* / под ред. А. А. Пригарин. Одесса: Смил. 2012. С. 374–383.
42. Коч С. В. Адаптационные стратегии этнических мигрантов в контексте реализации этносоциальных «моделей благополучия» (на примере «старых» и «новых» диаспор юга Украины). *IX Конгресс этнографов и антропологов России: тезисы докладов* / под ред. В. Тишкова и др. Петрозаводск: Карельский научный центр РАН. 2011. С. 523–524.
43. Коч С. В. Диаспоры Юга Украины в системе региональных геополитических отношений. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія, Філософія. Політологія. Збірник наукових праць*. Одеса: МГУ. Вип. 4. 2012. С. 139–148.

44. Коч С. В. Региональная система Бессарабии: геополитические статусы и практика. *Регіональна політика: історичні витоки, законодавче врегулювання, практична реалізація: зб. наук. праць*. Київ: Економічна думка. 2016. Вип. II. Ч. 1. С. 193–199.
45. Коч С. В. Трансформации социальных практик локальных этнокультурных групп Одессы. *Соціальні та політичні трансформації у центральній та східній Європі (1917–2017): чинники, досягнення, проблеми. Тези міжнародної наукової конференції*. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова – Студіум Східної Європи Варшавського університету. Одеса. 2017. С. 64–65. (співавтор Узун Ю. В.).
46. Коч С. В. Социально-культурная презентация региональных этнокультурных групп как механизм лоббирования интересов (на примере Одессы). *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика: збірник наукових праць*. Київ – Тернопіль: Бескиди. 2017. Вип. III. Ч. 1. С. 305–310.
47. Коч С. В. Децентрализація: критерії оцінювання регіональної політики та результати в Україні. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика: зб. наук. праць*. Київ – Тернопіль: Бескиди. 2018. Вип. IV. Ч. 1. С. 237–250. (співавтор Узун Ю. В.).
48. Коч С. В. Национальное возрождение Греции и Болгарии: роль этнических диаспор Бессарабии. *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Одесса – Велико Търново: Симекс-принт, 2018. Т. 13. С. 221–241.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

49. Коч С. В. Етнос і етнічність у соціально-політичних трансформаційних процесах. *Буковинський історико-етнографічний вісник*. Чернівці: Золоті литаври, 2001. Вип. III. С. 42–44.

50. Коч С. В. До питання про корінні народи. *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. Збірка наукових праць*. Одеса. 2002. Т. 3. С. 225–226.
51. Коч С. В. Ідентичність та проблема етнічного конфлікту. *Записки історичного факультету*. Одеса: Астропринт. 2003. № 15. С. 118–128.
52. Коч С. В. Тенденції розвитку національної освіти та інтелігенція. *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Політологія* / під ред. Г. І. Гончарук. 2004. Одеса: Астропринт. 2004. Вип. II. С. 76–81.
53. Коч С. В. Этнический фактор в процессе формирования историко-культурного образа политической границы. *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали та дослідження: зб. наук. праць* / під ред. О. В. Колесник. Донецьк. 2004. Т. 4 С. 71–74.
54. Коч С. В. Экспедиционные исследования в бывших «греко-болгарских» колониях Юго-западной Украины: предварительная публикация. *Одеська болгаристика. Науковий щорічник*. Одеса: Одеське наукове товариство болгаристів. № 3–4, 2005–2006. С. 49–53. (співавтор Е. Самарітакі).
55. Коч С. В. Происхождение цветowych наименований на примере славянских языков. *Р. Ф. Кайндль Вікно в Європейську науку: матеріали II Міжнародного семінару «Кайндлівські читання»* / під ред. В. М. Ботушанський. Чернівці: Прут. 2005. С. 303–309 (співавтор К. Назаренко).
56. Коч С. В. Особенности формирования гагаузского языка. *Р. Ф. Кайндль Вікно в Європейську науку: матеріали II Міжнародного семінару «Кайндлівські читання»* / під ред. В. М. Ботушанський. Чернівці: Прут. 2005. С. 192–200 (співавтор А. Мечкарь).
57. Коч С. В. Стереотип поведения и его взаимосвязь с толерантностью. *Человек в истории и культуре: сб. науч. работ в честь 70-летия лауреата гос. премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук, В. Н. Станк* / под ред. А. А. Пригарин. Одесса: Друк. 2007. С. 332–339.

58. Коч С. В. Методологические проблемы этнографических исследований в городе: на примере изучения греков Измаила. *Этнография Крыма XIX – XXI вв. и современные этнокультурные процессы: Материалы и исследования* / под ред. М. А. Араджиони, Ю. Н. Лаптев. Симферополь. 2012. Вып. 2 С. 76–87.
59. Коч С. В. Механизм социальной презентации диаспор: этнические лобби и группы давления (на примере Одесской области). *Постфактум: історико-антропологічні студії. Етнічне, соціальне, політичне: перехрестя просторів*. Одеса: Смил. 2013. № 3. С. 31–46.
60. Коч С. В. Болгарська етнокультурна група Одеси: досвід соціокультурної адаптації. *Дриновський збірник*. Харків – Софія: Академічно вид. «Проф. Марин Дринов». 2016. Т. 9. С. 128–135.
61. Коч С. В. Адаптация этнокультурных групп в Одессе: социальные практики «новых диаспор». *Человек в истории и культуре. Сборник научных работ в честь лауреата гос. премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук В. Н. Станко* / под ред. А. А. Пригарин. Одесса: Ирбис, 2017. С. 634–646. (співавтор Ю. В. Узун).
62. Коч С. В. Субъективно-объективные отношения в процессах структурирования пограничья (на материалах исследования Бессарабии). *Человек в истории и культуре. Сборник научных работ в честь лауреата гос. премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук В. Н. Станко* / под ред. А. А. Пригарин. Одесса: Ирбис, 2017. С. 554–573.

ЗМІСТ

Вступ	25
Розділ 1. Транскордоння: феноменологія простору та соціально-політичних практик	39
1.1. Концепт «транскордоння» в соціальних та політичних науках.....	39
1.1.1. Прикордоння в теоріях націобудування.....	40
1.1.2. Прикордоння в класичних та критичних теоріях геополітичного аналізу.....	61
1.1.3. Концепт «транскордоння» в соціальних та політичних науках.....	79
1.2. Функціональні можливості прикордонних просторів: аналіз дослідницьких стратегій.....	91
1.3. Локальності прикордонного простору: методологія дослідження.....	101
1.3.1. Кліважування простору: чинники конвергенції та дивергенції... 101	
1.3.2. Соціально-культурна структура прикордонних та транскордонних систем в умовах темпоральних розривів.....	127
1.4. Феноменологія соціально-політичних практик суб'єктів транскордонних систем.....	144
Висновки до першого розділу.....	162
Розділ 2. Соціальний порядок транскордонного простору: структурно-функціональний аналіз	165
2.1. Соціальна природа локальності: соціальні норми та публічні відносини в прикордонні.....	165
2.2. Транскордоння в умовах зустрічної політичної інтеграції.....	191
2.3. Структурні моделі та форми організації соціального порядку в прикордонні.....	212
2.4. Транскордонне позиціонування культурної ідентичності: соціально-політичний аналіз.....	225
Висновки до другого розділу.....	236

Розділ 3. Локальні спільноти прикордоння як суб'єкти політики: онтологічний аналіз.....	239
3.1. Образ прикордоння в контексті політики ідентичності.....	239
3.2. Соціально-політична комунікація в прикордонні: суб'єкти і практики...255	
3.3. Функціональна диференціація локальних груп транскордонної системи	279
Висновки до третього розділу.....	299
Розділ 4. Соціально-політичне позиціонування локальних спільнот в транскордонних просторах.....	303
4.1. Міжгрупова соціально-політична комунікація в умовах транскордоння: конструювання системи.....	303
4.2. Регіональний порядок прикордоння: інституціональна еластичність та формально-правова рухомість.....	324
4.3. Мережеві транснаціональні системи: формальні основи інституалізації	350
Висновки до четвертого розділу.....	371
Розділ 5. Локальність в політичних практиках транскордонного простору.....	375
5.1. Локальності в регіональних політиках і практиках критичної геополітики	375
5.2. Конструювання лобістських практик і структур суб'єктами транскордонних просторів.....	412
Висновки до п'ятого розділу.....	434
Висновки.....	437
Список використаних джерел.....	455

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний політичний процес відбувається в умовах глобальної реструктуризації політичного простору, коли створення нових соціально-культурних розколів на фоні кризи модерних територіальних систем змінює підходи до розуміння соціального порядку, який передбачає баланс між мережами «партнерства», державними та наддержавними інститутами.

Зміна масштабу стратегічних територій обумовлює нові акценти розвитку політичного процесу і соціально-політичного простору. Епоха Модерну, розпочата переглядом географії політичного впливу та формуванням територіальної основи політики, визначила територіальний простір та його здатність до політичного визнання суб'єктів політичного процесу. Але сучасні процеси демонструють, що простір політичної дії втратив однозначний територіальний вимір і став результатом політичного менеджменту та конструктивізму. Сучасний політичний простір спирається не тільки на соціально-історичну задану реальність, але і на доповнену реальність, яка формується завдяки наднаціональним мережам соціально-політичної взаємодії. Постмодерна епоха створила умови для позиціювання наднаціональних та транскордонних систем, як антагоністів етатистської системи.

З другої половини ХХ століття соціально-політична практика сформувала запит на дослідження прикордонних та транскордонних просторів, вбачаючи в них нову територіальну реальність, яка утворена фрагментацією суб'єктів соціально-політичних процесів, та актуальну організацію зв'язків в системі соціально-політичних відносин. Реструктуризація просторових форм політичного процесу проявляється в формах: 1) організації транскордонних просторів в межах «Європи регіонів», де політичний процес спрямований на інтеграцію та є засобом модифікації національно-державних суб'єктів політичної взаємодії; 2) в практиках національних держав, які формують нове бачення ресурсних можливостей транскордоння з метою реалізації

національного інтересу; 3) в мережевій соціально-політичній взаємодії функціонального характеру.

Дослідження транскордоння як об'єкту міждисциплінарного аналізу розширює предметне коле питань, які охоплюють: еволюцію прикордонних регіонів; специфіку соціально-культурних, економічних і політичних контактів, практик контролю за реалізацією інтересів акторів, питання державної безпеки. Політичні науки переважно орієнтовані на проблеми модерного суспільства, тому питання розвитку соціальних структур в прикордонні, їх позиціонування до національної держави та наднаціональних інститутів, ідентифікаційна поведінка та стратегії політичної лояльності, соціально-політичні можливості мережеских акторів, участь у політичних мережах несистемних, неурядових акторів – не набули системного аналізу.

Актуальність дослідження транскордоння обумовлюється його двоїстою природою: як контактної зони між державними територіями і як ментальної конструкції, що є результатом інтеграційних процесів, руйнації модерного явлення тріади «державна – нація – територія», формування концепту «багатодержавної нації». Важливим постає національно-державний вимір трансформації політичного простору, орієнтований на аналіз способів адаптації регіональних та прикордонних політик держав, їх національних ідеологій та мімікрії інституційних структур.

Досвід сталих транскордонних просторів, де процес утворення модерних держав накладається на постмодерні проекти децентралізації та денацифікації з боку інтеграційної системи ЄС, демонструють країни Нової Східної Європи. Це обумовило зосередження уваги на моделях організації соціально-політичних практик, які демонструють просторові та локальні суб'єкти транскордоння, в межах якого набула політичної інституалізації Україна, як нова модерна держава.

Просторово-географічні реалії суспільно-політичних трансформацій актуалізують проблеми системного моделювання простору в межах трикутника регіону Східної Європи – від Балтики до Адріатичного та Чорного морів, довгий

час сегментованого дезінтеграцією континентальних імперських утворень: Австро-Угорського, Германського, Османського та Російського. Множинність транскордонних меншин, гібридних етно-конфесійних та етно-соціальних груп, діаспор катаклізму, розділених номіналістськими кордонами модерних держав, зумовила стабільність антимодерної складової, що протистоїть практикам культурного націоналізму. Дисконтинуальність поясу прикордонної полоси Східної Європи була закріплена в практиках етносоціального сегментування, подібних до цислейстанської політики культурної автономії.

Мультисуб'єктність визначила складність національно-державного розвитку та обумовила постімперські практики просторової реструктуризації в досліджуваному регіоні, визнаному в роботах К. Хаусхофера, Р. Брубейкера, Г. Тернборна «бастіоном антимодерності». Ендогенний конфлікт, викликаний зіткненням транскордонних практик соціально-політичної організації з ідеологіями модерних націоналізмів держав Тримор'я, отримує перспективу вирішення шляхом інтеграції прикордонного простору Східної Європи в систему транскордонних взаємодій ЄС.

Важливо визначити, що етнічність і націоналізм не є абсолютними формами розмежування світових процесів, але залишаються зручними засобами аналізу соціального світу і зумовлюють кліважування політичних подій.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, темами, планами. Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексних науково-дослідних тем: кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» – «Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114 U 007155), та кафедри історії та світової політики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Регіональна специфіка світового політичного процесу: історія, теорія та практика» (№ державної реєстрації № 0114 U 006048).

Метою дослідження є виявлення системних трансформацій транскордоння як простору соціально-політичної дії та ремодуляції локальних

спільнот в умовах глокалізації. Досягнення мети зумовлює вирішення таких **завдань**:

- дослідити концептуалізацію поняття «транскордоння» та «прикордоння» в соціальних та політичних науках;
- розглянути стратегії аналізу функціональних можливостей прикордонних просторів та визначити методологію дослідження їх соціокультурних сегментів;
- дослідити чинники конвергенції та дивергенції кліважування простору;
- з'ясувати специфіку феноменології соціально-політичних практик суб'єктів дії в умовах транскордоння;
- здійснити структурно-функціональний аналіз механізмів забезпечення соціального порядку транскордонного простору;
- визначити соціальну природу локальності через дослідження механізмів впорядкування соціальних норм та публічних відносин та здійснити онтологічний аналіз локальних спільнот прикордоння як суб'єктів політики;
- виокремити структурні моделі та форми організації соціального порядку в прикордонні та встановити особливості розвитку транскордоння в умовах зустрічної політичної інтеграції;
- виявити форми транскордонного позиціонування культурної ідентичності та визначити особливості конструювання та відтворення образу прикордоння в ідентифікаційних практиках суб'єктів прикордонних просторів;
- визначити умови соціально-політичної комунікації в прикордонних та транскордонних просторах, та виокремити моделі конструювання міжгрупової соціально-політичної комунікації в умовах транскордоння;
- обґрунтувати функціональну диференціацію та практики соціально-політичного позиціонування локальних спільнот в транскордонних просторах;
- дослідити функціонування інституційних систем в прикордонні та транскордонні та визначити особливості інституціалізації мережевих систем;
- розглянути політичні практики держав щодо локальних просторів та спільнот в контексті трансформацій національних стратегій;

– відстежити процес конструювання лобістських практик суб'єктами транскордонних просторів.

Об'єктом дослідження є феномен транскордоння як результат соціально-політичних практик локальних спільнот в умовах глобалізації.

Предметом дослідження є реконфігурація соціально-політичних відносин в транскордонні в умовах глокалізації.

Теоретико-методологічною основою дослідження є системний та структурно-функціональний підходи. *Системний підхід* застосований до аналізу взаємодії соціально-політичних систем локального і глобального масштабу, їх структурних трансформацій в діахронії і синхронії. Синтез системного і просторово-часового підходів створює методологічну основу дослідження транскордонних систем, є фундаментом їх соціально-політологічного аналізу. Цей підхід дозволяє дослідити формування та функціонування соціокультурних регіональних систем, здатних впливати на адаптацію, презентацію та соціально-політичну активність локальних груп. *Структурно-функціональний підхід* дозволяє простежити, як функціональні можливості простору впливають на рекогносцировку гравців в системі політичних відносин.

Методи *соціального конструктивізму* та *історико-генетичний підхід* дозволяють дослідити розвиток політичних інститутів у історичній ретроспективі і в соціальній перспективі, зосередитись на аналізі рівня зрілості та історичної стабільності соціокультурних якостей соціально-політичних мереж прикордоння та транскордоння.

Особливе місце в дослідженні отримали методи акторно-мережевої теорії та критичної геополітики. *Методи акторно-мережевої теорії* (деконструкції, аналіз функціональних ролей, топологічних змін, ірредукціонізму, метод віддаленої точки) дозволяють: деієрархізувати соціально-політичну реальність прикордоння за рахунок усунення заданих, нав'язаних структур, підходів, інтерпретацій; простежити утворення соціальних і політичних локусів, спочатку як уявних образів, а згодом, як нових інститутів. Ця група методів

дозволяє досліджувати соціально-політичні процеси в прикордонні в категоріях історичне / сучасне, домодерне / модерне / постмодерне, далеке / близьке, внутрішнє / зовнішнє, великий масштаб / малий масштаб, а також використовуючи категорії пере-масштабування, реконструювання, ремодуляція. Методи ірредукціонізму та гетерогенності дозволяють досліджувати феномени транскордоння, поєднуючи їх унікальні характеристики в універсальній мережевій системі відносин. Ірредукціонізм як метод виходить з позиції неможливості зведення різноманіття локальних феноменів до проявів первинного рівня – соціальних, культурних, дискурсивних, політичних.

Методи критичної геополітики спрямовані на дослідження простору транскордоння як семіотичної системи з метою аналізу процесу формувань геополітичних уявлень, просторових міфів, пов'язаних з ідеологіями та політичними практиками територіального експансіонізму. Ці методи спрямовані на дослідження: процесу конструювання образів простору та образів геополітичної дії; технологій та наслідків гуманітарної інтервенції; процесів конструювання «уявних спільнот», їх територіалізації та історіалізації.

Предмет дослідження має міждисциплінарну основу, що обумовлює використання таких методів аналізу: *морфологічного* (аналіз соціально-політичних структур в гібридних просторах, походження ієрархій, споріднених соціальних та політичних інститутів); *інституційного* (аналіз формальної та неформальної інституційних структур на локальному та глобальному рівнях, адаптації інститутів до політичних умов транскордоння); *порівняльно-правового* (аналіз нормативного закріплення прикордонних політик та транснаціональних механізмів політичного впливу); *моделювання* (дослідження моделей соціально-політичної комунікації в транскордонні та соціально-політичної взаємодії між державами та соціокультурними мережевими структурами); *прогностичного* (аналіз форм транскордонної взаємодії та участі національних держав).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному дослідженні феномену транскордоння як соціально-політичної реальності та просторово-територіальної системи в епоху Постмодерну. Здійснений аналіз дозволив обґрунтувати положення, що виносяться на захист:

уперше:

– транскордоння представлено як результат глобального перемасштабування простору та глокалізації, обумовлених процесами деієрархізації, деєтазиції та детериторіалізації соціально-політичних систем в епоху Постмодерну. Зазначено дві форми політичної взаємодії в транскордонні: локально-територіальну, яка реалізована традиційними системними акторами (державами та їх союзами) та мережеву, яка забезпечує комунікацію акторів різної природи та таксономічних рівнів;

– запропоновано дослідження політичного процесу в просторі транскордоння в контексті акторно-мережевої теорії, виходячи з топологічних змін в мережі соціально-політичних відносин. Утворення нових соціально-політичних локусів досліджено через аналіз територіального виміру політичного простору та його трансформації внаслідок усунення заданих модерних структур та визнання гетерогенності соціально-політичних акторів. Визначено, що простір реалізації політичної дії став результатом політичного менеджменту та конструктивізму;

– визначено, що якості транскордоння утворюються вертикальними та горизонтальними структурами комунікаційних просторів: 1) системами міжгрупових зв'язків, що структуровані як домодерно-дифузна, анклавна, плинно-розріджена; 2) системами соціально-політичної комунікації, де суб'єктність акторів представлена через позицію в діалозі та форму зворотного зв'язку (моделі: комунікаційного ланцюгу, інтеракціоністська, інтерактивна, транзактності);

– показано специфіку соціально-політичних процесів в транскордонні через явище «прикордонного ефекту», яке виникає в умовах накладання соціокультурних та політичних контекстів, створюючи палімпсестність

простору. В соціально-політичних практиках транскордоння постає як центр зв'язків, вузлова зона перетину потоків і як периферія держави, як простір зустрічної інтеграції, де доцентровні процеси зустрічаються з відцентрованими. В ідентифікаційних практиках прикордонний ефект проявляється в збереженні групою ідентифікаційних кодів в умовах впровадження стандартів політичних центрів. В комунікаційних практиках прикордонний ефект проявляється як подвійна політична лояльність, медіативність;

– представлено інституційну еластичність, як якісну характеристику транскордоння в умовах центр-периферійних та мережових відносин. Інституційну еластичність запропоновано розглядати як: 1) прояв адаптивної здатності інститутів публічного порядку та демонстрацію інтеграційних можливостей державних інститутів; 2) прояв функціональної спрямованості інститутів локального рівня. Визначено як інтерференція формальних та неформальних інститутів забезпечує функціональні переходи нелегітимного у легітимне;

– зазначено, що функціонування транскордоння як багатовекторного феномену забезпечується за рахунок лабільності правової регламентації, яка є наслідком дії наднаціональних акторів та запроваджених ними механізмів врегулювання, а також за рахунок розвитку транснаціонального права;

– інтеграційні процеси визначені, які чинники ремодуляції суверенітету модерної держави, що створює нове розуміння простору реалізації національного інтересу за межами державної території. Показано, як розширене тлумачення концепту «нації» стає формою забезпечення такого інтересу шляхом використання ресурсів споріднених діаспор та просторів, що може бути формою компенсації відцентрових процесів або формою реалізації постімперських геополітичних амбіцій;

– визначено інструменталізацію соціально-культурних мереж як форми реалізації позатериторіального національного інтересу і як націєутворюючої системи, що створює гетерогенність суб'єктів національної та транснаціональної дії, спрямованих на лобіювання інтересів груп та держав;

– локальні групи транскордоння представлено як соціальний феномен, домінуючий тип суб'єктів транскордоння, що формує соціальний простір, які забезпечують ідентифікаційну стабільність в умовах кризової прикордонної ситуації. Часові характеристики простору представлені як соціальний ресурс транскордоння та політична технологія. Показано як темпоральні стратегії локальних групи формують сприйняття політичної реальності в транскоронні та обумовлюють соціальну активність;

– визначено, що соціальна система транскордоння формується завдяки «просторовим компетенціям» локальних груп, які створюють «соціальне місце». Транскордоння демонструє як взаємини між політичним простором та «соціальним місцем» змінюють генеральну траєкторію: від розуміння місця – як простору взаємодії, до інтерпретації простору – як місця соціально-політичних практик;

уточнено та доповнено:

– концептуальну еволюцію понять «прикордоння» та «транскордоння» в центр-периферійній та мережевій системах соціально-політичної організації. Доповнено визначення прикордонних просторів як суб'єктів політичного процесу в умовах боротьби когнітивних карт епохи Постмодерну;

– застосування понятійного апарату в межах політико-географічного та соціально-антропологічного аналізу міжнародних кордонів. Уточнено класифікацію підходів до інтерпретації природи та функції просторів біля кордону, як прикордонних, провінційних, периферійних, буферних, контактних, транскордонних. Показано різницю використання понять «лінійного кордону» (boundary, border), «рухливого кордону» (frontier, limitrophus), «прикордонного пейзажу» (borderscape), яка акцентує амбівалентність природи кордону, що єднає антропні структури соціальної взаємодії та політико-правові структури держави. Уточнено процес рокировки статичних кордонів у динамічні в межах транскордонних просторів, що відбиває трансформацію межі державної влади та політичного суверенітету;

– функціональний аналіз прикордонних просторів, які представлені в формах: 1) життєвого простору, що диктує «закони експансії»; 2) кордонів рівноваги, які забезпечують інфільтрацію прикордонних зон; 3) частини «тотального» національного, що виходить за межі «ендемічного» державного; 4) прикордоння, що є держаним, але не засвоєним простором; 5) «перехресного», що має спірний статус;

– аналіз варіативності ідентифікаційного процесу в контексті політичних і соціальних практик прикордонних систем. Уточнено механізми впливу соціально-політичних системи на визначення статусів груп в межах соціальних мереж, на вибір ідентифікаційних характеристики членами прикордонних спільнот;

– визначення функціональних можливостей локальних просторів представлені як наслідок соціально-політичного кліважування, які обумовлюють ментальні та поведінкові вподобання. Застосовуючи метод просторового аналізу Ліпсета-Роккана, розглянуті кліважі соціально-політичного простору Східної Європи;

– форми соціально-політичної інклюзії соціокультурних мережевих утворень діаспорного типу. Рівень та форми участі в соціально-політичних процесах глобального, національного та локального рівнів обумовлені природою діаспорних систем – класичних, локально-мережевих та міграційних.

– положення, що транскордонне позиціонування ідентичності локальних груп обумовлюється трансформаціями простору, структурою населення, рухом інформації, соціально-політичним розвитком, еволюцією системи очікування в групі. Зазначено, що множинність актуальних форм ідентифікації демонструє прагматичний підхід груп до забезпечення соціальної адаптації в умовах дисфункціональної та фрагментованої системи державного управління.

набуло подальшого розвитку:

– дослідження практик транскордонного регулювання в межах європейського простору. Показано перехід від «хронічної нелегітимності» та демонстративної «неупорядкованості» прикордоння, як стратегії виживання, –

до стану «легітимного утворення» під протекторатом Ради Європи та організаційних структур ЄС, які задають формальні основи інституціалізації процесу децентралізації країн Європи в межах концепції Ж. Моне щодо розвитку «Європи регіонів»;

– дослідження інституціалізації транскордонного простору, який відбувається у вертикальному та горизонтальному вимірах на основі наданих Радою Європи та ЄС нормативних актів та локальних соціально-економічних угод, процедур та практик;

– аналіз реструктуризації національно-державних системи Європи. Показано варіативність децентралізації країн Європи в контексті глибини політичної, адміністративної та фінансової децентралізації. Визначені особливості регіоналізації в транскордонних просторах Східної Європи. Показано використання соціальних, культурних, історичних маркерів в практиках організації транскордонних регіонів;

– дослідження афірмативних політик та практик соціального протекціонізму національних держав щодо споріднених просторів та груп, що реалізуються в межах стратегій національного розвитку. Показано формування вимог Ради Європи щодо широкого політичного представництва меншин як ознаки демократизації державного управління та специфіку їх реалізації в країнах Східної Європи та в Україні.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів зумовлене можливістю використання концептуальних положень дисертації у дослідженнях децентралізації державно-політичного управління, практик політичної участі локальних суб'єктів політичного процесу: місцевих громад, діаспорних соціально-політичних систем. Результати дослідження надають змогу сформулювати цілісне уявлення про: існуючі у політології методологічні підходи до аналізу регіональних політики, представництва меншин; концептуалізації просторових форм транскордонних систем; специфіку мережевих політичних просторів взаємодії.

Робота корисна для формування алгоритмів іміджевої політики регіонів, як умови конкурентоздатності регіону, та держави, як одного з суб'єктів регіональних відносин. Практичним доробком є положення, які можуть бути спрямовані на формування механізмів підтримки та управління розвитком регіональної ідентичності, яка включає в себе історичну політику та комеморативні практики.

Результати дослідження корисні для розробки спецкурсів з політології, етнополітології, державного управління у закладах вищої освіти, при підготовці методичних та навчальних посібників, статей та аналітичних доповідей.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовано на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, зокрема: Міжнародному Конгресі з проблем болгаристики (Софія, 2013 р.); Міжнародній конференції «Поліфонія VS какофонія: етноконфесійне різноманіття населення Одещини в умовах регіональної демократії» (Одеса, 2013 р.); Міжнародній конференції «Досліджуючи Прикордоння» (2003 – 2013) (Вільнюс, 2013 р.); Міжнародному семінарі «Після Прикордоння: Східна Європа та ідея «Руського миру» (Вільнюс, 2014 р.); Міжнародній конференції «Балкани та Балтика в Об'єднаній Європі – історія, релігії, культури» (Софія, 2014 р.); Міжнародній конференції «Контекстуалізація змін міграції: кордони, що змінюються та нові ідентичності у Східній Європі» (Софія, 2014 р.); Круглому столі «Одеса багатоетнічна» Національного інституту стратегічних досліджень (Одеса, 2015 р.); Міжнародному семінарі «Проблеми забезпечення рівності в країнах східного партнерства та можливі підходи щодо їх вирішення» Європейського центру з питань меншин (ЄЦПМ) (Київ, 2015 р.); Міжнародному симпозиумі «Балкани – Україна: міграційні процеси, соціокультурні впливи, людські долі» (Харків, 2015 р.); Міжнародній конференції «Росіяни та російські спікери в пострадянському просторі: порівняльні підходи» Центру досліджень CEURUS при Тартуському університеті (Тарту, 2015 р.); Міжнародному семінарі «Боротьба з ксенофобією та мовою ворожнечі; розвиток толерантності та її ефективність» ЄЦПМ (Одеса, 2016 р.); Міжнародній конференції VIII

«Дриновські читання» (Харків, 2016 р.); Міжнародній конференції «Нетериторіальне культурне самоврядування: українська перспектива» ЄЦПМ та Школи соціальних і політичних наук Університету Глазго (Київ, 2016 р.); Конгресі «Images of the Other» Асоціації східноєвропейських та євразійських студій та Міжнародної асоціації гуманітаріїв (Львів, 2016 р.); Науковому семінарі «Етнологія Одеси в історичній та сучасній перспективі» Центру досліджень міграції, етнології та соціології факультету Західно-Чеського університету (Пльзень, 2016 р.); Міжнародній конференції «Регіональна політика: історичні витоки, законодавче врегулювання, практична реалізація» (Київ, 2016 р.); Міжнародній конференції «Міжнародні правозахисні механізми та їх роль у протидії дискримінації та захисті меншин в країнах східного прикордоння ЄС», ЄЦПМ (Київ, 2017 р.); Міжнародній конференції «Соціальні та політичні трансформації у центральній та східній Європі (1917 – 2017): чинники, досягнення, проблеми» (Одеса, 2017 р.); Європейській конференції з соціальних та поведінкових наук (Одеса, 2017); Міжнародній конференції «Обмін знаннями. Європа та Чорноморський регіон, 1750 – 1850» (Грац, 2017 р.); Міжнародній конференції «Між світами: люди, простори і ритуали» (Софія, 2017 р.); Міжнародній конференції «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (Київ, 2017 р.); Міжнародній конференції «Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи» (Одеса, 2018 р.); Міжнародній конференції ІХ «Дриновські читання» (Харків, 2018 р.); Міжнародній конференції «Регіональна політика: історія, політико-правові основи, архітектура, урбаністика» (Київ, 2018 р.). Результати дослідження обговорено на наукових семінарах кафедри історії та світової політики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано індивідуальну монографію (обсягом 22,3 друк. арк.), 4 розділи в колективних монографіях (з них одна видана за кордоном), 57 статей у наукових журналах, збірниках наукових праць, матеріалах наукових конференцій та інше, у тому числі – 16

статей у фахових виданнях з політичних наук, 7 статей у закордонних наукових виданнях, 20 публікацій, що засвідчують апробацію дослідження, 14 статей, що додатково відображають наукові результати дисертації. Ідеї, які належать співавторам, в дисертаційній роботі не використовувались.

Структура дисертації зумовлена необхідністю досягнення визначених мети та завдань дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, 16 підрозділів, висновків та списку використаних джерел та літератури, що охоплює 853 позицій, з яких 464 – іноземними мовами. Загальний обсяг дисертації становить 532 сторінки. Обсяг основного тексту – 454 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТРАНСКОРДОННЯ: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРОСТОРУ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК

1.1. Концепт «прикордоння» в соціальних та політичних науках

Дві перші декади ХХІ століття позначилися активним процесом артикуляції питань транскордонного регіонального розвитку. Поняття «транскордоння» та «прикордоння» стали не стільки об'єктом аналізу як назви самих феноменів, скільки поняттями, які окреслюють предмет дискусії щодо тенденцій націє-будівництва та національного розвитку в умовах глобалізації, локалізації, регіоналізації та глокалізації.

Тривожні відчуття руху до нової ери висловив Олександр Неклеса: «вступивши в передпокій Нового світу, ми з долею смутку пригадуємо історичні сценарії давності в кілька десятиліть. На планеті між тим розгортається щось грандіозне і фесричне, яке визначається то як кінець історії, то як зіткнення цивілізацій, а в самий останній час – як нове варварство і спалах чергової світової війни – цього разу з глобальним тероризмом. Людство, перебуваючи на межі непізнаної реальності, відчуває хвилювання конкістадорів, не маючи ані достовірних карт, ані маршрутів. Світ, в який ми увійшли, – Транскордоння, діахронний Лімітроф, який об'єднав впавшу в Лету Атлантиду Модерніті з новизною соціального космосу... Хроніки перехідного періоду представляють щось малозрозуміле – персоналізоване, випадкове, заперечуючи всю колишню систему історичного запису... Стійкість оцінок – якість фіксації реальності в новій реальності стає немодним раритетом». І далі він зазначає: «Логіка відносин всередині постсучасного універсуму відрізняється від організаційних засад світу, що минає... Відбувається маргіналізація «легальної влади», національної публічної політики, її помітне пониження альтернативною системою соціальної регуляції – владою «неформальною», транснаціональною, геоекономічною. І паралельно –

відбувається експансія мережевих структур, строкатого конгломерату соціальних, політичних, економічних, культурних організмів, в надрах яких вимальовуються кордони «зіткнення цивілізацій» – конфлікту між централізованою ієрархією і мережевою культурою, між адміністратором і творцем, між доцентровими і відцентровими тенденціями» [214, с. 227].

Процеси глобалізації, забезпечені сучасними засобами комунікації діють глобально, поверх кордонів, забезпечуючи рух людей, капіталів, інформації, товарів, окрім очікуваної уніфікації, яка пов'язана з проникністю кордонів, урівноважується процесами проліферації кордонів, їх якісними та кількісними змінами. Кордонів стає більше, оскільки вони маркують різноманіття: «там, де є різноманіття, там є і кордони, та навпаки» [71, с. 82].

1.1.2. Прикордоння в теоріях націєбудування

«Прикордоння», як предмет дискурсу, було актуалізовано в другій половині ХХ століття в умовах переходу від Модерну з його територіалізацією, ієрархією, темпорально-просторовим структуруванням до Постмодерну, який характеризувався детериторіалізацією, деконструкцією, денаціоналізацією, глобалізацією, регіоналізацією, етнізацією національних просторів (Д. Грегорі [550], С. Дункан [497], П. Кук [478], Д. Мессі [638], Д. Харві [563]).

Друге десятиліття ХХІ століття відзначилося в науці пошуком нової системності та структурованості, рухом до, так званого, «пост-постмодерну» чи «неомодерну». Деякі автори вважають, що приставка «пост-» є лише свідченням розгубленості дослідників, а поняття «прикордоння», як інваріант територіально-політичного самовизначення та ремодуляції національних систем, став більш актуальним ніж родові поняття «кордон» через істотні зміни у глобальному розвитку та пошук нових основ системності.

Модель управління державами-націями, сформована логікою Вестфальського Модерну, століттями передбачала встановлення територіального абсолютизму та визначення тріади територія – суверенітет – громадянство. Логіка Вестфальської епохи обумовила легітимізацію процесу

політико-територіального розмежування в Європі шляхом інституціалізації поняття «кордон», яке до XVII століття використовувалося у французькій мові лише як дієслово «frontier», яке означало «дію з використанням армії перед обличчям атакуючого противника» [541, с. 14] або «дію бога Терме, як бога справедливості та миру, в Латинській імперії» [396, с. 27]. Становлення держав-націй та процес їх «територіалізації» обумовили формування лінійного кордону, що було функціональною потребою управління територією. Поняття «кордон» набуло ознак політико-територіального інституту. З просторової точки зору відбулося «пакування держави», яке визначалося політикою щодо режиму перетину кордону, порядку визнання нації [92, с. 143 – 152].

Кордон виступав як індикатор легітимності державності в питаннях колоніального та неокolonіального управління, та міждержавного розмежування. Автор «гіпотези буму», Уолтер Уебб, вважав, що розвиток Європи залежав від розширення «Великого кордону», а закриття глобальних кордонів наприкінці XIX століття стало причиною кризи XX століття [835].

Функціональне встановлення лінійного кордону для забезпечення топографічної зручності визначало предмет уваги географів, державних діячів, прихильників міжнародного права. Більшість дослідників визнавали, що політичні кордони є штучними винаходами людського розуму. Наприклад, директор Інституту глобальних досліджень Франції Поль же Журфр де Ла Прадель писав: «...лінійні кордони є топографічною зручністю, але... природа ненавидить лінії» [541, с. 56].

В історії політичного розмежування країн на межі XIX – XX століть як спеціальне знання щодо природи і розвитку кордонів, сформувалась лімологія. Розвиток наукового напрямку став можливим завдяки роботам таких політиків як Дж. Керзон [484], геостратегів як Ж. Ансель [409], Ф. Тернер [296], К. Хаусхофер [348], політичних теоретиків як Е. Балібар [421], В. Браун [437], А. Варзі [827], соціальних антропологів як М. Андерсен [411], Ф. Барт [422], Г. Вермейлен та К. Говерс [829], М. Джалілі [493], Е. Коен [466], К. Дональд та Р. Левін [624], Дж. Прескотт [721], К. Раффестін [730], Р. Страсолдо [790];

політичних географів як К. Вальо [825], Т. Вілсон та Г. Доннан [496], Л. Кафліш [441], Л. Крістофф [609], П. Куттітта [485], Дж. Мінгі [758], М. Монмон'єр [657], П. Саймонс [776], Д. Стеа [787], та інших.

«Кордон», як політико-правове поняття та політичний інститут, є невід'ємною частиною концепції національного суверенітету, яка окреслює умови стабільності міжнародних відносин в ситуації суперечності принципів права націй на збереження суверенітету та непорушності кордонів та принципу права народів на самовизначення. Цей аспект дослідження кордону в контексті принципу *uti possidetis*, що з латинської означає «оскільки володієте», досліджується в роботах П. Джорджа [540], Ж.-Б. Дюрозеля [501], Л. Каваре [442], М. Коскенніємі [606], Ж.-П. Кота [481], П. Ж. де Ла Праделя [541], Ж. де Ла Фер'єра [611], Дж. Фреймонда [533].

В умовах глобальної ремодуляції та через виникнення кіберпростору, що нівелює значення ліній державних кордонів, ці лінії розмиваються і стають «ментально-конструйованими». За висловом У. Уєбба: «кордони зникли ... і тепер ми маємо вирішувати проблеми безмежного суспільства. [835]. Актуальним стає не територіальний кордон (державний, матеріальний, паспортний, тощо), що окреслює та обрамляє, а поза-територіальний кордон (нематеріальний, невидимий, конфесійний, лінгвістичний, етнічний, гендерний, тощо), що позначає рух соціально-політичної конструкції, в якій знаходить віддзеркалення співвідношення сил держав, що межують між собою як консолідовані/неконсолідовані спільноти.

В такому випадку актуальним виявляється прикордонний ефект – антропологічний вплив на регіональну динаміку в регіональному та лінійному, національному та міжнаціональному контекстах. Регіональний контекст спрямований на аналіз варіантів прикордонного розвитку з урахуванням національної динаміки. Лінійний контекст надає характеристики функціональних якостей кордону. Національний контекст висвітлює адміністративно-територіальну систему з позицій якості управління територіально-політичним простором та наявність балансу встановлених центр-

периферійних відносин. Міжнаціональний контекст досліджує форми взаємодії держав в прикордонні. Прикордонний ефект дозволяє дослідити та порівняти стратегії урядів щодо контролю над кордоном, виявити виражені офіційною політикою відносини між країнами, простежити ефективність політичних рішень, проаналізувати лояльність населення міждержавної периферії до більш сильного та структурованого центру, визначити ступінь інтеграції зони периферії з іншими територіями, і таким чином, засвідчити наявність холодних чи гарячих кордонів на основі бінарної класифікації Каміля Вальо [825, с. 375].

Прикордонний ефект досліджується за допомогою поняття «прикордоння» (англ. *bouderland; borderland; borderscape; territorial areas, border zone*) або «кордон як регіон» (англ. *Frontier as Region*) в межах дослідження проблем регіонального розвитку [787, с. 26]. Прикордонні регіони визначаються як простори: 1) що оточують кордони між національними державами або корінними народами; 2) з низьким рівнем заселення; 3) з низьким рівнем технологічного та економічного розвитку; 4) де відмінність між розвинутими та слаборозвинутими поселеннями є незначною [787, с. 26; 416].

Ще в 1928 році теоретик права П. Ж. де Ла Прадель визначив важливість дослідження кордону саме як «територіальної зони», яка «передусе делімітації» та ніколи не «плутається з внутрішнім та міжнародним публічним правом» [541, с. 1].

В останні десятиріччя популярним стало застосування терміну «прикордонний пейзаж» (англ. *borderscape*), який, за думкою італійської дослідниці Елени Дельягнесе та французької дослідниці Анни Амільхат-Цзарі, був актуалізований виконавцями вистави Гільермо Гомес-Пенья і Роберто Сіфуентес, які використали його в назві вистави в 1999 році: «Прикордоння 2000: кітч, насилля та шаманізм наприкінці століття» [487, с. 1]. Але змістовне творення терміну «*borderscape*» відбулось зусиллями Арджана Харберса в 2003 році в есе «Прикордоння, вплив національного прикордонного європейського просторового планування» [559] і Арджуна Аппадурая в роботі «Сучасність в Цілому: культурні виміри глобалізації» [415].

Проте, використання поняття «прикордонний пейзаж» не стало однозначним. Так, Габі Дольфф-Бонекемпер та Маріке Кейперс трактують його як кризу понять «кордон» та «ландшафт», що особливо помітно у французькому перекладі – «paysage frontalier», тобто прикордонний ландшафт, який нівелює їх значення [495]. Отже, поняття «borderscape» набуло якостей самостійного об'єкту аналізу [642].

Автор теорії «уявних ландшафтів», А. Аппадурі, вказуючи на недостатність існуючих моделей співвіднесення глобального та локального, запропонував власну версію багаторівневого простору. А. Аппадурі виокремив п'ять рівнів простору, розвиваючи концепцією «прикордонного пейзажу»: етнопростір, медіа простір, технопростір, фінансовий простір та простір ідей [415]. На його думку, єднання «-scape» («пейзаж») з «border» («кордон»), звільняє потенціал терміну «borderscape» від традиційного змісту «landscape» («ландшафт»), і надає можливість помітити антропні структури простору колективної та політичної взаємодії, інститути та політико-правові межі дії державної влади. Використання терміну «прикордонний пейзаж» дозволяє вважати кордон соціально-політичним та територіальним інститутом держави, що має амбівалентну природу (поєднує дослідження географічних/територіальних кордонів та кордонів етнічних, соціальних та культурних, помітних та прихованих взаємодій). Гносеологічна цінність концепції «borderscape» демонструє «мульти-перспективний підхід» в критичних дослідженнях на прикордонні з значною кількістю суб'єктів: індивідуальних і колективних, державних і недержавних, та таких, що «рухаються у відносинах сили, кооперації та конфлікту» [537, с. 167].

Еволюцію кордонів після «поворотного моменту» в 90-х роках ХХ століття аналізує італійська дослідниця Кьяра Брамбілла у статті «Кордон як borderscape». Тут концепт «прикордоння» представлений як «функціональний» для усвідомлення просторової політики в епоху глобалізації. К. Брамбілла ставить під сумнів ідею державного кордону як опори геополітики (допускає поняття «розмежування»), виявляє «територіальні пастки»,

перетворення «статичних ліній» у «динамічні», відстежує межі влади та політичного суверенітету. Поняття «прикордоння» – «межового пейзажу» представлено як таке, що висвітлює просторову і концептуальну складність кордону, демонструє розвиток простору як перехресного, фіксує видимі та приховані взаємодії [435].

Концепція «Borderscape», на думку Сандро Меццандра та Бретта Нельсона, дозволяє відійти від класичної парадигми прикордонних досліджень, яка стосується окремих тематичних досліджень та передбачає чіткі відмінності між ситуаціями і контекстами аналізу. Концепція «Borderscape», визначена авторами як «метод Borderscape» дозволяє дотримуватися позиції, що широта емпіричного аналізу може створити «новий тип концептуальної глибини» [649; 650].

В роботах Сувендріні Перери термін «borderscape» використано під час аналізу гнучкості кордонів, що відокремлюють територію Австралії від Тихоокеанської зони [706]. Дослідниця описує процеси «розширення і стиснення політичних просторів» в контексті аналізу форм опору та вимог, які пов'язані з режимом прикордонного контролю, що введений після інциденту в Тампейне в 2001 році. С. Перера вказує на формування «рухливих та замкнених» зон, в яких «створюються темпорально-просторові структури» та зазначає, що поняття «прикордонного пейзажу» дозволяє висвітлити зміст кордону, напруженість на перехресті питань політології, культурології, правознавства, міжнародних відносин та соціології.

Сучасні дослідники акцентують увагу на прихованих аспектах антропології прикордоння, зокрема, на: існуванні самодостатньої системи структурно-функціонального збалансування та ієрархізації (К. Брамбілла) [435]; на еволюції міських кордонів як форми соціальної справедливості та на виникненні кордонів «нескінченного глобального міста», на «крихкості тріумфу безмежних (від того «несправедливих») міст сучасності» (А. Петрілло) [708]; на амбівалентності інституту «громадянства» (Е. Ріго) [743]; на існуванні зв'язку між експансивними кордонами капіталу і

територіальними кордонами, та визначенням тенденцій нівеляції національних кордонів в умовах глобалізації капіталу та денаціоналізації процесів виробництва, економічних і політичних просторів (С. Меццадра [648], Б. Нельсон [650]); на формуванні феномену «прикордонної індустрії» як мережі інтересів державних та недержавних суб'єктів прикордонної безпеки, на впливі світового ринку «безпечних» кордонів, які презентовані як «загрозливі», «зростаючі», «потенційно небезпечні», на розвитку військових компаній та виробництв у прикордонні, що може призвести до непередбачуваних наслідків з точки зору юридичної відповідальності держав (Т. Бейрд) [419]; на тенденції посилення державних кордонів та регенерації прикордонних досліджень безпеки, де біополітика, обіг і технології стали ключовими питаннями, через сек'юритизацію державних і наддержавних просторів, викликаних терористичними нападами [696, с.2303].

Отже, використання поняття «borderscape» демонструє дослідницький тренд, на який вказує проведена в Люксембурзі в 2016 році міждисциплінарна конференція «MIS – багатомовність та міжкультурні дослідження», організатори якої запропонували використовувати цей термін як універсальний, до всіх видів кордонів, як сукупності правил, семантики, практик та дискурсів, діючих для фіксації відмінностей [431].

При визначенні просторового кордону як прикордонного пейзажу, прикордоння, кордону як регіону, також використовується поняття «лімітроф». Втім, це поняття є менш універсальним, ніж «borderscape», оскільки використовується переважно при аналізі територіально-політичних просторів Євразії. Спочатку термін «лімітроф» означав прикордонні провінції Римської імперії, в яких були розташовані імператорські війська (лімітанти). Словник Вебстера визначає, що це поняття зареєстровано у 1763 році, а його етимологія походить від латинського «limitrophus» – «межує з» [646]. Історично, термін використовувався для позначення територій, які утворюють «міжмір'є», проявляючи ознаки периферії великих політичних утворень, імперій. У 90-ті роки ХХ століття цей термін, завдяки роботам Вадима Цимбурського,

використовували у політичному дискурсі в значенні «геополітично нестабільного простору між цивілізаційними платформами» [361].

Аналогом терміну «лімітроф» є поняття «роздроблений пояс» (англ. «Shatter belt»), як «зона конвергенції» (англ. «Convergence Zone»), як цивілізаційна «брама» (англ. «Gateway»), які введені Саулом Коеном [468, с.43] для позначення регіонів, які глибоко внутрішньо розділені та охоплені конкуренцією між великими державами в геостратегічних сферах [545].

Незважаючи на популярність поняття, термінологічне розмежування «лінійного кордону» та «просторового кордону» не завжди чітко простежується. Існує коло понять, які визначають суть «лінійного кордону» – «межі» (англ. border line, line border, frontier, border, limite, limes, boundary; фр. frontière ligne; італ. confine нім. mark, grenze). Ж. Б. Дюррозель вказує, що «німці прийняли слов'янське слово «гренце», яке походить від «grаница», в знак того, що для них проблеми кордонів переважно розвивалися на Сході» [501, с. 230].

В англосаксонській концепції кордону існує чітко визначена різниця між терміном «frontier», зміст якого ілюструє історія походження США і який за Оксфордським словником англійської мови означає: «частину країни, що межує з іншою» і терміном «boundary» (border), який означає – «граничну лінію» [692]. Отже, термін «frontier» містить два значення: це простір, що відокремлює цивілізацію від пустелі, та нестабільний, рухливий простір. Термін «frontier» займає центральне місце у формуванні американської ідентичності, на що зокрема, вказують роботи Фредеріка Тернера [296].

Для східно-слов'янської культури визначальне значення отримало поняття «рухомий рубіж», яке за змістом ідентичне «фронтиру» [396, с. 30]. Спочатку за допомогою засеки і бар'єрних ліній, і далі за логікою руху держави за уходніками, берладніками, бродніками, що заселяли незасвоєні землі [27]. Процес приростання прикордонням пояснює територіальне зростання Росії.

Розділення значення термінів «frontier» і «boundary» дозволяє виокремити динамічний та статичний аспекти кордону. Перший вказує на зону сусідства і

конвергенції соціокультурного взаємопроникнення, взаємодії місцевих органів влади прикордоння, а другий – на розділову лінію, що демонструє встановлення статусу-кво між опозиційними силами – народами, державами.

Для батька американської лімології, Ф. Тернера, поняття «кордон» (англ. frontier) було «унітарним поняттям», що вмщував значення лінійного та просторового кордону, тому критика його тез зосереджувалася навколо обґрунтування зв'язку між кордоном і характером [567]. Ф. Тернер визначав поняття «кордон» як: зону вільної, відкритої землі; лінію щільності населення; перехід від примітивного до складного суспільства. Багатозначність теорії відбивала настрої романтичного націоналізму: «Американський кордон (frontier) відрізняється від укріпленого європейського кордону (fortified boundary). Американський кордон лежить на краю вільної землі.... Поки існує вільна земля – існує можливість для розвитку, а економічна сила забезпечує політичну владу. Але демократія, що народжена вільною землею, є сильною в егоїзмі та індивідуалізмі, нетерпима до адміністративного контролю» [296].

Прихильником визначення кордону як фронтиру є Етьєн Балібар. В роботі «Що таке кордон? Страх перед масами – Політика і філософія до і після Маркса» Е. Балібар зазначає, що: «Ідея однозначного визначення кордону абсурдна: «провести кордон» означає точно визначити територію та надати їй ім'я. Але, в цьому випадку мова йде про «малювання кордонів», «присвоєння території», «підтримку форми держави». Виходячи з того, що кордон – це простір, що кристалізує соціальні, ідеологічні, біологічні, економічні прагнення національних громад і є результатом природної сили речей або результатом, нав'язаним війною або дипломатією, Е. Балібар, зазначає, що діючий політичний статус просто підтримує соціальне розмежування [396, с. 23]. Але багатозначність, неоднорідність, множинність, гіпотетична і фіктивна природа кордонів не робить їх менш реальними. Кордони завжди над-детерміновані, що означає, що будь-який політичний кордон завжди «санкціонований, дубльований та релятивізований іншими розколами» [421].

Кордони, як «соціальні конструкції», набір символів, образів, що

формують уявлення, рухають визначення кордону у сферу дискусій, представлені в роботах Дениса Вуда. Наділяючи кордони амбівалентними якостями, він приходить до висновку, що всі соціальні конструкції реалізуються владою і «кордони, встановлені владою, виявляються периферіями влади» [842]. Геополітична логіка такого погляду означає: «безмежна уява – безмежна влада – безмежні кордони». Аналогічну думку розділяє П'єр-Марі Дюпуї, визначаючи штучність кордону, встановленого за результатом історії та військового мистецтва [499].

Визнання кордону результатом дії людини призвело до оформлення ідеї про твердження державності шляхом військового розширення кордонів, коли «кордон рухається з підшвою солдата» або через застосування концепції «захисту інтересів своїх громадян та державного стягу, якій вони підіймають». Рухливість кордонів держави, як гарантія національного розвитку, стала ключовою концепцією в теоріях геополітики XIX – XX століть (І. Боумена, К. Хаусхофера, О. Мауля, Х. Макіндера, А. Мехена, Ф. Наумана, Р. Олні, Т. Плата, Ф. Рацтеля, Ф. Тернера, Р. Челена, та інші). Вона є близькою до сучасної версії національних стратегій щодо забезпечення «безпекових» та «визнаних кордонів», або проявляється у концепціях антропоморфізації кордону (мертві кордони, дружні чи ворожі) [396, с. 26]. Так Ж.-П. Кот зазначає: «Кордон не є абстрактною лінією, він змушує співіснувати два суверенітети. Він дружній чи ворожий в залежності від обставин» [481].

Кордон, як «соціальний конструкт», що через соціальну обумовленість набуває рис антропоморфізації, став об'єктом аналізу «антропології кордонів», яка сформувалась в роботах соціальних антропологів другої половини XX століття. Фредерік Барт, Ян-Петер Блум, Гарольд Ейдхем, вперше визначили такі проблеми як: існування соціальних кордонів; адаптації та асиміляції мігрантів; розуміння «екстра-європейської відмінності», ідентифікації «іншості» та захисту «міноритарних груп», сформованих в межах європейських націй [384].

Новий об'єкт досліджень у 60-70-х роках XX століття обумовив

формування «антропології міжнародних кордонів». Для соціальної антропології, яка досліджувала групи всередині просторів, політичні розмежування стали новим об'єктом аналізу. Ефективність такого напрямку була оцінена вже у 1990-х роках, про що писали Т. Вілсон та Г. Донанн [496].

Групові внутрішні «нерівності», які обумовлюють межі групи в просторі та є наслідком перманентної зміни системних поділів, існування функціонально-організаційних кордонів, стали предметом розгляду в роботах Ф. Барта, Дж. Гуді, Е. Еванса-Прічарда, Д. Кемпбелла, Е. Коена, Р. Левіна, Е. Ліча, М. Моермана, Дж. Прескотта. Вони досліджували колективну ідентичність як результат індивідуального вибору учасниками групи (класу, національності, держави, етнічної групи, племені, родинної групи, касти, покоління) своєї ідентифікації [624, с. 81; 378; 466]. Ф. Барт стверджував, що культурні відмінності між групами, що контактують, зберігаються завдяки сталості системи кордонів і подекуди через групову ізоляцію [422, с. 10]. Приналежність до групи має соціальні ознаки, а не «об'єктивні» культурні відмінності. Ф. Барт підкреслював, що критерії членства або не-членства формуються під час соціальної взаємодії. Отже, кордон між групами слід досліджувати як явище процесуального характеру, він є об'єктом для вивчення міжгрупових відносин як серія символічних розмежувань, які діють на суб'єктів у визначенні їх соціальної реальності [422, с. 15].

При визначенні соціального кордону як «символічного» термін «boundary» було визнано таким, що не відповідає завданням антропологічного аналізу, хоча він був більш знайомим антропологам ніж «frontiere». Адже його використовував засновник антропології Броніслав Малиновський, вказуючи що: «етнографічна карта світу показує на кожному континенті чітко визначені «boundaries», які відокремлюють одне плем'я від іншого. Єдність племені фактично складається в однорідному часі, ідентичності, культурі [...] Це є прототипом того, що ми визначаємо як «національність»: велика група, об'єднана мовою, традицією і культурою» [624, с. 83].

Ентоні Коен запропонував поняття «карти ментального кордону

(boundary)», для означення багатовимірності та імпліцитності соціальних кордонів [466, с. 65]. А у 1969 році Антропологічний Концептуальний словник надав таке визначення терміну «кордон» (boundaries) [570, с. 86]. Словник французької мови «Larousse» визначає поняття «кордон» (bornes) як «межі дії або сили: межі людського розуму» [490], в той час як поняття «frontière» подане як: «обмеження території держави та здійснення територіальної юрисдикції»; «обмеження, що розділяє дві області, що характеризуються різними фізичними чи людськими явищами»; «межі між приміськими районами і великими комплексами» [490].

Відтак, поняття «boundary», яке було зарезервовано в політичній географії для позначення лінійного політичного кордону між державами й визнавалося непридатним для аналізу соціального розмежування, перейшло в антропологію і позначило «соціальний», «ментальний», «символічний» кордон.

Термін «frontier» також не отримав однозначного визначення [609, с. 270]. В американській антропології це кордон між ойкуменою та анойкуменою, «цивілізацією» та «пустелею», це рухливий кордон імперій. Французька мова використовує цей термін як кордон лінійний, між державами і адміністративними районами.

На думку словенської дослідниці Д. Князевіч-Кочевар, рішення можна знайти в роботах Фрідріха Ратцеля, який вважав, що лінійний кордон (нім. Grenze; англ. border line; boundary) завжди є репрезентацією усієї територіальної цілісності як організму, який він оформлює, і тому таку лінію слід розглядати в широкому територіальному контексті – кордони, прикордонні зони (нім. Grenzen; англ. border zone) [570; 732, с. 9 – 20].

Прагнучи універсалізації використання понять Е. Коен пояснював, що під терміном «borders» визначають ситуаційно специфічні лінійні кордони, під терміном «boundary» визначають лінійне, але тривале розмежування державних юрисдикцій, а термін «frontiers» використовують з метою підкреслити дифузні та зонові конотації, а відтак саме останній термін є адаптованим для аналізу соціальних процесів [466, с. 62 – 63]. Він вказував, що терміни «frontiers» і

«borders» використовують при аналізі фактів, а термін «boundaries» – при аналізі висловлених претензій. Взагалі, Е. Коен визначив, що «кордон» («boundary») – це питання свідомості та досвіду, але не факту чи закону [467, с. 49].

За визнанням Джона Прескотта лінійні кордони є тимчасовою реальністю, яку слід досліджувати в контексті культурного ландшафту [721, с. 29]. Дж. Прескотт виходив з практики визначення етнічних груп як дискретних утворень, в роботах географів міжвоєнного періоду Лайонела Лайда та Томаса Холдіча, підкреслюючи конфлікт між дослідниками в цьому питанні [721, с.20]. Так, президент Англійського географічного товариства Т. Холдіч у 1916 році обґрунтував необхідність штучно укріплених кордонів і зазначав, що «кордони є людськими винаходами, не обов'язково підкріпленими природними даними, і, як такі, вони цінні тільки якщо їх можна зробити сильними і надійними...» [571]. Л. Лайд у 1915 році навпаки, вказував на необхідність підтримки лінії державного кордону за рахунок створення гомогенного простору [629]. Ідеї Лайонела Лайда співзвучні із думкою Карла Хаусхофера про укріплений кордон як гомогенний соціокультурний простір [570, с. 96].

Кордон, як засіб репрезентації національного простору, досліджено в роботах Джуліана Мінгі, який за Дж. Прескоттом, використовував порівняльний аналіз кордонів і прикордонних територій у часових межах дії лінійного кордону [758, с. 15]. Дж. Мінгі вважав кордон результатом соціального конструювання адміністративно-територіальних, регіональних та державно-національних утворень. Він систематизував дослідження кордонів, розділивши їх на сім груп: 1) спірні райони (Р. Хартшорн «Польський кордон» (1937) [562]); 2) наслідки зміни кордонів (Р. Хартшорн «Географічний та політичний кордон у Верхній Сілезії» (1933) [560]); 3) соціальні й історичні передумови еволюції кордону (С. Джонс «Утворення кордонів» (1945) [588]); 4) встановлення кордону: процеси делімітації, демаркації, редемаркації; 5) розвиток екславів, анклавів, полу-анклавів та діад ділянок національного кордону з державою-сусідом (М. Фуше «Фронтири і кордони: геополітичний світовий огляд» (1988) [530]); 6) в контексті економічних ресурсних спорів;

7) внутрішніх кордонів та адміністративно-територіального устрою держав (С. Джонс «Утворення кордонів» (1945) [588]).

Відтак, кордон, як «соціально обумовлена конструкція», в межах «антропології кордонів» визнано чинником стабілізації центр-периферійних та міждержавних відносин. Він розглядається як інститут територіального розвитку держави і як інститут, функції якого хоча і обмежують абсолютний суверенітет держави, але сприяють вирішенню міжнаціональних територіальних та позатериторіальних конфліктів.

Політологічний дискурс містить приклади того як автори тлумачать поняття, створюючи класифікації. Так, Джорж Керзон визначав астрономічні, математичні, референтні, природні, розділові та контактні кордони (frontiers) [484, с. 7]. Сучасне бачення змісту понять у «геометрії регіоналізму» демонструє Андрій Макаричев, пропонуючи власну класифікацію кордонів як: демаркатор простору (boundaries); лінія переходу на суміжну територію (borders); периферійні межі (margins); лінії зіткнення з сусідами (frontiers); регіональні одиниці, які характеризуються співпрацею з сусідами і мультикультуралізмом (borderlands) [188].

В лімології кордони класифікують за історичним принципом за часом виникнення та тривалості існування. Розрізняють кордони жорсткі та гнучкі, стаціонарні та пульсуючі, стійкі та рухливі; за ступенем складності – елементарні (приватні, галузеві) та комплексні. Класифікують кордони за морфологією, за природними особливостями, за історією виникнення та тривалістю існування, за функціями, за походженням, тощо [142, с. 106].

Самі поняття «кордон» та «прикордоння» в усіх варіаціях залишаються дискурсивними, їх зміст та використання залежать від контексту, але функціональне значення кордонів для національного розвитку є визнаним. Так, географ державного департаменту США Віттемор Боггс визначив негативні функції кордонів, які «обмежують» рух людей, товарів, комунікацій та ідей. Для адміністративного та державного управління В. Боггс вважав важливим визначення динамічного характеру кордонів [430].

Здатність державних кордонів регулювати і структурувати відносини між капіталом, працею, законом, суб'єктами та політичною владою підкреслюється в раніше згаданій роботі С. Меццадра та Б. Нельсона. Аналізуючи ситуацію на початку ХІХ століття науковці визначають, що кордони функціонують як мембрани, які фільтрують потоки. Регулююча функція і символічна сила кордону забезпечують баланс між суверенітетом і глобальним управлінням. С. Меццадра та Б. Нельсон наводять вислів Еяля Вейцмана, дослідника палестино-ізраїльського кордону: «Межі окупованих територій не є жорсткими і фіксованими, вони еластичні і знаходяться в постійному формуванні. Лінійний кордон, картографічно-уявлюваний спадок від політичної просторовості національної держави, був розділений на тимчасові, рухомі, розташовані на прикордонних ділянках розділові стіни (англ. separation walls), бар'єри (англ. barriers), блокади (англ. blockades), дорожні блоки (англ. road blocks), контрольно-пропускні пункти (англ. checkpoints), стерильні зони (англ. sterile areas), зони безпеки (англ. special security zones), закриті військові зони (англ. closed military areas) і зони вбивства (англ. killing zones) [650, с. 4 – 6].

Схожа система дроблення була запропонована Мішелем Фуше, який з позицій функціональної доцільності аналізував діади, на які розділений державний кордон [530]. Наприклад, у Люксембурзі є три діади, які розділяють кордон з Францією, Бельгією та Німеччиною, а в Україні є сім діад, в цілому ж у світі нараховують 267 наземних діад та 270 морських [92]. Таке розділення лінії кордону дозволяє детально визначати політику національних держав щодо конкретних прикордонних регіонів та транскордонних зон, а також зовнішню політику щодо державного сусіда. Функціональне розділення дозволяє виявляти регіональні транскордонні відносини та їх баланс.

Як визначалося раніше, кордони «пакують» держане ціле, тобто політично визначають межі територіальної юрисдикції та національного суверенітету. Під кордоном в сучасній політичній лімології розуміють реальну або уявну лінію в політичному просторі, визначальну межу суб'єкта або об'єкта, яка відокремлює його від інших.

Поняття «політичний простір» дозволяє зафіксувати єдність змісту і форми політичного процесу. Усвідомлення політичного простору здійснюється у формі моделей, алгоритмів, ідеальних типізованих конструкцій, стереотипів і архетипів. Простір (країна, регіон, континент, трансконтинентальна єдність) – це базовий параметр політики, її структурна рамка. Політику визначають як оформлення впливу на окресленому просторі в певних часових координатах. Політика залишається територіальною і є засобом оволодіння і переформатування простору і встановлення в ньому внутрішніх зв'язків.

Поняття «простір» є більш об'ємним, ніж «територія» і розглядається як сукупність об'єктів та зв'язків між ними. Державна територія виступає як простір, в межах якого діє суверенітет і організовано адміністративне управління. Політичний простір зазвичай розділяють на шість умовних рівнів: глобальний, континентальний, державний, регіональний, місцевий, міський, або муніципальний і сусідський. Але в реальному житті території утворюються функціями, культурою й ідентичністю, політичною мобілізацією, управлінням та соціальними інститутами. Функціональні, культурні, політичні та інституційні значення території не збігаються і територіальна політика спрямована на організацію взаємодії між ними.

Творення та відтворення кордону, як частини інституціалізації території, є процесами, якими визначаються територіальна, символічна, інституційна форми держави, тому кордони актуальні у соціальних, економічних, культурних, адміністративних та політичних практиках. За визначенням Анссі Паасі, влада та управління є важелями формування національних, державних та адміністративних кордонів. Визнання влади та політичної еліти є умовою актуальності політичної ідентичності, яка гарантує лояльність прикордоння в його територіальному самовизначенні до національного центру та сталість державного кордону, як індикатора стабільності держави [666].

Втім, Венді Браун визначає, що процес встановлення кордонів в епоху Постмодерну є «ритуальним проявом насилля та вигнання», або «наслідком прикордонної інтервенції». Встановлення бар'єрів, як демонстрація політики

включення чи виключення, є ознакою кризи державного суверенітету [437, с. 16 – 17]. Отже, встановлення кордону бар'єрного типу, за слід розглядати як акт державного терору з метою адміністративного регулювання, яке держава не може запровадити в інший спосіб [650, с. 6].

Позиція В. Браун підкреслює маніпуляції в сфері політики, коли заклики до толерантності є засобами вирішення прагматичних завдань. Ці ідеї схожі з позицією Герберта Маркузе, яку він презентував в назві власного есе «Репресивна толерантність» [841]. Г. Маркузе зазначав, що коли раціональне підґрунтя зникає і толерантність вимагається як «універсальна цінність», то вона стає маніпуляцією і люди свою гетерономію вважають автономією. «Парадокс толерантності» визначав і Карл Попер, який вважав, що суспільство вимагає поширення принципу толерантності на тих, хто проявляє до нього нетерпимість. І, таким чином, держава формує загрозу для власного існування [781]. Отже, держава, що веде пропаганду толерантності та ліквідації кордонів опиняється перед необхідністю штучно формувати кордони, але вже не культурні, а оборонні, подавляючи терпимість, яку популяризувала.

Політична сфера приховує маніпуляції в обох варіаціях: і коли вимагає встановлення кордонів та їх дотримання, і коли маніпулятивно демонструє відсутність кордонів та існування «відкритого суспільства». Функції самовідтворюваних соціальних систем спрямовані на стримування дезорганізації та відтворення культури, яка передбачає збереження просторово-часової самоідентифікації, соціальних порогів, кордонів. Ця думка простежується у Олександра Ахієзера в дослідженнях процесів соціальної ентропії [10].

Отже, національна держава, як соціальна система, існує поки здатна долати соціокультурні протиріччя, підтримувати баланс інтересів. Оскільки держава починається на кордоні і зустрічає у прикордонні, то цей простір є репрезентацією цілісності, здатності до інтерпретативної та адаптивної функцій, якість яких визначається лояльністю Прикордоння до Центру.

У дослідженнях національно-територіальних систем в еру глобалізації та демократизації національне прикордоння представляється як простір, що

прагне «децентралізації», «вивільнення», «зміни периферійного статусу», «самовизначення». На це вказують позитивна дискримінація (афірмативні дії) державного центру, що проявляється в наданні спеціальних прав та статусів, про що свідчать дослідження федеративних та квазіфедеративних держав у роботах В. Богданора [429], Б. Берроуза і Дж. Дентона [440], Д. Елайзера [513], У. Райкера [744], Б. Сміта [779], та дискусії в Іспанії, Бельгії, Італії, й у Великій Британії щодо реформування квазіунітарного устрою.

В політичній практиці вважається архаїкою дія принципу «дозволено те, що передбачено», оскільки заявлений принцип розвитку самоврядування передбачає реалізацію ідеї «дозволено все, що не заборонено». Сучасна держава обмежена в праві щось надавати, вона розглядається як інститут, що має слугувати інтересам громадян-бенефіціарів, які реалізують політичне право на всіх територіальних рівнях. Отже, принцип децентралізації розглядається як принцип демократизації.

Глибина децентралізації є предметом критичного дискурсу з другої половини ХХ століття. З 90-х років глибина децентралізації національних утворень вимірюється процесами деволуції, деконцентрації, делегування, дерегуляції, дивестиції, фіскальної та бюджетної федералізації [323]. Регіоналізація національних систем розглядається як безальтернативна. Питання подвійності суверенітету, багаторівневого управління, зсуву методологічного націоналізму у бік методології дослідження рівнів територіально-політичної системи досліджуються як найактуальніші для забезпечення високої якості управління. На це вказують роботи Я. Бача і М. Фліндерса [418], Д. Вінкотта та Ч. Джеффри [585], Б. Вітте [840], М. Кітінга [135], П. Ньюмана та А. Торнлі [667].

В більшості робіт регіоналізація розглядається як основа демократизації, процес створення наднаціонального мережевого суспільства і подолання національного протекціонізму та централізму [323]. Таке розуміння децентралізації за думкою Юлії Узун відповідає баченню Європейського Союзу (2010 [735]), Організації економічного співробітництва та

розвитку (OECD, 2012 [684], 2013 [685]), Асамблеї європейських регіонів (AER, 2017 [402]), Ради європейських муніципалітетів та регіонів (CCRE-CEMR, 2013 [443]). Документи цих організацій свідчать про те, що конкурентоспроможність розглядається залежно від переосмислення стратегій регіонального розвитку на принципах «розумної спеціалізації», «міжрегіональної співпраці», «підтримки інноваційного потенціалу регіонів» з метою «розвитку без дублювання при виборі пріоритетів».

Конфлікт тенденцій національної уніфікації та регіональної децентралізації обумовлює політичне напруження у вирішенні питань в формі виключення / включення, позитивної / негативної дискримінації «бунтівних територій», виявляє змінність процесів соціальної інтеграції прикордоння. Через це представники політичного підходу Гарі Гертц та Пауль Діль запропонували модель територіального конфлікту, що має такі чинники: 1) регіональні відмінності в контексті високої щільності країн в регіоні (Європа та Близький Схід); 2) прикордонні спори та встановлення кордонів на території суміжних держав (конфлікт США та Великобританії щодо американо-канадського кордону); 3) важливість території з точки зору функцій, які виконуються в її межах (так звані стратегічно важливі території) [491, с. 123]. Після визначення чинників конфлікту, ця модель передбачає використання індикаторів: 1) важливість території, яка вимірюється географічною близькістю до сторони конфлікту, статусом території; 2) законність територіального обміну, який визначаються або вираженням згоди шляхом законних методів висловлення добровільної згоди (референдум, плебісцит, вибори), або наявністю міждержавних домовленостей, чи процесом передачі юрисдикції. Така модель фіксує розподіл влади та законність встановлення державної юрисдикції, співвідношення яких є причиною реактивації конфлікту.

Територіальні конфлікти прикордоння як і проблеми легітимації державно-національного кордону, займають парадоксальне місце в міжнародному праві. Як зазначив Діонісіо Анцилотті в 1929 році, територіальне розмежування є передумовою, на якій базуються стосунки держав [414, с. 10].

Але в умовах децентралізації, глобалізації та ліквідації кордонів виникає проблема розмежування суверенітетів. Стівен Джонс в середині ХХ століття, зазначив, що шляхи вирішення територіальних проблем закладені не у зміні лінії кордону, оскільки функції усіх кордонів однаково обмежують абсолютний суверенітет держав, а у змінах концепції національного суверенітету [588, с. 46].

Кордон, як місце «стиснення територіального суверенітету» де відбувається врівноваження відносин території, держави, нації представлений в роботі Моніки Шемільє-Жандро. Дослідниця зазначає, що кордон акумулює очікування, страхи, прагнення, він їх представляє, втілює, символізує [447, с. 31]. Тобто кордон – це семіотична реальність, за допомогою якої організовані міжнародні відносини. Кордон визначає безпеку настільки, наскільки породжує небезпеку – не випадково, К. Хаусхофер зазначав, що «територіальний апетит збуджує сам кордон», а через це провокує порушення міжнародного права, війни.

Отже, сам кордон розглядається як прояв агресії і з боку суб'єкту, який його створює, і з боку суб'єкта, який його визнає. Адже кордон, який визнаний (процедура «визнання» за доктриною Естрада ототожнюється з актом «нав'язування» чи «втручання у суверенні справи») «однорідною лінією» насправді порушує права та суверенітет геополітично слабшого сусіда. Лінійні кордони визнаються результатом нав'язування, лицемірства щодо декларованих зобов'язань захисту меншин [481, с. 33; 447, с. 31].

Відтак, концептуальний аналіз прикордоння виявляє родову прив'язку до поняття кордон і його феноменологічних варіантів. Теоретизація з приводу природи, функцій і завдань кордону в соціальних і політико-територіальних просторах передбачає виявлення його зв'язку із поняттями культури, нації, держави. Дослідження сполученості змістів і ключових ідей просторів біля кордонів національних держав провокує дослідження процесів формування соціально-культурних чинників, які обумовлюють структурування і функціонування регіональної системи, а також аналіз геополітичних мотивів в процесах структурування таких регіонів з боку політичних гравців.

Діюча система міжнародних відносин передбачає визнання пріоритету суверенної держави, яка розбудована в формі територіального абсолютизму і вимагає легітимізації процесу свого оформлення шляхом інституціалізації її кордону. Поняття «кордон» набуло ознак політико-територіального інституту, а його головною функцією стало окреслення межі соціально-політичного управління, підтримання діючої ієрархії і темпорально-просторової системи. Складність концептуалізації поняття «кордон» в тому, що кордон виступає як частина концепції національного суверенітету, яка окреслює умови стабільності міжнародних відносин в ситуації суперечності принципів права націй на суверенітет, непорушність кордонів та права народів на самовизначення.

Лінійний статус кордону і периферійне положення прикордоння в національно-державних концепціях ХХ століття, виступають як якісні характеристики просторової системи держави. При цьому, контекстуальність і багатозмістовність понять «кордон» і «прикордонний простір» демонструє полісемантичність образів і змістів, які відбивають процеси просторово-часової динаміки соціально-політичних процесів.

Розвиток концепту «прикордоння» означає збагачування поняття через його феноменологізацію. Дослідження типів межових систем прикордоння і їх концептуалізація, з точки зору національної еволюції, передбачають синтез: 1) змістовного аналізу національної стратегії в системі центр-периферійних відносин; 2) функціонального аналізу просторових структур й соціально-культурних сегментів простору; 3) семантичний аналіз образів просторової системи у акторів, які взаємодіють в прикордонні; 4) структурного аналізу суб'єкт-об'єктних відносин в прикордонні як контактному просторі між носіями національних суверенітетів.

Аналіз концептуальної еволюції поняття «прикордоння», як родового поняття «державного кордону», фіксує об'єктно-суб'єктні відносини межового простору в дослідженнях з проблем державного управління та місцевого самоврядування, юридичної антропології, політичної географії, лімології, міграціології, демографії та інших.

Згідно досліджень, антропологічна і політологічна специфіка прикордоння обумовлює варіативність регіональних систем. Виникаючий прикордонний ефект надає можливість досліджувати не тільки умови формування лояльності населення міждержавної «периферії» і характеристики соціально-культурного простору, але й стратегії урядів щодо контролю над спільним фронтром, дозволяє виявляти механізми реалізації політики з боку національних гравців, визначити ступінь інтеграції зони периферії з іншими територіальними просторами.

Отже, для епохи Модерну характерним є перетворення кордону у територіально-політичний інститут, а його головними функціями стали окреслення межі соціально-політичного управління, підтримання діючої ієрархії темпорально-просторової системи. Інструментальним поняттям кордону постало «прикордоння», яке в системі центр-периферійних відносин виступало в якості об'єкту політичного управління.

1.1.2. Прикордоння в класичних та критичних теоріях геополітичного аналізу

Взаємозв'язок між владою та простором, а також взаємозв'язок між політичними і територіальними питаннями досліджує геополітика. Вона синтезує когнітивні карти, які впливають на глобальну та локальну реальність й пов'язані з політичними проектами в часі і просторі [238]. М. Фуше розумів під «боротьбою когнітивних карт» процес взаємодії між уявленнями різних акторів, які можуть бути джерелом конфлікту або співпраці. Відтак, боротьба когнітивних карт як геопросторових та геокультурних репрезентацій, де поняття «територія», «простір», «кордон», «прикордоння» відіграють провідну роль, постає об'єктом аналізу критичної геополітики.

Термін «критична геополітика» запропонований у 1980-х роках в роботах Саймона Делбі [682], Джона Егню та Джерардома О'Тоал [681]. Але дослідження засобів використання фізичного простору для досягнення

політичної мети і розуміння його як такого, що підлягає соціальному конструюванню, відомо і в концепціях класичної геополітики. Так, концепт «прикордоння», що позначає простір переходу та росту, організації політичних, господарських та культурних можливостей «життєлюбних просторів», є ключовим в теоріях ХХ століття.

К. Хаусхофер в 1927 році зазначав, що в «Німеччині ще не існує жодної книги, на титульному аркуші якої вказувалося б слово «кордони», і яка б висвітлювала життя кордону у всіх його контрастах» [348, с.10]. Справедливо зазначити, що його дослідження кордонів та прикордоння спиралося на роботи: Теобальда Фішера, який у 1900 році вказував на ефемерність міцності Другої Німецької імперії через відсутність «стійких форм на кордонах» та їх «постійний рух» [527]; Густафа Брауна, який у 1916 році вказав на актуальність дослідження прикордоння в контексті антропогеографічної політики, що має здійснюватися у внутрішній політиці країни з метою створення «зони захисту, коли політичний кордон збігається з природними та історичними межами» [436]; Еміля Лукки, який досліджуючи психологічну сутність кордону в 1916 році описав вплив «народної душі» на процеси міграції і адаптації [628]. К. Хаусхофер розвинув ці ідеї, зазначаючи важливість формування «уявлення про кордон» для народу, який займає «проміжне положення у Внутрішній Європі» [347, с.35].

Мода на позитивістську методологію наприкінці ХІХ століття обумовила редукціонізм в суспільних науках і геополітиці до природничих наук та забезпечила популярність теорій органіцизму. Розвиток державницьких та геополітичних концепцій супроводжувався ідеями соціал-дарвінізму (Е. Нобла, У. Самнер, А. Смол, Г. Спенсер), расово-антропологічним аналізом (О. Аммон, Е. Бауер, Ж. Ваше де Ляпуж, Ф. Гальтон, А. Пльотц, Х. Чемберлен), примордіалізмом (В. Мюльман, С. Широкогоров та інші).

Найвиразнішу концепцію органіцизму, в якій держава представлена як «біогеографічний організм, укорінений в ґрунті» представив Фрідріх Ратцель. Він розглядав простір як політико-географічний чинник розвитку держави,

атрибут її сили і саму політичну силу. Простір постав як «природні рамки розвитку народу і його експансії». Концепція «життєвого простору» держави набула геополітичного значення, коли Ф. Ратцель вказав на природність процесу зростання, підживлення, розширення за рахунок сусідніх (аморфних, з низькою волею до життя, не маючих просторової концепції або реліктових) територіально-політичних утворень. Простір у Ф. Ратцеля наділений здатністю впливати на фізичну еволюцію народу і представлений як засіб ментального усвідомлення світу. З цього виходить його висновок, що занепад просторового почуття є ознакою деградації і гибелі держави [731]. Відтак, в державному організмі відображена об'єктивна географічна даність і суб'єктивне її осмислення, виражене в національній політиці.

Розвиток концепції «життєвого простору» проявився в оформленні «законів експансії», які в 1896 році спричинили радикальну трансформацію концептуального пояснення геополітичних процесів в сфері суспільно-політичного аналізу, в межах військово-стратегічного та геополітичного аналізу кордонів та прикордоння держави. Перший закон вказував, що територіальний розвиток держав зростає разом із зростанням культури, популярності мови, ідеології, ідей месіанізму та прозелітизму, оскільки лише месіанська ідея як ідея поширення культу, взірця чи моди здатна акумулювати соціальний ресурс як з боку «приймаючого» державного організму, так і з боку «наступаючого». Розвиваючи цю ідею К. Хаусхофер в 1927 році пише: «запозичення чужих богів будь-якою життєвою формою ясніше за все вказує на втягування нею в себе кордонів чужоземної культури...» [344, с. 36 – 37].

Другий закон вказував, що зростання держав супроводжується розвитком торгівлі, месіанства, коли виникає бажання приєднатися, увійти до складу. За третім законом, зростання держави здійснюється шляхом поглинання і асиміляції малих народів і держав. В четвертому законі кордон описується як «периферичний орган держави, подібний шкірі організму». Це проявляється в здатності до фільтрації потоків, які надходять ззовні. Зрозуміло, що стале, лояльне до центру прикордоння є ознакою цілісності держави як організму, а

проблеми з утриманням прикордонних осередків і наявність територіальних претензій ззовні є свідченням слабкості та внутрішньої фрагментарності організму. Цей закон отримав додаткове тлумачення у К. Хаусхофера, який визначив кордон «як периферичний орган», який «подібний до шкіри живе власним життям захисного покриву...» [344, с. 28]. К. Хаусхофер визначаючи «статичний» та «динамічний» стан державного організму, зазначав на «відносності» кордону, який в умовах прагнення до життя проявляє «рухливість» як «життєвість».

В п'ятому законі Ф. Ратцель вказував, що під час зростання держава поглинає цінні елементи фізико-географічного середовища: берегові лінії, русла річок, рівнини та інші. Але, за шостим законом перший імпульс до територіального зростання приходить до держав ззовні завдяки перепадам рівнів цивілізацій, та завдяки відсутності балансу в розвитку сусідніх народів. Відсталі народи прагнуть кращого розвитку і їм надається така можливість через їх приєднання до розвинутого культурного ядра. За сьомим законом загальна тенденція до злиття територій, розростаючись, переходить від держави до держави, інерційно набирає силу і новий великий організм демонструє прагнення до вростання в природні кордони материків.

Роботи Ф. Ратцеля вплинули на розвиток геополітичних теорій. В 1916 році Рудольф Челлен в роботі «Держава як форма життя» вперше застосував поняття «геополітика» та визначив чинники, які впливають на статус держави на світовій арені: розширення, територіальна монолітність і свобода комунікації [364]. На початку ХХ століття Отто Мауль [639], та його учні Ганс Гельмольт [566], Артур Дікс [492], Еміль Шьоне [768] працювали над аналізом сутності кордонів та оформленням лімології. До цієї групи дослідників долучають Карла Лампрехта, який зробив «найціннішу післямову до американського видання роботи Ф. Ратцеля» [351, с. 48 – 51], а також Роберта Зігера, який сформулював програмні тези для лімології [775, с. 176 – 185].

Ідеї О. Мауля, Ф. Ратцеля, Р. Челлена та К. Хаусхофера обумовили оформлення концепцій, в яких питання руху кордонів і тактико-стратегічного

значення прикордоння представлені як захист національних інтересів та безпеки. Соціально-політичні аспекти прикордонних просторів присутні у військово-історичних монографіях, у звітах наукових експедицій, у зображенні локальної війни. Про це свідчать, наприклад, роботи Дж. Керзона [484], Дж. Мака [630], Т. Холдіча [571], М. Хеффермана [564].

Проект космополітичного розвитку і нівеляції національних кордонів через запровадження пан-ідеї, за думкою К. Хаусхофера, є формою реалізації імперіалістичних планів [355, с.254]. Він визначає «єдність долі» просторів, які опинилися в середині проведених кордонів, вказує на відтінки понять, що позначають кордони в різних мовах, в залежності від типу їх визначення і усвідомлення (*frontiere, bounderland, bord, boundary, limes, finis, terminus, mark, march, laag, steine, sned, skrank, lira, rain*). Підкреслюючи семіотичну значущість кордонів в романській та германській традиції, яка підтверджена розміром пантеону (Термін, Янус, Ліментин, Кардея, Форкул) К. Хаусхофер визначає, що для германського менталітету поняття «суміжний простір» є «ворожим» [347, с. 36]. «Опорні землеробські колонії», як жива загорожа, виконують функцію оборонного кордону, об який «розбилося більше набігів, ніж об Велику (китайську) стіну» [350, с. 139].

Посилаючись на класифікації кордонів в роботах І. Зьольха [780], Е. Тено [796], С. Фосетта [525], К. Хаусхофер створює першу найбільшу геополітичну класифікацію кордонів, вказуючи на існування узгоджених, «компромісних», «неспроможних», «спірних», розірваних, напружених, «протиприродних», «розчленованих», «нейтральних» [349], а також, «наступальних», «укріплених», «інертних», «збудливих», кордонів «напоготові», «рівноваги», що розпадаються» [353, с. 147 – 152]. «Кордон, що розпадається» характеризується як дезорганізована купа малих просторів, де знаходяться проміжні області з нестабільним населенням. І навпаки, «кордон рівноваги» роз'єднує та поєднує прикордонні життєві форми. При такому кордоні двостороння безпека є результатом кондомініуму чи автономії.

В 1940 році Віттемор Боггс запропонував порівняння кордонів шляхом їх

індексації: встановлення довжини кордонів держав та співвіднесення її з площею держави. Індксація представлялась технікою визначення геополітичної величі країни, оскільки просторове зростання і наявність не менше 5 млн. кв. км. визначалося однією з умов перетворення держави на геополітичного гравця. В якості чинників розвитку розглядалися здатність до асиміляції нових територій, рівень гомогенності населення [430].

«Прикордоння краще пристосовано до нападу і небезпеки, ніж до тривалого спокою» – зазначав К. Хаусхофер, а «сила та гомогенність внутрішньої структури проявляється і на кордонах, і у зовнішній структурі, оскільки стають очевидними лінії прориву, відторгнення, анексії, контактних метаморфоз в прикордонних відносинах» [353, с. 152]. Підкреслюючи, що політика «творення» кордону є проявом «авторитарної компіляції кордонів за зеленим столом перемовин» [352], і що замість «встановлення» кордонів політика має лише «дозволяти їм бути», К. Хаусхофер вказував, що практика проведення кордонів завжди має справу з залишковими станами: малими просторами, незафіксованими традиційними межами прикордонного суспільства, з традиційними транзитними правами, з релігійними територіальними домаганнями та культурними структурами, що залишаються від імперських утворень [352, с. 97].

Ідея взаємної інфільтрації прикордонних зон з обох боків кордону в геополітиці застосована для аналізу системи гнучкої взаємодії та пізнання потенційного ворога за принципом «перемоги над ворогом його ж зброєю». Цей принцип, відомий як «іродіанство», є альтернативним до «зелотизму», в якому переважає жорстка структура кордону.

За умов взаємної інфільтрації прикордоння утворюється цивілізаційна контактна зона. На відміну від «Хінтерленда» (англ., hinterland) (опорний центральний простір), який є внутрішнім тилом, зона «Рімленда» (англ. rimland) (обопільно інфільтроване фронтальне прикордоння) є зовнішньою опорною зоною. Термін «Рімленд» був запроваджений Ніколасом Спикменом (Спайкменом) в глобальній схемі розподілу сфер впливу, де глобальний

«Рімленд» протистоїть Внутрішньому «осьовому ареалу» або глобальному центру – «Хартленду» (англ. heartland). Н. Спикмен розглядав зону «Рімленду» континентальної Євразії як проміжний регіон, оскільки він розташований між «Хартлендом» і окраїнними морями. Тут він виконує функцію буферної зони, тому що змушений боротися і з могутністю «Хартленда», і з міццю островів Великобританії і Японії. Двоїста природа обумовлює проблеми його безпеки [283, с. 49].

Справедливою є ідея того, що у кожного внутрішнього «Хінтерленда» (за С. Коеном – нуклеусу) є зовнішній «Рімленд» (за С. Коеном – дисконтинуальний пояс) [469]. У К. Хаусхофера цей простір названий «проміжною зоною», яка існує у вигляді митних кордонів, що відокремлюють прикордонні області та округи від «Хінтерленда» і в якій можна створити організації, проміжні структури особливої замкненості (лат. *confinatio*), прикордонні спільноти – осколки більш крупних громад (лат. *confinium*). Такі локальності (*confinium*), за К. Хаусхофером, слід відрізняти від «кінцевої межі» як «неспроможної життєвої сили» (*fines* та його аналогів – *limes*, *terminus*) [356, с. 91].

«*Confinium*» – це багатозмістовний термін, який перекладається з латинської як прикордонна полоса, прикордонна земля. Прикладом є «романські замкнені простори» в Південному Тиролі, військові кордони австрійських Габсбургів – «славонський», «банатський», «трансильванський». Так, «славонський рубіж» в Хорватії та Крайні створено в XVI століття як полосу поселень селянської поліції, тобто жителів, які наділені землею, звільнені від податків та панщини та іноді отримують заробітну плату.

У державах, побудованих за імперським принципом завжди є «кінцеві межі» (*fines*), «фронти» (*frontes*), «прикордонні полоси» (*confiniums*). Власна соціально-політична організація рубежу «прикордонних полос», за думкою, К. Хаусхофера дозволяє використовувати поняття «буферу», «зони гласису», яка не належить органічно до цілого, може бути відторгнута від нього ззовні без нанесення збитку центр-периферійній системі. До того ж «прикордонні полоси»

є реалізацією успадкованої від римлян політичної практики «покарання замкненим простором», а відтак вони виступають формою ув'язнення, інтернування, вигнання, обмеження.

Замкненість, відторгненість «прикордонних полос» сприяє їх історичній самодостатності та господарській автаркійності, яка визнана ключовою характеристикою геополітичного гравця в розробках економіста Фрідріха Ліста. Вона дозволяє накопичувати матеріальні, соціально-культурні, життєві резерви і такий соціальний капітал є основою для відродження та переродження з імперської периферії у національне ядро [625].

Прикладом «прикордонної полоси» є «проміжна Європа», що «звернена обличчям до пан-Азії та спиною до Європи,... зона сарматської закладки та європейської обробки...» [354, с. 269]. На пояснюючій карті у К. Хаусхофера позначений трикутний регіон Східної Європи від Балтики до Адріатичного та Чорного морів, а також регіон Бессарабії, який має «долю класичного дворіччя» між Прутом та Дністром з гетерогенним населенням – внаслідок природної неможливості провести кордон по великій річці та розділити життєві форми. Через це Бессарабія лежить «тягарем на сусідах» і чим більш освоєним стає цей простір, тим складнішою стає геополітична ситуація, через постійну дію на її берегах сил, що протистоять одна одній [345, с. 160 – 161]. Бессарабія є прикладом існування «дисконтинуального поясу», «прикордонної полоси» в межах субрегіонального східноєвропейського трикутника, в якому завжди триває боротьба між «правом» та «життям», за логікою геополітики.

З точки зору геополітики, міждержавний кордон – це арена тривалого суперництва. Всюди, де політичні актори прагнуть провести лінійний кордон, «ми бачимо не лінії, а тільки зони, пояс самостійного життя, заповнений боротьбою... і цю зону заповнює переможець» – пише Ф. Ратцель [731]. Ключовою ідеєю в ранній період розвитку геополітики було визнання нерухомості кордону ознакою смерті державного організму [344, с. 33].

Втім, новий етап розвитку науки, демонструє «відродження відчуття кордону» в контексті «локальної пам'яті», коли будь-які меморіальні об'єкти

виступають символічною формою соціальної присутності та домінування в прикордонних регіонах. Активізація символічних війн під час боротьби за розширення сфери впливу на прикордоння, згідно з четвертим законом Ф. Ратцеля, вказує на послаблення гравця, що постає об'єктом впливу.

Найчастіше рухи за відродження «народної пам'яті» в прикордонних областях вдаються до мовного питання, політичне вирішення якого має символічну дію. В геополітичних теоріях «мовний кордон» є позначенням кордону національної присутності, яка нерідко є більш широкою ніж державна. Мовне «каміння що випало з великої стіни», за висловом К. Хаусхофера, дає можливість ідентифікувати діаспорні структури, які підтримують культурну присутність поза державними кордонами і створюють нові можливості символічного та фактичного обґрунтування історичного права на політичне володіння простором [347, с. 31]. На це вказує сучасна діяльність таких організацій як «Франкофонія» (58 держав з числа колишніх колоніальних володінь Французької імперії), «Співдружність португаломовних країн» (12 країн з числа колишніх колоніальних володінь Португалії), Міжнародна організація тюркської культури «ТюркСой» (6 країн з титульним тюркомовним населенням), не вказуючи вже на рівень присутності англійської мови як мови міжнародного спілкування і офіційного визнання в якості «державної» чи «офіційної» в 58 країнах світу.

Для розуміння можливостей геополітичної системи та визначення її «прикордоння» в геополітичній теорії розрізняють такі поняття простору як «ендемічний», «прикордонний», «перехресний», «тотальний», «метапростір», та «геополітичний» за класифікацією Костянтина Плешакова [240, с. 32 – 34]. Якщо «ендемічний простір» контролюється державою і цей факт беззаперечно визнається усіма гравцями, то категорія «тотальний простір» окреслює національний простір, який може бути ширшим за «ендемічний» і не передбачає однозначного визнання. Територія, яка знаходиться під контролем держави, але недостатньо освоєна демографічно, економічно та політично названа «прикордонним простором». Він часто населений меншинами, а його політична

приналежність – ситуативна. Виразний оспорюваний статус з боку прикордонних держав характерний для «перехресного простору». А «метапростір» виступає об'єктом освоєння одночасно декількома державами.

Визначення «прикордоння» має різні можливості через політико-правову організацію центром геополітичної системності. Така системність може бути: 1) державною; 2) поза-державною національною, де простір «національної єдності» ширший, ніж конвенційні державні кордони; 3) поза-державною економічною, де простір реалізації національного економічного інтересу перевищує конвенційні кордони держави. Можливі інші системності: лінгвістична або релігійна, і відповідно, інші форми прояву «прикордоння».

Гіпотетична та фіктивна природа реальних кордонів визначається Е. Балібаром. Визначаючи здатність суб'єктивних кордонів маркувати соціальні обміни та потоки, він робить висновок, що кордони завжди над-детерміновані і тому політичний кордон «санкціонований, дубльований та релятивізований іншими геополітичними розколами» [421, с. 371 – 380].

Ці аргументи нагадують тезу Карла Шмітта, представлену в роботі «Номос Землі» (1950). Доводячи цивілізаційну різницю культур «номосу Землі» та «номосу Моря», де «номос» – це порядок, закон, обумовлений типом просторової соціокультурної та господарської організації. На обробленому людиною просторі видно «чіткі лінії, що розділяють її на певні частини... В цих лініях виражаються критерії та правила,... проявляються порядок і локалізація спільного життя людей. Завдяки ним набувають визначення поняття «сім'я», «рід», «плем'я» і «стан», види власності і сусідства, а також форми влади і панування. Отже, земля так пов'язана з правом. Вона зберігає його ... як нагороду за працю; виявляє його на своїй поверхні як межу; і вона несе його на собі як публічний знак порядку....» [373, с. 8 – 9].

Отже, у К. Шмітта, кордон є індикатором права, традиції, реалізації народного розуміння справедливості, і як у Е. Балібара, функція кордону в «настройці» миру та порядку, у наданні «політичних гарантій» миру [373, с. 23]. Кордон постає механізмом організації глобального простору, «глобальних

ліній» і географічних поділів, які є основою для колоніального поділу світу і регулювання відносин між Європою і її сусідами.

Глобальні історичні системи, за К. Шміттом, пов'язані із встановленням певного порядку. Взагалі, виникнення «лінійного мислення» К. Шмітт пов'язує з процесом творенням іспано-португальської розділової лінії («гауа»). Сутність «гауа» в тому, що два правителя, визнаючи єдиний духовний авторитет Папи Римського (в тому числі і в області міжнародного права), домовляються про оволодіння землею іновірних держав і народів (Договір в Тордесільясі (1494) і Сарагоський договір (1526)). Лінії проходили від Північного полюса до Південного, в 100 милях на захід від Азорських островів і Зеленого мису, а на протилежному боці глобусу в якості кордону була проведена «Молукська лінія», яка перетнула Тихий океан по 135 меридіану, вона проходила через Східний Сибір, Японію і центральну Австралію. Папа як міжнародно-правова інстанція відокремлює землю нехристиянських держав і народів від землі християн. «Гауа» передбачає, що у християн є право приймати від Папи доручення вести місіонерську діяльність, на підставі чого вони в ході місіонерської діяльності окупують нехристиянські території (булла Папи Олександра VI «*Inter caetera divinae*» 1494 року і булла Папи Юлія II 1506). Лінія «гауа» не має відношення до розмежування християнської і нехристиянської території; вона функціонує в рамках певного внутрішнього просторового порядку, що розділяє володіння християнських господарів [373, с. 81 – 83].

Друга глобальна геополітична система склалася з оформленням франко-англійських ліній дружби (*amity lines*). Ці лінії пов'язані з захопленнями простору в Новому Світі, з розподілом володінь між католицькими та протестантськими морськими державами (договір в Шато-Камбресі 1559 р). Географічно вони на півдні йшли уздовж екватора або тропіка Рака, на заході – Атлантичним океаном уздовж довготи Канарських або Азорських островів. Договірна лінія відмежовувала Європу від Нового Світу. Тут припинялася дія публічного європейського права. Розподіл світу на «простір права» і «простір за його межами», в англійському праві – *Martial law* (Військовий стан),

залишалося просторово визначеною сферою призупинення дії будь якого права [373, с. 88 – 95]. Ці два поділи були обумовлені прагненням упорядкувати відносин між європейськими державами в Новому Світі. Романська «гауа» володіла «розподільним» змістом, а англійська «amity line» носила «змагальний характер», що пов'язано з відсутністю третейської інстанції.

У XIX столітті єдиною правовою підставою оволодіння землею стала «ефективна окупація» – зафіксоване державою status quo територіального володіння. Поняття «окупація», що прийшло з римського цивільного права, стало єдиною правовою підставою захоплення землі на вільних територіях. При окупації боротьба йде до тих пір, поки захоплення землі не визнається конкурентами як довершене, а правова оцінка війни залежить від її результату, від того війна стає визнаним засобом зміни status quo територіальних володінь.

Отже, глобальною лінією за К. Шміттом, стала лінія Західної півкулі, яка є першим міжнародно-правовим контрударом, який наніс Новий Світ Старому [373, с. 96]. Зворотним боком глобальних ліній стали раціоналізація, гуманізація і правове оформлення (обмеження війни). Глобальна лінія Західної півкулі – це межа, за допомогою якої Новий Світ відмовився від європоцентричного міжнародного права. Наслідки цієї глобальної лінії Західної півкулі проявилися в XX столітті.

Якщо у К. Шмітта остаточною глобальною лінією розподілу є Західна півкуля з центром – США, і ця лінія розділяє «Новий Світ», в якому домінує «номос Моря» та «Старий Світ», в якому діє «номос Суші», то у американських геополітиків, починаючи з робіт А. Мехена та Н. Спикмена, і продовжуючи роботами З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, С. Коена, Д. Мейнінга, та інших, замість лінії діє глобальний простір – зона «Рімленду», розташована, як вказано раніше, між євразійським «Хартлендом» та «Зовнішнім півмісяцем», який включає країни Північно-Атлантичного Альянсу. Американські геополітики вже наприкінці XX століття вирізняли й інші «прикордонні зони» та «појаси», описуючи тактику встановлення американського домінування в Євразії.

Концепція лінійних кордонів у геополітиці знов поступилася концепції

«прикордонних зон». Так, представник неокласичного підходу в геополітиці, З. Бжезинський, описуючи в 1997 році стратегію США як «світової наддержави» в Євразії, вказує на існування «поясів країн-гравців»: 1) пояс безпеки після 2010 року – «Франція, Німеччина, Польща, Україна» [23, с. 107], та 2) «Україна, Азербайджан, Узбекистан» як пояс геополітичних центрів, підтримка країн якого, дозволить трансформацію Росії та встановлення стратегічного домінування Америки в Євразії [23, с. 179]; 3) пояс енергетичної безпеки Каспійсько-Середньоазійського регіону «Іран, Азербайджан, Туркменістан», та 4) пояс «Китай, Японія та Корея» – основи встановлення «транс-євразійської системи безпеки» [23, с. 242 – 246]. Відтак, глобальний «Рімленд» виявляється розколотим на «пояси», «зони», «клітини», які розглядаються в межах гральних стратегій «доміно» або «шахівниці».

В сучасному геополітичному контексті кордон та прикордоння розглядається як частина внутрішнього глобального простору. Національні кордони стали відкритими і замість них діють кордони макрорегіонів: ЄС, Північної Америки, країн Півночі та Півдня. Якщо класична геополітика аналізувала «територіальні кордони» та їх зсуви під впливом живої сили, культури, то геополітика кінця ХХ століття апелює до просторових кордонів, коли головним є функція кордону та засіб її реалізації.

Новітнє бачення проблеми сформувалося під впливом французької геополітичної школи, яка критично поставилася до методології і концепцій англо-американської та німецької шкіл. У прагненні подолати жорсткий географічний детермінізм і політичну заангажованість французькі мислителі Ж. Ансель, В. де ля Блаш, Ж. Готтман, А. Деманжон, Ів Лакост і М. Фуше запропонували новий погляд на категорії «кордон» та «простір» з урахуванням процесів деколонізації, посилення міграції, проблем «утворення та долання внутрішніх кордонів». В обіг були введені поняття – «внутрішня геополітика», «іконографія» та «циркуляція» [13, с. 70].

Поштовхом для критичного аналізу класичної геополітики стала популяризація ідей Відаля де ля Блаша, які оформилися в концепцію

«посибілізму» і були початком антропологічного напрямку в геополітиці. Географічний детермінізм соціально-політичних процесів у В. де ля Блаша був значно пом'якшений порівняно із теоріями німецької школи, за рахунок антропогенного чинника. Вчений розглядав географічний простір як «потенційність», що може стати політичним фактором залежно від суб'єктивних якостей та «способу життя» людини, яка цей простір населяє [831]. В. де ля Блаш відзначав, що не держава, а людина є найважливішим «географічним чинником», адже людина «наділена ініціативою» і є головним суб'єктом геополітичної дії [830].

На початку 50-х років ХХ століття Жан Готтман запропонував концепцію «іконографії» і «циркуляції», які спиралися на поняття «спосіб життя» В. де ля Блаша. «Іконографія» – система символів і знаків, які виступають основою почуття спільності у соціальної групи [546, с. 71]. Визнання спільної семіотичної системи артикулює соціально-політичну єдність, що виводить спільноти за межі однієї держави або, навпаки, розміщує в межах однієї держави різні групи. Ця можливість визначається тим, що спільна «іконографія» передбачає спільну духовність. З часом символи приналежності до соціуму можуть «відриватися від географічних коренів і переміщатися в просторі разом з представниками спільності» [13, с. 72].

Поняття «циркуляція» Ж. Готтман асоціював з поняттям «комунікація» і «пам'ять». Він вважав, що взаємодія і переміщення людей, товарів, послуг, капіталів, ідей за певними каналами може як актуалізувати події історії, так і вести до їх забуття. Це передбачає можливість диференціації просторів залежно від центрів активації каналів пам'яті як осередків мобілізації груп та регіонів. Формування логіки циркуляції інформації є унікальним чинником маніпуляції центр-периферійними статусами та внутрішнім станом держави, чинником творення міжнародного статусу держави.

Відтак, Ж. Готтман вважав, що геополітичний простір формується на основі географічного простору і вміщує внутрішні кордони. Він розвивається під впливом циркуляції іконографії, коли внутрішні кордони є умовними,

спрямованими на демонстрацію різноманіття та дискурсивної єдності. В цьому підході протиставлено поняття «території» та «простору», продемонстрована множина суміжних просторів в межах певної території, система внутрішніх кордонів та їх значення.

Проблеми культурної гомогенності та культурних кордонів залишалися актуальними в роботах французьких геополітиків, про що свідчать роботи П. Галлуа, П. де ла Горса, Ф. Жуайо, М. Коренмана, Ів Лакоста, Ф. Моро-Дефарж, І. Рамоне, Ж.-К. Рюфена, М. Фуше.

З 1976 року діяльність французького журналу з геополітики «Геродот» під редакцією Іва Лакоста була спрямована на аналіз умов встановлення стабільних кордонів. Член редакційної колегії журналу М. Фуше в роботі «Фронти і Фронт'єри» в 1989 році розвинув тему геополітичних кордонів в повноцінну концепцію [530]. Штучність кордону М. Фуше пояснював тим, що він відображає співвідношення конкретних сил на даний момент. Кордони не є тільки міждержавним явищем; в середині самої держави пролягає величезна кількість регіональних, соціальних і культурних кордонів, на що вказують конституційні дебати щодо розмежування між «публічною» і «приватною» сферами, між сферою «релігії» і сферою «держави», про «роль жінок», «рівні права». тощо. На думку М. Фуше, функція кордонів зводиться до позначення порушень геополітичної безперервності в трьох площинах: реальній, символічній та уявній [204, с. 141]. Реальний поділ простору можна визначити поняттям «фронт» (лат. front – лінія між двома і більше територіями, що відокремлює «наше» від «чужого»). Для символічного або уявного поділу простору підходить поняття «фронтир». Воно передбачає наявність прикордонної зони без розділової лінії. Не може бути чіткої межі між релігійними або культурними просторами. Складність системи взаємопроникнення проявляється в існуванні розсіяної прикордонної лінії, яка вкладається в поняття «фронтир» [13, с. 73].

Досліджуючи проблему кордонів в Європі, М. Фуше в інтерв'ю журналу «Гефтер» в 2013 році відзначає: «Простори стають більш відкритими, що сприяє

збільшенню потоків образів і уявлень – потоків репрезентацій. Цими потоками важко керувати, ...це крос-національні феномени, що не підкоряються ані митним службам, ані паспортному контролю. Вплив, який чиниться ними не піддається управлінню, і ця ситуація в корені відрізняється від дипломатичних переговорів з їх обговореннями, компромісами і коаліціями» [238].

Прикладом таких феноменів є діаспори, які не ставлять під сумнів сталість національних кордонів, але існують в просторі, який нібито нависає над ними, утворюючи глобальну мережу. За даними М. Фуше, «протягом останніх двадцяти років діаспори грали вкрай важливу роль в політичних перетвореннях в Європі. Деякі з цих людей поверталися до своїх країн з метою управляти ними. На початку 2000-х років три прибалтійські президента були північноамериканцями: Вайра Віке-Фрейберга, громадянка Канади (в Латвії); Тоомас Хендрік Ільвес, громадянин Швеції, потім США (в Естонії); і Валдас Адамкус, громадянин США (в Литві). На думку вченого, кордони, які існують в межах європейського простору не збігаються з визначеними геополітичними кордонами, оскільки Європа це не статичне географічне поняття, а історичний процес, що пристосовується до мінливого географічного простору [340, с. 75].

М. Фуше робить висновок, що зазначені тенденції не ведуть до нівеляції кордонів, детериторіалізації та денационалізації просторів внаслідок процесів глобалізації. Навпаки, «держава стверджує себе де тільки може, а міжнародна система визнає важливість національних держав» [238]. Геополітичні процеси в XXI столітті розгортаються на останньому етапі «територіалізації» в процесі демаркації водних просторів, який називається «марітімізацією».

Боротьба когнітивних карт як перерозподіл сил між країнами в контексті новітнього етапу глобалізації, на думку М. Фуше відбуватиметься не як конфлікт цивілізацій, про що писав С. Хантінгтон, а як боротьба різних способів репрезентацій. Сучасний міжнародний ринок ідей та репрезентацій диверсифікується і «битва когнітивних карт» відбувається при іншому розподілі сил і впливу, а нові геополітичні проекти порушують порядок.

Формування нового світового порядку та рух кордонів макрорегіонів, за

думкою М. Фуше, демонструє приклад європейської «політики сусідства», яка є асиметричною моделлю, призначеною для того, щоб переорієнтувати старі периферії на новий центр. При цьому, терміном «фронтір», яким традиційно позначали просування США на Захід, сьогодні позначають просування ЄС та НАТО на Схід. Польща також «використовує модель «фронтиру» у відносинах з Білоруссю, Україною та навіть Грузією, оскільки їх східна політика розроблена в стилі німецької «Ostpolitik» з тим, щоб інкорпорувати до Польщі території, що знаходяться між Польщею і Західною Росією. Цей план поєднує в собі ідею просування фронтиру на Схід, щоб стримувати Росію [622], і ідею лінійного кордону на Заході, між Польщею та Німеччиною. Американська ідея продовжує існувати в розумінні фронтиру як чогось необмеженого [238].

В 90-х роки ХХ століття програми геополітичних досліджень включали такі напрямки як: вивчення географічних і політичних уявлень в політичних практиках; вивчення географічного та історичного контекстів розвитку певних політичних ідей; вплив геополітичних образів на масову культуру і формування геополітичних стереотипів; вивчення впливу глобалізації, інформатизації і економічних перетворень на державне управління [494].

Представники школи «критичної геополітики» спираються на концепцію «суспільства ризику», яку використовували Ульріх Бек та Ентоні Гіденс. В геополітичних термінах джерелом страху є не зовнішня загроза а само суспільство і держава. Спостерігається проектування геополітики в середину, в площину внутрішніх відносин.

Виокремлення сучасних характеристик критичної геополітики подано в роботах Філа Келлі [596]. За його висновками критична геополітика акцентує увагу на соціальних процесах, сприймається в якості інструменту управління державою, спирається на владу, знання, інтереси певних груп, яким допомагає реалізовувати політичні плани. При цьому вона позбавлена об'єктивності і представляє собою дискурс, який присвячений владним, соціальним і політичним відносинам. Інтерпретативне розуміння світової політики і тлумачення явищ в середині обраних контекстів дозволяє формувати

геополітичні уявлення, образи, підтримувати просторові міфи і стереотипи.

Формування політичного оточення під впливом глобальних і локальних процесів обумовлює процеси глокалізації і детериторіалізації національних урядів, зникнення держав в традиційному розумінні. Важливим методологічним нововведенням критичної геополітики стає відмова від універсальних геополітичних концепцій і перехід до глибинного аналізу просторових чинників, що впливають на політичні процеси.

Дж. О'Тоал ірландський геополітик, вважає, що з кінця ХХ століття суспільства відриваються від своїх номінальних територіальних коренів, руйнуються традиційні просторові системи. На зміну «старому» гегемоністському порядку, коли держава або декілька держав, розгорнуті в географічному просторі, виступають гегемоном і підпорядковують собі решту світу, нав'язуючи правила і норми справедливості, прийшов «новий» порядок, коли в основі структуризації світу опинилась інформація [220, с. 178 – 188].

«Пост-міжнародним» слід називати Новий порядок, як вважає Джеймс Розенау, тому що більшість взаємодій, що складають світову політику, відбуваються без прямої участі нації і держав [755]. Йель Фергюсон та Річард Мансбах зазначили, що сучасний світ нагадує павутиння плавних переходів від індивідів через сім'ю та інші соціальні організації до глобальних структур. Тому, сучасну епоху можна розглядати як «Пост-територіальну» [526].

До сучасних напрямів критичної геополітики відносять «формальну геополітику», «практичну геополітику», «радикальну геополітику», які демонструють зацікавленість проблемами: геополітичного символізму, структурними впливами геополітичних практик, особливо з урахуванням локальних культур (етнічних, фемінних, тощо) [577, с. 307 – 322]. Прагнення враховувати розмаїття географічних просторів і виникаючих форм соціокультурної адаптації локальних суб'єктів, варіативності соціально-політичних моделей організації життя пояснює зацікавленість геополітичних теорій в створенні детермінованих концепції політичної стабілізації.

Отже, критична геополітика досліджує зв'язок між ідеями і політичними

практиками, які пов'язані із територіальним експансіонізмом і домінуючою роллю простору, зосереджує увагу на засобах формування геополітичних уявлень і образів через звернення до просторових міфів й географічних уявлень. Географія виступає як наука про владу, соціально-політичне управління, ідентифікацію і суверенітет.

Критична геополітика орієнтована не тільки на організований політичний простір, а на простір як семіотичну систему. Об'єктом аналізу стають: символічні коди, когнітивні карти, змістовне навантаження, просторові образи, іконографія, меморіальні об'єкти, символізація соціального простору та інше. З цього зрозуміло, що і геополітичні конфлікти розуміються як зіткнення уявлень різних соціальних груп, меморіальні війни.

Сучасні геополітичні дослідження прагнуть продемонструвати просторову специфіку прикордоння у зв'язку не тільки з географічними чинниками, але і з історичними та культурними умовами формування. Об'єктивна географічна природа держав аналізується у зв'язку з суб'єктивним її усвідомленням з боку носіїв національної ідентичності.

Класичні геополітичні теорії для пояснення логіки геополітичних практик використовують концепти «єдності долі» простору, а якісні риси кордону ставлять в залежність від засобів його інтерпретації та усвідомлення. При цьому, формування контактних просторів, проміжних просторів, зон росту державного організму сприймаються як ресурс для природного розширення політичного і національного просторів, що пов'язано із вираженими характеристиками локальності, яка не має географічної межі.

1.1.3. Концепт «транскордоння» в соціальних та політичних науках

В світі, який розвивається як взаємозалежний та інтегрований, де наднаціональні організації, мережеві альтерглобалістські системи утворюють дислокальний соціально-політичний простір, відбувається переосмислення базових концептів, завдяки яким відбувалась інтерпретація «політичної стабільності», «порядку міжнародної системи», «глобальної безпеки». Проявом

нової реальності стають такі поняття як: «транскордоння», «мережева система», «локальність», тощо. Всі ці поняття, так чи інакше, пов'язані з системою відносин між суб'єктами транскордонних систем і просторів.

Широкі контактні можливості прикордонних систем обумовлюють формування їх суб'єктних характеристик. Визначення прикордоння як об'єкту соціально-політичного дослідження сформувалося в роботах Ф. Ратцеля (поняття «антропогеографії») [258], Ф. Тернера (вчення про фронтир) [296], К. Хаусхофера (вчення про психологію кордону) [346], О. Мауля (вчення про прикордоння як про бойову позицію держави) [639].

Ця плеяда науковців розглядає прикордонні простори як значимі чинники людської історії, формування соціокультурних спільнот і соціально-політичних процесів. Поняття «фронтиру», «прикордонної зони», «безструктурних кордонів» закладають основи аналізу просторів, які за своєю природою є багато змістовними і мобільними, їх м'яка структура та інституційна еластичність, порівняно з контрольованими просторами держав і цивілізацій, наділяє їх характеристиками «неправильності». Так, О. Мауль, досліджуючи кордони держав Європи, розрізняє «правильні» і «неправильні» кордони. «Неправильні» або «безструктурні» кордони у О. Мауля – це ті, що не утворюють справжніх фронтирів, де прикордоння може слугувати і мостом, і фільтром, створюючи умови для прикордонної взаємодії. О. Мауль вважав, що кордони, встановлені за часів Паризького миру в Європі, і кордони колоніальних держав за межами Європи – «неправильні». Вони склалися внаслідок того, що внутрішні райони країни раптово перетворилися в окраїни держави і тому суперечать природним законам формування кордонів, що робить їх джерелами нестабільності.

З початку 1950-х років транскордонні процеси стали предметом уваги в лімологічних дослідженнях, де домінував функціональний підхід. Були розроблені моделі транскордонних взаємодій на різних просторових рівнях: типологія транскордонних потоків; вивчення кордонів як багатовимірного і динамічного соціального явища; концепцій прикордонного ландшафту і стадій еволюції прикордонних територій. Практика транскордонного співробітництва

вимагала функціонального вивчення кордонів як динамічного, багатовимірного соціального явища. Розробки моделей транскордонних взаємодій на різних просторових рівнях, типології транскордонних потоків, стадій еволюції прикордонних територій були запропоновані в роботах Дж. Хауза, Дж. Мінга, О. Мартінеса. Л. Вардомського, М. ван дер Вельда, Р. Мартина.

Британський дослідник Джон Хауз запропонував методичну схему дослідження транскордоння та транскордонних потоків (на прикладі прикордоння США – Мексика). В основі схеми – структурні економічні і соціальні чинники, політична культура і традиції населення, суб'єкти політичного простору, соціальні інститути включаючи такі, що зайняті освітою, релігією, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням. Автор представляє суб'єкти політичного життя (еліти, групи інтересів, партії, громадські рухи), політичні інститути (вибори, референдуми, органи місцевої влади та форми участі в її реалізації). В моделі представлена типологія транскордонних взаємодій у сферах: нерухомості; трудових міграцій; руху товарів, капіталів, ресурсів; просторової інфраструктури та комунікацій [573].

Одну з найвідоміших типологій запропонував Оскар Мартінес, та його послідовник Мартін ван дер Вельд [828; 637]. Вони виокремили типи прикордоння за якістю взаємодії: 1) відчужені прикордонні території, де відсутні системні зв'язки в наслідок військових, політичних, культурних, ідеологічних конфліктів; 2) контактуючі прикордонні території з певним рівнем економічної і культурної взаємодії; 3) взаємозалежні прикордонні території з широкими економічними, культурними і суспільними контактами в умовах діючого державного кордону; 4) інтегровані прикордонні території з інтенсивними контактами і рухами потоків людей, капіталів, товарів [828].

Досліджуючи мексикансько-американське прикордоння, О. Мартінес відзначив, що в таких районах розвиваються особливі «прикордонні Мільє» [637, с. 10], що формуються завдяки транскордонним соціальним мережам і соціальним зв'язкам (торгівля, обмін інформацією, туризм, тощо). Він також зазначив, що життєві стратегії мешканців прикордоння значно

відрізняються від стратегій мешканців центральних районів, що «є результатом змішання різних систем, батьківських спільнот, що обумовило абсолютно нове співтовариство» [637, с. 303 – 304].

В період 1960 – 1970 років прикордонні дослідження розширені за рахунок середовища та соціальних процесів. Фернан Бродель обґрунтував геоісторичний метод аналізу простору; В. Біблер створив вчення про діалог культур; В. Межуєв розглядав культурні та цивілізаційні особливості процесів модернізації. Штучний і мобільний кордон за думкою Ф. Броделя є продуктом життєдіяльності людей: «які кордони можна встановлювати, коли мова йде про людей, які не обмежені рамками і які долають усі перепони? Середземномор'я є таким, яким його роблять люди. Його доля залежить від мінливості людських доль, яка розширює або звужує його межі» [36, с. 237].

Транскордонна територія розумілася як така, що утворюється завдяки взаємодії прикордонних спільнот та держав, які межують, або мають відносини впродовж спільного кордону. Особливістю транскордонних територій є наявність потенціалу для розвитку та міжнародного співробітництва. Поняття «транскордонний регіон» вміщує три компоненти: простір, обмежений периферіями суверенних суб'єктів; спільноти або групи населення; взаємини, які між ними виникають. Поняття «простір» стосовно прикордонних регіонів об'єднало три види прикордонних територій: політичні та адміністративні одиниці, буферні простори, контактні зони.

Прикладне значення транскордонних досліджень зберігає актуальність через постійні практики соціально-економічної та політичної взаємодії. Прикладні дослідження глокальних регіональних процесів, які розкривають природу транскордонних станів, представлені в роботах П. Бакланова [249], І. Бобкова [26], М. Зотової [114], Н. Розова [264] та інших. На прикладі конкретних регіонів автори відпрацьовують теоретичні схеми, які торкаються таких проблем як: характеристика типів прикордонних та транскордонних територій, якісні характеристики транскордоння, створення систем політико-правового регулювання [145]. Рішення глобальних та регіональних проблем

розвитку пов'язується з встановленням ефективного управління транскордонням та запровадженням мультифункціональності кордонів.

В класичній лімології прикордонний регіон не мав статусу самостійного об'єкту досліджень і розглядався в контексті аналізу реалізації стратегій держави, а транскордонний простір досліджувався як природно-антропогенна система [249]. Специфіка політологічної тематики в дослідженні прикордонних просторів в 1970-і роки обумовлювалася також аналізом дії чинників макросередовища на державну політику щодо прикордоння. Так, дослідження П. Діля, Т. Гарра, Г. Гертца, Х. Стара, М. Уорда пояснювали виникнення прикордонних конфліктів, зв'язок між прикордонними трансформаціями соціально-політичного характеру та рухом актуальних кордонів.

Політологічний підхід передбачав пошук механізмів вирішення прикордонних конфліктів і розвитку транскордонної інфраструктури для забезпечення контактів між державами. Наприклад, Г. Гертц і П. Діль виокремили передумови територіального конфлікту: регіони зі значною сукупністю держав, наявність прикордонних спорів контактуючих держав; стратегічна значущість території [491, с. 123]. Значущість території вимірювалась рядом параметрів: географічною близькістю території до однієї з сторін конфлікту; статусом території (втрачена земля, колоніальне володіння, залежна територія). Індикатором вирішення конфлікту виступала законність територіального обміну. Виходячи з теорії контакту, люди приєднуються до суспільства і висловлюють лояльність до влади добровільно, а інший порядок, розцінюється як незаконний. Отже, територіальні зміни потребують плебісциту, завдяки якому локальні групи визначаються у лояльності до попередньої влади і це обумовлює нові вимоги, похідні від етнополітичного самовизначення. Автори зазначають на очевидності ризику виникнення військових конфліктів після плебісциту, особливо якщо територія має стратегічне значення. Отже, «перерозподіл влади» і «законність» були визначені компонентами моделі «зворотного конфлікту» [491, с. 123].

Конфліктний потенціал прикордоння в контексті якості державної та

міждержавної політики досліджували й інші автори. Так, на прикладі 227 міноритарних громад прикордоння, Тед Роберт Гарр зробив висновки про те, що культурна дискримінація та історична втрата автономії прикордонною групою обумовлюють її політичну мобілізацію та ескалацію локального протесту до рівня макрорегіонального конфлікту [552; 553]. Інтернаціоналізації регіональних прикордонних конфліктів, в які можуть бути залучені прикордонні держави і транскордонні системи регіонів, присвячені також дослідження Н. Спикмена, який аналізуючи «точки дотику» територіальних структур влади різних політико-територіальних утворень, обґрунтував концепцію «стримування кордонів» [783, с. 43]. Стейн Роккан, навпаки, визначав потенціал регіоналізації як рушійної сили інтегрування Великої Європи і акцентував увагу на відсутності протиріччя між процесами регіоналізації і націоналізації в Західній Європі [749, с. 53; 266].

Отже, соціально-політичні проблеми, що виникають в контактному прикордонному просторі двох або декількох держав обумовили виокремлення феномену транскордоння як регіону, а поняття «транскордоння» увійшло в науковий обіг. Прагнучи диференціювати поняття «прикордоння» та «транскордоння» польський політолог Анджей Садовський визначає, що перше поняття включає в себе простір біля адміністративно-політичних кордонів в межах держави, а друге – це території по обидві сторони адміністративно-державного кордону, які наділені спільною характеристикою [761, с. 17 – 30].

Транскордонні регіони в більшості концепцій представлені як «добудова» нових індикаторів економічного розвитку. Такі кордони обумовлені активними практиками регіоналізму, їх виникнення спирається на суб'єктивне усвідомлення елітами своїх економічних і політичних інтересів. Відмовляючись від перспектив росту по «соціальних сходах» в межах централізованої системи держави, еліти прикордонних регіонів переорієнтуються на проекти транснаціонального масштабу. Транскордонний регіон в цьому сенсі проявляється як політичний проект. На рівні ЄС така закономірність проявляється через діяльність територіальних, субнаціональних акторів, які

прагнуть посилити автономію, отримати право на представництво і вплив на загальноєвропейські процеси. Особливо активно це проявляється в створенні соціально-культурних інституціоналізованих мереж.

На ідею стрімкої інтеграції національних економік в глобальну економіку, в основу якої покладено теорію соціальних мереж, спирається «мережева модель» Аке Е. Андерсона та Девіда Е. Андерсона. Модель глобальної економіки, за їх визначенням, складається з трьох рівнів світової структури: верхній рівень – це території мегаполісів, що виконують функції інфраструктурних вузлів, фінансових і наукових центрів, осередків політичної влади; середній рівень – «ворота», що забезпечують доступ до глобальної економіки державам середнього рівня; останній рівень – території периферії [539]. В центрованому світі мережі існують понад законами і системами державних інститутів. Ці мережі, по суті є «мережами довіри» і цей ресурс не використовують держави. Прикордонний (англ. cross-border cooperation), міжрегіональний (англ. inter-regional, transborder cooperation) та транснаціональний (англ. transnational cooperation) види взаємодії постають основою формування мережевих систем.

Транскордонні проблеми кінця ХХ століття, такі як визначення межі територіального суверенітету держави і національного інтересу, соціальна роль транскордонних соціально-культурних зв'язків, розвиток локальної свідомості, обумовили формування постмодерністської парадигми аналізу, яка проявилася в синтезі теорій світових систем і територіальної ідентичності.

В межах нового підходу виникли дві стратегії аналізу. Першу стратегію сформували теоретики центр-периферійної світової системи. Іммануїл Валлерстайн, Пітер Тейлор та Колін Флінт. Вони вважали, що об'єктивні економічні процеси формують глобальні мережі, в яких встановлюються ієрархічні відносини панування та підкорення [528]. Іншу стратегію розвивали Малколм Андерсон, Джон Макміллан та Андрій Лінклейтер в межах інтеграційної теорії, де основну роль відводили суб'єктивним чинникам – політичній волі та інститутам [412; 434].

Дослідження ролі кордонів в процесах формування територіальних ідентичностей, в оформленні суспільної свідомості та самоідентифікації локальних груп обумовили створення нового політологічного дискурсу, який підняв такі питання як: чинники сталих очікувань та механізми нормування поведінки населення прикордонних регіонів; технології політичної мобілізації локальних прикордонних груп; засоби соціально-культурного і адміністративного структурування простору як механізм політичного управління; узгодження меморіальних стратегій суб'єктів регіональних просторів, тощо. Серед таких досліджень роботи Кая Зіммербауера, Анссі Паасі, Єви-Кайси Прокколи, Ярмо Саарінена [694]. Зокрема, А. Паасі демонструє як уявлення про «корінне населення», історичні міфи, культурні та соціальні стереотипи впливають на відношення населення до політичної еліти і політичної функції кордону, а символи і концептуальні образи впливають на конструювання територіального простору [694]. Система символів включає використовувану назву регіону, регіональну мову (діалект), стереотипи поведінки і сталі норми соціально-культурних стандартів життя (очікування), регіональні свята і уклад життя. А. Паасі вказує на вплив традиційних інституціалізованих форм життя (сталих соціальних практик, мережевих «організацій довіри», недержавних структур) на формування іміджу регіону та обрання ідентифікаційної стратегії населенням. Він погоджується з визначенням дослідниці Метте Ловшаль, що «межі – це видимі лінії і елементи, що розділяють простір і встановлення соціальних, колективних значень», та зазначає, що «кордони можуть розумітися як частина процесу, завдяки якому території разом із ідентичностями і змістами формуються і реконструюються» [696; 697, с. 1].

Схожу позицію обґрунтовує Володимир Колосов, визначаючи «кордон», як продукт діяльності жителів прикордонних районів, а його функцію як «функцію символічного маркеру політичної та етнічної ідентичності» [144].

На рубежі ХХІ століття в роботах В. Цимбурського було ре-активовано термін «лімітроф», під яким розумілася культурно-географічна зона утворена

взаємним перетином периферій цивілізацій Старого Світу («міжцивілізаційний пояс») і яка має активну соціальну енергію [362].

У подальшому, культурологічний аспект транскордонної взаємодії був представлений у Маргарити Гомбоевої. Визначаючи транскордоння як простір, в якому «діють взаємно орієнтовані учасники, які узгоджують свої дії з діями «іншого», вона пропонує типологію транскордонної взаємодії [65, с. 41]. Три рівні взаємодії включають: 1) міждержавні відносини; 2) відносини між неурядовими представниками країн; 3) мережеві взаємовідносини. Саме третій рівень, на думку автора, демонструє врахування інтересів «іншого», що передбачає нейтралізацію конфліктності.

Специфіку «транскордонного» феномену як форми соціокультурного співробітництва досліджують представники різних наук та напрямів. Наприклад, представники цивілізаційного аналізу допускають транскордонність як тимчасовий, транзитивний стан будь-якої цивілізації. Вони виходять з того, що більшість цивілізацій на етапі становлення були периферійними, лімінарними і прикордонними, їм були характерні розколоті ідентичності, фрагментовані культурні цінності, інверсійна циклічність розвитку, внутрішній конфлікт, значна роль симбіозу як культурного механізму. Відносність історичного розвитку проявляється в векторі розвитку, коли прикордонні цивілізації в процесі експансії звертаються до цивілізаційного центру, трансформуючи його в периферію [112].

З цими ідеями пов'язані інтерпретації поняття «транскордоння», «прикордоння» і «лімітроф» в роботі Дмитра Сергеева. Спираючись на теорії локальних цивілізацій, він визначає, що існує обмежена кількість типів культурного життя, які є цивілізаціями. Простір, що знаходиться між ними «може бути характеризований як міжцивілізаційний простір або лімітроф». В розумінні автора «простір, де відбувається контакт культур, може бути названий «прикордонням», а там, де мова йде про взаємодію, можна використовувати поняття «транскордоння». У відкритому інформаційному світі лімітрофи не мають локації і постійної структури в просторі, тому автор пише:

«вся світова культура є лімітроф і транскордоння» [275, с. 390 – 391].

Постмодерністському напрямку в дослідженні прикордонних просторів передували концепції Фредеріка Барта [384] та Петра Кушніра [167]. Ідеї Ф. Барта вивели на позицію об'єкта дослідження культурні кордони, самовизначення, ідентичність і заклали основи досліджень прикордонних та транскордонних просторів як наративних репрезентативних феноменів.

Якщо кордон як реальна або уявна лінія визначає межі суб'єктів, розділяє їх «прикордоння», то префікс «транс-» разом із словом кордон означає «через». Нова просторова дійсність обумовила якісні зміни в типології спільнот, які пов'язують себе з такими просторами. Здатність транскордоння включати в якості акторів одночасно держави, окремі регіони держав і локальні спільноти породжує співіснування різних каналів зв'язку, які вони використовують під час взаємодії. Концепція транскордоння виключає регіоналізм, тому що в межах регіонів особливе значення набувають горизонтальні зв'язки, вони ведуть до формування автаркійної системи і можуть провокувати автономістські тенденції. Для транскордонних систем характерні динамічні умовні кордони, вони трансформують не форму, а зміст національної держави, коли транснаціональні мережеві системи намагаються здобути визнання в якості публічних політичних акторів.

Усталення нової реальності, акцент на когнітивній значимості процесу усвідомлення різноманіття та нових кордонів в епоху Постмодернізму відбувалось завдяки роботам Т. Адорно [1], З. Баумана [15], Ж. Дельоза [82], Ж. Деріда [84], Ж.-Ф. Ліотара [177], Н. Лумана [184]. Вони писали про деконструкцію як повстання проти «гніту тотожності» за «збереження індивідуальності та дистанції від іншого» заради пошуку «себе» через вибудову кордону, що мав забезпечувати «свободу мислення». Провісником цієї епохи був ще Олексій Лосев, який зазначав: «Те, що нічим не від чого не відрізняється, чи може бути взагалі чим-небудь? Що-небудь, якщо воно дійсно щось, завжди відрізняється від всього іншого саме ознакою чого-небудь. Раз немає відмінності, немає самого «чого-небудь», а є «ніщо» ...» [183, с. 61 – 62].

На радикальних змінах в усіх сферах людського життя акцентував увагу Зігмунд Бауман. Він аналізував перехід від світу, якому характерна щільна структурованість, обтяжена мережею соціальних вимог і зобов'язань, до «плинної сучасності», пластичного світу, вільного від бар'єрів і кордонів [15].

Важливий акцент на питанні зв'язку «різноманіття» та «транс-стану» «стану на кордоні» зробили Жак Дерріда та Жан Бодрійяр. Зокрема, Ж. Дерріда виявив, що в латинській етимології терміну «різноманіття» міститься значення «зволікання, відсунення на майбутнє», отже, термін з'єднує «сьогодення та майбуття», «артикулює переживання про комунікацію з іншим» [84, с. 85]. За словами Ж. Бодрійяра постмодерністська ідеологія «безмежного плюралізму та розжиження змістів» перетворює політичну реальність у «транс-стан», коли «прикордонний стан соціального» демонструє «соціальна маса як мовчазна більшість», яка не здатна виступити «ані суб'єктом, ані об'єктом політики» [28, с. 38]. Коли масу намагаються перетворити в суб'єкт, виявляють, що вона не в змозі бути носієм автономної свідомості. Коли ж, навпаки, її прагнуть зробити об'єктом, ... то стає ясно, що... обробці... вона не піддається... Ця дифузна, децентрована, броунівська... реальність непідвладна ніякому аналізу» [28, с. 38]. Так, терміни «різноманіття», «перехід», «транс-стан», «пограничний стан» сформували сучасну актуальну реальність. Транскордонний простір як місце формування маргінальної, гібридної культури і населення, що проявляється в зникненні жорсткого структурування на «чужих» і «своїх», в створенні локальних «життєвих світів», які диференційовані соціально-культурними практиками з умовними кордонами локальних груп, що мають подвійну належність та ідентичність. З одного боку, їх роз'єднує адміністративний устрій держав, з іншого, інтегрують умови транскордонної взаємодії «поверх» національних кордонів. Локальності як феномен транскордоння досліджені Олегом Бреським, Жівіле Адвілонієне [32].

Новий погляд на сучасну систему глобальної взаємодії, зміна логіки поведінки політичних акторів, їх цінностей та ідентичностей, трансформація взаємин між територіальним та політичним простором – все це стало предметом

дослідження Дж. Розенау, який запропонував мережеву модель світу, де «мережі» виникають хаотично, спонтанно, на основі перехресних, переплених зв'язків, які дублюють транснаціональні зв'язки між акторами поліцентровного світу. Оцінюючи міжнародну систему як таку, що знаходиться в фазі тривалої трансформації, дисбалансу, Дж. Розенау зазначив, що в процесі цієї зміни відбувається руйнація Вестфальської системи. Причини змін: 1) радикальна зміна ролі індивідів в розвитку світової системи; 2) вихід на світову арену нових недержавних суб'єктів політики; 3) владні відносини переорієнтовано в бік малих груп. Дж. Розенау визначає бінарність сучасного світу: з одного боку, зберігається простір міждержавних відносин, де діють закони класичної дипломатії і стратегії, а з іншого, функціонує поле, де діють недержавні актори [754].

Отже, інтерпретація поняття «транскордоння» та коло питань, які вирішуються із застосуванням цього терміну в межах різних наукових напрямів демонструють не тільки його багатозмістовність, але і динамічний розвиток самого феномену. Він виник як форма зв'язків системних світових акторів, набув якостей несистемної структури в глобальних взаємовідносинах, отримав легітимацію в якості нової мережевої системи. Питання взаємозв'язку між територіальним суверенітетом держави і національним інтересом, соціальної ролі транскордонних зв'язків і розвитком локальної свідомості, обумовили формування постмодерністської парадигми аналізу.

Варіативність діючих транскордонних просторів, включаючи їх територіальний, соціально-економічний і культурний виміри дозволяють стверджувати, що основою їх функціонування є виникаючі асиметрії в демографічних, культурних, економічних, політичних сферах, які провокують створення функціональних соціальних систем, інститутів та інфраструктури з врахуванням специфіки контактних зон.

Сучасна концептуалізація транскордоння виходить з двоїстої природи цього феномену. По-перше, транскордоння характеризується як контактна зона між декількома прикордоннями, в межах якої відбуваються соціально-політичні

процеси, а традиційні і модерні актори формують локальні соціально-політичні практики. Якісні характеристики містять структурність, динамічність, бар'єрність, периферійність. Транскордоння і прикордоння постають як характеристики різного стану і динаміки розвитку. Прикордоння характеризує стан простору як буфер, який розвивається вздовж кордону. У другому випадку, транскордоння представляється як ментальна конструкція, що є результатом трансформації глобальних інтеграційних процесів і руйнації модерного уявлення про тріаду «держави – нації – території». Транскордоння постає як контактний, мережевий простір, де соціальна і культурно-політична мобільність задає ритм політичним процесам.

1.2. Функціональні можливості прикордонних просторів в дослідницьких стратегіях

Соціальні функції прикордонних просторів в силу природи простору і особливостей соціально-культурного середовища викликають дослідницький інтерес, що продиктований, з одного боку, бажанням виявити алгоритм формування та життєдіяльності подібних просторів, з іншого, потребами різних «центрів» в створенні адекватної системи управління та контролю.

Саме «прикордоння» володіє потенціалом суб'єкту відносин як в системі центр-периферійних відносин, так і в системі соціальних транснаціональних мережевих структур глобалізованого світу. Особливо це стосується сталих прикордонних локальних систем з яскраво-вираженими характеристиками політичної та культурної периферійності.

Аналіз взаємодії між простором як об'єктом та простором як суб'єктом регіональних відносин спирається на значний пласт дослідницьких концептів і прийомів, синтез яких дозволяє уявити процес структурування прикордоння як об'ємний, багатовекторний процес розвитку регіону. Більшість досліджень «прикордоння» або «транскордоння» здійснювані в контекстах національних (державних) або групових (етнічних, культурних, конфесійних, соціальних)

просторів, мають на меті формування стратегій політики в інтересах існуючих «центрів» і груп, які усвідомлюють себе суб'єктами дії по відношенню до локусу, простору, регіону. Такі дослідження традиційно поєднують аналіз соціального простору з географічним і культурним, де вони є об'єктом соціально-політичного або політико-економічного впливу як у Карла Хаусхофера [346] або Шмуель Ейзенштадта [380]. Точкою відліку виступає кордон, який розглядається через поняття «область», «лінія», «межа», «район», «зона» переходу між просторами з якісно і кількісно різними властивостями.

Усвідомлення і визнання кордону відбувається одночасно з формуванням образу простору, межею якого він виступає. Тому образи кордонів і прикордоння виступають як самостійний об'єкт вивчення, причому предметом аналізу стають як природний процес і закономірності формування образів, так і їх функціонування в межах територіальних і ментальних просторів в певні історичні періоди і в межах локальних груп. Поєднання матеріальності географічного простору і семіотичного навантаження кордону в соціально-політичних відносинах, перетворює простір в об'єкт політичного маркетингу, коли моделювання змісту є одночасно і методом конструювання кордону.

Концептуальною основою аналізу колективних соціально-технічних процесів в прикордонних зонах є акторо-мережева теорія Бруно Латура, Мішеля Каллона і Джона Ло [172]. Соціологи поєднали в систему відносини між матеріальними і нематеріальними суб'єктами. Кожен з учасників процесу взаємодії може розглядатися як повноцінний актор або як посередник [172, с. 181]. Б. Латур вважав неможливим наділення однієї зі сфер (наприклад, соціально-політичної) онтологічним пріоритетом, який завдає динаміку іншим сферам. Ця теорія визначає засіб соціальної інтерпретації як механізм творення суб'єкту за рахунок заміщення «первинного» змісту явища чи речей змістом функціональним, актуальним «вторинним». При цьому, сам об'єкт отримує нове тлумачення або навіть ігнорується.

Простір не існує як явище, як об'єкт матеріальний або ментальний до того часу, поки не буде привласнений індивідами, групами, не буде «наповнений»

змістом і знаками їх присутності. Простір матеріалізується в середовищі соціально-культурних та політичних відносин і не відокремлюється від суб'єкта, що його визначає, наповнюючи аутентичним змістом [51]. Будь-який простір концептуалізується як порядок відносин між елементами, що його складають. Як мережевий об'єкт він конструюється за рахунок внутрішніх та зовнішніх відносин. І до того часу, поки незмінною є система зав'язків і акторів, що усвідомлює та використовує простір, він залишається собою.

Важливо, що мережевий характер простору в акторо-мережевій теорії розуміється як принцип зв'язку акторів, а не певна модель, тому він може включати різні типи акторів: ієрархічні структури (держави, державні союзи), горизонтально-мережеві структури (діаспори, соціально-політичні організації, соціально-економічні транснаціональні суб'єкти, та інші).

Мережеві системи порівняно з традиційними ієрархічно організованими соціально-політичними формами, більш рухливі та адаптивні, здатні розвиватися разом із простором. Ідеї Мануеля Кастельса про розподіл сучасного світу на простори «потоків» і «місць» задають в аналізі просторів нові акценти. Суспільство мережевих структур представлено як новий соціальний порядок, де простір «потоків» змінює собою простір «місць». Потoki як цілеспрямовані, запрограмовані послідовні взаємодії між соціальними акторами в економічних, політичних і символічних структурах суспільства, визначають ті регіони та локації, які здатні бути включеними та спроможні адаптуватися до логіки міжнародної мережевої системи [127, с. 505]. На рівні глобальної мережевої системи формуються цінності, культурні коди, приймаються владні рішення. При цьому, локальності не зникають, змінюється їх структурне значення. Функціональні якості мережевих систем надають нову характеристику просторам та групам.

У науці склався напрям «образної географії», «географії уявлень» або «імажинальної географії», який вивчає закономірності формування і організації географічних образів, їх структури та специфіки. Так, у Ж. Готмана «кордони локальності» окреслюють простір, що має власну систему «іконографічних» символів, образів і публічних дій – всього, що демонструє групову солідарність,

а світовий простір розподіляється на регіональні сектори в результаті домінування різних картин світу та уявлень [547, с. 512 – 519].

У роботах Дмитра Замятіна представлений аналіз механізмів репрезентації та інтерпретації історико-географічних образів кордонів та прикордоння [106]. Виходячи із загальної інституціональної теорії еволюції соціальних явищ та процесів Нікласа Лумана [184], генезис просторових образів постає як процес формування специфічних суспільних інститутів, як соціальна дія під час якої географічні образи можуть інтерпретуватися як соціально-політичні або економічні активи. Вони здатні прискорювати або уповільнювати прийняття політичних рішень і навіть бути чинниками та умовами їх прийняття [107, с. 171]. Соціалізацію людини та групи в соціальному просторі автор також описує як процес пошуку синхронних образів, які відповідають домінантному типу соціальної взаємодії. Ці ідеї дозволяють розглядати систему суб'єктно-об'єктних відносин в середині просторової системи прикордонних зон, використовуючи функціонально-інституційний аналіз.

Розуміючи процес глобалізації як перехід до автоматичних процедур соціальної регуляції, що обумовлені можливістю обмеження виникаючого різноманіття, можна уявити, що світовий розвиток відбувається саме в локальних, віддалених від глобальних центрів просторах. Регіональні зусилля з творення системи, яка поєднує «вертикальні» та «горизонтальні» рухи різних політик та соціальних практик є умовою глобального соціального розвитку та проявом адаптаційних можливостей глобальної політичної системи.

Досліджуючи політичні простори Д. Замятін зазначає, що нарощування та розширення географічних образів як політичних активів (розмір території, довжина кордонів, демографічний ресурс) є умовою геополітичного експансіонізму. Політична влада працює з образами простору, в межах якого функціонує. Якість географічних образів, що використовує або привласнює політична влада, демонструє ефективність політизації простору, його потенціал доцентрового руху [102].

Більшість дослідницьких стратегій виходять з розгляду «прикордоння» як

простору, що відчуває вплив з боку різних гравців: центральної та регіональної влади, локальних груп, транснаціональних акторів. Так, «соціальна інфраструктура» як результат взаємодії різних акторів та їх пріоритетів, представлена в роботах Р. Брубейкера [39], О. Бреднікової та Е. Чікадзе [30], Ф. Броделя [35], А. Кросбі [482], Е. Лозанського [181], та інших.

Так у Роджерса Брубейкера соціальна інфраструктура в прикордонних просторах характеризується як плинна та множинна, а Фернан Бродель вважає її «множиною множин», де один порядок стає перед обличчям інших «порядків» в системі простору, який має нескінченне членування.

Соціальна структура транскордоння залишається мобільною внаслідок рухливості соціальних горизонтів. Як частинки різних соціально-культурних та політико-економічних систем, індивіди та локальні групи, вступаючи в комунікацію із іншими «просторами», «розсувають локальні кордони» до тих меж, де є частка «своєї» культури, соціального простору. Вони трансформують приватні групові міфи, знакову-символічну систему, ринки. Як результат виникає простір, який пов'язаний з «материнським». Конфігурація вихідної соціальної системи змінюється, вона розширюється та модифікується за рахунок інкорпорації образів інших територій. Ф. Бродель представляв цей процес як «винаходження Сибіру» або «відкриття Америки» [35, с. 407].

Модерна централізована держава взагалі спрямовує політику на процес інкорпорування локальності (як периферії і як соціокультурних груп) в орбіту свого впливу. Цей процес описував Бенедикт Андерсон як «*серіалізацію локальності*», коли у суб'єкта з'являються нові горизонти і можливості [5]. Держава як «загальне» випробовує на міцність «локальні» структури, їх соціонормативний порядок та ідентичності, намагаючись привести їх у відповідність з національними стандартами. Національні практики набувають значимість через законодавство, систему освіти та громадські практики. Локальні практики пов'язані з особистим вибором, практиками повсякдення, суб'єктивним, прагматичним рішенням. Як правило, локальність ставить під сумнів загальний порядок [32, с. 48]. Простір (географічний, соціально-

культурний, політичний), в якому відбувається процес узгодження та взаємообмеження кордонів локального та загального, створює прикордоння та умови розростання цивілізації.

Розширення «локальності» ілюструється явищем *«ланцюгової реакції»*, яке описав Алан Кросбі, редактор британського журналу «Локальний історик» [482]. Він зазначив на тому, що «те, що сталося за тисячу миль, може допомогти пояснити інший «локальний» випадок». Загальна національна історія постає «зібранням локальних історій».

Розгляд простору як унікального соціально- і індивідуально-маркованого середовища, як об'єкта соціальних процесів, пояснює наявність «глокальної біографії», яка за словами У. Бека, дозволяє групі протиставляти себе глобальному людству. Творення колективної долі внаслідок подій, що викликають відчуття соціальної солідарності, відбувається через партикулярні (суб'єктні) неісторичні форми сприйняття дійсності. В результаті має місце спонтанне конструювання конкретних соціальних практик (локальностей) або регіональних просторів [20, с. 42 – 43].

Як автор концепції «рефлексивної модернізації», У. Бек визначає, що нові форми транскордонних локальностей викликані модернізаційними процесами, які провокують ліквідацію традиційних соціально-політичних інституцій, зростання транснаціоналізму, формування солідарності нового типу. Там, де виникають альтернативні форми суспільного порядку, які організовані як транснаціональні мережі, частину традиційної політичної сфери перебирає на себе «субполітика» [19, с. 101].

Ульріх Бек визнає одночасне існування «кляптевої ковдри» світового простору, скроєної з національних держав, та космополітичної системи транснаціонального порядку, що існує на основі прав людини та транскордонної системи влади [424]. Він акцентує увагу на парадоксальному зв'язку між посиленням інтеграційних процесів на основі космополітичних цінностей та транскордонності з паралельною актуалізацією соціокультурної унікальності та кордонів між спільнотами на основі культури, соціальної історії,

що проявляється в нових хвилях націоналістичного популізму.

Все частіше простір аналізується як соціальний об'єкт, який є передумовою соціальної взаємодії. Простір як «місце» (locus), в якому реалізована повсякденна практика людини, розглянуто в роботах Едмунда Гуссерля [76], Мартіна Хайдеггера [341], Альфреда Шюца [377], та інших. Методологічна ідея феноменології про взаємообумовленість предмету та змісту в свідомості і поведінці обумовлює єдність всіх структур життєвого світу (матеріальні, ідеальні проекти, мрії, уявлення). Для особи всі вони складають так званий «життєвий план». Феноменологія взагалі розглядає соціальне не як існування суспільного, а як суспільство існування, як життєвий світ. З точки зору феноменології не існує ізольованих об'єктів сприйняття. Сприйняття і усвідомлення є процесами символічного конструювання змістовного поля простору, конструювання реальності через придання змісту її окремим фрагментам. Отже, образ сприйняття – це завжди проект соціокультурного порядку, який виникає як відображення певних очікувань і який конструює людина або група в конкретний період свого життя [196, с. 145].

Концепт «організації соціального життя», який прийшов в 70-і роки ХХ століття на заміну ідеї «суспільства», надав поняттю «локальності» дієвих характеристик. Так, Ентоні Гідденс вважав, що локальність визначає якість і стан місця, де відбуваються соціальні процеси і взаємодія. Локальність як контекст дозволяє зафіксувати ступінь інкорпорації суб'єкта в систему сталих соціальних зав'язків [61, с. 185]. Казуїстичність прикордонних просторів диктує прагматичну поведінку з боку індивідів та груп в межах локального соціального порядку. Організація простору може розумітися як регіоналізація, яка обумовлює форму присутності, систему соціокультурної дистанції.

В контексті конструювання соціальних систем в прикордонні важливим представляється вивчення практик (візуальних, поведінкових, комунікаційних), які дозволяють локальним спільнотам маркувати місця пам'яті, соціальні простори, формувати хронотоп. Вивчення образів простору, які дають можливість концептуалізувати групу в межах регіону спираються на

дослідження Дмитра Замятіна [105], Анни Соловйової [282], Габрієли Швітек [370]. Повсякденні практики формують «образ» простору як рефлексивну, поведінкову, комунікаційну систему, яка є носієм оригінальної ідентичності [186]. Німецький філософ Герман Люббе визначав «простір часу» як область процесів ідентифікації та синхронізації в культурі [185]. Він писав, що питання синхронізації виникає внаслідок зіткнення з «іншим» на кордоні двох систем, де контакт з простором по іншій бік кордону потребує семіотичного роз'яснення. Існування чужої культури з іншого боку кордону є умовою самоусвідомлення [186]. Наявність локального часу та хронотопу є проявом базового інформаційного та меморіального ресурсу влади, управління яким може бути проявом суб'єктності регіону.

Доречною є теорія «множинної модернізації» Ш. Ейзенштадта [512]. Він вважав, що ядро сучасності – це розвиток засобів інтерпретації світу, декодування чужих культурних програм, створення нових інституційних форм, які утворюють «множинну сучасність», синтезуючи наявні цивілізаційні зразки. Варіативність світу є результатом локальної адаптації модерних викликів і створення таких форм пристосування, що дозволяють традиціоналістську легітимацію на рівні окремих культур. Концепцію Ш. Ейзенштадта можна вважати розвитком теорії «локальних цивілізацій», яка надає можливість розглядати модернізацію в прикордонні як унікальний соціально-політичний процес. В той же час, Ш. Ейзенштадт вважав, що не лише прикордоння, але і центри цивілізації є відкритими системами, вони знаходяться в стані постійних змін, що обумовлено внутрішніми і зовнішніми чинниками.

Аналіз процесу конструювання прикордоння як «соціальної інфраструктури» передбачає дослідження організацій «соціального порядку», який представлений в контексті різних просторів (ландшафтів та часу) міст, мегаполісів, транзитних, прикордонних та транскордонних систем. Ці питання розглядали О. Бреський [32], А. Лефевр [176], Н. Мілерюс та Б. Коуп [639]. Так, Анрі Лефевр зазначає, що не існує базової теорії, яка б дозволила описати відносини між соціальними та просторовими структурами. Одні

характеризують простір як «контейнер», де відбуваються соціальні процеси, інші розуміють простір як «продукт» соціальних відносин. Простір одночасно є знаряддям думки і дії, засобом виробництва, контролю та панування.

А. Лефевр обґрунтовував існування трьох планів простору одночасно. Перший – задуманий, репрезентативний простір є формою закріплення домінуючих практик та ідеології (англ. *set of ideas*). Другий є простором повсякдення (англ. *place*), «малою батьківщиною» та максимально поєднує уявне та реальне. Третій – соціальні, публічні практики (англ. *open space*), які пов'язують репрезентацію простору і простір репрезентації. На цьому рівні відбувається творення (розширення, інкорпорування) простору [176, с. 220 – 223]. Тріада А. Лефевра рухлива, вона може змінюватися або бути зміненою. Саме з цього виникає уява про політику конструювання простору.

Крім просторового поняття «локусу» як місця дії, актуальним об'єктом досліджень є «локальність», пов'язана з повсякденням автономних суб'єктів. Локальність виступає як «соціальне місце», що виникає в результаті партикулярних практик та вольових дій суб'єктів, які використовують потенціал простору. Локальність не обумовлена територіальними вимірами. Вона пов'язана з місцем, але це місце вона утворює власними практиками та усвідомленням. Ситуативність, автономність, суб'єктивність феномену «локальності» обумовлює неможливість застосування усталених соціальних практик і норм по відношенню до локальних просторів і груп.

Можливість впливу локальності на соціальні структури та її здатність виступати базою для соціальної дії суб'єкту в несубстанціональному середовищі без загрози діючому соціальному порядку досліджені О. Бреським та Ж. Адвілонієне. Автори стверджують, що локальність надає соціальній дії суб'єкту нормативність, осмисленість, унікальність. Така нормативність реалізується в діючих соціальних структурах [32, с. 11].

Значущим пластом у вивченні прикордоння став аналіз його як символічної системи, топосу, самовідновлювальної структури, яка здатна нав'язувати умови розвитку для учасників або частин всієї системи, тобто

виступати не об'єктом, а суб'єктом соціально-культурних відносин. Топос постає як змістоутворюючий простір, як місце розгортання змістів в системі комунікації. Ця ідея представлена у вигляді концепції «досвіду простору» в процесах формування особистісної та культурної ідентичності у П'єра Бурдьє [44, с. 87 – 96]. В його концепції реальність зумовлюється сформованим конформізмом, «почуттям соціального світу», яке виступає в якості символічної влади у вигляді соціального ресурсу, традиційно закріпленого за групою. Місце і роль суб'єкта в цьому просторі зумовлює економічний капітал, який може виступати в різних видах: культурний, соціальний та символічний.

Стабільність групи, на думку П. Бурдьє, залежить від якості соціального капіталу, яким вона володіє. Застосовуючи цю категорію до рухливих полісемантичних просторів Джеймс Коулман в основу характеристики соціального капіталу поклав якість комунікації та «рівень довіри» [470]. Така інтерпретація дозволяє застосувати цю категорію до локальних етнокультурних груп, діаспор катаклізма, пояснюючи їх потенційну природу як суб'єктів соціально-політичних відносин.

Соціальна дійсність стає результатом конструювання як з боку агентів, що існують об'єктивно в результаті розподілу життєвих ресурсів (матеріальних, символічних, інформаційних, тощо), так і з боку уявлень людей про соціальні структури і світ в цілому. Останні зумовлюють принцип подвійного структурування, який реалізується в будь-якій практичній дії між структурами і практиками первинних та інкорпорованих структур. Соціальні відносини, реалізовані в «практичних схемах» регіону обумовлюють відтворення об'єктивних структур, які їх створили, в моделях соціальної адаптації [160] та соціокультурної презентації [157].

Отже, саме у прикордонні особливо активно відбуваються процеси подвійного структурування, вплив соціальної структури на поведінку суб'єктів соціальних відносин, конструювання соціальної структури.

Прикордоння – феномен полісемантичний, зі складною структурою багатомірного підпорядкування. Множинність соціально-активних змістовних

систем, які функціонують в прикордонному просторі, припускають різні форми інституціалізації для суб'єктів соціокультурних відносин. Форми інституціалізації можуть класифікуватися як просторові (регіональні, національні, транснаціональні), соціально-історичні або як віртуалізовані.

Соціальний простір прикордоння – штучна соціальна реальність, в якій символи «присутності» влади у «центрі» та у локальних груп – «периферії» формують іконографію як у вигляді самототожних знаків, так і у формі презентації бажаного змістоутворюючого образу, який покликаний демонструвати соціальну дієздатність суб'єкта в регіоні. Ці презентаційні образи маркують, «резервують» частини соціального простору за суб'єктом відносин. Конструювання «символічних систем» виконує соціальну і політичну функцію легітимації в межах існуючих ієрархій центр-периферійних відносин модерну і в межах мереж у вигляді транснаціональних систем постмодерну.

Діюча система прикордонного простору має в основі усталений алгоритм поведінки, який відтворюється учасниками – суб'єктами локального простору в формах, адаптованих до власних політичних культур.

1.3. Локальності прикордонного простору: методологія дослідження

Аналіз локальностей прикордонного простору передбачає дослідження принципів кліважування простору з позицій різних підходів, які акцентують увагу на морфологічних і функціональних особливостях окремих кліважей, а також виявлення динаміки функціонування соціально-культурних сегментів в умовах поліхрональних структурних зв'язків. Темпоральні характеристики структурних елементів прикордоння спрямовані на аналіз принципів співіснування територіальних, дислокальних суб'єктів та локальних утворень, для яких транскордонні зв'язки є умовою існування.

1.3.1. Кліважування простору: чинники конвергенції та дивергенції

Кордони ростуть, множаться, вмирають, відновлюються, накладаються, їх кількість, якість, актуальність змінюються відповідно до соціально-

історичного та політичного процесу. Вони позначають відмінності в соціальному та культурному середовищі, окреслюють межу влади та амбіції політиків. Сучасний світ абсолютизує кордони, які де-факто створюють ілюзію влади та привід для міжнародного політичного діалогу. Політичний процес відбувається навколо соціально-економічних та культурних просторів, роблячи їх об'єктами політичного менеджменту. З одного боку, простір виступає ареною політичних процесів, а з іншого, він є конструктом – результатом застосування політичних технологій.

Розглядаючи процеси фрагментації простору в історичному часі і процеси нашарування політичних кордонів, яким сучасна політична міжнародна система приписує якості «непорушних», «суверенних», «сталих», політологічні наративи в той же час оперують поняттям «політичних зон», «полос відчуження», «нейтральних просторів», «занавісу», «стіни». Ці поняття у прямому та переносному значенні демонструють тривалий процес руху, кліважування простору під тиском мікро- та макро- процесів. Сучасні технології соціальних та політичних трансформацій актуалізують значення таких змін в їх структурно-змістовних проявах та функціональних наслідках.

Кордони відмежовують соціокультурні та політичні простори, цивілізації, імперії та залишаються жити після їх руйнації. Вони виявляються міцніше самих спільнот і нові спільноти мають справу з їх фантомами, проекціями, які проявляються в просторі соціальних відносин та політичних уявлень [37].

Кордони цивілізаційні, культурні та політичні не співпадають, але завжди взаємодіють. Асиметрія кордонів є умовою динаміки та соціального розвитку людства, гарантією від створення конгломерату замкнених політико-цивілізаційних систем. Накладання таких кордонів продукує організацію суміжних просторів, які за одним або декількома характеристиками (політична структура, соціальна організація, історичне минуле, культурна єдність, мовна чи релігійна спорідненість) перетинаються.

Осмислення простору відбувається з використанням інструментарію різних наук та підпорядковано конкретним завданням. Так, показати, що

соціокультурні якості прикордоння можуть бути різними за ступенем зрілості та історичною стабільністю можна із застосуванням методології соціально-історичної аналізу.

Методологічну основу аналізу принципів зростання та упадку цивілізацій заклали дослідження М. Вебера [52], Ш. Ейзенштадта [379], М. Данилевського [78], Г. Рюккерта [757], А. Тойнбі [301], Е. Тоффлера [304], С. Хантінгтона [343], О. Шпенглера [374], К. Ясперса [388]. В їх роботах сформульовані механізми виокремлення цивілізацій, розглянуті форми наслідування традиції, умови запозичень та засоби переосмислення запозичених елементів. Були розроблені методи порівняльного аналізу: морфологічний (аналіз ролі типів культурної діяльності, культурних стилів); гомологічний (походження ієрархій, споріднених соціально-політичних та культурних інститутів); структурний (взаємодії суспільних підсистем).

Цивілізаційний підхід застосовується у формі двох теоретичних схем: лінійної та локальної. Їх популярність залежить від епохи, регіону, політичних завдань. Цивілізація як стадія суспільного розвитку представляється як прогресуюча, раціональна система, в політичному просторі якої держава як основа системи забезпечує функціонування соціально-політичних відносин та єдність території. Теорія *локальних цивілізацій* визнає якісні відмінності між цивілізаційними осередками. Це поняття з'явилося в ХІХ столітті в роботах Шарля Ренув'є, Жозефа Гобіно, Генріха Рюккерта, Миколи Данилевського. Проблема виокремлення локальних соціокультурних структур актуалізувала питання кордонів та логіку їх взаємодії. Світова історія представлена як ряд незалежних культур, що народжуються, розвиваються та вмирають.

Г. Рюккерт ще в середині ХІХ століття вперше акцентував увагу на структурних особливостях «культурно-історичних організмів», «культурних типів», виокремлюючи п'ять локальних цивілізацій («культурних типів»), він вважав їх соціальними одиницями, соціоісторичними організмами – суб'єктами історичного процесу [757]. І якщо в роботах Генріха Рюккерта весь світ розглядався як об'єкт впливу Європи, то вже в роботах Освальда Шпенглера та

Миколи Данилевського критика європоцентризму поставила ідею локального розвитку як наукову проблему виокремлення змістовного центру аналізу. Доречі, О. Шпенглер вважав цивілізації ізольованими системами, які не здатні до комунікації та взаємодії [374, с. 113].

Інший акцент був зроблений Арнольдом Тойнбі, який прагнув обґрунтувати загальну схему розвитку локальних систем в межах цивілізаційної парадигми, здійснив аналіз систематичних контактів та форм взаємодії між цивілізаціями. «Контакти» були представлені як умова динаміки історичного процесу (ізоляції, пристосування, культурний обмін, запозичення, оновлення). Ідея А. Тойнбі трансформувалася в концепцію «світових цивілізацій» в роботах Елвіна Тоффлера, який вважав, що історія людства – це ритмічна зміна цивілізаційних циклів, тривалість яких поступово скорочується.

Кордони як місце політичної динаміки, як конфліктний простір представлені в роботах Семюеля Хантінгтона. Для виявлення кордонів локальних цивілізацій він використав критерій самоідентифікації населення. Цивілізації у нього ще культурні об'єкти, а не політичні, але вони можуть включати політичні утворення (держави, імперії, федерації, конфедерації, національні держави). Гібридні простори, які включають території з «іншою» культурною основою та ідентичністю мешканців, і які сформовані внаслідок соціально-політичних процесів він назвав «розколотими цивілізаціями» [576]. Виокремлення прикордонних просторів між цивілізаціями у С. Хантінгтона засвідчується визнанням, що «цивілізації не мають чітко окреслених кордонів...» [343, с. 51].

Вперше контактні зони між глобальними і локальними цивілізаціями стали об'єктом самостійної уваги в роботах Шунтаро Іто. Такі простори були представлені як зони біфуркації та трансформації звідки відбувається поширення культурного та політичного впливу. Глобальні трансформації світу за Ш. Іто відбуваються в п'ять стадій, кожна з яких пов'язана з певним простором та часом: 1) «антропна» стадія пов'язана з Північною Ефіопією V млн. років тому; 2) «аграрна» – з Південно-Східною Азією, Південним

Китаєм, Мезоамериккою та Західною Африкою XI – V тис. років до н. е.; 3) «міська» – з Шумером, Єгиптом, Індією та Китаєм IV – III тис. років до н. е.; 4) стадія «осьового часу» пов'язана з Грецією, Китаєм, Індією, Персією VIII – IV століття до н. е.; 5) «наукова» – з Західною Європою XVII століття [121]. Глобальні трансформації надають імпульс для запозичень культурного досвіду з «осередків перетворень». Зона, де відбувається глобальна трансформація, відіграє роль «центральної цивілізації». Важливо, що тема дрейфу центру та його рокировки з периферією в просторі отримала подальший розвиток в європейській та американській історіографії.

Варіант руху цивілізації запропонував Девід Уілкінсон синтезуючи цивілізаційний та світосистемний підходи. Для нього цивілізація – це політичні та культурні відносини між містами. За думкою Д. Уілкінсона існує одночасно два макросоціальних простора: «центральна цивілізація» та «периферійна цивілізація». Перша – це світовий центр розвитку, що обумовлює еволюцію макрокультури та логіку розвитку периферії. Занепад цивілізації він пояснював наслідками процесу децентралізації системи та згасанням ролі міст: 1) падіння значущості столиць та периферійна урбанізація; 2) занепад міст напівпериферії (простору залежного розвитку); 3) наявність тенденції руху центру в напрямі головних районів постачання напівпериферій. Визначаючи просторово-часові кордони «центральної цивілізації», він не використовує критерій універсальності, а робить наголос на щільності ділових зав'язків всередині системи [324]. Отже, рух цивілізацій версії Д. Уілкінсона – це зміна економіко-політичної ролі різних просторів в системі відносин.

Процес рокировки статусів просторів як «міграція метрополій» представлена в роботі Андрія Головнього. Наводячи класичні приклади зміни ролей Мідії та Персії, Греції та Риму, автор зазначає, що зміна положення простору залежала від успіху еліти, яка перетворювала периферійний центр в метрополію, причому метрополія сприймається як простір, або осередок влади. А. Головнійов розглядав міграцію метрополії як переміщення центрів влади та експансії. Якщо в імперській моделі – метрополія народжувалася як політична

цитадель, що виростала в мегаполіс, який господарював над залежними провінціями, то в полісній моделі створювалася мережа дочірніх колоній, які самі ставали метрополіями [64, с. 119]. Автор зауважував на існуванні закону збереження кордонів, коли здоланий територіальний або культурний кордон не зникає, а перетворюється в ієрархічний (клановий, кастовий, соціальний). В просторах, які належали імперіям, постійно відбувається регенерація кордонів в соціальних або адміністративних структурах. Показовими є процеси відродження соціальної ієрархії в Росії, Британії, Туреччині. Це відбувається на рівні повсякденних практик та на рівні створення соціального середовища [336].

Ідея двополюсних моделей типології для сучасного простору проявляються в обґрунтуванні наявності «класичних» та «прикордонних» соціумів. Першим характерна цілісність, фундаменталізм, а другим – полікультурність, гетерогенність, нездатність до формоутворення [274, с.159; 372, с.102] Особливістю «прикордонних» цивілізацій є відсутність домінуючої тенденції в форматі їх організації.

Формування особливостей соціокультурних просторів відбулося в «доосьовий час» (за Карлом Ясперсом) міфологічної ери між першими цивілізаціями та первісністю [388, с.67]. Ключові відмінності цивілізаційного прикордоння того часу, за визначенням Роджера Уескотта, простежувалися на інституційному рівні, який мав ієрархічну структуру [335].

Настання «осьового часу» наділило соціокультурні простори відмінностями не тільки на рівні інституційних, але і на рівні духовно-ціннісних структур, обумовивши специфіку соціальної організації та семантичну структуру і цивілізаційного центру, і цивілізаційного прикордоння.

Третій тип соціокультурної прикордонності представлений в цьому підході як «внутрішньо-осьовий» кордон. Прикордонна ситуація, отримавши усталеність та породивши специфічну системність, трансформувалася в «прикордонну цивілізацію». В основі «прикордонної цивілізації» знаходиться «рух», колонізація, яка генерує владу над простором. Прикладом цивілізації такого типу є елліністична цивілізація. Колонізація епохи еллінізму відбувалася

завдяки діаспоризації, інкорпоруванню простору периферій та окраїн в межі грецької соціосфери. Колонізація як технологія засвоєння прикордоння, забезпечувала реалізацію стратегії безпеки, економічного розвитку та торгівлі, стратегію демографічного розселення (мотив міграції еліти) та запобігання соціальних конфліктів, мотив створення осередків аграрного та металургійного виробництва. Еллінська культура представляється як магістральна – орієнтована на створення торгових мережевих систем, формування вузлів та осередків виробництва (панелінська мережева соціально-політична система). Мережа метрополій та колоній з взаємною підтримкою та конкуренцією створили динамічну систему. Ці мережі були міцні завдяки полісній ідентичності та елліністичній культурі.

Конкурентною перевагою «прикордонної цивілізації», на думку Джона Грехема була адаптивна соціально-політична організація полісу поряд із сильною культурною моделлю [72, с. 192]. А на думку Якова Шемякіна, такі цивілізації мають гнучку структуру і не здатні до утворення стабільної структури, норми і міри [372, с. 102].

Вже в цей період слід відрізнити прикордонні периферійні простори, що створені в результаті колонізації (освоєння нових просторів) і такі, що створені в результаті міграційних процесів. Крім того, колонізація передбачає формування нового осередку перебування при збереженні метрополії, а відтак – встановлення системи комунікації між метрополією та колонією. В період давньої історії це був механізм розвитку шляхів, по яких відбувалося засвоєння ойкумени. Симбіоз між субстратом та суперстратом постає як «еллінізація місцевого населення» та «варваризація еллінів».

Гетерогенність культури, відсутність монолітної духовно-ціннісної основи, ключова стратегічна роль симбіотичних зав'язків елементів соціокультурної системи – це ознаки «прикордонності». Вони можуть бути характерні етапу генезису цивілізації, коли ціннісний фундамент ще не здобув монолітності, або етапу кризи цивілізації, коли відбувається «надлом» та руйнація основи. Крім того, перехідний (лімінарний) стан на межі епох,

культур, ідеологій може стати якісною характеристикою системи, коли полярні альтернативи розвитку взаємно нейтралізують одна одну та соціокультурна система залишається в «транскордонному» стані протягом тривалого історичного часу. Риси «транскордонності» стають онтологічними характеристиками, способом буття локальної суспільної системи. Вона створює соціокультурні адаптивні механізми, які забезпечують збереження «прикордонності» та гетерогенності в системі ціннісних і соціальних інститутів, в ідентифікаційних і етнокультурних стратегіях. Це означає, що нова соціокультурна «прикордонна ситуація» перетворюється у «прикордонну цивілізацію» [371, с.116]. Зовнішньою ознакою трансформації «прикордонної ситуації» в «прикордонну цивілізацію» є історична тривалість збереження «прикордонного стану», яка набуває історичної сталості.

Поступове зникнення кордонів між просторами «цивілізації» та «прикордонної цивілізації», перехід від двополюсної до універсальної моделі в роботах Френсіса Фукуями представлено як «кінець історії». В результаті утворюється макросоціальна спільність, яка основана на універсальних принципах і цінностях [339, с. 290].

Виходячи з ідеї неминучої універсалізації та стандартизації, глобалістичні політологи не відмовились від ідеї кордонів, від функціонально-особливих завдань просторів, від ідеї політичного «коду» та унікальності соціально-політичних практик окремих регіонів. Так, наприклад, Збігнев Бжезинський пропонував всі макро-соціальні спільноти розглядати на трьох рівнях: 1) цивілізації-гегемони (глобальний вплив на світові процеси); 2) цивілізації «демократичного плацдарму» (фрагментарний вплив в межах континенту); 3) цивілізації «чорні діри» (цивілізації-гегемони, що втратили власні якості) [23, с. 32 – 39]. С. Хантінгтон виокремлював десять макрокультур, які характеризувалися унікальною соціально-культурною організацією [343].

Процес творення світової цивілізації методом «переносу цивілізації» запропонував Кузатаке Міяхара. Вважаючи, що міжнародна цивілізація сприяє розповсюдженню універсальних рис для всіх культур і народів, він описав три

методи «переносу цивілізації»: 1) прямий – переміщення людей, міграції; 2) опосередкований – через канали інформації (друкарство, архіви, бібліотеки, ЗМІ, літературу, кіно, інше); 3) завоювання та окупація (насильницька акультурація, асиміляція) [656, с. 43 – 53]. Щоправда, автор вважав, що роль ініціатора «переносу» грає соціум-реципієнт, який прагне позбутися розриву між рівнями соціально-економічного розвитку, і тому створює канали комунікації завдяки чому такий «перенос» відбувається.

Синтез світосистемної та цивілізаційної теорії передбачає, що економічний підхід І. Валлерстайна та Ф. Броделя буде доповнюватися культурологічним та політичним аналізом місцевих культур, форм політичного управління та соціальної організації [756]. Глобалістика виявилася зручним полем для дослідження окремих регіонів, тому що адаптація універсальних стандартів західної культури до локальних умов та місцевих традицій проявляється у вигляді процесу глокалізації. Це поняття запропонував Роланд Робертсон, англійський соціолог, який вважав, що глобальні та локальні тенденції здебільшого доповнюють одна одну, але в певних ситуаціях можуть прийти у зіткнення [745, с. 34]. Слід зазначити, що більшість сучасних соціальних наук зіткнулися з парадоксом: чим сильніша глобалізація, тим більш важливою є локальна специфіка. У 60-і роки ХХ століття девізом наукової дискусійної мондіалістської платформи, Римського клубу, став: «Мислити глобально – діяти локально», що по суті, фіксувало увагу політичних еліт на «локальностях» як «місцерозвитках» (термін «місцерозвиток» введено Петром Савицьким в 1926 році в значенні «синтетичної категорії, яка поєднує соціально-історичне середовище та зайняту ним територію» [271, с.288] – автор) головних світових процесів. Нормою стає гетерогенність регіональних моделей, які, внаслідок особливостей, варіативно обирають елементи нових стандартів для засвоєння. Така варіативність надає можливість не тільки вивчення особливостей соціальних та «індустріальних мутацій, але і забезпечує умови для відродження локальних особливостей» [616, с. 85]. Глокалізація призводить до того, що глобальність проявляється як транслокальність та стає

виміром наближення полюсів локального і глобального. Глокалізація представляється те тільки як симбіотичний зв'язок глобального і локального в межах транскордонних систем, але і як процес нової світової стратифікації, як нова самовідтворююча соціокультурна ієрархія. З. Бауман зазначав, що глокалізація – це не тільки концентрація ресурсів, які надають свободу вибору але і «концентрація свободи дії» [16, с. 54].

Крім того, в межах універсальних цінностей модерної епохи народжується ера, так, званого «другого осьового часу», який провокує формування нового кордону між способом буття та світосприйняттям. Простір та кордон втрачають однозначну територіальність і стають об'єктами осмислення, інтерпретації, уявлення, конструювання. Прикордонні простори наділяються характеристиками розмитості, рухливості, проникності, тягучості, мультисуб'єктності, поліфункціональності. Транскордонність проявляється в структурних змінах, в форматі зв'язків із іншими просторами.

Цивілізаційна парадигма в соціально-політичних дослідженнях дозволяє висвітлювати консолідуючі тенденції (інтеграційні умови) поза імперськими та громадськими ідеями і стратегіями. Цивілізаційна самосвідомість поряд із національною, регіональною та локальною впливає на формування політичної культури. Навіть критика цивілізаційних теорій за невизначеність суттєвих відмінностей у характеристиках «цивілізаційних» та «багатофакторних» груп у різних суспільствах, яким характерні етномова та конфесійна спорідненість в межах крупних територіальних систем, імперій, регіонів, не відмінняє актуальності поняття «цивілізаційний простір» як операційної одиниці аналізу контактуючих соціокультурних систем. Леонід Алаєв зазначає, що цивілізаційний «підхід» можливий як спосіб аналізу локального процесу, розвитку культурного ядра, акцентування на особливостях локальних процесів, але цивілізаційної «теорії» не може бути, бо теорія використовує методи, які «виходять за межі позитивної науки» [2].

На думку Л. Алаєва цивілізаційний підхід повинен поставити питання про цивілізації різного порядку (супер-цивілізації, цивілізації другого та третього

порядку), про витoki цивілізаційних відмінностей (загальні витoki, змішані витoki, та стадіальність змін цивілізацій), про кордони цивілізаційних популяцій (картографування за критеріями «близькості» та «далекості») [3].

Ідеї цивілізаційної самобутності та цивілізаційної місії певної соціально-політичної системи набувають актуальності в межах просторів, які опинилися в периферійному статусі, а їх еліти, прагнучи відродження, актуалізують ідеї «самобутності» та «месіанства». У такому сенсі цивілізаційна риторика може розглядатися як технологія ідеології політичного відродження або реваншизму з боку політичних еліт.

Аналіз ієрархічної системи центр-периферійних відносин у модерній період передбачає використання структуралістського підходу. Його операційними категоріями є бінарні пари, які виступають засобом концептуалізації політичного простору в якому «центр» – це ядро системи, а «периферія» – її окраїна. Параметри концептуалізації окреслені такими опозиціями як: «внутрішнє» та «зовнішнє», «своє» та «чуже», «прогресивне» та «відстале», «культурне» та «дикє». Бінарні пари організують структурну ось семантичного простору соціально-політичної системи.

В межах соціальних наук, онтологічна цілісність наукового аналізу проявляється в існуванні концептуальних теорій, які акцентують увагу на якостях територіальних просторів та їх ієрархічній взаємозалежності, зокрема, теорій: «соціальної топології» та «соціального простору» П'єра Бурдьє [43], «центральної місць» Вальтера Кристаллера [449], «територіальної дифузії інновацій» Торстена Гегерстранда [555], «полосів росту» Франсуа Перру [239], «етнічних полів» та «антропогенних ландшафтів» Льва Гумільова [74] «ізолюваної держави» Йоганна Тюнена [315], «локаційного трикутника» Вільгельма Лаунхарда [260]. Автори досліджували чинники кліважування політичного та економічного простору в парадигмі центра та периферії.

Типологія центр-периферійних підходів підкреслює особливості організації та прояву стратегій домінування центра над периферією. 1) Так, «інноваційна концепція» асоціює центр з місцем, де відбувається формування

інновації та її трансляція. Периферія із запізненням сприймає новацію або відмовляється від неї. 2) Територіальна нерівномірність відтворення інновацій та часу їх сприйняття стали предметом аналізу «теорії дифузії інновацій». Причому «периферія» в цьому разі може розумітися як «центр» традиціоналізму та консерватизму. 3) «Управлінська концепція» виходить із тези, що управління здійснюється на території нерівномірно. Формальна структура, що здійснює управління локалізується в адміністративних центрах, столицях, регіонах. Вона окреслює кордони «центру» та «периферії». 4) «Соціально-економічна концепція» виходить з того, що розвинутий центр протиставляється менш розвинутій периферії. Наявність ресурсів стимулює розвиток політичних амбіцій та може проявлятися в формі домінування над периферією або сепарації від неї. 5) Політична ієрархія територій в складі держави пояснюється в «концепції внутрішнього колоніалізму». Периферія орієнтована на виробництво сировини, на некваліфіковану працю, а центр локалізує технологічне виробництво, підготовку спеціалістів. Тому, сепаратизм периферії трактується як наслідок пониженого стану. Периферії стають локалізацією антисистемних рухів націоналістичного спрямування.

Ідея самодостатнього, незалежного простору, в межах якого внутрішні зв'язки та обмін створюють «органічну єдність», представлена в роботах Ф. Броделя [35, с.14]. Соціолог вважав, що світ складається з «політико-культурних одиниць», серед яких: «держави», «нації», «народи» і кожне «суспільство» розвивається за власним сценарієм. Економічна самодостатність та ієрархічна структура створюють систему, де центр акумулює ресурси та передові досягнення. Області другого порядку – «блискучі інші», володіють частиною ресурсів та можливостей. І найбільший рівень – периферії, окраїни в силу архаїчності, консервативності, відсталості є об'єктами експлуатації та неповноцінності [35, с. 32].

Дослідження економічного підґрунтя політичних подій в інтерпретації регіональних та світових процесів, склали основи світосистемного аналізу, який став об'єктом вивчення Центру імені Ф. Броделя. Центр був створений в

1979 році, професором Бінгемтонського університету (США) Іммануїлом Валлерстайном. На відміну від Ф. Броделя, І. Валлерстайн не розглядав «національну державу» як одиницю історії. В центрі його аналізу знаходилась глобальна економіка, що виникла в Західній Європі після 1450 року. Вона складається з міні-систем, світових імперій та світ-економік. Світ-економіки – це не світові економіки, а економіки, що є «світами». Диференціацію систем він здійснює за формою розподілу праці та за рівнем гомогенності культури.

І. Валлерстайн аналізує світову економіку ХХ століття в дефініціях Ф. Броделя, використовуючи поняття ядра – центру, напівпериферії та периферії та зовнішніх областей, які не включені до світової системи. За його думкою, різниця між периферією та центром зберігається протягом історичного процесу, хоча зміст понять «периферія» та «центр» змінюється. Держави, що не належать до центру балансують в його просторі впливу, а політичні кордони втрачають бар'єрні функції, стають відкритими, контактними. Нерівномірний обмін між центром та периферією створює напругу, яка є джерелом розвитку системи. В теорії «світової системи» І. Валлерстайн наголошує на неможливості розвитку центра без периферії. Суть відносин ядра та периферії полягає в тому, що держави-ядра акумулюють ресурси та формулюють змісти, перерозподіляють надлишок, створений в країнах периферії. Периферія втрачає прибуток, зміст культури грає пасивну роль [47].

Напівпериферія – проміжна зона, грає скоріше політичну, ніж економічну роль, бо згладжує протиріччя в економіці, політиці, етнонаціональному просторі, виконує стабілізуючу роль в світовій системі. Напівпериферії – найдинамічніший елемент ієрархічної системи, за її рахунок відбувається реорганізація простору в період криз. Напівпериферії країни та регіони не стають новими центрами світового росту. Буферні напівпериферії залишаються регіонами депресивного розвитку, хоча при певних умовах можуть стати просторами випробування технології та стандартів. Стагнація суспільства напівпериферій сполучається з тяжінням еліти до центру особливо в плані

досягнення цивілізаційних стандартів життя. Це пояснює відсутність в цьому типі простору, автономістських та регіонально-орієнтованих соціальних проектів. Нерівний обмін між більшістю та меншістю в світ-системі забезпечується за рахунок акумуляції центром військової сили і технічного ресурсу, за рахунок забезпечення ідеологічної підтримки і легітимації системи з боку спеціалістів та за допомогою напівпериферії, яка по відношенню до периферії, має привілеї центру [47, с. 42].

Інша ситуація характерна для периферій, які знаходяться під впливом конкуруючих геополітичних центрів розвиваються нерівномірно. Інвестування в простір регіону (соціальні та культурні програми, розбудова інфраструктури та економіки) з боку осьових гравців може створювати анклав порівняно прогресивного розвитку, а місцева еліта виступає лобістом регіонально-специфічних програм або бізнес-інтересів інвесторів.

I. Валлерстайн пов'язав внутрішньодержавні суперечності та ієрархічні структури зі структурами панування та змінами глобального характеру. Зокрема, йдеться про механізм регіональної поляризації в периферійних і напівпериферійних просторах. Ієрархічне розділення світового простору демонструє несправедливість глобального перерозподілу ресурсів, асиметричність конкуренції в світі [49].

Світосистемний аналіз включав головні позиції теорій «залежного розвитку» Саміра Аміна, Рауля Пребіша, Андре Франка, а саме ідеї «третього світу», «економічного націоналізму», «периферійного капіталізму». Засновник концепції залежності Р. Пребіш зазначив, що на «центр» і «периферію» підрозділяється не світ взагалі, а світ капіталізму. Теорія залежного розвитку (близька до неоколоніалізму) набула популярності в 70-і роки і вважається реакцією на панівну на той час теорію «модернізації», яка абстрагувалася від проблем залежності, ієрархії та акцентувала увагу на еволюційному, стадіальному процесі розвитку світових спільнот, ігноруючи культурно-регіональну унікальність просторів, їх залежний ресурсний статус.

Представники світосистемного аналізу пропонують глобальний погляд на

устрій владних відносин. Центр визначають як осередок ресурсів, сукупність яких дозволяє їм домінувати над периферіями. Автори фокусують увагу на об'єктивних економічних чинниках: міжнародному розподілі праці, розвитку систем комунікаційних зв'язків. Створення глобальної системи зв'язків між структурами різних ієрархічних рівнів інтерпретується в межах панування – підпорядкування. Центр корегує ринок на користь певних груп. Сильні центри розвивають вільний ринок, а слабкі – протекціоністський. Відтак, розвиток світосистеми забезпечується політичними методами.

Взаємодія між центральними та периферійними структурами політичного простору представлена в класичній моделі Джона Фрідмана. Простір, як силова арена, об'єднує центр та його периферію. Сила руху залежить від трансформації ядра за рахунок генерації та дифузії інновацій. Змістовна навантаженість семіотичного простору, щільність комунікаційних зав'язків та потоків інформації, мережа каналів руху робочої сили, товарів та грошей характеризують ступінь пов'язаності периферії і центру. Периферія, як структурований простір у Дж. Фрідмана, диференціюється на внутрішню та зовнішню. Мобілізуючи впливи центру охоплюють внутрішню периферію, але вплив на зовнішню залишається епізодичним. Цей підхід базується на економічних дослідженнях процесів просторової поляризації, через які виникають диспропорції між центром та периферією [543, с. 23].

Дослідження форм взаємовідносин між центральними та периферійними структурами в роботах Ф. Перру та Т. Гегерстанда представляють аналіз двох типів територіальних систем: 1) система країн і районів різного рівня ієрархій, серед яких виокремлюється центр та периферія; 2) ієрархічна система міст, як головний центр інновацій, що включає розвинуті центри – генератори прогресу. Відповідно, в межах дифузійності сформувалися два напрями досліджень відносин між центральними та периферійними структурами: урбаністичний (концепція полюсів росту) та регіоналістський [135].

Якщо сприйняття простору в домодерну епоху виходило з потреб імперій та їх завдань організації політичного домінування над колоніями, а

гомогенізація та натуралізація в межах державного простору, як механізми формування та контролю політичної лояльності, не були актуальними владними механізмами, то в модерну епоху простір став сферою реалізації політичної влади. Національна держава, виходячи з принципу суверенітету, намагалась максимального підпорядкувати простір центральному осередку влади та гомогенізувати культурно-політичний ландшафт, що розумілося як раціоналізація управління. Соціально-політичні дослідження спрямовувалися на реалізацію ефективної натуралізації національних держав, що, за думкою Ентоні Сміта, слід назвати «методологічним націоналізмом» [778]. Методологічний націоналізм проявляється по відношенню до соціального світу, який апріорі розділений на сегменти.

Прагнучі сформувати однорідний простір, модерні держави ігнорують регіональні та локальні відмінності. Поділ простору на центр і периферію, демонструє напрям гомогенізації, де периферія виступає об'єктом уніфікації та розширення державної влади, яка стандартизує мову, підпорядковує Церкву, запроваджує цензуру, контроль над інформаційною сферою. Прикордонні зони, що мають локальну специфіку та унікальну культуру, підпадають під вплив політики гомогенізації центру в якості периферії. Полярність системи центр-периферії охоплює всі сфери буття, вона проявляється не тільки на рівні міжрегіональних відносин, але і всередині регіональної ієрархії просторового розселення, на рівні локальних відносин. Якщо для модерної держави сфера культури та релігії має інструментальний характер, то для периферійних регіонів культура та релігія є базовими соціальними ресурсами, які забезпечують їх суб'єктність [746]. Фактичні просторові ієрархії модерної доби (соціальні ліфти та статуси, регіональні піраміди влади) стали відлунням прихованих владних відносин у просторі.

Поділ території з метою управління визнають найважливішою ознакою модерної держави. Державознавець XIX століття Георгій Еллінек, досліджуючи територіальний поділ держав, вирізняв «провінційну систему управління», при якій «для окремих частин держави створюються вищі установи» (відомства для

завідування справами колоній або територій). Провінційній системі Г. Еллінек протиставляв централізацію у формі адміністративного управління, коли на прикордонні, діють підлеглі центральним відомствам місцеві установи, самостійні у відправленні адміністративних функцій, в рішенні підвідомчих справ. Тому, за його визначенням, «самоврядування – це державне управління, що на противагу державно-бюрократичному, є управлінням за допомогою самих зацікавлених осіб» [89, с. 38].

Диференціація моделей відносин між центром і периферіями, дослідження варіативності периферій представлені в теорії С. Роккана. Норвезький політолог, завдяки сполученню методів синхронного та діахронного аналізу, створив теорію «макроісторичного розвитку політичних систем» – «теорію Європи», яка охопила часовий період в декілька століть. Частиною проекту стала «теорія периферій». Об'єктами аналізу виступили процеси націобудівництва, форми державних структур, регіональні відмінності політичного життя, часові рамки формування політичних режимів, тривалість збереження розколів (кліважів) [747].

С. Роккан досліджував процес кліважування ідеального територіального суспільства, якому характерний мінімум диференціацій. Кліважування досліджується в вимірах: економічному, культурному, адміністративному. Структурування політичного простору, за С. Рокканом, відбувається за рахунок фрагментації, реорганізації, стискання. Створюючи карту Європи, дослідник виокремив простори сталих периферій, визначив їх функції та природу.

Фундаментальною новацією методу дослідження С. Роккана став поділ на «підпорядковані периферії» (подібні Валлії (Уельсу) чи Шотландії), «суміжні периферії» (подібні Ельзасу чи Люксембургу) [746]. Підпорядковані периферії, перебуваючи в зоні впливу одного центру, по суті, представляли прикордонні території. Їх С. Роккан розглядав як внутрішні, зовнішні, анклавні периферії та периферії «невдалого» центру.

Периферії було важко завоювати, а також ними було важко керувати. Виконуючи роль зовнішнього рубежу такі простори були осередком

автономістських та сепаратистських рухів, грали роль буферних просторів, ставали предметом торгу або політичного компромісу. Знаходячись між крупними державоутворюючими ядрами, буферні периферії історично відчують вплив різних геополітичних суб'єктів. Так, наявність великого кордону розселення германських народів, які називали сусідні народи від похідного терміну «walh-» – «чужий», «раб» вказують топоніми, запозичені гало-латинською мовою – Валлія (Уельс), Валлонія, Валенсія, Валланд (назва Галії в скандинавських сагах), Валахія [174, с. 484]. Основна частина «буферних периферій» в Європі – це зони контакту: Ельзас та Лотарингія, Валлія (Уельс), Валлонія, Юра, Савойя, Валле д'Аоста, Ніцца, Тіроль, Сілезія, Трансильванія, Банат, Марамуреш, Крісана, Добруджа, Бессарабія, Буковина, Полісся та інші.

«Зовнішні периферії» у С. Роккана – це віддалені від центру приморські території (Ісландія, Фарерські острови), а «периферії невеликого центру» – території, які намагалися стати центром державотворення (Шотландія, Каталонія, Аквітанія, Баварія). «Анклавні периферії» – з усіх боків оточені ареалом чужої культури (ретороманські райони Граубюндена в Швейцарії).

«Суміжні периферії», за логікою С. Роккана, – це транскордонні системи де перетинаються впливи та інтереси різних політичних центрів, геополітичних гравців, реалізуються паралельні економічні, культурні, меморіальні проекти.

Такі периферії він називає «привілейованими прикордоннями». Ці простори здатні отримувати вигоду, зумовлену конкуренцією центрів. Вони мають сильнішу економіку, аніж «внутрішні периферії», ситуативно обирають способи взаємодії з альтернативними центрами, що дозволяє їм мати відносну автономію навіть за умов обмежених ресурсів. У Західній Європі до привілейованого прикордоння С. Роккан відносить країни, які виникли між протестантською Північною Європою та католицькою Південною Європою. Вони спиралися на альянси периферійних міст та провінцій, і з часом на їх місці були утворені дрібні та, за багатьма критеріями, периферійні держави, які, між тим, здобули непропорційні переваги перед іншими. До них він відносив, зокрема, Швейцарію, Бельгію та Нідерланди.

Структурно-функціональний аналіз периферії С. Роккана був доповнений концепцією «поясу міст», яка представляє цей простір двоюко: як транскордонну периферію між династичними центрами Європи та як ядро Західної Європи, яке обумовило її територіальну структуру. С. Роккан побачив варіативність в розумінні категорії «центру», зазначивши, що міцні імперії виникали поза «поясу міст», який огородив себе від влади держав. «Пояс міст» характеризується рівновагою сил, усталеністю територій в часовому вимірі, що забезпечувало «затвердіння» соціополітичної структури. «Пояс міст», за С. Рокканом, оточений двома «буферними зонами», які утворені етнічними та культурно-специфічними анклавом, що окреслювали «кордони» династичних володінь, а буферні периферії забезпечували їх захист. Сталість такої просторової моделі Європи підтверджено часом. Так, зона найвищого економічного розвитку Західної Європи після Другої світової війни, також відома як «Європейський мегалополіс», «європейський економічний хребет», «голубий банан», «лінія сили європейського простору» (Р. Брюне (1989), А. Хінгель (1995)) практично повторює рокканівський «пояс міст» [438; 568].

С. Роккан в дослідженні політико-історичної структури Європи виділяв чотири меридіональні смуги – атлантичну периферію, західні прибережні рівнини, центральні рівнини та Альпи (аналог серединного поясу), континентальну периферію. Такі осьові вектори дозволяють досліджувати соціально-політичні та економічні контрасти за критерієм зміни певного показника вздовж географічної осі. В Європі актуальними векторами для аналізу є: 1) західно-східний – висвітлює відмінності в політичній культурі, режимах, економічному засвоєнні; 2) північно-південний – висвітлює відмінності у економічній культурі і соціальній організації.

Стейн Роккан продемонстрував як окремі центри, які впливають на одні й ті ж самі периферії, можуть домінувати на їх теренах у різних вимірах, відтворюючи специфічні конфігурації впливу на простір. Аналіз у категоріях С. Роккана вказує на специфіку взаємодії між центрами, які конкурують за вплив на суміжні периферії в прикордонні, або в площині транскордоння, або в

суміжних теренах «понад головами» конкретних периферій.

Еволюція просторового аналізу в системі центр-периферійних відносин демонструє зміну обсягу ключових понять. Так, центр може розумітися як територіальне утворення – певний регіон, або поставати як надтериторіальне утворення [109]. В центр-периферійному підході акцентується увага на важливості владних відносин між суб'єктами, які взаємодіють. Тому в характеристиці відносин з регіонами прикордонного типу використовують поняття «периферія», «провінція», «окраїна». Як стверджує Рендалл Коллінз, цивілізаційний центр вимагає лояльності всередині свого простору та визначає його соціальну ідентичність, намагаючись включити більш віддалений від нього простір у власну зону тяжіння [472, с. 421].

Але вже в ліберальних трактовках центр-периферійних теорій використовують поняття «прикордоння», під яким розуміється простір з характерним переплетінням традицій, культур, впливів, стратегій. І якщо периферії, звертаються до центрів за символічним змістом, вибудовують спільну ідентичність, то кордон має самостійний зміст, так само як суб'єкти, розташовані на ньому, прагнуть свободи вибору ідентичності, яка зумовлена індивідуальним конструюванням суб'єктності. Визнання цих реалій передбачає згоду з тезою про зменшення ролі національної держави.

В межах центр-периферійного підходу концепт «прикордоння» є наслідком актуалізації «постколоніального дискурсу». Адаптованим варіантом теорії стала парадигма «прикордоння як периферії». Вона виступила елементом світоглядної дихотомічної позиції: «захід і весь світ, як його периферія» [845, с. 148]. Це мав на увазі Томаш Зарицький, досліджуючи прикордоння в Східній та Центральній Європі. Польський вчений зазначав, що регіони прикордоння здебільшого є периферійними регіонами [110, с. 80]. Розглядаючи прикордоння як форму периферії, він зазначає, що тяжіння до центрів, які артикулюють різні цінності, призводить до «спустошення» прикордоння [851, с. 112]. Така позиція не передбачає наділення прикордоння якостями самотнього простору, який обирає вектор розвитку.

Важливо зазначити, що політичний суверенітет не позбавляє простір периферійного статусу, якщо не відбуваються зміни в економічній та технологічній сферах. Центр-периферійний підхід використовується Європейським Союзом в програмі Східного партнерства при розгляді простору на Сході як концептуальне «креольство» або «тутейшия» – «місцерозвиток із двоїстою природою» [33, с. 13]. Критика постколоніального дискурсу виходить з аргументів проти творення нових бар'єрних кордонів в Європі. Так, Кароліна Фолліс, досліджуючи соціальні та політичні наслідки розвитку прикордонного режиму в ЄС після 2004 року, визнає суперечливими імперативи прикордонної безпеки Європейського Союзу [529]. Джеймс Скотт зазначає, що новий кордон між «Фортецею Європа» і «не-Європою» потребує узгодження на рівні наднаціональних програм [769]. Визнаючи геополітичну асиметричність прикордонної політики, автори акцентують, що населення прикордонних просторів може об'єктивно мати тяжіння до декількох центрів, як, наприклад, Закарпаття або Південний Тіроль. Отже, визнання поліцентричності інтересів прикордоння надає переваги для визнання таких просторів суб'єктами глобальних соціально-політичних процесів і наділяє рисами транскордонності.

Концептуалізація прикордоння в мережевій позатериторіальній перспективі периферійного типу відбувається за рахунок порівняння з центрами, як вузлами мережевої системи, що мають різну щільність та активність діючих акторів. Пал Тамаш, угорський соціолог, окреслюючи можливість застосування цієї теорії в якості моделі розвитку для країн Східної Європи назвав її «жорстким прагматизмом, який має реальну геополітичну основу» [293]. Мультисуб'єктне прикордоння, використовуючи синтез конкуруючих цінностей різних центрів, здатне продукувати креативність акторів, формувати унікальні соціальні практики, синтезувати ідеї та цінності. Але в порівнянні з консервативним ієрархічним та статичним центром, прикордонню не достатньо ресурсів для закріплення власного інноваційного досвіду. Переважання слабких зв'язків та мереж низької щільності обумовлює складність прийняття не тільки спільних цінностей, але й стратегій дії. Тому

питання вибору центру не отримує однозначних відповідей. Майбутній стан прикордоння залишається невизначеним, а еліти, які репрезентують стратегії тяжіння до різних центрів, перетворюються в опонентів. Такий амбівалентний стан прикордоння є варіантом політичної моделі розвитку країн прикордонного простору. Так, П. Тамаш, оцінюючи перспективи України, Білорусі, Литви та Молдови, вважає, що їх життєва стратегія має виходити з регіонального союзу, який орієнтований на підтримання прикордонних якостей геополітичного посередника. Регіональне об'єднання країн прикордоння представлено в якості життєвої стратегії прикордоння, де країни існують між двома геополітичними центрами. П. Талмаш порівнює якості геополітичного прикордоння з «двоїстою периферією» [292]. Прикордоння представлено як місце зустрічі різних соціокультурних змістів при порівняно низькій інтенсивності їх зіткнення, що дозволяє виробити компроміси та алгоритми управління. Двоїста периферія виступає як сфера комунікації та транзиту, як транскордоння. Концепція мережевої периферії підтверджує думку Р. Коллінза, про те, що ані центри, ані периферії не співпадають з кордонами держав [472, с. 421].

Отже, в епоху модерну соціокультурні відмінності та їх кордони не здатні отримати достатній рівень визнання, автономії та характеризуються периферійною залежністю від центра. Доцентрові та відцентровані процеси, як діалектична єдність, демонструють цілісність соціальних процесів, які відбуваються під тотальним впливом логіки центру.

Соціокультурний підхід в аналізі прикордоння кардинально змінює оцінювання центру, позбавляючи його привілейованого статусу. Прикордоння втрачає периферійні якості та набуває рис суб'єкту соціокультурного процесу, а центр постає в якості метрополії. На думку Ігоря Бобкова, таке прикордоння є непомітним для центру модерного періоду, воно сприймається лише як з'єднання двох периферій, розділених кордоном [26, с. 128].

І. Бобков закликає відмовитися від модерного розрізнення «центру» та «периферії». На його думку, прикордоння набуває цілісності та суб'єктності лише «через факт власної розділеності». Воно існує внаслідок здатності

актуалізувати імпульси різних центрів. Отже, прикордоння – це інший тип модерності, який не продукує творення змісту, а провокує процеси співставлення, випробування в історичному просторі. Саме тому, для прикордоння притаманна «стратегія «невибору» між своїм та чужим, існування в туманному просторі, де своє відчужене, а чуже вже стало своїм; існування між Вітчизною та Чужбиною, які виявляються двома сторонами одного цілого» [26, с. 129]. Результатом аналізу автора є думка, що прикордоння народжує таку форму особистої ідентифікації в просторі, яка характеризується не здатністю асоціювати себе з чимось «цілим», а можливістю знаходитись «завжди проміж» центрами, гравцями, ідентичностями, здатністю брати участь в процесі гри, а не в процесі завоювання [26, с. 133]. Прикордонні простори, які отримують суб'єктні характеристики, орієнтовані на долання «прикордонності», яка унеможлиблює поступовий, передбачуваний розвиток. Це завдання проявляється в намаганні змінити тип простору: трансформувати соціально-політичну структуру в формальну самостійну систему (автономію, державу) або інтегруватися в уже існуючу структуру.

Виокремлення прикордоння залежить від встановлення певного типу комунікаційної системи, яка не тільки надає уявлення про природу простору і його функціональні особливості, але пояснює реструктуризацію ментально-семантичної структури та поведінкових стратегій населення регіонів. На думку Петра Гречки, в умовах, коли комунікаційну систему вибудовують споріднені культури народжується «синтетичне» прикордоння, яке є однорідним, здатним формувати відносно центру «культуру іншого». В іншій ситуації – в мультикультурній, поліморфній системі формується «агрегатне» прикордоння, яке відносно центру виступає як «культура ворога» [71, с. 88].

Сучасна криза модерності обумовила формування нових способів просторового аналізу. Перший спосіб, виходить з визнання втрати державою перспектив територіально-політичного пріоритету в системі глобальних відносин та орієнтований на простори транснаціонального, позадержавного формату: субрегіони, регіони, інтеграційні системи. Регіоналізація та

децентралізація розглядаються як прояви емансипації структур національної держави. Так, децентралізована держава представляється більш демократичною, ніж централізована.

В Європі такий підхід, за визначенням Ю. Узун, спирається на політику Європейського Союзу щодо регіонів, який орієнтований на підвищення економічної незалежності регіональних структур та формування їх суб'єктності в політичному просторі. Ця політика роками сприяла підтримці регіональної ідентичності, що проявилось в формуванні інституту регіонального громадянства, яке існує поряд із національним [323, с.166].

Відбувається акцентування уваги на новому баченні глобального розвитку, який втрачає ієрархічну, доцентрову структуру на користь мережевої системи стосунків між рівнозначними суб'єктами. Локальність постає як форма прояву глобального. Парадигма «глокалізації» використовує новий структурний формат, який функціонує завдяки мережевим зв'язкам та змістовним вузлам. Альтернативна структура глобалізації трансформує, передусім, процес гомогенізації та уніфікації, співставляючи його з локальністю та регіоналізацією, таким чином, що ідентичність не набуває космополітичного змісту, а, навпаки, зберігає актуальність локальних форм.

Нова мережева морфологія сучасного суспільства за М. Кастельсом характеризується адхократичною, тобто ситуативною формою організації. Кожна організаційна структура створюється для вирішення певного завдання та вступає у взаємодію в двох просторах «вертикально-ієрархічному» та в «горизонтально-мережевому». Специфічна форма соціальної організації проявляється і в тому, що «генерування, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади». М. Кастельс таке суспільство називає не «інформаційним», а «інформаціональним», що засвідчує перемогу «інформаціоналізму» як стану [127]. Засновник соціології міста визначав кризу «індустріального етатизму» [129], яку пояснював страхом бюрократичних структур в державі перед технологіями та навмисним провокуванням соціальних криз. На його думку, мережева логіка розвитку

спирається на «інформаціоналізм», як на нову матеріально-технологічну основу економічного розвитку та соціальної організації. Значну роль при цьому відіграє інтернаціоналізація господарювання та зростання транскордонних потоків людей, товарів, капіталів, інформації. Разом із потоками набувають впливу суб'єкти транскордонних відносин в різних сферах діяльності: етносоціальні групи, соціальні рухи, бізнес-корпорації, неурядові структури.

Бар'єрна функція кордонів у таких умовах втрачає актуальність. Адхократична організація регіональних систем обумовлює об'єктивне зменшення впливу державних інститутів в сфері міжрегіональних транскордонних відносин. Етатистська монополія на контроль прикордонної системи послаблюється за рахунок передачі державами своїх функцій регіональним та міжнародним організаціям. Якщо держава модерного типу прагне окреслити та укріпити кордон, то транскордонна система мережевого типу прагне до встановлення прозорості та проникності.

Транскордоння замінює собою кордон, створює поступову перехідну зону, згладжує рубіжність та створює нову реальність де територія (локус) втрачає значну частину містично-міфологізованої природи та отримує характеристику місцерозвитку. Мережева децентралізована система представляє максимально можливий мінімум організованості. Її відмінністю є відсутність будь-яких фіксованих структур і головної серед них – центру. На думку футуролога Кевіна Келлі, вся мережева система складається з окраїн і тому відчинена для будь-яких потоків [597].

Феноменальним явищем для мережевої системи транскордоння є мобілізація локальних етнокультурних груп. Р. Коллінз пояснює такі процеси падінням престижу та дієздатності державної влади. Наводячи приклади з історії автономістських рухів в ЄС (каталонський рух в Іспанії, шотландський та валлійський в Англії, ломбардський в Італії), він підкреслює, що сучасна їх мобілізація відбулася в той час, коли держави добровільно віддали частину своїх суверенітетів на користь спільній наддержавній інституціоналізації. Такі рухи не намагаються встановлювати монополію на силу та прагнуть діяти в

якості «недодержав» під «парасолькою» інститутів більш високого рівня, наприклад, ЄС [471]. Отже, така реструктуризація скасовує тенденцію до зростання етнонаціоналізмів на користь створення мережових соціально-культурних систем наддержавного рівня. Р. Коллінз визначає, що такі регіональні рухи можуть бути явищем перехідного періоду, коли «старі» національні держави вже втратили легітимність, а європейська федеративна держава ще не заявила про себе на повну силу.

Кордон в цивілізаційних та центр-периферійних теоріях розумівся як межа, що окреслює простори з особливими соціальними характеристиками, а прикордоння представляє простір біля кордону, як систему з особливим соціальним устроєм. Прикордоння як місцерозвиток, локус перетворюється в контекст соціальних процесів, обумовлюючи їх перебіг [126, с. 17].

Нове «горизонтальне» розуміння кордону в центр-периферійній системі представляє його як утворення, що має дві сторони: внутрішню та зовнішню. Пріоритет кожної зі сторін дослідники обирають, виходячи з наявної ситуації. Якщо вплив з боку держави супроводжується послабленням зв'язків із національним простором, виникає загроза «перетоку» регіонального або локальних просторів за межі національного простору.

Розмах соціальних процесів в останнє століття не вміщується в просторах внутрішніх кордонів, вони виростають з нього, з'єднуючи локальне та глобальне. Глокальний кордон, розростаючись, перетворюється у Велике прикордоння. У мережовій та транскордонній системах, внутрішній і зовнішній контексти змішуються, таким чином, що центр або зникає, або набуває можливості зміщуватися в проміжну, вузлову, контактну зону.

Отже, аналіз просторових феноменів та закономірностей розвитку простору не має універсальної методології. Дослідження процесів фрагментації та кліважування просторів відбувається в межах різних наукових напрямків із використанням інструментарію соціальних і природничих наук та передбачає дослідження на мікро- та макро- рівнях історичного і геополітичного простору.

Аналіз процесу кліважування простору, виокремлення форм,

закономірностей та наслідків просторових поділів з точки зору соціокультурних якостей, історичної стабільності, ступеню політичної зрілості та автономності, відбувається в межах цивілізаційної парадигми, центр-периферійного та мережевого підходів. Формування домінуючих підходів аналізу відбувалося відповідно до етапів оформлення світового глобального порядку (до-модерного, модерного та постмодерного) та завдань, що стоять перед соціальними науками.

Соціально-історичний підхід дозволяє оцінювати зрілість, соціальну та темпоральну сталість просторових систем, виявляти природу симбіотичних зв'язків, що обумовлюють процеси культурної інтерференції, гібридизації і локалізації. Концептуалізація процесу кліважування просторових структур в межах цивілізаційного аналізу, виокремлення феноменальних і функціональних характеристик його елементів відбувалося за допомогою визначення розколотих, гібридних, дрейфуючих, локальних, контактних систем.

Творення просторових кордонів, процеси дрейфування центрів та рокировки центрів та периферій, як форми геополітичної реструктуризації, пропонується досліджувати в межах функціонального і структурного підходів. Ці методологічні підходи запропонували концепції «руху цивілізацій», «внутрішнього колоніалізму», «глокального розвитку», «залежного розвитку», «просторових і культурних дифузій» та обумовили визначення таких форм простору, як прикордоння, периферія, буферний та анклавна периферія, транскордоння та інші.

Дослідження структуризації простору передбачило виокремлення соціально-топологічного підходу. Це проявилось у визнанні модифікації процесу кліважування, коли він був поставлений в залежність від суб'єктивного конструювання та ментальних уявлень локальних і мережевих систем.

1.3.2. Соціально-культурна структура прикордонних та транскордонних систем в умовах темпоральних розривів

Визнання соціальної багатоплановості та проблемності універсальних структур та схем в наукових дослідженнях ХХ століття призвело до заміни ідеї

«суспільства» концептом «організації соціального життя в часі та просторі». Так, про зміну оптики спостереження за соціальними процесами, про зміщення значення держави та появу нових локальних суб'єктів зазначає О. Бреський [33]. Він співвідносить локальний та універсальний публічний простір, визначаючи дефіцит підстав для універсального порядку, що робить його відносним та м'яким. Навпаки, локальність набуває підстав для суб'єктності та нормативності, що дозволяє їй функціонувати в жорстких соціальних структурах. Локальність проявляється як «особисті соціально-культурні практики» і «структури повсякденності», які суб'єкт привносить до соціальних структур і простору. Локальність суб'єктивна, і потребує місця, часу та власного кордону, який неможливо відчуту в жорсткій системі центрованих відносин. Саме «межова», кризова соціальна ситуація народжує нову стабільність. Простір прикордоння, як місце соціальних трансформацій, народжує локальність, як феномен суб'єктивних практик і вольових дій. Саме тому локальність не обумовлена територіальними змінами. Вона пов'язана з «місцем», але її суттєвий зміст як простору утворюється практиками місцевих груп. Якщо зникає локальність як суб'єкт, то зникає і місце, як «*lokus*».

Прикордоння як простір «наздоганяючої модернізації» проявляє протилежні тенденції модерну – уніфікації та постмодерну – партикуляції, це простір взаємопроникнення глобальних та локальних соціально-культурних традицій, що реалізуються одночасно, паралельно, але в різних напрямках.

Прикордоння – це також простір втілення глокалізації, і, за словами У. Бека, «процесу нової стратифікації, під час якої вибудовується нова, самовідтворююча соціокультурна ієрархія» [20, с. 103]. Соціальний простір прикордоння включає територіальні зв'язки мешканців, соціально-політичні інститути контактуючих систем, суспільне і соціальне середовище, що сформовано внаслідок прикордонності [272, с. 62]. Сукупність різних умов, зокрема, історичного, культурного та структурного порядку, впливає на відношення між групами. Отже, структура простору прикордоння, моделі розселення та форми комунікаційних зв'язків зазнають впливів з боку:

- 1) національних соціально-економічних програм щодо регіонального розвитку;
- 2) стратегій прикордонного розвитку контактуючих політичних центрів;
- 3) стратегій соціального розвитку локальних груп прикордоння; 4) проектів геополітичного розвитку з боку глобальних світових гравців.

Локальні групи прикордонного простору, отримуючи публічний статус з боку національної держави, залишаються в межах її політичної влади і інституціонального управління. Локальні групи, що отримали статусні характеристики з боку інших соціополітичних систем і, таким чином, розширили власну соціальну межу, опиняються частково в просторі інших соціополітичних систем, створюючи гетерогенну структуру простору.

В основі локальності лежить уявлення про власну межу (соціальну, культурну, статусну), про різницю інтересів та завдань. Відмінності утворюють основу повсякденних практик, солідарностей, обмежень та приписів. Гетерогенність локальних груп транскордонної системи проявляється в сприйнятті історичного та соціального часу, які виступають основою соціальної мотивації і політичної мобілізації таких груп.

Соціальний час розуміється як період соціальної активності, коли створюється та відновлюється суспільна структура. Соціальний час суспільної групи проявляється в темпоральних стратегіях, завдяки яким формується логіка сприйняття минулого, сьогодення та майбутнього, відбувається регулювання динаміки соціальної активності.

Соціальна дія в межах локального простору розглядається на різних рівнях. По-перше, вона постає як суб'єкт-об'єктні відносини на мікрорівні, про що йдеться в «теорії соціальної дії» Макса Вебера [52]. По-друге, вона досліджується на рівні відносин між особою та соціальною структурою, коли структурний аналіз доповнюється аналізом контекстуальним, і дослідження орієнтується на соціальну реальність. Ці моменти представлені в «теорії структури соціальної дії» Талкотта Парсонса [235], «теорії структурації» Ентоні Гідденса [61] та в «теорії комунікативної дії» Юргена Хабермаса [554]. По-третє, соціальна дія досліджується як дія суб'єкта в межах соціальної структури

в певній ситуації, що представлено в «теорії креативних дій» Ханса Йоаса [123].

Структури соціальної взаємодії відбивають конфігурацію, мережу соціальних суб'єктів та їх контактів. Так, за М. Вебером соціальна дія віддзеркалює орієнтацію суб'єкта і висвітлює мету – об'єкт, на який вона спрямована. Ю. Хабермас звертає увагу на орієнтованість соціальної дії та виокремлює її типи: стратегічну, нормативну, комунікативну. Це демонструє характер зв'язків в соціальній системі. Зв'язок соціальної дії, соціальної структури і соціального контексту висвітлені у Т. Парсонса та Е. Гідденса. Так, Е. Гіддентс пише: «поняття «місця дії» передбачає використання простору з метою забезпечення середовища для взаємодії, що необхідно для розуміння контекстуальності. Локальності забезпечують сталість соціальних інститутів» [61, с. 185]. У Х. Йоаса представлена ідея активного суб'єкта, який здатний змінювати повсякдення.

Теорії соціальної дії використовують просторово-часовий аналіз для конституалізації соціальних практик, наприклад, роботи Петра Штомпки [376], Ентоні Гідденса [62]. Соціальна дія має темпоральну протяжність, яка розуміється як її характеристика в синхронному та діахронному просторі. Вона може розумітися як процес або як дія в моментальному зрізі.

Темпоральний аналіз об'єкта доповнює структурний. Темпоральна протяжність об'єкта разом із розміром в просторі, складає його базову характеристику. Тривалість соціального процесу, суспільного явища, політичної дії можна визначити як інтервал часу, як кількість поколінь, як послідовність циклів, періодів, ритмів. Особливої значущості набуває опис складних централізованих та мережевих (децентралізованих) систем, де узгодження темпоральної динаміки набуває характеру саморегуляції. Так, в національно-політичних системах виокремлюють електоральні, бюджетні ритми [291], в транснаціональних системах – інвестиційні, геополітичні цикли. Опис об'єкту, як темпоральної системи, передбачає фіксацію послідовних станів, що демонструють зміну його структури, форм і динаміку зв'язків.

Окрему проблему складає питання транскордонного проникнення:

інтенсивність та характер залежить від належності прикордонних соціумів до споріднених культурних груп, від близькості культурних традицій і конфесійних належностей. Ця проблема в політичній науці отримала назву «проблема Гелтона» на честь Френсіса Гелтона. Стратегією її вирішення виступає дослідницька модель порівняльного аналізу, яка об'єднує внутрішньо-системні змінні з міжчасовими та міжсистемними просторовими перемінними, які демонструють процеси дифузії. У цьому випадку, міжсистемні просторові дифузії надають можливість для різних форм інтерпретацій характеру внутрішньо-системних казуальних відносин транскордонності.

Отже, опис транскордоння включає аналіз різних структурних об'єктів, які наповнюють локальний простір. Особливість поняття локальної спільноти в тому, що воно не може бути окремим предметом дослідження, як то етнос, діаспора, соціальна або професійна група. Про локальну спільноту, слід говорити як про вибір або статус об'єкту дослідження. Ф. Бродель зазначав, що можливість соціального руху в середині суспільства пов'язана з функціональною диференціацією, яка в кожний проміжок часу може приймати різну форму. Для нього «феноменом структури є те, що триває», а сам час не утворює прямої лінії, як в історичній науці, а є результатом накладених один на одного рухів [36, с. 157]. Теорія структурного характеру історичної дійсності поєднувалася з його теорією диференційованості та поліритмічного характеру історичного часу. Вчений прагнув довести, що рівню структурної дійсності відповідає історія «тривалої протяжності», яка сприймається дослідниками у вигляді подій та припускає не тільки цикли, але також рецидиви. Відтак, історія знаходиться «на межі рухливості та незмінності». Тому між локальними, територіальними та функціональними групами відбувається ситуативний перерозподіл функцій та ролей. Особливість підходу в тому, що локальні групи виступають місцем виявлення та спостереження соціальних явищ в природних умовах. В таких дослідженнях співіснують ролева, структурна та культурна теорії [784, с. 23 – 24]. Основу досліджень локальних систем прикордоння, таким чином, складає функціональний та структурний аналіз.

Прикордонні простори переважно представляють собою периферії, фронтири імперій, буферні простори, транскордонні системи. Структурно-функціональна специфіка транскордоння дозволяє досліджувати цей феномен як компонент політичної системи. Якщо кордон розглядається як продукт політики суміжних держав, як результат взаємодії, то транскордоння виступає як можливість, як стан або якість системи. Отже, феноменологічний аналіз транскордоння передбачає дослідження на чотирьох рівнях (географічному, історичному, функціональному і політичному), які надають інформацію про умови формування, існування та стан розвитку транскордоння. Крос-темпоральний порівняльний та політичний аналізи транскордонних систем є умовами комплексного дослідження їх соціальних структур і практик.

Аналіз транскордонності може бути позбавлений географічної локальності і переноситися на інші соціокультурні моделі в простори маргінальних, лімінарних практик, які торкаються змінених станів свідомості, культурної трансгресії. У цьому випадку мова йде про полі-просторові системи, в межах яких формуються експресивні життєві моделі, форми самовідчуття, що спрямовані на долання жорстких кордонів модальності. Транскордонність тут виступає як адаптаційна система, яка створює умови для «перекладу» змістів соціокультурного коду на іншу мову.

Аналогічну функцію виконує будь-яке транскордоння в силу полі-просторової системи, яка об'єднує комунікації суб'єктів різних таксономічних рівнів, та інституціалізація яких відбулась завдяки існуванню в системі історичного часу та соціального простору [784, с. 18]. Отже, темпоральний конфлікт між такими суб'єктами є рисою транскордонного простору.

Аналіз темпоральних розломів в прикордонні досліджується також в контексті теорій модернізації та переходу до «постмодерну». Регіональні дослідження передбачають використання просторово-часового підходу, який дозволяє простежити диференціацію та еволюцію соціально-політичних процесів на будь-якому рівні – від світового до локального.

Соціально-політичні події завжди мають просторові і часові кордони, в

межах яких вони відбуваються: «де», «коли», «як довго». Єдність часу і простору виражено в понятті «хронотопу», яке було запропоновано на початку ХХ століття Олексієм Ухтомським у доповіді «Про часово-просторовий комплекс, або хронотоп». Філософ представив цілісність світу, як єдність простору і часу, коли події створюють єдину мережу причинно-наслідкових зв'язків (світову лінію) [333]. Завдяки роботам Михаїла Бахтіна це поняття перейшло до соціогуманітарних наук [18]. У М. Бахтіна хронотоп – це схема змістовного та історичного розвитку в просторово-часовій топографії світу. Він зазначав наявність множинності змістів хронотопу, які віддзеркалюють багатшаровість та поліморфізм культури. Важливим методологічним елементом концепції М. Бахтіна є висновок про хронотоп як образ буття, що включає ціннісний аспект. Хронотопічні цінності були представлені як зіткнення долі різних суб'єктів та їх життєвих стратегій. Що продемонстровано в ідеї хронотопу капіталістичної динаміки, коли суспільство реалізує притаманну йому ідею [17, с. 234 – 236].

Використання концепту хронотопу в історичних та політичних дослідженнях пов'язано з уявленням про необхідність методологічного синтезу темпорального та топологічного підходів під час вивчення структурно-просторової динаміки різних соціально-політичних утворень і процесів. Це, перш за все, є актуальним для контактних просторів: прикордоння, транскордоння, буферних просторових систем.

Темпоральний підхід передбачає застосування діахронно-синхронного методу, який пов'язує поняття діахронності та синхронності. Діахронність означає дослідження предмету в часі, «скрізь час та покоління», в контексті історичних подій (актуальних для діаспорних етнокультурних груп). Синхронність казуїстична, вона орієнтована на дослідження предмету в контексті конкретної ситуації сьогодення, яка може розумітися як повсякденна, кризова, перехідна (актуальна для національних меншин, соціальних і функціональних груп).

Топологічний підхід пов'язаний із аналізом локусів, місць, топосфери

досліджуваного об'єкту, із вивчення способів позиціювання об'єкту в різних видах простору (географічному, геополітичному, національному, символічному, комунікативному, тощо). Темпоральні структури прикордонного простору різномірні, різнотривалі та накладаються одна на одну, утворюючи «складчасту» темпоральну структуру. Різний «вік», походження та культурна основа контактуючих хронотопів створюють політемпоральність простору, де час «розгортається і згортається» залежно від світосприйняття суб'єктів простору [308, с. 22].

Темпоральні анклавні в просторі прикордоння можуть бути наслідком завоювань, руху кордонів або міграційних процесів. Таку анклавізацію може викликати ситуація, коли відбулася суттєва зміна етнокультурної структури населення, а простір зберігає ознаки присутності попереднього населення (православні храми в Косово, або тюркські топоніми в Буджаку).

Історико-географічні образи в сучасній геополітичній практиці використовуються для організації технології культурно-політичного впливу. Просторово-часові параметри, які втілені в знаках, символах, меморіальних об'єктах при вторинному кодуванні здатні змінити свої характеристики та належність. Це яскраво проявляється в прикордонні або в просторах-кордонах [103, с. 99]. До них в Східній Європі відносяться: Бессарабія, Добруджа, Закарпаття, Причорномор'я, Полісся, Трансильванія, та інші.

В повсякденних практиках темпоральні характеристики сприймаються як побутові особливості окремих груп, коли задіяний процес комунікації (етикетні норми: пунктуальність, проксеміка), або група архаїзується за рахунок консервації традицій, чи інтерпретації історії. Специфічні часові режими можуть виникати в межах професійних та політичних субкультур (мобільний час бізнес-структур; циклічний час аграріїв, процесуальний час в політиці).

Множинні форми часу стали об'єктом дослідження Джеймса Фрезера (ієрархія часових модальностей), Жоржа Гурвича (феноменологічне уявлення про темпоральну систему «часів»), Елвіта Тоффлера (теорія «трьох хвиль»). Взаємодія темпоральних потоків в прикордонні провокує темпоральний шок,

«шок майбутнього», який викликає масову дезорієнтацію у суспільстві [305].

Будь-яка культура є просторово-часовий континуум, але співвідношення між просторовими і часовими параметрами завжди унікальні. Так, порівнюючи цивілізацію Заходу і Росії, Олександр Панарін формулює поняття «цивілізації часу» і «цивілізації простору» [230, с. 282]. Крос-культурний аналіз континуума культури в латиноамериканському і російському варіантах, за думкою Я. Шемякіна, демонструє домінування простору над часом, зазначаючи, що в «субекуменах ця картина є прямо протилежною» [372, с. 107].

Просторово-часовий континуум, культурно-історичне середовище, в якому простір грає більш вагому роль, ніж час – це топохрон. За визначенням Михайла Епштейна це поняття характеризує занурення великого географічного простору в історичне середовище. Топохронні цивілізації демонструють закономірність – чим більше розростається простір, тим повільніше рухається історичний час. І, навпаки, коли простір скорочується, «стискається», тим скоріше тече час [382].

В контексті регіональних досліджень соціальний простір постає як рухлива, динамічна структура і може змінюватися, не обумовлюючи змін глибинних характеристик, які отримують нову форму прояву при збереженні структурної цілісності [259, с. 84].

Моделювання історичного процесу за посередництвом структурного та темпорального підходу, в теорії Ф. Броделя, призвело до обґрунтування двох типів об'єктів. Розробляючи типологію цивілізаційного хронотопу, Ф. Бродель навів диференціацію між темпорально-просторовими об'єктами великої тривалості, яким характерна культурна глибина та регіонально-географічна ширина, внутрішній порядок функціонування протягом декількох поколінь (цивілізації) і нестабільними короткочасними утвореннями кон'юнктурного характеру [34, с. 97]. Тип часу кожної цивілізаційної системи, за Ф. Броделем, якісно відрізняється. Так, для прикордонних цивілізацій характерна «тривала часова протяжність» [35]. Коли прикордонність стає системною – часові параметри трансформуються та формується просторово-часовий континуум.

Так відбувалося, коли прикордонна ситуація трансформувалася в прикордонну еліністичну цивілізацію в Східному Середземномор'ї та на Середньому Сході; так сформувалася іберо-європейська цивілізація на Піренейському півострові; так було, коли формувалася іберо-американська цивілізація.

Ідея досліджувати час як простір висвітлена у С. Роккана. Стверджуючи, що різниця між центром та периферією не є абсолютною і не є постійною, він зазначав, що слід «фокусуватися на відмінностях в часових затримках між місцевими підрозділами та вивчати можливі процеси розповсюдження (модернізації) від центральних, комерціалізованих та промислово розвинених районів до периферійних...» [746, с. 182]. С. Роккан вважав, що з часом формується відставання центру від периферії, оскільки модернізація в політичному центрі розпочинається тільки для розповсюдження на периферію.

Аналіз просторово-часової динаміки, як проблема теоретико-методологічного осмислення світосистеми представлена в роботах І. Валлерстайна в контексті синергетичного підходу [48, с. 267]. Синергетична модель хронотопу спирається на теорії нестійкого розвитку відкритих систем (нелінійної динаміки, хаосу, катастроф). Синергетичні моделі надають ключову роль процесам коливання, флуктуації, які викликають хронотопічну ситуацію – точку біфуркації, коли система визначається з подальшим розвитком: розпадається або мобілізується і завдяки модифікаціям відновлює стабільність.

З виникненням глобалізації, посиленням комунікаційних потоків і технологій, паніка, яка охоплює мешканців стабільних просторів, призводить до втрати ґрунту і відчуття розширення часу, коли життя здійснюється тут і тепер, без минулого і майбутнього. Сучасні автори звертають увагу на взаємодію темпорально-просторові, глокалізаційні процеси, на що вказують роботи Е. Ільїнської, Г. Бірженюка, Т. Єфімової [117], О. Россошанського [267], П. Гречки [71] та інших.

Хронотоп мережевої комунікації, як системи інтерактивних взаємодій в межах просторових мережевих спільнот став предметом спеціального аналізу в роботах М. Кастельса. Комунікативно-інформаційний підхід М. Кастельса

зосереджений на ідеї, що в мережевому суспільстві простір та час трансформуються під впливом інформаційних технологій, і, в результаті, виникає нова просторова логістика – «простір потоків» [128]. Під «потокami» він розуміє цілеспрямовані, запрограмовані послідовні обміни і взаємодії між фізично розділеними позиціями соціальних акторів в різних структурах суспільства [127, с. 402].

Домінуючі соціальні практики належать панівним соціальним структурам, а мережеві вузли просторових потоків виступають центрами інновацій, економічних та культурних обмінів, місцем розподілу адміністративної та політичної влади. Отже, мережева структура простору комунікацій – це кристалізація часу, розподілу влади, де відбувається реалізація інтересів і завдань соціальних груп. За думкою М. Кастельса, сучасне суспільство організовано навколо потоків капіталу, інформації, технології, людей, змістів. Простір потоків – це організація матеріальних практик в розділеному часі, який працює через потоки. Асиметрія сучасного суспільства викликана тиском з боку інтересів домінуючих суб'єктів та їх хронотопів. Домінуючі суб'єкти – організовані еліти, які контролюють значні мережі просторово-часових потоків. Локальні хронотопи – соціально і просторово обмежені, ізольовані, позбавлені соціальних практик. М. Кастельс стверджує, що стратегія правлячих еліт – це підтримка власної просторово-часової системи, організація підтримки її відновлення. Стратегія опозиційних еліт – руйнація ієрархічної структури пануючого хронотопу і розширення альтернативних просторово-часових комунікацій. Розширення суб'єктів управління просторово-часовими потоками обумовлює руйнацію комунікативних бар'єрів та виникнення нового екстра-часового (моментального), позачасового хронотопу [127, с. 446]. Схожі ідеї обґрунтовує О. Неклеса: «Революцію мас заміщує повстання еліт, відбувається розподіл механізмів регулювання політичними та економічними практиками, стратегічні переваги переходять до фінансово-цифрових операцій і до складних систем, які здатні функціонувати в ситуації невизначеності» [215, с. 5].

Зростання комунікативної мобільності соціальних суб'єктів, втрата жорсткості ієрархічними соціальними структурами та інститутами, які відтворюють домінуючий хронотоп – це ознаки простору транскордонної системи. У своїх роботах, саме ці риси З. Бауман розглядав як чинники постіндустріального світу, які обумовлюють «стиснення простору та часу», утворення хронотопу «плинної сучасності». В такому світі панують нестійкі соціально-політичні процеси, зміни кон'юнктури, ризики безробіття, гнучкі трудові та інші відносини, нестійкі контакти [15, с. 173]. Екзистенційна нестабільність «плинної сучасності» породжує новий соціальний клас, який британський соціолог Гай Стендінг назвав «прекаріатом» [287]. Ненадійні економічні та соціальні умови спонукають людей сприймати світ як контейнер, який З. Бауман визначив як об'єкт «одноразового використання» [15, с. 172].

Ідеї прекаріату доповнюють теорії «маргінальної людини» Роберта Парка [231] і «транскордонної людини» Олександра Неклесси [216], які пропонують методику дослідження ідентифікаційних процесів і соціальних практик в контактних полікультурних зонах з наявною мережевою структурою. О. Неклесса зазначає, що «нове суспільство стимулює транскордонність, нуклеризацію та кооперацію, синергію офіційних та приватних форматів, розвиває партнерство та конкуренцію» [215, с. 6].

Зміна формату соціально-економічних та політико-культурних відносин, трансформація порядку в мережевій системі наділяє контактуючі прикордонні системи властивостями трансформності, гнучкості, локальності. Це дозволяє їм тривалий час зберігати форму простору за умов різного його наповнення. Отже, важливою рисою транскордоння є відсутність домінуючих, привілейованих структур та суб'єктів (сумнівний статус корінни» та ситуативний статус титульних мешканців). Важливо, що об'єкти зберігають власну ідентичність в будь-якій формі під час оформлення нових відносин, реідентифікаційних процесів та процесів реконфігурацій просторових структур. Джон Ло, досліджуючи сучасні типи мобільності, трансформацію принципів і структур соціальної координації зазначав, що взаємини, які формують об'єкт в просторі

мережових відносин і потоків, змінюються повільно і це створює ефект безперервності, тривалості процесу. Кордони таких об'єктів не фіксовані ані візуально, ані вербально. Їх можна назвати пульсуючими, гібридними, рухливими. Незважаючи на рухливість, кордони залишаються необхідним елементом існування об'єкту в просторі потоків. Рухливі об'єкти створюються локальними практиками, які намагаються зберегти безперервність. Дослідження «світу в рухомості» починаються з досліджень «рухів в світі», а за словами Дж. Ло, з виробництва мобільності та індустрії руху [180].

Виходячи з того, що просторові системи створюють об'єкти та суб'єкти певного морфологічного типу, встановлюють межу можливостям об'єктів, формулюють заборону на певні форми «іншості» – вони не тільки забезпечують функціональне, але і відтворюють політичне. Отже, вони не можуть бути політично нейтральними.

Аналіз темпоральних особливостей регіональних політичних процесів відбувається в межах суміжних наукових галузей: в геополітиці, хронополітиці та політичній географії. В межах геополітики на традиційне бачення простору накладаються шари його образів, які відрізняються походженням, структурами, засобами функціонування та спеціалізацією. Такі образи співіснують як голографічні моделі імперій та колоній, великих держав та їх сателітів, міждержавних союзів та трансконтинентальних корпорацій. Геополітика надає можливість врахувати не тільки об'єктивні особливості регіонів, але також специфіку їх віддзеркалення в свідомості груп. Д. Замятін, вивчаючи географічні образи, визначає, що нові форми політичної організації пропонують власні просторово-часові структури, які змінюють геополітичні уявлення [108].

Політичний процес, як динамічна характеристика політики, що розгортається в часі та просторі, репрезентується завдяки політичному хронотопу. За словами Михайла Ільїна: «політика існує тільки в часі. Але сам час має багато образів. Коли ми спостерігаємо плин часу, в нього одна логіка, а коли осмислюємо поворотні моменти історії та вектори політичних змін – друга, і третя, коли оцінюємо складність політичних систем та інститутів,

узагальнюючи накопичений потенціал та відтворюючи шляхи розвитку» [115].

Діалектика простору та часу виникає в процесі вирішення територіальних спорів. Простір виступає як пасивний, а час – активний елементи. У міжнародному праві простір оцінюється в концепції «територіального суверенітету», а час – в концепції «ефективного територіального володіння та реалізації суверенітету». Але ідеальна безпека не виникає, бо *status quo* змінюється з часом – «прискорена часом історія, яку рухає невизначеність, призводить до стирання кордонів» [410]. Марсело Коен зазначає, що в міжнародному праві, завдяки територіальному питанню розроблено два інститути для управління часом: «інститут критичної дати та між-часового закону» [481]. Триєдність міжнародного права, за М. Коеном, проявляється внаслідок того, що воно діє в потрібному часі (минулому, сучасному, майбутньому), і протягом усього часу, його дія є не лінійною, а «радикально діалектичною» [446]. Територіальні спори щодо лінії кордонів носять історичний, перманентний, тривалий характер. Адже кордони – це лише пам'ять, яка залишається, в той час як причини, які обумовили їх створення, зникають. За думкою М. Коена, міжнародне право – це програма, модель суспільства, яке «не задоволено встановленим *status quo*, але сприяє трансформації у даному напрямку через можливості дії принципу самовизначення та захисту прав людини» [481, с. 33].

Кількість темпоральних одиниць на прикордонному просторі обумовлює його безрозмірність, невимірюваність. М. Фуше писав: «...час вписано в простір...Простір згодом помножується, вибухає. Невизначеність раптом змінює вимір. На відміну від класичної ситуації, простір стає причиною неспокою, стає провокуючим» [530]. В той же час прискорена історія, яку рухає невизначеність, призводить до стирання кордонів [824]. Так, П. Гречко зазначає, що «глобалізація зблизила та ущільнила відмінності, зробивши ситуацію прикордоння по суті детериторіальною, або універсальною. У сучасному світі прикордоння знаходиться під визначальним впливом часу, а не простору» [71, с. 90].

Хронополітика, як специфічна сфера політичної науки, передбачає вивчення таких проблем як: характеристика рис політичного часу, сприйняття історичного часу в політиці, розбудова теоретичних моделей розвитку світової політики, вивчення модерну і постмодерну в політиці, конструювання теорій політичної транзитології. Головним завданням хронополітики, за висловом М. Ільїна, є управління політичним часом [116].

Політичний час можна характеризувати за: конфігурацією процесуальних політичних ритмів, політичною синхронністю та діахронністю, за дискретністю політичного процесу та часом існування політичних систем та інститутів, за швидкістю політичних процесів та дифузією образів політичного минулого і майбутнього. Параметри політичного часу розглядаються з позицій відповідних структурно-просторових характеристик політичних процесів і вони впливають на формування моделей політичного хронотопу.

Хрональність політичної реальності обумовлює оцінювання подій, виокремлення фаз та циклів розвитку. Політичний час функціонально жорсткий, але йому характерні раптові зміни та можливість миттєвого завершення. Реальна соціально-політична історія – це перетин часових просторів, які обумовлюють різну ступінь та інтенсивність змін. Так, під час радикальних соціально-політичних криз кількість політичних подій на одиницю часу зростає, тому час сприймається як такий, що «прискорюється».

Політичний хронотоп втілюється в формах політичного обміну, від утилітарного, соціетального до символічного. Він задіяний в формуванні структур політичної комунікації на різних рівнях соціальної організації.

Стабільні символічні практики в просторі та часі забезпечують «матрицю» колективної ідентичності та основу індивідуальних стратегій ідентифікації. Базова інтерпретація історичних подій обумовлює солідарність та компліментарність суспільних відносин. Соціально-історичні «рамки пам'яті», за Морісом Хальбваксом, – це, перш за все, простір та час; це сукупність базових спогадів, які підтримані та санкціоновані більшістю членів суспільства; це семіотична система культури, включаючи мову [342]. Події

колективного, групового життя створюють для людини зовнішню «рамку», яка підтримується базовими соціальними спогадами. М. Хальбвакс стверджував, що колективна пам'ять – це соціальний конструкт, на який спирається індивідуальна пам'ять.

Поняття «політика пам'яті» прийшло з постмодерністських теорій Ролана Барта, Жака Дерріда, Мішеля Фуко. Теза про конструювання владою уявлень про минуле та формування соціально-політичної ідентичності, як стратегічне завдання держави, знайшла підтвердження в політиці сучасних держав. Історія та пам'ять стали місцем політичної боротьби в просторах, де соціокультурних локусів в силу геополітичних умов більше. Отже, гібридні простори та суміжні прикордоння – це арени війн пам'яті, комеморативних практик, меморіальних конфліктів та семіотичної плутанини. В транскордонні спільне минуле можливо лише за умов цілеспрямованої політики з його конструювання, або зміни культурного та історичного контексту подій. Вирішальна роль у такому конструюванні належить політичним елітам, які обирають вектор змістовного моделювання, виходячи з геополітичних проєктів.

Часові параметри політичної ідентичності через концепт «пам'яті» крім Моріса Хальбвакса досліджували П'єр Нора та Поль Рікер. П. Нора порівнював пам'ять з організмом, який постійно розвивається та співіснує лише з тими спогадами, «які для неї зручні», тому пам'ять він вважає «завжди актуальним феноменом» [217, с. 20]. Схожу думку висловив П. Рікер, коли назвав пам'ять «тимчасовою складовою ідентичності поряд з оцінюванням сучасного та плануванням майбутнього» [262, с. 119]. Іншими словами пам'ять – утилітарний феномен, який дозволяє обґрунтовувати наявні життєві стратегії. Мінливий простір обумовлює формування багатосарової, «пакетної» структури пам'яті, що дозволяє швидко «обирати» актуальні аргументи для соціальних дій. У цьому сенсі значення для аналізу політичних процесів набувають транскордонні меморіальні практики, коли в одному просторі співіснують об'єкти, які репрезентують пам'ять конфліктуючих суб'єктів.

Вирішуючи проблему з забезпеченням легітимації влади в прикордонних

просторах, державна меморіальна політика формує «уявлене спільне минуле», як умову інкорпорації соціокультурного простору регіону.

Темпоральні зміни символічної політики відбуваються внаслідок проектування майбутнього через інтерпретацію минулого. Дослідження різних векторів та стратегій пам'яті в транскордонних системах передбачає використання складного інструментарію: крос-культурні спостереження, семіотичний і функціональний аналіз, історична реконструкція, тощо. Оригінальний методологічний інструментарій для дослідження соціальної пам'яті запропонував Джеффри Олік. Виходячи з того, що пам'ять – це процес, він акцентував увагу на, так званих, «фігураціях пам'яті», під яким розумів «мінливі відносини між минулим та сьогоденням, в яких сплітаються образи, контексти, традиції та інтереси» [226, с. 46]. Вирішальну роль у впорядкуванні соціальних подій грає конструювання темпорального режиму політичних комунікацій. Радикально змінюється уявлення про історію та осмислення минулого, майбутнє стає важливішим, ніж минуле. Зв'язок минулого, сьогодення та майбутнього виконується за допомогою ідеологічних конструктів, що вимагає сприймати рух політичного часу певної системи.

Таким чином, час та простір, як ключові умови соціальної діяльності виступають категоріями соціально-політичного аналізу. Час фіксує сталість соціальних форм, простір обумовлює рух та координацію людей в просторових системах. Простір біля кордону в центрованій системі (прикордоння) та система сталих зв'язків між прикордоннями (транскордоння) існують у визначених координатах простору та часу. Просторові, структурні уявлення суспільства вважаються більш ранніми, ніж часові, їх пріоритет зберігається для більшості центрованих систем. Час як вимір змін просторового стану, як вимір руху, є похідним від простору.

У транскордонних системах гібридного типу, ситуація представляється іншою. Локальність, як домінуючий тип суб'єктів, існує передусім у часі та формує простір, виходячи з власних пріоритетів.

У політичних процесах транскордоння, час набуває рис не просто

соціального ресурсу, а перетворюється у соціально-політичну технологію, що здатна впливати на ідентифікацію, окреслювати ментальні політико-ідеологічні кордони. Локальне середовище транскордонної системи представляється сукупністю умов життєдіяльності, впливає на темпоральну організацію.

Поєднання просторово-часового та системного підходів в аналізі прикордонних та транскордонних системах надає можливість в політико-соціологічних дослідженнях здійснювати пошук закономірностей в організації суспільних відносин і в політичному управлінні. За допомогою такого методологічного синтезу вирішуються завдання з аналізу темпоральних стратегій поведінки локальних груп, характеристик соціального капіталу.

Взаємодія соціокультурних осередків з різними хронотопами, передбачає формування поліхрональних структурних зв'язків, а взаємодія між суб'єктами таких структур відбувається в режимі реального часу та синхронного простору.

Структура прикордонних просторів, виходячи з темпоральних характеристик, передбачає співіснування як територіальних і дислокальних суб'єктів, так і локальних утворень, для яких над-просторові комунікативні транскордонні зв'язки є умовою існування.

1.4. Феноменологія соціально-політичних практик суб'єктів транскордонних систем

Феноменологія соціальних та політичних практик – це спроба виявити загальну схему взаємодії між суб'єктами політичної комунікації в соціальному просторі. Через аналіз повсякденних практик, які притаманні окремим особам та групам, соціальна феноменологія осмислює процес відтворення соціальних структур, форм соціально-політичної взаємодії. У транскордонні ці практики залежать від: кількості учасників взаємодії, довжини культурної дистанції, рівня компліментарності та конкурентності між акторами, щільності контактів та ступеню фрагментації середовища, тощо. З точки зору теорії «символічного інтеракціонізму» Джорджа Міда, на комунікацію впливає здатність актора

інтерпретувати роль «іншого». Складною формою взаємодії є така, коли акторами є групи людей, а їх поведінка є результатом установок «інших» по відношенню до «їх» культури, що Дж. Мід називає «узагальненням іншого» [200, с. 225].

Цілісність середовища в сприйнятті суб'єкта приводить до того, що морфологія території транскордонної системи стає системою, яка продукує певний тип поведінки [25, с. 161]. Колективна поведінка, соціальний контроль та комунікація, як елементи суспільного процесу в умовах транскордоння, охоплюють всі сфери буття локальних та глобальних суб'єктів. Отже, дослідження соціальної реальності, як повсякденних практик участі в соціальному житті та презентації власних інтересів є процесом сприйняття кодів «інших» культур і соціальних спільнот.

Концептуалізація поняття «соціальні практики» відбулася в роботах П. Бурдьє, П. Бергера, М. Вебера, Л. Вітгенштайна, Г. Гарфінгеля, Е. Гідденса, К. Гірца, І. Гоффмана, Е. Гуссерля, Т. Лукмана, Т. Парсонса, А. Шюца.

Повсякденні соціальні практики створюють, за словами Едмунда Гуссерля, «життєвий простір» людини, в основі якого – досвід багатопокілнних соціальних систем. Він описав соціальні практики як реальний процес, який віддзеркалює сталі явища в соціумі на основі відтвореного методу [76].

Аналізуючи соціальні процеси Пітер Бергер, Томас Лукман, Альфред Шюц у своїх дослідженнях вийшли за межі окремого суб'єкта та представили повсякденні практики як систему соціально-культурних механізмів, які розвиваються відповідно до характеру певного історичного періоду. За їх висновками, засоби життєдіяльності людей обумовлюють місце окремих груп в суспільстві, їх інтереси та форми взаємодії.

Так, А. Шюц виокремлював типові ситуації та мотиви в поведінці людей. Він намагався обґрунтувати моделі типових повсякденних соціальних дій, доводячи, що активні практики є складовою частиною системи взаємовідносин і разом із суспільством історично розвиваються. Шаблонні практики, які

отримали інституалізацію, виконують роль соціального нормування суспільних відносин. В той же час, такі практики, що залишились поза рамками соціальних і культурних структур та норм, формують протестні напрямки дії і простір контр-культури. Відповідно, соціальні практики можуть бути умовою формування нових ідентичностей, які співвідносяться з актуальними соціальними змінами, новим досвідом [377].

П'єр Бурдьє в межах структуралістського конструктивізму розглядав соціальну практику як цілеспрямовані дії індивідів по формуванню соціального світу і як повсякденні дії, які не потребують пояснення. Він запропонував поняття «габітус», для пояснення «системи сталих та рухливих диспозицій, які функціонують як структури, що структурують та породжують практики та уявлення» [42, с.102]. Взагалі габітус виступає як продукт історії, набута система відтворюючих схем. На соціальні практики, за П. Бурдьє, впливають об'єктивні структури та соціальні агенти, які мають змогу впливати на соціальну дійсність, змінюючи структури. Більшість практичних груп утворюються завдяки спільним інтересам, виконанню базових соціокультурних функцій, мобілізації, підтримуючи комплекс господарсько-культурних та матримоніальних відносин. Все це формує неподільність матеріального та символічного стану [42, с. 329].

Ентоні Гідденс в теорії структурації представив соціальні практики як основу формування і суб'єкту, і соціального об'єкту [61, с. 15 – 17]. Вони не створюються соціальними акторами, а тільки відтворюються ними для вирішення соціальних потреб та завдань, що є ключовими чинниками соціального виробництва. Відтворення соціальних практик свідчить про сталість соціальної системи. У контексті інституціонального аналізу, структурні якості розглядаються як постійно відтворювальні ознаки соціальних систем. Соціальні практики, у Е. Гідденса, пов'язані з соціальними діями та процесами. Повсякденні дії забезпечують існування суспільних інститутів, які є такими «за умови свого безперервного відтворення» [61, с. 111]. Е. Гідденс визначив, що інституціалізовані властивості середовища взаємодії є

методологічно заданими, але передбачуваними і відтворюваними завдяки соціальній діяльності.

Ідея дуальної структури, яка існує в просторі та часі, і яка склала основу теорії структурації Е. Гідденса, дозволяє пояснювати як практики, підтримувані в певному діапазоні контекстів, стають актуальними для більш широких діапазонів часу та простору, і як вони співвідносяться з інституціалізованими практиками. Дуальність проявляється як «відбитки» соціальних практик та має здатність відтворювати правила та ресурси.

Для динамічних, гібридних просторів прикордонних систем, це надає можливість вивчати соціальні зв'язки та регіональні контексти; досліджувати стабілізацію соціальних дій в часовому вимірі; виокремлювати практики, які були перевірені часом; виокремлювати форми просторово-часових зв'язків між відносинами, діями, особливими властивостями локальних груп та інтерсоцієтальних систем. За визначенням П. Бергера та Т. Лукмана, «інституціалізація має місце там, де відбувається взаємна типологізація «озвичайнених» дій різного плану» [22, с. 89 – 90].

Просторово-часова локалізація соціальних практик обумовлює їх використання людьми в межах різних інститутів, соціальних статусів та ролей. Практики задають умови функціонування соціальним інститутам (релігійним громадам, етнокультурним групам, професійним корпораціями, діаспорам, соціально-культурним групам), надаючи умови для відтворення.

Соціальні практики як основа для соціальної дії представлені в роботах М. Вебера [52], Т. Парсонса [235], П. Бергера, Т. Лукмана [22]. П. Бергер та Т. Лукман вважали, що стабілізація людської діяльності та забезпечення мінімізації зусиль для її інституціалізації відбувається завдяки діяльності «за звичкою» (хабітуалізації).

Поняття «хабітуалізації» використовується багатьма дослідниками, які займаються інституціональними дослідженнями. Психологічний зміст «озвичайнення» постає в тому, що стереотипізовані, автоматичні дії звільняють людину від необхідності приймати рішення з аналогічних ситуацій. Процес

хабітуалізації передують процесам інституціалізації: «інституціалізація має місце там, де відбувається взаємна типізація озвичайнення дій ...» [22, с. 89 – 90].

Толкотт Парсонс у роботі «Структура соціальної дії» виокремив чинники, які забезпечують акти соціальної дії, які відбуваються завдяки дії актора, який вирішує певну мету в конкретній соціальній ситуації і в межах діючої нормативної системи [235, с. 94]. Структура соціальної дії передбачає: дію суб'єкта та об'єкта, засоби дії (методи досягнення мети), результат соціальної дії, включаючи реакцію середовища.

Отже, соціальні практики – це сукупність повсякденних дій, які звичайно повторюються в житті окремих індивідів, груп, суспільств в реальному часі та просторі, завдяки чому забезпечують сталість та функціонування соціальних інститутів. Рефлексивний характер таких дій створює організоване повсякдення та забезпечує керованість ідентичних процедур. Соціальні практики характеризують сталість, відтворення, масовість та нормативність. В той же час, вони, з одного боку, детерміновані соціальними середовищем та є його продуктом, а з іншого, змінюють соціальне середовище. У цьому полягає феномен двоїстості соціальних практик.

Розвиток і спеціалізація соціальних практик обумовлює формування соціально-культурних просторів, яким притаманні: соціальна впорядкованість; автономне функціонування; здатність до вибору зовнішніх центрів виходячи із власних інтересів; багатовимірне взаємодія діючих агентів, які мають значення в системі взаємовідносин (влада, соціальний капітал, матеріальний і символічний прибуток).

Соціальна реальність передбачає вивчення природи та умов соціального порядку, який за висновками Р. Парка, виникає коли колективна поведінка набуває корпоративного характеру і узгодженої дії. При цьому, особливими формами соціального контролю виступають: традиції, звичаї, моральні норми та закони [704]. Сталість соціального простору залежить не тільки від збереження та відтворення конкретних форм відносин, але і від практик і засобів соціальної діяльності, які виконують подвійну функцію: відтворювати

соціальні структури і умови процесу їх виробництва. Отже, соціальні інститути існують лише в процесі діяльності, яку вони підтримують та не можуть існувати незалежно від ідей та уявлень суб'єктів про сутність такої діяльності.

Повсякденні практики віддзеркалюють основні засоби соціального існування в локальній групі або регіоні. Через практики засвоюються соціокультурні стереотипи, норми, схеми поведінки та комунікації в соціумі.

Сприйняття комунікації, як формування типової поведінки та «озвичайнених практик», перекликається з ідеєю творення стереотипів, яку запропонував Уолтер Ліппман у 1922 році. Для У. Ліппмана стереотип – це псевдосередовище, яке створює людина, або група, як засіб категоризації варіативних явищ світу. Процес стереотипізації досвіду знаходиться в основі дії механізму традиції, який виконує інтегруючу та стабілізуючу функції в системі соціальних відносин. Стереотипізацію розглядають як різновид міфологічного мислення, яке впливає на суспільні відносини та активізується в ситуаціях протистояння соціальних та культурних груп. Засвоєння стереотипу поведінки або мислення дозволяє людині пристосовуватися до оточуючого світу, економити зусилля, спрощуючи процес реагування, а також здійснювати захист групових цінностей, внаслідок здатності стереотипу виконувати регулятивну функцію у форматі стандартизації та моделювання поведінки [178]. Стереотипи об'єднуються в системи та існують у вигляді укладів, норм, етикету, соціальних інститутів та, навіть, законів. Усі системи стереотипів разом, за думкою У. Ліппмана формують «соціальну реальність».

Моделі поведінки локальних груп в процесі взаємодії залежать від ряду чинників: формування позитивної або негативної групової ідентичності; взаємозалежності між культурною та соціальною дистанцією в процесі міжгрупового діалогу; динаміки соціально-політичного статусу груп, що контактують. На групову поведінку впливають соціальна організація та діючий механізм соціальної регуляції. О. Гофман та В. Левкович вказували на два типи соціального управління, умовно визначаючи їх як «традиційний» та «сучасний». Якщо, традиційний тип регуляції не передбачає створення

особливих інститутів, то сучасний тип регуляції орієнтований на створення особливих засобів та інститутів [69, с. 14 – 15]. В діючих соціальних системах обидва типи регуляції співіснують в різних пропорціях.

Груповий досвід, виражений в соціально-організованих стереотипах, звичаях, юридично регламентованих установках, культурних нормах, шляхом просторово-часової трансмісії акумулюється та відтворюється в колективі у вигляді «культурних кодів» – системі змістовних орієнтирів суб'єктивної реальності. Культурні коди впливають на формування мотиваційної сфери поведінки та на оформлення авто- та гетеро-стереотипу, обумовлюють розмір соціально-культурної дистанції.

Поняття соціальної дистанції характеризує близькість/відчуженість спільнот, груп, окремих людей. Американський соціолог Еморі Богардус розробив метод вимірювання соціальної дистанції (шкалу Богардуса), яка пов'язана з расовою чи національною приналежністю, віком, статтю, професією, релігією, для вимірювання дистанції між дітьми та батьками. Шкала соціальної дистанції надає можливість з'ясувати ступінь психологічної близькості людей і можливість ефективної взаємодії.

Розмір соціальної дистанції та причини появи упереджень та негативних стереотипів оцінюють виходячи з чинників: економічної і соціальної конкуренції, відмінності культурного семіотичного коду, історичних конфліктів, відсутності контактів та обмеженості інформації про групу, тощо.

Відомо, що стереотип не є відбитком реальних відносин між групами, а за визначенням Володимира Трусова та Олександра Філіпова – є результатом структури політичних та соціальних відносин, ієрархій влади та статусів різних груп в певний час [310]. Так, відомо, що під час вибору соціокультурного партнера, група звертає увагу на два чинника: розмір культурної дистанції (спорідненість) та соціальний статус (розмір соціального капіталу). Дослідження демонструють частіші бажання зближуватися з високостатусною групою, ніж зі спорідненою. У такому випадку споріднена, «близька» група виступає як конкурент і є об'єктом інтолерантної поведінки. По відношенню до

статусної групи формується позитивний стереотип і толерантне відношення.

Альберт Налчаджян, досліджуючи процес стереотипізації, визначав, що у випадку, коли група з високим соціальним статусом сприймається як конкурент, вона наділяється «негативними» рисами, але якщо соціальне положення в суспільстві високе, а гетеростереотип при цьому позитивний і більш високий порівняно з автостереотипом, то можна передбачати, що процес взаємодії перейшов до стадії добровільної асиміляції. У цьому разі бажані риси соціальної та культурної поведінки засвоюються разом із культурою [208, с. 224].

Отже, розмір культурної дистанції не має прямого впливу на формування толерантних відносин, які будуть передусім залежати від емоційної оцінки автостереотипу та гетеростереотипу. Непряма залежність культурної дистанції та толерантності обумовлена системою соціокультурних установок та очікувань, які формуються в залежності від «програм» поведінки в процесі досягнення бажаного статусу [208, с. 330].

Стереотип, як форма групової згоди здатний формувати групову солідарність та компліментарність – умову колективної дії. «Солідарні» групи формуються з представників різних етнокультурних груп, але близьких соціальних верств. Такі групи орієнтовані на вирішення актуальних завдань, а тому менш стійкі, але більш активні. Цільові програми поведінки таких груп, обумовлюють їх толерантність/інтолерантність. Компліментарні групи (примордіальні) складаються з представників багатопокілнних груп (етнічних, конфесійних), їх єдність обумовлена історично та підтримується завдяки адаптивним якостям культурної ідентифікації.

Повсякденні практики, як структурні компоненти досвіду і традицій, як «пережитий порядок», не здатні виступати у формі проектів та програм, які на сучасному етапі світового розвитку є умовою збереження локальних групових кордонів та ідентичностей. Місія діючого соціального суб'єкту, в цьому випадку, потребує доповнення характеристиками політичного суб'єкту, який здатний вступати у відношення з широким колом учасників різного інституціонального рівня.

Зміни сучасної світової структури і конфігурації політичних гравців наочно демонструють нові умови відносин в контактних транскордонних просторах. Крім системних гравців: держав, транснаціональних і національних корпорацій, тут набули суб'єктності малі несистемні групи: субетнічні, діаспори катаклізми, територіальні соціальні структури, тощо.

Феномен тиску груп на політичні процеси представлений ще на початку ХХ століття в концепції Артура Бентлі, засновника плюралістичної теорії груп, згідно до якої діяльність людей обумовлена їх інтересами та спрямована на їх реалізацію. Поняття «групи інтересів» А. Бентлі використав як інструмент для пояснення політичного процесу. Тиск інтересів з боку груп на урядову владу з метою змусити її підкорятися своїй волі та впливу модифікує систему державного управління. Державна влада бере на себе врегулювання конфліктів інтересів, досягнення рівноваги між конкуруючими групами. Отже, всі феномени державного управління, за думкою А. Бентлі, можна уявити як результат впливу «груп, які тиснули одна на одну, формували одна одну та створювали нові групи і групові об'єднання (органи або агентства урядової влади) для посередництва в забезпеченні суспільної злагоди» [425].

Соціально-культурні практики нового формату на початку ХХІ століття, наповнення їх новим змістом, сприяють формуванню гібридних ідентичностей, що дозволяє індивідам гнучко реагувати на мобільну соціальну реальність та політичні трансформації. Політичне життя транскордонного простору передбачає постійну готовність до змін, які наступають внаслідок обмінів та трансакцій, а процес адаптації за Девідом Істоном передбачає перманентне реагування на зовнішні виклики, завдяки чому утримується внутрішня сталість соціально-політичної системи [502].

Функціонування транскордонної соціокультурної системи пов'язано, з одного боку, з процесом адаптації локальних груп до законів системи, а, з іншого боку, система змінюється під тиском потреб з боку суб'єктів взаємодії. За визначенням Дж. Хауза, суб'єктами політичного простору в транскордонній системі слід вважати: еліти, групи інтересів, суспільні рухи, партії, соціальні

інституту, включаючи такі, що зайняті освітою, вірою, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням.

Методична схема дослідження прикордонних ситуацій Дж. Хауза включила аналіз структурних, функціональних, економічних та соціальних чинників, політичної культури та традицій населення. Транскордонна взаємодія складається з рівнів відносин: 1) горизонтальні міждержавні відносини (між двома країнами); 2) вертикальні національні відносини (між прикордонними регіонами та центральним урядом країни); 3) горизонтальні транскордонні відносини (прямі зв'язки між граничними прикордонними територіями різних країн); 4) горизонтальні національні відносини (між прикордонними регіонами однієї країни) [573, с. 309 – 310].

Отже, соціальні практики в прикордонному просторі реалізуються залежно від форми організації простору. З точки зору модерної логіки організації простору, процес взаємодії в прикордонні організований всередині національно-державного простору. Його суб'єктами є титульні групи, меншини (етнічні, національні, мовні, конфесійні), соціальні групи, діаспори. Всі питання, стосовно прикордонної взаємодії віднесені до компетенції органів влади держав. Центр контролює ситуацію шляхом проникнення у периферію.

Трансформація соціальних інститутів в прикордонних просторах, яка обумовлена процесами глобалізації та альтерглобалізації викликає з боку національних держав політичну реакцію. Вона спрямована на ліквідацію роз'єднання між регіональними елітами та центром, на укріплення національної ідентичності в межах регіональних та надрегіональних просторів або на трансформацію національної стратегії розвитку з метою розширення територіального простору національного тіла.

Мережеві суб'єкти транснаціонального простору прагнуть обмеження владних можливостей держав (в сфері громадянства, прав людини і економіки). Відбуваються процеси, які можна характеризувати як «ерозію суверенітету», коли більшість глобальних завдань вирішуються при участі інститутів та інструментів, що виходять за рамки контролю та повноважень національної

держави, коли формуються нові центри прийняття рішень, коли недержавні актори, неурядові організації, діаспорні інститути реалізують соціальну діяльність замість держави. За думкою М. Ільїна, обмеження державного суверенітету демонструє відхилення від прийнятих стандартів державності: нездатність контролювати глобальні потоки капіталів, товарів, людей. З цього він робить висновок, що виникає завдання співставлення орієнтирів національного та глобального розвитку, ієрархій в світовій системі суверенітету при збереженні різноваговості та різнотипності суверенів [289].

На авансцену виходять суб'єкти прикордонних просторів, периферійні елементи, які втілюють неупорядкованість та випадковість, оскільки є відхиленням від існуючого порядку. Маргінальне, периферійне, транскультурне виявляється ресурсом, компенсаторним механізмом включення периферії в діяльність центру в умовах втрати центром легітимності.

Як взаємодія різновеликих акторів формується транскордонний простір, де поряд з державами діють недержавні актори (професійні, культурні, освітні установи), транснаціональні корпорації, прикордонні адміністративно-територіальні структури (муніципалітети, адміністративні райони сусідніх держав та соціально-культурні об'єднання населення). Розширення складу акторів та долучення до них діаспор, локальних і територіальних груп, призвело до зміни системи політичних відносин та управління.

Теоретизування з приводу нових форм управління в роботах Г. Маркса, П. Пірсона, М. Полака, У. Сандхольца та А. С. Суїта заклали основу теорії багаторівневого управління. Вони вважали, що наскрізна взаємодія політиків всіх рівнів (європейського, національного, регіонального) створює «вертикальний вимір» системи управління, яка складається з компетенцій, що перекликаються, з багатьох рівнів політичних акторів та урядів [636; 711; 763].

Спочатку це була аналітична конструкція, яка віддзеркалювала характеристики регіональної структурної політики ЄС, де основну увагу приділяли мережевій взаємодії владних структур різного рівня. Постмодерністський та постструктуралістський підходи відмовились від

класичних бінарних, центрованих поглядів на простір. Змінилося сприйняття кордонів та прилеглих територій. Аналіз політичного простору був підпорядкований принципам детериторізації та дестратифікації, а, за думкою Жюльєн Дельоза, втрата демаркаційних ліній та привілейованих «центрів» дозволила ситуаційно виокремлювати будь-які «підпростори» [83].

Аналізуючи устрій Європейського Союзу, засновник теорії багаторівневого управління, Гері Маркс, виступав проти розділення політики на внутрішню та зовнішню. На його думку, багаторівневе управління формується внаслідок тривалої взаємодії між наднаціональними, національними, регіональними та муніципальними урядами, які інкорпоровані в територіально співпадаючі політичні мережі. Відсутність єдиного центра влади передбачає мережеву взаємодію між усіма учасниками політичних процесів. Зменшення ролі національної держави та зростання впливу субнаціональних та наднаціональних акторів проявляється в процесі делегування їм частини суверенітету. Рівні прийняття рішень розподіляються за масштабом завдань, які виконують, і все це обумовлює розмежування сфер компетенції між органами влади різних рівнів та сприяє зростанню ролі субнаціональних акторів.

Залучення периферії чи напівпериферії до участі у глобальних процесах відбувається шляхом інтеграції. У випадку політичної інтеграції мова може йти про створення політичного цілого в певних територіальних кордонах, або про виникнення політичного співтовариства, що не має прив'язки до території. У першому випадку, йдеться про укріплення державності – виникнення об'єднання у формі складної держави. При цьому політична інтеграція має просторовий вимір та зовнішні границі, тобто є регіональною, а не глобальною. У другому випадку, інтеграція може мати за мету оформлення політичного співтовариства, позбавленого територіальної прив'язки. Йдеться про комунікативну інтеграцію політичних суб'єктів, коли учасники політичного співтовариства об'єднані не територією або державою, а формальними та неформальними нормами та цінностями. Так, регіональна інтеграція сприяє

глобалізації, яка є процесом денационалізації політичного простору. Регіональна інтеграція обумовлює зчеплення національних господарств, підштовхує процес глобалізації, створюючи для нього зцементовані опорні конструкції. Втім, регіоналізацію можна розглядати і як результат глобалізації, і як одну з її форм.

З іншого боку, регіоналізація є, певним чином, ізоляцією, локалізацією, реакцією на негативні прояви глобалізації. Крім того, регіоналізм розцінюється як об'єднання держав у відповідь на виклики глобалізації.

В новітніх умовах локальні спільноти отримують можливість реалізовувати свої інтереси на національному та на наднаціональному рівнях, де інституційний рівень це дозволяє. У Європейському Союзі діє Комітет регіонів, який має виступати в якості арбітра між національними та субнаціональними акторами. У таких умовах прикордонні регіони отримують більше можливостей для дії на транскордонному рівні.

Ця теорія знайшла продовження в роботі Алека Стоуна Суїта та Уейна Сандхольца, які характеризували політичну систему Європейського співтовариства в середині 90-х років ХХ століття, як континуум, який поєднує міжурядову та наднаціональну політики. Наднаціональний рівень, за їх висновками, представляє централізований контроль над потенціалом управління [763]. Досвід Європейського Союзу демонструє створення моделі, яка реалізується в різних формах транскордонної взаємодії. Оформлення сфери транскордонної взаємодії відбулось, коли в 2002 році Комітет регіонів прийняв «Стратегію з сприяння транскордонній та міжтериторіальній співпраці в розширеному ЄС» [460]. Цей документ конкретизував нормативно-правові визначення європейських транскордонних практик. Були визначені просторові форми співпраці: прикордонна, міжрегіональна та транснаціональна.

Прикордонна співпраця була представлена як взаємодія між місцевими та регіональними органами влади, в якій беруть участь приватні організації і яка здійснюється в суміжних географічних просторах. Міжрегіональна співпраця локалізувалася в несуміжних просторах, а транснаціональна взаємодія поставала, як форма відносин між країнами за участю третіх сторін. З цього

документу зрозуміло, що спільний кордон для субнаціональних учасників транскордонної взаємодії не розглядався як обов'язковий. Увага була сконцентрована на політико-правовому статусі учасників співпраці, який визначав належність регіону-учасника до спільної інтеграційної організації.

Взаємодія в транснаціональній системі представлена в межах концепції «політичних мереж», яка враховує наявність множини акторів, які діляться один з одним ресурсами та інформацією. Ця теорія розвивалась в роботах Т. Бьорзель [433], Е. Гріффіта [551], М. Кастельса [128], Р. Родса [741], С. Роккана [748], Дж. Фрімена [532].

Так, С. Роккан вважав мережеві структури, які об'єднують приватних та державних акторів важливими каналами, які забезпечують врахування інтересів всіх акторів під час прийняття політичних рішень. А Таня Бьорзель визначала політичні мережі сукупністю неієрархічних відносин, які пов'язують акторів, що мають спільні інтереси та на основі кооперації обмінюються ресурсами для їх реалізації. Належність учасника співпраці до політичної мережі знімає обмеження, які накладені вимогами забезпечення безпеки кордонів, надаючи локальним суспільствам свободу дії в розвитку прикордонної взаємодії, транскордонної комунікації та соціальних мереж. У таких умовах кордон втрачає лінійність, набуває рис перехідного простору. Розмитий кордон може виступати інтеграційним простором, в якому відбувається взаємне накладення соціально-економічних систем сусідніх держав.

Транскордонна система взаємодії реалізується наднаціональними просторами, тому національні суб'єкти виступають в якості учасників процесу. Інші групи вибудовують двоїсту стратегію, виступаючи в якості суб'єктів національних та наднаціональних мережевих просторів (наприклад, мережеві діаспори, діаспори катаклізми, мігранти, соціально-економічні групи, локальні групи, територіальні групи).

Двоїста природа груп та просторів набула політичного осмислення в теорії «подвійного суверенітету». Засновником цієї теорії вважається Джеймс Медісон, один з творців конституції США. Ідея «розділеного

суверенітету» одержала розвиток у роботах Георга Кельзена та Георга Вайца [367]. Вони аналізували природу складних держав – федерацій та конфедерацій. Близькі ідеї представлені в «дуалістичній доктрині» влади, в межах якої досліджувалася ідея про можливість існування паралельної влади держави та регіону [389].

Ідея політичних систем, в яких нові суб'єкти мають змогу реалізувати прагнення впливати на прийняття рішень в системі публічних відносин реалізується через систему соціальної репрезентації та лобіювання.

Поняття «лобіювання» використовують по відношенню до діяльності недержавних акторів в питаннях організації тиску на центри прийняття рішень на різних рівнях влади. Лобіювання постає як внутрішня система діяльності, як технологія відстоювання та презентації інтересів акторів соціально-політичного простору. Конкуренція між групами в лобіюванні інтересів вважається умовою забезпечення свободи і справедливості без звертання до концепцій «соціального інтересу», «суспільних інтересів» та «загального блага» [302].

Вважається, що процес лобіювання інтересів з'явився в суспільних відносинах з моменту утворення державної влади. Поняття «лобізму», «лобіювання», «лобіст» прийшли з англійської політичної практики. І якщо в XVII столітті лобі – це місце в британському парламенті, де відбувався неформальний процес прийняття рішень, то вже в XIX столітті – це система формальних прийомів та практик реалізації інтересів груп, та система організованого впливу з боку зацікавлених структур та осіб на процес прийняття рішення.

Практика лобіювання інтересів на початку XXI столітті передбачає діяльність професіоналів, що має політичний зміст та правові засади в системі управління. Лобізм, як система функціонального представництва компенсує прогалини політичного та регіонального представництва. Лобіювання виконує важливу роль в налагодженні оптимальної системи відносин між групами та державою, між локальними структурами та інститутами регіонального управління. В умовах віддаленості регіональних еліт від центрів політичної

влади особливий інтерес викликають практики репрезентації економічних та політичних інтересів локальних груп та просторів.

Взагалі, поняття «лобізм» пов'язано з макрополітикою та є феноменом, який оформився як інститут функціонального представництва інтересів в системі владних відносин. Лобізм виступає як підсистема правил, в межах яких діють недержавні актори, він спирається на традиції взаємодії між державою та елітами.

Функціональний підхід до суб'єктів лобізму відносить всіх, хто намагається здійснювати тиск на владу з метою реалізації власного інтересу. Отже, до лобістів відносять не тільки бізнес-структури, суспільні організації, але і самі суб'єкти влади, які прагнуть владних преференції («політичний лобізм»). Організаційний підхід підкреслює недержавну природу суб'єктів лобізму, тому що в іншому разі він «тотожній політиці» [133]. Отже, в цьому підході до лобістів відносять неурядові організації, корпорації, професійні, етнічні, релігійні, гендерні та інші зацікавлені групи.

Після виходу в 1995 році книги «Логіка колективних дій» економіста Мансура Л. Олсона прийнято вважати, що лобізм передбачає наявність організованих груп інтересу, які володіють певним соціальним ресурсом [227]. В роботах Моріса Шіффа, соціальний капітал представлений як «набір елементів соціальної структури», які обумовлюють міжособистісні відносини в групі [766, с. 161] В той же час, спільноти з високим рівнем соціального капіталу ефективніше долають соціально-політичні та економічні проблеми. Залежність успіху лобістської діяльності від економічного та соціального статусу етнічних груп, від рівня згуртованості та активності обґрунтовували Девід Дж. Гагелунд та Тайсон Макнейл-Гей [556, с. 326 – 328].

Ключовим принципом накопичення соціального ресурсу Моріс Шіфф та Мартін Пелдем визначили «довіру», яка притаманна групам з примордіальними зв'язками [702]. До таких груп належать діаспори, національні меншини, емігрантські спільноти.

Ідеї Джонатана Тернера про існування «рівнів» функціонування

соціального капіталу дозволяють виокремити особливості транснаціональних етносоціальних систем, які функціонують на мікро- та мезо- рівнях та не мають дієздатності на політичному та економічному рівнях [812]. Метод аналізу Дж. Тернера дозволяє застосувати поняття «соціальний капітал» для різних типів діаспорних колективів, які присутні в національних та наднаціональних просторах (локальні діаспори, діаспори катаклізми, світові діаспори, та інші).

Активність діаспор в соціальній та політичній сферах дозволяє їм презентувати та захищати групові інтереси в межах різних політичних просторів на рівні державних органів, в межах регіональних структур і на рівні транснаціональних систем. Таким чином, діаспора перетворюється в інструмент, використання якого може дестабілізувати ситуацію в сфері міжкультурної комунікації та зруйнувати стабільність полікультурної системи або створити умови для гармонізації міжкультурних відносин в мультикультурному просторі. За думкою С. Хантінгтона «діаспори створюють умови для розвитку транснаціональних мереж соціальної підтримки, які не тільки допомагають бідним співвітчизникам, але і переводять фінансові ресурси на гуманітарні проекти, вербують екстремістів і пропагують терористичні методи політичної боротьби» [343, с. 156].

Оцінюючи соціальний капітал стосовно етнокультурних діаспорних груп з мережевою, транснаціональною структурою, важливо охопити різновиди форм соціального капіталу. На початку 90-х років ХХ століття Алехандро Портес та Джулія Сансенбреннер виділили чотири види механізму формування соціального капіталу макрорівня: 1) система цінностей, засвоєна членами групи під час соціалізації, яка визначає базові норми поведінки; 2) соціальна прагматична взаємодія, як форма взаємозалежності та обміну послугами, інформацією, ресурсами, як умова взаємного виживання; 3) групова солідарність, яка впливає з зовнішнього тиску на групу або з загальної для групи проблеми та бажання компенсувати нерівність за рахунок групових ресурсів; 4) презумпція довіри до членів своєї мережі, як форма спорідненої солідарності, яка визначає вимушену довіру [720].

Система транснаціональних інститутів, утворена спорідненими діаспорами за межами своїх Батьківщин, створює горизонтальну, транскордонну соціальну систему кооперування та лобіювання групових інтересів у вертикальних структурах держав проживання. Про такі функції соціального капіталу діаспор писав Роберт Патнем [237, с. 115]. Він виходив з думки, що у співпраці виробляються єдині норми, які формуються загальними соціальними практиками та обставинами [237, с. 175].

Здатність локальних груп вступати в широкі коаліції та створювати інтегровані лобістські механізми з метою компенсації нестачі соціального ресурсу (чисельності, структурності, компактності, фінансів, тощо) підвищує їх здатність до адаптації. Приклад такого механізму на матеріалі індійського лобі навів Діншоу Містрі, продемонструвавши можливість використання компенсаторних механізмів [655, с. 718 – 722, с. 744 – 745].

Оцінюючи соціальні ресурси, слід визнати, що особливе значення грають умови, які дозволяють мати, так званих, «вбудованих» лобістів – представників різних публічних організацій, які працюють в ключових «точках доступу» – органах державної та муніципальної влади.

Тактика дії лобістських структур залежить від специфіки доступних ресурсів. Форми тиску набувають характеру прямих або непрямих дій. Форми прямого лобізму передбачають безпосередній доступ групи до інститутів, які приймають рішення. Це можливо за умови інституціоналізації групи та наявності її представників в органах законодавчої влади, що робить доступним такі форми прямого лобізму як: прямий контакт, безпосередні публічні звернення, кулуарні домовленості, проведення експертиз, внесення законопроектів. Непрямі, масові форми лобізму доступні групам зі слабкою інституалізацією. До них належать: організація звернення громадян до органів державної влади (петиції, демонстрації, культурні та освітні заходи, організація меморіальних об'єктів) [544, с. 14 – 26].

Активізація систем транскордонної взаємодії відбувається завдяки створенню мережових національних просторів, в яких ключову роль відіграють

мережеві діаспори. Їх соціальні практики охоплюють простори тих держав, де локалізувались їх історичні або емігрантські групи. Соціально-політична мережа етнокультурних інститутів формує систему транскордонної взаємодії, яка «вбудована» в політичний простір різних національних систем, але розвивається за власною логікою. Це надає можливість розглядати лобізм як певну систему стримування в світовій політиці, як форму плюралізації прийняття політичних рішень на рівні держав.

Висновки до першого розділу

Процес концептуалізації «прикордоння» та «транскордоння» в соціальних науках пов'язаний з переосмисленням територіальності державно-політичних утворень. Кордон, прикордоння, периферія в національно-державних концепціях ХХ століття є якісними характеристиками просторової системи держави, яка розглядає «прикордоння» як простір, де її політична влада зустрічається з владою суміжних політичних суб'єктів.

Прикордоння в системі центр-периферійних відносин виступало в якості об'єкту політичного управління, окраїною, периферією, буферною зоною, мінімальною жертвою в ситуації територіальних спорів. Воно набувало характеристик простору росту і контактної зони в межах імперських експансіоністських політик. У концептуальних розробках модерного спрямування поняття «прикордоння» має інструментальні характеристики, розглядається як додаток до кордону та є чинником організації політичного простору (в контексті безпеки, суверенітету, стабільності).

Дискусійність понять «кордон», «прикордоння» і «транскордоння» обумовлена процесами глобалізації та інтеграції, які змінюють логіку та форми взаємодії у міжнародному просторі, модифікують структури контактних просторів та систем, що розвиваються в межах нової реальності. Кордони та їх значення історично умовні, але вони є частиною творення територіально-символічної та інституційної форм держав.

Для національно-державного розвитку функціональне значення кордонів є визнаним передусім за рахунок кореляції з поняттями політичний простір та простір національного суверенітету, якими фіксуються ключові умови функціонування змісту та форми політичного процесу. Простір, окреслений кордоном, представлений як базовий параметр державної політики, структурна межа її реалізації. Політику визначають як оформлений вплив на окресленому просторі в певних часових координатах. Політика з позиції модерну залишається територіальною та є засобом оволодіння, переформатування простору, структурування та встановлення в ньому внутрішніх зв'язків.

Транскордоння – відносно новий об'єкт міждисциплінарного наукового аналізу. В другій половині ХХ століття соціально-політична практика сформувала запит на дослідження прикордонних та транскордонних просторів, вбачаючи в них нову реальність політичного простору. Теорія транскордоння є соціально-політичною теорією, яка дозволяє аналізувати стан різних соціальних та політичних просторів, спрямовувати їх розвиток відповідно до завдань та прагнень діючих акторів. Завдяки феноменологічному аналізу діапазон розуміння суспільних процесів в прикордонні та транскордонні був розширений. Суспільні системи предстали як конфігурація множини інтерсуб'єктних та інтерактивних практик, розвиток та існування яких пов'язаний з підтримкою їх змісту. Концептуалізація транскордонних просторів передбачають синтез: змістовного аналізу національної стратегії в системі центр-периферійних відносин; функціонального аналізу просторових структур й соціально-культурних сегментів простору; семантичний аналіз образів просторової системи у акторів, які взаємодіють в прикордонні; структурного аналізу суб'єкт-об'єктних відносин в прикордонні як контактному просторі між носіями національних суверенітетів

Функціонування сталих соціальних практик, взаємовпливів груп та індивідів, спільнот та організацій постало формою просторової взаємодії, яка оволоділа нормативністю, здатністю до відтворення та стабільністю. Мережі взаємодії, як вузли локальних соціальних практик, виступили причиною

творення територіальності, а не були, як в модерні, її наслідком. Простір та кордон втратили однозначну територіальність та виступили об'єктами осмислення, інтерпретації, конструювання. Прикордонні простори отримали характеристики розмитості, рухливості, тягучості, мультисуб'єктності, поліфункціональності та поступово втрачають залежний статус, перетворюючись у самостійний об'єкт концептуалізації та аналізу.

Транскордонність, як якісна зміна просторових акцентів в соціальних та політичних практиках, проявляється не тільки в структурних змінах та форматі зв'язків з іншими просторами, але також перетворюється у самостійним об'єкт дослідження в геополітичних теоріях та політичних технологіях. Геополітика відіграє роль концептуального підходу і прикладного інструментарію, розробленого в теоріях «критичної» та «внутрішньої» геополітики.

В межах критичної геополітики оформилася концепція «пост-територіального» розвитку. Прагнення враховувати розмаїття просторів і форм соціокультурної адаптації локальних суб'єктів, варіативності соціально-політичних моделей організації життя пояснює зацікавленість політичних теорій в створенні детермінованих концепції політичної стабілізації.

Поняття «прикордоння» та «транскордоння» набули операційних характеристик в умовах формування нових практик національного конструювання, які розвиваються в межах постмодерністської парадигми.

Постмодерністський підхід аналізує простір в колі широкого комплексу явищ, які характеризують політичне, економічне та соціальне життя суспільства на глобальному та локальному рівнях. Вивчаються проблеми впливу глобалізації та інтеграції на простір «біля кордону» і «понад кордоном», просторові ідентичності та територіальні ідеології, статуси суб'єктів транскордонної діяльності та пов'язані з ними дискурси.

РОЗДІЛ II

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ТРАНСКОРДОННОГО ПРОСТОРУ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

2.1. Соціальна природа локальності: соціальні норми та публічні відносини в прикордонні

Державний кордон організує особливий вид простору, який пов'язаний з публічною владою та її соціально-політичними діями. Але «border»-простір за великим рахунком є лише теоретичною моделлю, ідеальним конструктом, на формування якого зорієнтована державна машина та національна ідеологія. В реальності соціальний простір переломлюється через повсякденні локальні практики, традиційні інтерпретації подій і явищ, які окреслюють реальні кордони соціальної організації та контекст соціальних і політичних уподобань. «Bondary»-простір дозволяє проявитися актуальним, локальним суб'єктам, які своїм існуванням утворюють інтерактивний, поведінковий, мережевий кордон, який проявляється в дії і зникає разом із суб'єктом. На відміну від «bondary»-простору, який презентує суб'єкта в публічному просторі, «border»-простір не пов'язаний з наявністю локальних суб'єктів і не може абсолютно впливати на їх існування [32, с. 36 – 37].

В основі локальності знаходиться уявлення про власну межу, волю, інтерес – все це формує репрезентативні соціальні практики в межах прикордонного простору. Прикордонні режими можуть сприяти або обмежувати соціальні практики, що впливає на соціальну структуру груп, інституціалізацію і варіативність меж взаємодії локальних суб'єктів. Локальності можуть бути представлені двома способами: 1) як протиположність глобальному і національному, як рівень субнаціонального, регіонального простору; 2) як продукт певного локусу – місця, де діють сталі солідарні відносини, в межах якого діють сталі соціальні практики.

Усвідомлення «місця соціальної дії» передбачає вирізнення простору з метою забезпечення середовища взаємодії. А формування локальності є ситуативним і залежить від моменту, контексту, можливостей та інших суб'єктивних чинників. Локальність пропускає скрізь себе діючий соціально-політичний порядок, коли соціальне значення суб'єктності обумовлюється прикордонною ситуацією, в якій загальний порядок взаємодіє з локальним.

Сучасні просторові системи не можуть бути автаркійними та вважатися самодостатніми. Їх межі рухливі та нестабільні, але почуття простору, яке формує ідентифікаційні риси, залишається важливою умовою структуризації діючих соціальних систем і практик. Фіксація локальних груп або соціальних «розколів» відбувається за фактом існування сталих практик або з утворенням різних форм інституціалізацій – організаційне оформлення у вигляді політичного руху або партії (Стейн Роккан), будь-яких суспільних інститутів соціального або економічного характеру (Адам Пржеворський) [728], виникнення явних форм протиставлення, диференціації, конфліктності між культурними та соціальними групами (Ян-Ерік Лейн) [613].

Взагалі, поліморфізм соціально-політичних просторів в прикордонні формується внаслідок ряду процесів: 1) невідповідності швидкості політичної реструктуризації простору, процесам трансформації соціальних та ідентифікаційних практик; 2) «кліважування» простору внаслідок системних розколів суспільства за фундаментальними відмінностями, які стабілізують певні соціальні структури в різних за природою просторах; 3) кризи модерних територіальних систем та перетворення центр-периферійних відносин в транскордонні мережеві; 4) регенерації процесу відмежування просторів, як прояву тенденцій пост-постмодерну, внаслідок посилення процесів сек'юритизації державних та наддержавних просторів. Кожен з процесів характеризує домінуючий тип територіально-політичних процесів в певний період соціальної історії, але жоден з них не втрачає актуальності, зберігаючи потенціал в ході політичної реструктуризації сучасного періоду.

Виходячи з того, що швидкість політичних процесів значно перевищує

швидкість змін в соціальних практиках і процесах ідентифікації, можна зазначити, що державна влада вимушена приділяти увагу «доведенню» регіональних, локальних соціальних практик до встановлених нею стандартів.

Національне конструювання передбачає інтегрування прикордонних регіонів в коло стандартів політичного центру, обмежуючи їх попередні соціальні транскордонні зв'язки, що залишає ці регіони в периферійному та маргінальному положенні. Зруйновані соціально-політичні та реліктові кордони продовжують певний час проявлятися в соціальних практиках, електоральній поведінці, мовних уподобаннях, виступають як «шрами історії» (за Робертом Шуманом), що окреслюють маргінальні простори розташування «діаспор катаклізми» (за Роджеросом Брубейкером).

Дослідження впливу політичних кордонів на культурні особливості території отримало початок в першій половині ХХ століття. Річард Гартшорн, досліджуючи приклад Верхньої Сілезії, проаналізував різницю між кордонами, які встановлені до сучасного політичного ландшафту і визначив відмінності між соціально-економічними, культурними та реліктовими кордонами, доводячи, що останні мають соціальне значення [560].

Аналіз соціально-політичних умов формування історичних регіонів Східної Європи (Бессарабії, Буковини, Галичини, Добруджі, Марамурешу, Трансильванії) підтверджує тезу, про те, що більшість історико-культурних регіонів набули соціально-політичної суб'єктності ще до виникнення національних держав, до яких вони сьогодні належать. А відтак, політичні технології, які зорієнтовані на формування політичної ідентичності та лояльності до національної влади з боку суб'єктів таких просторів, має враховувати їх досвід політичного життя.

Надзвичайно динамічні політичні процеси в Східній Європі обумовили актуальність регіональних, локальних структур та ідентичностей, які зберігали соціальну презентацію, не зважаючи на рух політичних кордонів. Відомо, що за останні двісті років більшість історико-культурних регіонів прикордонного типу до п'яти разів змінювали політичну належність. Локально-регіональні

простори, навіть в соціально-політичному плані, виявлялися більш сталими утвореннями, ніж держави. Факт, що представники кожного покоління соціалізувалися в межах різних національних держав, не послабив значущості локальної етнокультурної ідентичності. Рисою регіонів стала національно-політична маргіналізація населення та формування локальних суб'єктів соціальних відносин, які здатні до швидкої соціально-політичної адаптації.

Соціальними феноменами в таких просторах є: 1) «діаспори катаклізми», утворені рухом політичних кордонів, а саме мова йде про групи: угорців в Румунії, Україні, Сербії; Судецьких німців; румун і болгар в Україні та Молдові; поляків в Україні та українців в Польщі, тощо; 2) невизнані державами меншини, які сприймаються як такі, що можуть загрожувати єдності титульної нації, до таких етнічних груп відносяться: сілезці в Польщі – третя за розміром група; арумуні, меглено-румуні в Румунії; молдавани в Румунії, які визнаються територіальною спільнотою, але не мають статусу етнічної групи; гагаузи не визнаються в Болгарії але мають такий статус в Україні та Молдові; буневці та шокці в Хорватії, але такий їх статус визнає Сербія; русини в Україні, але визнані такими в Польщі, Сербії, Словаччині, Угорщині, Чехії; латгали в Латвії; жемайти та мемельяри в Литві.

Досліджуючи структури повсякденності в період з XV до XVIII століття Фернан Бродель сформулював ідею, що історичні події можуть формувати моделі територіальної політики і поведінки, обумовлювати спадкоємність політичних та соціальних моделей життя. Така спадкоємність, створюючи системні розколи – «кліважі» обумовлює формування сталих уподобань, форм нормування поведінки, систем традиційної соціальної ієрархії. Стейн Роккан та Сеймур Ліпсет доводили, що такі соціальні моделі зберігаються протягом поколінь (концепція «затвердіння політичних систем»).

Найважливіші структурні конфлікти, за думкою С. Роккана, відбуваються між центром та периферією, церквою та державою, містом та селом, власником та робітником. Соціальні розколи транслуються в політичну систему за допомогою політичних рухів, партій, які позиціонуються на полюсах таких

розломів. Програми та електоральні стратегії партій лише артикують такі розколи. Досліджуючи політичні процеси в Західній Європі С. Роккан вважав, що соціальні розмежування і партійні системи «застигли» ще в першій чверті ХХ століття [179, с. 210]. Отже, простори можна розглядати як результат взаємодії внутрішньої системи організації життя в контексті місцевих умов між локальними групами та суб'єктами політики всіх рівнів, включаючи наддержавні транснаціональні.

Виходячи з рокканівського бачення феномену культурних меншин та територіальних периферій, яке спрямоване на пояснення загальних контурів політичного розвитку Європи, можна констатувати, що території між імперіями виконували функції «оборонного рубежу». Про це свідчать численні фортеці та народи – «прикордонники», чия ідентичність та залишки соціальної структури зберігають риси давніх соціальних функцій: ходи (Чехія), козацтво (Україна), секеї (Румунія), добруджанські татари (Румунія).

Європейську периферію С. Роккан описує як простір, що сформувався поміж великими династичними центрами. Збереження рівноваги між трикутником імперських центрів обумовило затримку розвитку міст та політичних структур на територіях, де збігалися імперські впливи. Імперії на століття «висушували» проміжний простір, перетворюючи його в буферні, проміжні анклави, які відмежовували сфери політичного впливу та були об'єктом торгу та формою «жертви» під час конфліктів. Різні виміри домінування центрів над периферіями (політичне, правове, культурне та культурно-релігійне) можуть накладатися і впливати на одні й ті ж самі простори, утворюючи специфічні конфігурації [747]. Історія таких гібридних впливів проявляється в етногенезі окремих груп та регіонів: православні тюрки (гагаузи), ісламізовані слов'яни (боснійці), покозачені росіяни -старовіри (некрасівці), понімечені поляки – шлензаки (сілезці).

Затримка у формуванні державних інститутів характерна і просторам, які створені системою вільних торгових центрів – «*поясом міст*». Дистанціювання від імперських центрів, автономний розвиток в межах торгово-політичної,

децентралізованої, поліфункціональної системи обумовили формування соціальних транзитивних структур, що стали моделлю для організації соціокультурних мереж [746]. Схожу схему кліважування простору пропонує Майкл Кітлінг, демонструючи карту «культурних націй Європи» незважаючи на діючі державні кордони. На карті зображена проміжна зона, сформована малими культурними націями, що розрізають простір Великої Європи. М. Кітлінг визначає, що цей простір «на периферії державних систем тягнеться від північної Італії через Рейнленд до Бенілюксу. Він був головним маршрутом торгівлі в Середні віки та Новий час і зараз знову постав передовою економічною зоною. Ця карта відбиває уявлення про соціальну реальність та колективну ідентичність» [135, с. 77].

Логіка С. Роккана для аналізу територіальних структур і впливів в Східній та Південній Європі виступила методологією для багатьох наукових досліджень. Наприклад, проект, присвячений дослідженню циркуляції знань та інновацій в межах програми Європейського Союзу «Horizon 2020» [522].

Для Центральної та Східної Європи цей процес був пов'язаний з державотворенням всередині Імперій, тому більшість просторів використовувалися не як буферні системи, а як прикордонні зони. Імперії прагнули легітимності та вибудовували прикордонну політику, виходячи з жорстких практик інкорпорації та асиміляції завойованих земель, з метою запобігання регіональному редукаціонізму. Про це свідчать асиміляційні соціально-культурні практики в прикордонних просторах з боку Османської і Російської імперій, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Радянського Союзу, а також аналогічні практики національних держав щодо локальних культур і регіонів, які сприймаються як загроза національним проектам центральної влади. Модерні національні держави внутрішньо організовані за територіальним принципом, тому якщо держава вводить стандарти (освіти, мови, управління, торгівлі, тощо), то в регіонах такі соціокультурні норми нав'язуються або адаптуються. Розширюючи вплив держав, вони проникають в територіальні громади, руйнують систему традиційних соціальних відносин,

перерозподіляючи ресурси. Втручання держави в локальні публічні схеми викликає актуалізацію нових ідентифікаційних стратегій, які спрямовані на підтримку соціально-культурної стабільності груп та позитивної ідентичності.

Сучасні прикордонні групи вже не мають можливості ідентифікувати себе як «місцеві», «тутейшні», як це було в переписах XVIII – XIX століть, хоча ідентифікація з «місцем» залишається актуальною технологією (спробою) зберігати гнучкість ідентифікаційних практик, як умови швидкої реідентифікації. Така форма ідентичності, наприклад, може бути затребувана для отримання подвійного громадянства, або з метою стати адресатом афірмативних дій з боку політичних центрів. Це пояснює феномен включення в самопрезентаційну формулу регіональних назв: закарпатські угорці, бесарабські болгари, судетські німці, банатські болгари, банатські шваби, чехи-морави, сербські румуни, трансильванські сакси, волинські чехи.

Рухливість кордонів в межах периферійних просторів є умовою виникнення ідей історичного редукціонізму, завдяки якому відбувається антропоморфізація регіонів і вони наділяються інтересами, стратегіями, бажаннями. Такий підхід визначає регіональний простір як соціальну конструкцію, яка сформована за результатами політичного процесу і, яка створює фундамент для довгострокових геополітичних проєктів та політичних маніпуляцій. Соціальна природа сучасних просторових структур є віддзеркаленням політичної та економічної реальності.

Між кордонами та ідентичністю існує діалектичний зв'язок, причому як вважає Девід Ньюман, він не втрачається з втратою інституціалізованого реального кордону [665]. Фантомні та уявні кордони – це попередні політичні кордони, які були інституційно ліквідовані, але продовжують структурувати простір. Крім того, вони є проявом актуальних ідентичностей.

Перше використання поняття «уявні кордони», «уявна географія» приписують Едварду Саїду в його роботі «Орієнталізм», в якій йшлося про специфічне соціальне сприйняття простору, сформоване через образи, змісти, тексти, дискурси [762]. Розуміння поняття «фантомних» кордонів є

нерозривним з «фантомними просторами», які вони окреслюють. Звернення до уявних, фантомних просторів в політичних дослідженнях викликано їх «активною дією» в соціально-політичних і геополітичних процесах. Особливо це стосується просторів Центральної та Східної Європи.

Досліджуючи витoki фантомних кордонів в Східній Європі автори колективної роботи «Фантомні кордони: простори та гравці в історичному часі. Нове прочитання», що вийшла у 2015 році під редакцією Беатріс Хіршхаузен, зазначають, що «незважаючи на транскордонний взаємозв'язок людей та місць, колишні територіальні кордони (кордони Габсбурзької, Пруської, Російської, Османської імперій) продовжують формувати суспільства Східної та Південно-Східної Європи і до цього дня» [569].

Фантомні кордони – складний феномен, що впливає на перебіг соціальних, культурних та політичних процесів. Такі кордони: 1) пояснюють зв'язок культурних просторів із сучасними соціальними процесами; 2) є ресурсом укріплення або конструювання територіальної ідентичності; 3) є платформою в процесі мобілізації локальних груп, зміцнення або зміни їх ідентичності; 4) зручні для використання в якості внутрішніх адміністративних кордонів; 5) обумовлюють територіальну структуру політичних уподобань та електоральної поведінки, через що нерідко стають об'єктом виборчої технології «джерімендерінгу»; 6) пояснюють взаємодію між просторовим сприйняттям, просторовим досвідом та сучасним дизайном простору.

Прояви фантомних кордонів в науковій літературі мають різні ілюстрації. Німецький географ Сабіне фон Левіс визначила відмінності в організації сільського господарства по обидві сторони колишнього кордону між Російською та Австро-Угорською імперіями, який нині розділяє Хмельницьку та Тернопільську області України [626].

Надзвичайний Посол Польщі в Росії Влодзимеж Марчиняк, характеризуючи електоральну карту республіки, зазначає, що «Результати виборів в Польщі залежать від історично сформованої диверсифікації. Політичні регіони Польщі – це результат процесів розділу Речі Посполитої та

світових війн. Коли їдеш з Варшави на захід, то тільки з точки зору географії ти рухаєшся на захід, а з точки зору демографії та політичної культури – на схід» [191]. Отже, В. Марчиняк робить висновок про актуальність «фантомного» кордону в Польщі через те, що електоральні вподобання поляків на останніх виборах 2015 року продемонстрували наступний результат: правляча право-орієнтована партія «Право і Справедливість» набрала більшість у Південно-Східній Польщі – в колишніх територіальних межах Російської та Австрійської імперій, натомість їх опоненти, «Громадянська платформа», отримали більшість у Західній Польщі (колишні німецькі землі, в межах яких відбулася значна міграція з колишнього сходу Польщі).

Досліджуючи польсько-литовсько-білоруське прикордоння і спираючись на етнографічні матеріали, зібрані у 2009 – 2013 роках Дагнослав Демський доводить, що на цих територіях відчутна пам'ять про політичні кордони міжвоєнного часу. Невидимі кордони впливають на повсякденне життя мешканців, вони виявляють себе під час вибору мови спілкування, вибору імені дитини, відзначення релігійних свят та вшановування пам'ятних та історичних дат. Дослідник доводить, що старі кордони не зникають, а трансформуються в уявні та отримують нове життя у формі символічних проявів [488, с. 152 – 168].

Попередні соціальні практики та досвід визнані індикаторами просторових особливостей в роботах Тодда Міллера [803] та Роберта Патнема [237]. Так, обґрунтовуючи теорію соціальної дії, Р. Патнем звернувся до прикладу Італії, визначаючи зв'язок між кількістю громадських організацій та якістю соціальної активності регіонів. Сучасні форми громадської активності він ставив в залежність від минулих практик, зазначаючи, що регіони Італії, де в минулому мешканці активно залучалися в нові форми суспільної солідарності і сьогодні демонструють потенціал політичної та соціальної активності.

Соціальні уявлення про територію часто не співпадають з легітимними політичними кордонами та охоплюють простори, які були втрачені в результаті політичних трансформацій. Уявний простір держаної території в цих випадках демонструє неіснуючу конфігурацію. Такі образи відбивають ностальгічні

настрої та є засобами підтримки геополітичних ідей «повернення втрачених» або «окупованих» територій. Наприклад, в Угорщині популярні карти держави до Тріанонського мирного договору (1920), в Румунії – карти, де державна територія зображена в межах 1918 – 1940 років.

Класичними полігонами для вивчення співвідношення між фантомними та культурними кордонами в Східній Європі є Польща та Україна, де ці кордони проявляються в культурному ландшафті і соціально-політичній поведінці. Володимир Колосов зазначив, що сучасна територія Польщі досі демонструє різницю між трьома частинами, які певний час розвивалися під контролем Російської, Австро-Угорської імперій та Пруссії. Він пише: «Кордони між ними досі простежуються в характері господарства, в рівні життя населення, в нормах організації політичного життя (повага до закону в Пруссії, традиції парламентаризму в Австро-Угорщині, централізація в Росії)» [145, с. 6].

В Україні надзвичайно стійкі ідентифікаційні простори демонструють електоральні карти. Це свідчить про глибокі кліважі в соціально-політичній структурі соціуму, які сформувалися завдяки послідовним нашаруванням нових образів на попередні кордони, при збереженні структурних просторових характеристик. Такі багатовікові розколи у вигляді складних полісемантичних систем описані в детальних моделях історико-етнографічного характеру та стають предметом аналізу в політичних роботах. На макрорівні завжди виокремлюють Наддніпрянщину, як територію ядра українського етногенезу; Слобожанщину, як простір класичного прикордоння, що увібрав господарські та ментальні практики життя на кордоні; Таврію та Бессарабію, які історично розвивалися в зоні впливу степових тюркських народів, Османської імперії та Кримського ханства, а сучасне населення є нащадками переселенців – колоністів, які принесли на цю територію власний культурний досвід; Західна Україна, яка протягом семи століть була в межах впливу західноєвропейської культури, розвиваючись в державних кордонах Польщі, Литви, Австро-Угорщини. Отже, локальні соціально-культурні відмінності продовжують впливати на поведінку, соціальні стратегії та політичні пріоритети.

Здатність фантомних та уявних кордонів виконувати функції технологічного інструменту під час політичної реструктуризації простору визначає Б. Хіршхаузен, наводячи приклади розпаду Чехословаччини, Югославії та сучасну Україну [569, с. 108].

Фантомні кордони в багатьох країнах представляють історичні франтири, з якими пов'язані процеси формування державної території. Так, історія територій України пов'язана з колонізацією просторів Північного Причорномор'я та Бессарабії, які пантюркістська ідеологія включає в зону «тюркської дуги», а історія Польщі асоціює з частиною «східних кресів», які охоплюють більшу частину сучасної України, Білорусі та Литви [759].

Поняття «креси» в польській історіографії використовують в двох значеннях. Перше значення представляє «кресами» неінтегровані прикордонні території, які залишаються поза контролем держави, або є предметом суперництва внутрішніх і зовнішніх сил. Як визначає Марек Котер, таким просторам «притаманний автономізм, відсутність регулярних державних послуг, домінування військових форм політичного життя, а мережа спільнот більше нагадує купу атомізованих оборонних постів. Хоча в таких землях є певні анклавні державної влади, проте контроль, який вони здійснюють над колонізованими районами, не є ефективним» [607, с. 134].

У «старій» Європі, де національні держави існували століттями, лише кілька країн мали прикордонні території з витоками і характером, подібними до польських «кресів». М. Котер знаходить такі простори в Німецькій імперії в ранньому середньовіччі: «з X по XII століття імператори встановили в завойованих слов'янських землях особливі прикордонні провінції, які називалися «маршами», керованими маркграфами. Після колонізації німецькими поселенцями, деякі марші перетворилися на автономні держави (Марш Мейсен став Саксонією, а Північний і Новий Марш став Бранденбургом)». Польський дослідник зауважує, що «на західній периферії імперії не було засновано жодного маршу, оскільки кордон з Францією був розмежований без місця для креси». В Росії кресами він називає: Чорноморську

низовину, Сибір, Кавказ, Казахстан та Середню Азію. Для Швеції кресами стали «дика Лапландія та лісиста Фінляндія» [607, с. 140]. Австрія мала межі з німецькими та італійськими державами, але «отримала креси в слов'янських країнах: у Чехії, Сілезії та на Балканах. Угорщина також мала кордон з Австрією та кресами в Словаччині, Закарпатті, Трансильванії та Хорватії» [607, с. 143].

Характеризуючи специфіку соціальної організації європейських фронтирів (кресів) М. Котер визначає такі риси: 1) периферійність відносно загальнодержавної ієрархії; 2) відсторонення від політичного та економічного життя, від культурних та соціальних зв'язків; 3) підпорядкованість центральному управлінню та слабкість місцевих еліт; 4) мультикультурність, яка проявляється в змішанні корінних (автор розуміє «титульного») та автохтонних народів, відсутності усвідомлення національної належності та актуальність «місцевої» ідентичності; 5) організація владою анклавів військових поселень, колоністів-фермерів та службовців з перенаселеної зони країни; 6) місцеве населення сприймає внутрішню культурну конвергенцію і відштовхує асиміляціоністську політику держави, що призводить до формування специфічної «прикордонної культури», до окремого діалекту, що поєднує місцеві та іноземні мовні елементи – такий процес закладає основи для розвитку національної свідомості та веде до сепаратистських тенденцій; 7) «прикордонні люди» відрізняються поведінкою від населення «ефективної держави», але поведінка корінних жителів не схожа на поведінку іноземців – «перші зазвичай беруть пасивну позицію, але залишаються готовими відстоювати свою ідентичність. Другі підтримують піонерське ставлення, їм притаманний культ влади, самостійність, винахідливість та комплекс переваг в порівнянні з місцевими мешканцями; 8) креси – розмита прикордонна зона, їх належність не підтверджується міжнародними договорами, тому вони зазнають узурпації; 9) креси не мають ефективного державного контролю та ефективної правової системи, вони часто мають особливий правовий та політичний статус, що забезпечує певну автономію в галузі культури, а іноді в економіці та політиці; 10) для кресів характерною є романтизація прикордонного життя,

вони охоплені ауурою героїзму, величі та перемоги, як «місіонери», які приносять цивілізацію до диких земель [607, с. 145 – 148].

Друге значення, найбільш вживане розуміння «кресів» пов'язується з їх оборонною функцією, коли держава припиняє експансію і її віддалені рубежі стають буферним простором. На цьому етапі, за визначенням М. Котера слово «креси» набуває іншого змісту, бо означає прилеглу землю за межами кордону, далеку прикордонну територію зі специфічними політичними, економічними, соціальними, культурними та правовими умовами, що відрізняють її від решти країни. Так, після об'єднання з Великим князівством Литовським відбулося розширення польської креси на схід. «Об'єднані дві політичні нації: польська та литовська мали власні національні екумени і керували завойованими русинськими землями, які фактично відігравали роль креси» [607, с. 136 – 140].

Дійсно, фантоми минулих фронтирів проявляються в політичній культурі та соціальних відносинах, а мешканцям таких просторів характерна сильна етнічна ідентичність, яка дозволяє зберігати позитивне самосприйняття в умовах нестабільної національно-політичної ідентичності.

Надання особливого соціально-адміністративного і правового статусу фронтирним територіям, які нещодавно увійшли до складу держави і локальним спільнотам в їх просторі є, з одного боку, прагненням заручитися лояльністю локальних еліт або бажанням скористатися діючими соціальними та нормативними механізмами на початковому етапі інкорпорації регіону.

Так, прикладом прикордонного регіону з особливим статусом є Бессарабія після приєднання до Російської імперії. Імператорський указ від 23 липня 1812 року зазначав, що «жителям Бессарабської області надаються їх закони», право широкого самоврядування (колоністи отримували право на збереження своїх внутрішніх соціальних норм) в рамках російських законів. З 1813 до 1816 року діяли «Правила тимчасового правління Бессарабією», автором яких став глава адміністрації Бессарабії, Іоанн Каподистрія. До 1825 року правова відособленість регіону підтримувалася законами, які зберігалися з епохи фанаріотського правління: судді користувалися

Шестикніжжям Гарменопула, як джерелом субсидіарного права, продовжували діяти Базиліки та Новели Юстиніана та Льва Мудрого [199]. За Указом Сенату були перекладені місцеві закони, як то «Соборна грамота князя Маврокордато», «Зібрання Законів Доница», які застосовувалися в судочинстві до кінця XIX століття [297]. Імперська система в ситуації гострої нестачі кадрів, шукала підтримки в діючій системі соціальної організації, визнавала місцеві правові традиції, посилаючись на повагу до звичаїв народів імперії. Крім залучення до співпраці аристократії, метою адміністративного експерименту було збереження лояльності політичних еліт Молдавії та Валахії, які перебували під контролем Османської та Габсбурзької імперій.

Не менш яскравий приклад особливого положення демонструє історія Трансильванії, яка з XV століття представляє простір «союзу трьох націй»: угорське дворянство, саксонські колоністи та секеї, румунські селяни. Протягом XVI – XVII століть, будучи залежною одночасно від Османської та Габсбурзької імперій, мадярська еліта фактично зберігала автономне управління в регіоні. Австрія, погоджуючись з фактичним автономним статусом Трансильванії в складі імперії, зберігала фактичний соціальний порядок та розраховувала на лояльність та відданість місцевих еліт. Після утворення дуалістичної монархії в XVIII столітті автономний статус Трансильванії зберігався до 1867 року [621, с. 146].

Поліморфізм просторів, які для імперій відіграють роль життєвого простору або кресів, обумовлений формуванням адаптаційного механізму локальних груп, які створюють для себе гібридну або мерехтливу ідентичність в межах культурно-споріднених та сусідніх спільнот. Кожного разу, коли група втягується в орбіту нових політичних структур, відбувається «серіалізація» суспільства [5]. Локальності набувають нових характеристик, включаються в нову систему координат, адаптують нормативний порядок до нових умов.

Спільна повсякденність та соціальні практики утворюють умови для локальної ідентичності, яка є процесом самоусвідомлення під час засвоєння культурно-історичного і соціально-політичного досвіду. Ідентифікація

відбувається під час присвоєння оточуючого простору, наділення його якостями «особистого», знаходження «свого місця» в культурі, історії і соціумі, засвоєння смислів і кодів, формування індивідуального досвіду і визнання соціального порядку. Локалізація проявляється під час взаємодії з «універсальним» і є суб'єктивною, контекстуальною формою.

Отже, локальні простори утворюються функціями і спільною ідентичністю, політичною мобілізацією та інститутами. Прикладами, зв'язку локальної регіональної ідентичності та етнокультурної складової є історія «колоністів» Бессарабії, секеїв в Трансильванії, німецьких колоністів в Австрії (дунайських швабів), та інших.

Закріплення економічних привілеїв та соціальних статусів були аргументом на користь збереження етнічної ідентичності. В Російській імперії XVIII століття статус «колоніста» надавали селянам-іноземцям, які погоджувалися переселятися в прикордонні землі Імперії. Групи болгар, албанців, гагаузів, греків, німців, швейцарців отримували економічні привілеї, які мали груповий характер та зберігалися як умова проживання в межах Імперії. Схожі умови формування групової ідентичності характерні для групи секеїв (секлерів), саксів та швабів, які мали особливі права та статуси в XV столітті в Угорському королівстві. Королі були зацікавлені в укріпленні влади на нових землях та в організації захисту південно-східних кордонів. Трансильванія, в той час, грала роль «оборонного прикордоння» для Угорщини.

Спільна соціально-економічна історія окреслює групу «дунайських швабів», яка об'єднувала групи: «німців Воєводини, «банатських швабів», «швабів Сату-Маре». Після перемоги в війнах з Османською імперією на рубежі XVII – XVIII століть уряд Австрії організував заселення обезлюднених придунайських земель. Держава надавала податкові пільги та фінансову підтримку ремісникам, вчителям, селянам.

Майкл Кітінг визнавав, що «ми не можемо пояснити політичну реструктуризацію функціональними змінами в економіці або допустити, що регіональна культура буде мати політичні наслідки» [135, с. 74]. За думкою

М. Кітінга, ці сфери не завжди співпадають, а процес реструктуризації простору завжди призводить до конфліктів, бо має відношення до розподілу влади і ресурсів та визначає референтну групу для здійснення державної політики. Ця думка підтверджується фактом, що в стабільних буферних прикордонних регіонах, які виступали фронтами великих імперій статус референтної групи (титульної) ситуативний і залежить від діючого політичного центру. Так, наприклад в Буковині статус титульного народу в різні періоди належав по черзі – угорцям, румунам, росіянам, українцям; в Закарпатті – угорцям, росіянам, українцям; в Трансильванії – угорцям, австрійцям, румунам, в Бессарабії – грекам, туркам, росіянам, румунам, українцям. Тому, такі території часто стають ареною меморіальних війн.

Минуле виступає аргументом для соціальної поведінки та для прийняття політичних рішень, отже, в більшості випадків, діючи в соціально-політичному просторі актори, звертаються до історичних аргументів з метою легітимізації сучасної політичної практики. Так, в Бессарабії Туреччина апелює до історії тюркських народів та підтримує тезу про «Ханську Україну», а Румунія звертається до історії даків та називає ці землі «окупованим»; в Сілезії Польща апелює до слов'янської історії регіону і називає їх «повернені землі», а Німеччина офіційно до 1990 року називала ці території «східні області Німеччини, що знаходяться під чужоземним управлінням», про що йдеться в роботі Манфреда Рейтера «Німецьке минуле Польщі» [729].

Політичний зміст регіональної ідентичності, що обумовлює соціальну природу локальності, може не мати глибоких історичних коренів, але може бути результатом діяльності еліт, які за допомогою лобістських практик, формулюючи вимоги автономії, створюють умови для дії суспільних інститутів, рухів, які вибудовують регіональну структуру і створюють умови для кліважування простору. Достатньо згадати проекти політичних утворень, які ситуативно виникають на таких просторах: Добруджанське князівство (IV століття); Шипінська земля (XIII – XV століть); Банатська республіка (початок XX століття); Незалежний уряд Західної Фракії – Гюмюрджинська

республіка (початок ХХ століття); Бессарабська республіка (ХХ століття).

Отже, аналіз прикордонних систем у складі транскордонних просторів можна здійснювати за умовою їх фактичної чи юридичної автономності стосовно певних політичних центрів. У цьому разі соціально-політичні процеси постають як внутрішні, специфічні, обумовлені логікою геополітичного розвитку певних держав. Локальні спільноти вибудовують власну систему соціальних відносин та нормативних практик, які реалізуються зі згоди центральної влади. Але можна припустити, що прикордоння – це частина цілісної економіко-політичної системи і соціальні процеси тут провокує центр. Прикордоння в такому разі постає як окраїна, буферний простір, який створюється як система оборони від іноземного впливу і є провідником інтересів центру. Соціальні практики місцевих локальних груп, в цьому разі, визначаються центром в залежності від соціально-політичних завдань для певних груп. Культурна ідентичність часто стає умовою отримання соціального статусу. Існує також третій підхід, який розглядає прикордоння як простір, що належить транскордонній системі, яка розвивається за власною логікою. Її функцією є амортизація конфліктів між центрами, створення механізмів опосередкування. У цьому випадку прикордоння виступає як контактна, транзитна зона, з акцентом на політиках окремих акторів. Локальні ідентичності і соціальні структури суспільних груп обумовлені цільовими завданнями і функціональними ролями, які обирають такі спільноти.

Третім процесом, що обумовлює поліморфізм соціально-політичних просторів в прикордонні, виступає криза модерних територіальних систем і трансформація центр-периферійних відносин, які спровокували нову хвилю регіоналізму. Влада та авторитет держави розмиваються: 1) під впливом процесів інтернаціоналізації; 2) внаслідок регіональних і місцевих претензій на суб'єктність; 3) під впливом розвитку ринкового та громадянського суспільства, послаблюючи роль державних інститутів в організації господарського управління, соціальної солідарності, культурного розвитку та формування ідентичності.

У дискурсі транскордонної регіоналізації, регіони розуміються як більш вигідні природні економічні простори, ніж держави [612]. Кенічі Омае в книзі «Кінець національної держави: підйом регіональних економік» (1995) пише, що політичні вимоги націоналізму перешкоджають економічному зростанню і тому, «традиційні національні держави починають розпадатися по швах, а важливою спокусою стає бажання перемалювати застарілі карти» [687, с. 8]. Такі підходи визначають регіоналізацію з точки зору конкурентоспроможності, управління, стабільності та ідентичності. Транскордонне співробітництво представляється засобом підвищення регіональної суб'єктності, стійкості та зміцнення ідентичності, як можливість налагодження відносин зі спорідненими просторами, які розділені політичними кордонами.

Новий порядок регіональних взаємовідносин в Європі, був запропонований ще в 1950-і роки Жаном Моне в його концепції «Європи автономних регіонів». Йшлося про створення загальноєвропейських структур за рахунок послаблення значущості національних держав і посилення ролі регіонів. Принцип «субсидіарності» переорієнтував соціальні проблеми на рівень регіональних компетенцій. Значне прискорення європейська регіональна політики отримала в 1975 році через утворення Європейського фонду регіонального розвитку, який спрямовував діяльність на мінімізацію розбіжностей у рівнях розвитку країн та розбудову регіональної інфраструктури. У 80-х роках ХХ століття, коли більшість національних правових систем закріпили право адміністративним одиницям нижньої ланки підключатися до регіональних угод міждержавного характеру, розпочався процес стандартизації міжрегіональної політики.

Починаючи з 90-х років «новий інституційний порядок» зняв з регіонів просторові обмеження економічного, соціального і політичного порядку. В процесі глобального поглинання держави ринком і міжнародними стандартами, відбувається перевизначення територій. Сучасні держави пристосовуючись до нових умов інтеграції і дозволяють регіоналізм як форму «проміж» глобальним ринком та державою. Це призводить до фрагментації національної ідентичності

та формування ідентифікаційних стратегій гібридного типу, при яких соціальне нормування поведінки переорієнтується на локальні звичаї.

Процес транскордонної регіоналізації, що відбувається в Європейському Союзі, змінює функції та ієрархії міжнародних кордонів, а також просторову організацію прикордонних ландшафтів. Це визначають ряд сучасних політологів, наприклад Джеймс Андерсон, Ліам О'Доуд, Томас Вілсон [483; 680], Грег Баген Напп [483], Джоні Хаклі [557].

Процес регіоналізації у транскордонні не є ідентичним та одночасним у всіх прикордонних регіонах, і у всіх шарах соціальних процесів, але економічні та політичні зміни відбуваються швидше, ніж культурні та соціальні ідентифікації. Процес транскордонної регіоналізації є внутрішньо керованим регіональними акторами а також зовнішньою інтегративною політикою. Регіоналізація відбувається як ідеологічно легітимізована інтеграція, що осмислюється як, повернення до історичної концепції Європи, за якою регіони були політичними суб'єктами, на відміну від сучасних держав [698, с. 9].

Організацію регіональної взаємодії в транскордонній системі можна представити за аналогією з підприємством, що передбачає скорочення числа ієрархічних інстанцій, включення персоналу в процеси прийняття рішень, співучасть у розробці планів розвитку, щільну інформаційну мережу для забезпечення інформованості всіх акторів. Прихильники такого підходу розглядають подібну реформу як рух від «держави добробуту» до «громади добробуту». Міждержавні програми співробітництва трансформуються в «добровільне партнерство регіонів». Проблема «загального добробуту» презентується як така, що має вирішуватися не за рахунок держави, а завдяки «свободи вибору маршруту», що неминуче забезпечить підвищення рівня «транснаціональності» європейської культури [707, с. 781].

Транскордонні регіони, і як простори, і як соціальні одиниці, діють на основі угод. Створення транскордонного регіону спирається на культурні, етнічні, економіко-політичні зв'язки прилеглих територій. Спільна історична спадщина та спільні соціально-економічні інтереси обумовлюють консолідацію

в сфері політичної участі. Відбувається розширення поняття «кордон» за рахунок опосередкування соціально-політичних відносин багатьма засобами і в різних масштабах за межами кордонів. За визначенням Анссі Паасі, кордони перетворилися в оспорюванні, багатошарові набори соціальних практик, інститутів, символів і політичних об'єктів, їх політичний, правовий, соціальний, моральний і психологічний слід коливається в часі і в просторі, віддзеркалюючи ідеологію і владу. Терміни, що пов'язані з кордонами оспорюються в ідеологічних дискурсах [695]. Це проявляється в історико-політичних дискусіях стосовно історичного права на простори між національними державами, які були частинами спільних імперій.

Сучасні транскордонні утворення в Європі мають свої органи управління та представництво в Брюсселі. Території-учасниці, будучи частинами різних держав, позиціонують себе як соціальну цілісність, що має спільну ідентичність та інтерес. Метою таких утворень є формування єдиної структури для координації дій в процесі вирішення соціальних та економічних завдань. Транскордонні об'єднання розділяють на: 1) об'єднання зі сталою системою прийняття рішень в межах контактних культурно-специфічних систем, які здатні формувати спільну ідентичність та групову свідомість; 2) функціональні об'єднання співпраці в межах державних юрисдикцій.

Перший вид це – простори, які сформовані прикордонними адміністративно-територіальними одиницями двох і більше країн (єврорегіони), або це «парасолькові» системи, в межах яких реалізуються певні багатовекторні культурні проекти. Проекти транскордонного співробітництва можуть мати галузеву або культурну спрямованість. Тривалий період функціонування, обумовлений груповою ідентичністю, створює альтернативні уявлення про кордони. Відповідно, в аналітичних роботах до таких просторів пристосовують такі метафори як лабораторія та обсерваторія, коли йдеться про європейські прикордонні регіони, де тестують нові процеси регіоналізації та інтеграції [599].

Другий вид – це спільноти, чия діяльність не пов'язана з кордоном, але відбувається між державними структурами. Такі транскордонні об'єднання

пов'язані функціональними, а не ідентифікаційними маркерами, вони не мають власних механізмів прийняття рішень знаходячись під юрисдикцією держав. Ці структури можуть об'єднувати значну кількість держав-членів.

Фундатор Асоціації прикордонних регіонів в Європі, яка діє з 1971 року, Альфред Мозер вважав, що метою Європи є долання національних кордонів для ефективного співробітництва, а отже: «Кордони – це шрами на обличчі Історії: про них не можна забувати, але не можна і культивувати» [659]. А новий поліцентризм, як зазначає Карло Галлі, є результатом залишкової форми модерної держави, зростання кількості транснаціональних організацій і народження «регіональних режимів» [536, с. 109].

Суб'єктами регіональних процесів стали як субнаціональні регіони, узаконені адміністративно-територіальним поділом країн (департаменти у Франції, федеральні землі в Німеччині, області в Італії, графства у Великобританії, фюльке в Норвегії, кантони в Швейцарії та інші), так і регіони, що утворюються в результаті транскордонної співпраці. Причому, крім економічної мети, регіони вирішують проблему інтеграції розділених просторів. Наприклад, створення у 1997 році першого євро регіону в Південно-Східній Європі «Нестос-Места» на греко-болгарському кордоні було спрямовано не тільки на сприяння економічному розвитку, але і на відновлення інтеграції споріднених просторів шляхом поєднання зусиль локальних груп, суспільних та неурядових організацій в межах історичної Македонії.

Організації сучасних євро регіонів часто спрямовані на простори з урахуванням їх цивілізаційної або історико-політичної спорідненості. Історико-культурна специфіка виступає чинником стабілізації нової територіальної системи. Про це свідчать транскордонні системи, утворені в межах сталих конкурентних просторів буферного типу, таких, наприклад, як: «Сілезія» (території Польщі та Чехії), «Західна Паннонія» (території Австрії та Угорщини); «Нижній Дунай» (території Молдови, Румунії, України); «Карпати» (території Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини, України); «Адріатика» (території Албанії, Боснії та Герцеговини, Італії, Хорватії, Чорногорії та

Словенії); «Померанія» (території Данії, Німеччини, Польщі, Швеції); «ТріРени» (території Німеччини, Франції, Швейцарії); «Добрава» (території Польщі та Чехії); «Тіроль – Трентіно – Альто – Адідже» (території Австрії та Італії) та ряд інших.

Важливо враховувати, що такі транскордонні простори використовують латентну регіональну ідентичність з метою інтенсифікації створення мереж «партнерства» або використовуючи діючі соціальні зв'язки локального типу.

Єврорегіональний рух став настільки міцним, що наприклад, Чехія, Польща та Угорщина на своїх кордонах утворили відповідно 13, 15 та 16 єврорегіонів, які повністю збігаються з усіма прикордонними територіями. Також, формування єврорегіонів на німецьких кордонах починаючи з 1958 року і до сьогодні повністю охопило німецькі прикордонні території.

Асоціація Європейських Прикордонних Регіонів сьогодні класифікує прикордонні та транскордонні організації наступним чином: 1) масштабне транскордонне співробітництво (Large-scale Cross-border Cooperation); 2) прикордонні та транскордонні регіони (Border and Cross-border Regions); 3) європейські угруповання територіального співробітництва (European Grouping of Territorial Cooperation) [399].

Так, до групи «Масштабне транскордонне співробітництво» відносені 17 великих проектів транскордонної співпраці, таких як: «Рада міністрів Північних країн» («Nordisk Ministerråd», що включає території Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії, Швеції); «Баренцева Євро-Арктична Рада» («BEAC» – території Норвегії, Росії, Фінляндії, Швеції); «Великий СаарЛор – Рейнленд-Пфальц – Валлонія» (території Бельгії, Німеччини, Франції, Люксембургу); «Робоча Співдружність Придунайських країн» (24 регіони 11 країн: Молдова, Румунія, Угорщина, Україна, тощо); та інші [399].

До групи «Прикордонні та транскордонні регіони» Асоціація відносить 185 регіональних утворень, таких як: «Єврорегіон Родопи» (території Болгарії та Греції); «Белазіца» (території Болгарії, Греції, Македонії); Єврорегіон «Нестос-Места» (території Болгарії, Греції); Єврорегіон «Середній Дунай –

Залізні Ворота та Єврорегіон Дунай» (території Болгарії, Румунії, Сербії); «Єврорегіон Дунай – Драва – Сава» (території Боснії та Герцеговини, Угорщини та Хорватії); «Євро-кавказький регіон» (території Азербайджану, Вірменії, Грузії); Єврорегіон «Буг» (території Білорусі, Польщі, України) [399].

До типу «Європейські угруповання територіального співробітництва» Асоціація відносить 23 угруповання серед яких: «Аквітанія-Еускаді» (території Іспанії та Франції); «Потрійна межа» (території Румунії, Сербії, Угорщини; «Амфікціоній» (території Греції, Італії, Кіпру, Франції); «Саар-Мозель» (території Німеччини та Франції); та інші [399].

Транскордонні соціально-економічні системи зорієнтовані на створення спільного простору, що передуює подальшій інтеграції на наступному рівні. Так, характеризуючи процес розвитку транскордонних систем в Карпатському регіоні, автори визначають, що «транскордонне співробітництво виконує роль нівелювання жорсткого впливу зовнішніх кордонів ЄС», створюючи «дифузні зони» на прикордонних територіях, «які забезпечуватимуть спрощення руху товарів і послуг в україно-польському, україно-словацькому, україно-угорському та україно-румунському транскордонних регіонах» [124, с. 26]. Функціонування транскордонної взаємодії забезпечує активізацію просторової соціалізації, за допомогою якої люди в прикордонних регіонах інтегруються в соціальні структури територіального рівня, створюючи нову локальність – «прикордонне співтовариство» [286].

Транснаціоналізація та регіоналізація, як нові форми інтеграції посилюють кризову ситуацію для державних структур, це обумовлено тим, що транскордонний регіон постає «територіальною одиницею, яка включає суміжні субнаціональні одиниці з двох або більше національних держав» [543]. Так, радикально налаштовані регіональні еліти і влада отримують доступ до інстанції що альтернативна державі, через яку вони можуть реалізувати власні інтереси. Отже, участь прикордонних регіонів в інтеграційних транскордонних проектах може стимулювати сепаратистські та іредентистські проекти, як це відбувається в Сілезії, Закарпатті, Секейському краї, Прящівщині, Моравії.

Натомість, національні утворення посилюють заходи щодо захисту територіального суверенітету. Так, відомо, що Румунія блокує повномасштабне включення п'яти румунських областей зі значним угорським населенням в роботу транскордонних регіонів, усвідомлюючи ризик, що це може спровокувати артикуляцію територіальних претензій в процесах регіонального самовизначення. Аналогічна ситуація склалася в Україні, Словаччині, Угорщині, де програми регіоналізації носять декларативний характер. Взагалі, в Європі, за даними «Асамблеї Європейських Регіонів» (АЄР), виокремлюють більше 70 регіонів в межах яких діють політичні рухи, які спрямовують діяльність на розширення прав місцевих спільнот з метою автономізації, отримання незалежності або приєднання до іншої держави [404].

Доповідь АЄР 2017 року про стан регіоналізації у 41 країні Європи доводить зростання кількості регіональних виборів по всій Європі: якщо з 1946 року по 2000 рік в 13 країнах ЄС було проведено 272 регіональні виборчі кампанії, то в період з 2001 по 2016 рік в тих самих країнах відбулося 2599 регіональних виборчих кампаній [402, с. 124].

Регіоналізм може проявлятися в різних феноменальних формах як: 1) форма провінціалізму, субкультурності та традиціоналізму в межах центр-периферійної системи; 2) форма етнонаціональної комунікації та культурної взаємодії в модерній державі; 3) транснаціональна система організації відносин локальних суб'єктів. Всі форми регіоналізму продовжують співіснувати, відшукуючи новий синтез загального та особливого. Їх практики впливають на діяльність держав, а поява сильних регіонів змінює співвідношення влади і впливу в національній державі.

Оцінюючи тенденції розвитку соціально-політичного простору Райн Півнік зазначив, що «замість того, щоб стати світом «без кордонів», нинішній світ покривається гнітючим прикордонним контролем... А бетонні прикордонні стіни, що побудовані по всьому світу, представляються прикордонними технологіями для управління та категоризації різних форм мобільності» [709, с. 9]. Політика держав, яка спрямована на контроль потоків

(паспорти, біометричні інструменти, електронні прилади, дрони, стіни), ускладнює прикордонні режими.

Відтак, процес сек'юритизації державних та наддержавних просторів пояснює четверту причину поліморфізації простору і створення нових локальних суб'єктів в процесі регенерації просторових структур: відновлення старих кордонів або розбудова нових форм розмежування.

Значення та функції кордонів коливаються, навіть якщо фактичні геополітичні та юридично визначені лінії залишаються незмінними. Кордони залишаються актуальними, оскільки на це впливають не лише внутрішні процеси в державі, але й процеси, пов'язані з надтериторіальними геоекономічними силами, військовими конфліктами, примусовою та добровільною мобільністю, трансформацією та перерозподілом. При цьому, конкретні державні кордони не завжди є важливими в цих процесах, адже «державні кордони – це не просто юридичні кордони, а поєднання режимів із змінним змістом, географічними та інституційними місцями та домовленостями» [695].

Генрі Юнг визначає, що в умовах «нового імперіалізму» державні кордони стають складними, мінливими та диференційованими. Так, технологізація спостереження та екстерналізація прикордонного контролю, встановлення «гуманітарних» кордонів пояснюються метою забезпечення безпеки. Кордон демонструє наявність потенційної загрози від впливу мігрантів, інформації, контрабанди, політичного чи військового вторгнення. Відмежовування просторів є формою мобілізації соціальних спільнот, демонстрацією присутності політичної влади та її інтересів.

Характеризуючи транснаціоналізацію, як наслідок глобалізації, Д. Ньюман зазначав, що не може бути світу без кордонів і світу «детериторіалізованого», а є тільки «ретериторіалізація», під час якої постійно трансформуються просторові конфігурації влади [664]. Це вихідне пояснення для розуміння локальності, як соціального простору, структура якого модифікується залежно від реконфігурації владних відносин. Прикордонні

спільноти змінюють одне прикордоння на інше, залишаючись або локальними групами з маргінальною ідентичністю, або транзитними групами, які акумулюють потенціал соціально-економічного розвитку в контактних політичних системах.

Сучасний стан політичного простору проявляється в двох конкуруючих картографіях: з одного боку, на політичній карті кордони залишають актуальним проявом політик щодо забезпечення безпеки національних держав, з іншого боку, реальні потоки фінансової та промислової діяльності знищують державну монополію на кордони та на соціальний ресурс [695].

Адаптивні механізми полікультурності та транснаціоналізації створені за допомогою: 1) множини співіснуючих мереж «партнерства», які забезпечують процес просторової соціалізації та інтеграцію в структури національного цілого; 2) трансформації концепції національного суверенітету і національного розвитку, а саме через виникнення ідей взаємозамінного суверенітету, коли державний контроль перестає бути всеохоплюючим, а зосереджується на значимих економічних і соціально-політичних практиках, допускаючи багаторівневість та сегментованість в управлінні прикордонними територіями.

Отже, простір вздовж державного кордону функціонує завдяки соціально-нормативному каркасу, який відтворюють його локальні суб'єкти. Їх варіативність є наслідком попередніх соціальних структур, системних розколів, які провокуються розвитком глобальних соціально-політичних процесів, кризою модерних територіальних систем і творенням нових форм розмежування. Варіативність взаємодії локальних суб'єктів, їх соціальні практики, структура груп та форми інституціалізації обумовлені впливом прикордонних режимів. Локальність виступає як протиположна глобальному і національному, як рівень регіонального простору і продукт соціального місця.

Соціальні «розколи» в прикордонні пов'язані з соціальними практиками, інституціалізацією, конфліктами а поліморфізм є наслідком соціальних кліважів; кризи модерних систем; регенерації процесу відмежування просторів; реструктуризації державних та наддержавних просторів.

Локальні соціальні системи обумовлюють новий дизайн політичних відносин, які створюють функціональні простори з еластичними інституціональними системами, що відповідають соціально-економічним викликам. Ці процеси проявляються в сек'юритизації державних та наддержавних просторів, які використовують аргументи щодо забезпечення безпеки для легалізації просторової реструктуризації.

2.2. Транскордоння в умовах зустрічної політичної інтеграції

Сучасний процес зовнішньополітичної регіоналізації відбувається за рахунок контактних, периферійних, буферних, оспорюваних просторів, які мають складну соціально-культурну організацію і протягом століть залишаються зоною протистояння світових гравців та прикордонних держав.

Дослідження процесів регіоналізації за рахунок інтегративних практик і політик держав щодо оспорюваних історичних просторів, спирається на теорію соціальних розколів (кліважів) та їх впливів на структуру політичного простору С. Роккана [752], на теорію ідентичності малих груп в контексті комеморативних практик держав Р. Брубейкера [39], на дослідження способів репрезентації та інтерпретації прикордонних просторів Дмитра Замятіна [106] та аналіз територіального простору прикордоння, як об'єкту соціальних процесів, що має «глокальну біографію», і дозволяє локальним групам протиставляти себе глобальному людству Ульріха Бека [20].

Розташування між великими імперіями в минулому пояснює образ «серединної землі», за яку ведуть боротьбу геополітичні гравці сьогодні. Формами сучасної реструктуризації таких просторів є: 1) створення гнучкої децентралізованої системи багаторівневої взаємодії територіально-політичних систем різного рівня (муніципального, регіонального, національного, трансрегіонального, наднаціонального); 2) практика долання національних кордонів з метою реалізації геополітичних стратегій.

Як ми бачили в попередньому розділі, ці форми можуть при певних

умовах збігатися, коли транскордонні регіони охоплюють споріднені простори і національні держави розглядають створення таких систем як складову частину інтеграційної політики. Основу інтеграційних політик, які орієнтовані на інкорпорацію транскордонних периферій, складає уявлення про простір, як геополітичний конструкт, який відповідає завданням політичної системи. Простір втрачає характеристику об'єктивної умови соціально-політичного процесу і набуває рис політичного інструменту.

Інтеграційні стратегії, в основі яких знаходяться геополітичні концепції розширення або відновлення реалізуються з одного боку, через створення умов для довгострокового культурно-політичного впливу на населення певних регіонів, з іншого, передбачають трансформацію національно-державних доктрин, метою яких стає максимальне охоплення просторів, що репрезентують національний інтерес.

Нові інтеграційні стратегії щодо прикордонних просторів і населення були сформовані всіма країнами Східної і Центральної Європи. З одного боку, вони представлені як механізм децентралізації та лібералізації в межах глобальних інтеграційних тенденцій (Україна, Словаччина, Чехія). З другого боку, як механізм реалізації постімперських геополітичних ідеологій (Туреччина, Румунія, Польща, Угорщина), коли регіоналізм, спрямований на руйнування територіального status quo, виходить зі стратегії відродження «історичної величі» нації та «історичної справедливості». Так, сталі периферійні простори Східної Європи є ареною геополітичних проєктів, які відбивають постімперські амбіції держав: «Міжмор'я» та «Ханської України», «Великої Румунії» та «Великої Болгарії», «Новоросії» та «Тюркського поясу». Ці проєкти складають основу сучасних стратегій національного розвитку ряду держав-сусідів України.

Проєкти Туреччини з розширення сфери впливу на суміжні території за рахунок «м'якої сили» базуються на неофіційній доктрині неоосманізму. Складова неоосманізму – неопантюркізм передбачає інтеграцію тюркських держав і народів виходячи з їх культурної близькості. На пантюркістську основу

програми правлячої коаліції вказує робота «Стратегічна глибина» (2001) Ахмета Давутоглу (в 2014 – 2016 роках Прем'єр міністр Туреччини). Політик обґрунтовував шлях, який має пройти Туреччина, щоб перетворитися у регіонального лідера на пост-османському просторі. Під його керівництвом оформлена доктрина «Нуль проблем з сусідами», яка обґрунтувала стратегію управління процесами в просторах суміжних держав [714]. Регіони проживання тюркських народів (тюркський пояс) склали простір розширення геополітичного інтересу Туреччини. В Причорномор'ї її об'єктом є кримські татари та православні гагаузи, а також території Добруджі та Бессарабії [822].

Вже з другої половини ХХ століття ідеологію пантюркізму опанувала партія «Національна дія», що стало початком її політичного використання і розвитку. У 2018 році, під час парламентських виборів партії «Національна дія» та «Справедливість та розвиток» утворили «Народний Альянс», який отримав 53,66% голосів виборців [771]. А зміни в Конституції у 2017 році щодо розширення можливостей президента розглядаються як повернення до «османізму» і формування «султанату» [847].

Формування інституціональної присутності в просторі геополітичного інтересу почалося з окреслення в 1990 році «тюркського поясу стабільності», коли була створена «Всесвітня асамблея тюркських народів» (з 1990 по 2007 роки «Асамблея Тюркських народів») [290]. Як транснаціональні політичні структури з'явилися «Парламентська асамблея тюркомовних країн – ТюркПА» у 2008 році та «Рада співпраці тюркських держав – Тюркська рада» (Туреччина, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан) у 2009 році. Вони поставили за мету об'єднання «тюркського світу» для вирішення політичних, економічних та культурних питань, що відповідало ключовій меті зовнішньополітичних планів Туреччини.

Болгарська інтеграційна програма була оформлена як орієнтована на встановлення стабільного зв'язку між державою та її діаспорою. Складний процес формування національної держави у цьому випадку виявився значно пов'язаний із ключової роллю болгарських діаспор в Північному

Причорномор'ї: Приазовських землях, Таврії, Бессарабії та Добруджі. Втрата незалежного розвитку балканськими народами в XIV – XV століттях в результаті Османського завоювання перервала хід природного розвитку цих націй і привнесла в цей процес цілий ряд особливостей. Так, болгарські діаспори стали місцем формування національної ідеології та державної доктрини [601]. Причому більшість з територій сучасного розселення болгарської діаспори є просторами етногенезу та політогенезу болгарського народу. Після завоювання незалежності в 1878 році Болгарія до 1945 року знаходилася в епіцентрі геополітичних потрясінь світових війн. Результатом стало розділення народу та утворення нових етнічних діаспор. Проте навіть після відвоювання незалежності території Македонії, Східної Фракії, Голо Брдо, Малої Пресни, Ніші, Пірота та Задару, Банату, Північної Добруджі, Бессарабії залишилися поза державного кордону. Ці території в Болгарії інколи називають «зовнішньою Болгарією», підкреслюючи їх роль в процесах формування нації і національної свідомості. Болгарія до 1989 року не формувала державної програми, яка б дозволяла підтримувати культурні та соціальні зв'язки з втраченими територіями та населенням.

Ідеї геополітичного «відродження» Румунії пов'язані з політичним уніонізмом. Витоки уніоністських рухів в регіоні спираються на позиції ідеологів «Великої Румунії»: Георгія Бретіану, Октавіана Гога, Константина Джуреску, Ніколае Йорга, Александру Куза та інших. У статті «Європейська роль румунського народу» К. Джуреску представляв Румунію як «елемент стабільності і порядку» на кордоні між західною цивілізацією і світом «варварів-азіатів» [542], а Г. Бретіану вважав, що «природні кордони» Румунії простираються в степах сучасної України, де і є «простір безпеки румунської держави» [322]. По суті, вони окреслили контури цивілізаційного конфлікту, який сьогодні розмежовує альтернативні версії історії.

Геополітична концепція уніонізму набула рис політичної доктрини в період Другої Світової війни в роботах Йоанна Ністора «Румуни за Дністром» [669], «Давні румунські поселення по ту сторону Дністра» [670]. В

червні 1942 року в доповіді «Геополітичні і культурні аспекти в Трансністрії» Й. Ністор зазначив, що розмежування між Німеччиною і Румунією та створення нової румунської провінції Трансністрії «може спиратися на етнічні, політичні та культурні основи краю» [668]. Відродження цих ідей відбулося за часи президентства Трояна Бесеску (2004 – 2014 роки), коли вони призвели до матеріалізації територіальних претензій в прикордонних зонах. Такі претензії у 2009 році торкнулися України, яка мусила визнати рішення Гаазького суду, внаслідок якого 79,4% спірної території чорноморського шельфу було передано Румунії незважаючи на визнання Зміїного «островом».

«Відродження Румунії» уніоністи представляють як територіальне об'єднання Румунії, Молдови, Бессарабії, Марамурешу та Південної Буковини. Сферою впливу уніонізму стали «втрачені території», які в практичній ідеології представлені як «тимчасово окуповані». Політика «маленьких кроків» по відношенню до Бессарабії та Північної Буковини, яку реалізує влада Румунії, орієнтована на перспективу інтеграції цих територій спочатку в культурний та економічний простір, а потім вже і в політичний. Так, у 2017 році Парламент Румунії встановив державне свято «День об'єднання з Бессарабією» (27 березня). В Україні та Молдові ця дата позначена як «День окупації Бессарабії». Важливо зазначити, що простір реалізації політичної дії перестав бути виключно географічним, відбулася його віртуалізація, переміщення в інформаційну та ментальну сферу, де межею політичної дії стають фантомні уявні кордони.

Політика Румунії стосується етнонаціонального дискурсу в Молдові, який поділений між «молдованістами» та «румуністами». Перші розвивають «молдавський проект» і в його радикальному прояві – проект «Великої Молдови», з одного боку, як протидію румунській стратегії «збирання земель», а з іншого – як проект розвитку самобутньої національної культури, який на цьому етапі спирається на геополітичні важелі «русофільства».

Молдовський проект апелює до величі Великої Молдови Штефана чел Маре и Міхая Хороброго. Зазвичай прибічники цієї стратегії ведуть мову про

територію всієї Бессарабії, включаючи Буджак, Буковину, Валахію і Трансильванію. Молдавський вчений Олесь Стан пише: «По суті справи, весь Карпатський регіон є єдиним світом – молдавським світом, і з цієї точки зору історична місія Молдови складається в збиранні цих земель під власним пануванням» [285]. Реалізація цього проекту є програмною заявою Народно-патріотичного союзу «Молдова Маре», який був створений у 2014 році [228].

Рух «молдованістів» активно підтримують гагаузи Молдови. Румунська політика «возз'єднання» болісно сприймається з боку республіки Гагаузії. За молдовським законодавством, у разі зникнення Молдови як держави, Гагаузія стає незалежною, що було встановлено на підставі референдуми про вибір зовнішньополітичного вектору та про відкладений статус Гагаузії у 2014 році [261]. У цьому випадку інтеграція Гагаузії збігається з вектором невизнаної Придністровської Молдавської Республіки [222]. Взаємовиключні вектори розвитку породжують опозиційні версії майбутнього, закріплюючи в культурно-політичному полі присутність різних коспонсорів культурної єдності. Для гагаузів – це турецька програма «тюркського мосту», російський проект «православного світу», європейська програма «латинської спадщини».

Вихідною крапкою в прикордонних спорах між Румунією та Угорщиною з приводу Трансильванії та Секейського краю є події XVI – XVII століть. Землі, які Угорщина розцінює як «втрачені» представлені в сучасній доктрині, як «Коронні землі святого Стефана (Іштфана)». В 1570 році Угорське Королівство та Східно-Угорське Королівство опинилися до 1711 року під подвійною васальною залежністю від Османської імперії та Габсбургів. Залишки автономії Трансильванії (Транслейтанії) втратила вже після створення дуалістичної монархії Австро-Угорщини в 1867 році.

Територіально-політичний конфлікт в Трансильванії виник в роки Першої світової війни, коли Румунія та Угорщина сподівалися повернути своє «історичне право» на Трансильванію, де аргументом було полікультурне населення краю. Відомо, що більшість селян краю були румунами, а мадяри, секеї та сакси склали історично прошарки привілейованих соціальних верств.

Отже, аргументативним контекстом спору стали права і можливості етнічних груп. Претензії Румунії спиралася на традиції дакської державності (латинське населення часів Римської імперії), а Угорщина спиралася на «історичне право» володіння цими землями з кінця IX століття.

Під час формування Версальської системи спільна лінія країн Антанти відвела Угорщині роль малої держави. Відповідно до умов Тріанонської Угоди 1920 року Угорщина втратила біля 70% володінь угорської та хорватської корони в складі Габсбурзької монархії; Хорватія та Воеводина увійшли до складу Королівства Югославії; Трансильванія та Банат відійшли на користь Румунії; Закарпаття та Словаччина були оформлені в нову державу – Чехословаччину; Австрії дісталася територія сучасної провінції Бургенленд. За межами Угорщини опинилися близько 3 млн. угорців, які компактно проживали, в прикордонних з Угорщиною районах [604]. Втрата територій сприймалася як ознака руйнації нації, запобігти якій можливо було лише відродивши «Велику Угорщину». Прагнення до перегляду кордонів на користь Угорщини, полягало в основі зовнішньої політики хортизму. Оформилися два підходи для реваншу. Перший ставив завдання повернути території, де оформилися історичні угорські «діаспори катаклізми», а інший – вимагав повернення всіх «Земель Корони», тобто території, яка належала стародавньому Угорському королівству (територія всієї Словаччини, частини Сербії та Хорватії, та половина Румунії).

Віденський арбітраж, проведений Німеччиною та Італією у 1940 році передав Угорщині Північну Трансильванію. Угорщина та Румунія зобов'язувалися гарантувати рівність для національних меншин, що було закріплено і в Законі «Про статус національних меншин» [80]. Але у 1947 році Північно-східну Трансильванію повернули Румунії. У 1968 році Ніколае Чаушеску, президент Радянської Румунської Республіки, скасував Муреш-Угорську автономію, яка існувала з 1952 року і вже в 1985 році критикував угорський «націоналізм, шовінізм, реваншизм, хортизм, фашизм імперіалістичних кіл», але з того часу конфлікт не припиняється.

З 1970-х років в Угорщині оформилася концепція національного розвитку, яка включає ідею «національного мосту», що охопила угорців без прив'язки до території держави і представила цю політику, як турботу про угорську ідентичність за кордоном. Вже в 1990-і роки інтеграційна політика була представлена як «двобічна» та мала зняти напругу, що виникла з боку прикордонних держав, де розташовані угорські історичні анклавні. Створення у 1999 році «Постійної угорської конференції» та «Всесвітнього союзу угорців» демонструвало зсув підтримки закордонних угорців в сферу політичних завдань уряду. А з 2011 року політика Угорщини щодо захисту національних меншин стала ще й конституційним обов'язком уряду. У Конституції закріплені положення про те, що «Угорська Республіка відчуває відповідальність за долю угорців, які проживають поза її межами і сприяє культивуванню їх зв'язків з Угорщиною» [635, п. 3]. Символічно, що в новій Конституції в якості державних символів були закріплені золота корона і булава Святого Стефана. В преамбулі визначені історичні витоки сучасної Угорщини з середньовічної держави мадярів, що є політичним затвердженням стратегії відновлення «Великої Угорщини». Її межі в контексті уявлень про «середньовічну державу мадярів» включають територію сучасної Словаччини, українське Закарпаття, сербську Воєводину, Хорватію, частину Австрії та Словенії, майже половину Румунії. Віртуальна «Велика Угорщина» перевершує сучасну в три рази.

Регіональна політика Словаччини, порівняно з Угорщиною, Польщею та Чехією не отримала широкого розвитку, адже країна не мала іміджу «збирача земель». Вона разом із територіями Чехії, Угорщини, Малої Польщі, Сілезії і Закарпаттям була частиною «Великої Моравії», після розпаду якої чехи потрапили в залежність від німецьких держав, а словаки до Королівства Угорщини та Австро-Угорської імперії до 1918 року.

Чехословацька Республіка (ЧСР) включала Чехію, Словаччину, Підкарпатську Русь, східну частину Тешінської Сілезії, Судетську область. Офіційна політика Республіки не підтримувала «українського сепаратизму», коли йшлося про Наддніпрянську Україну чи західноукраїнські землі. ЧСР не

визнала уряду Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) і претензій Польщі на Східну Галичину. Чехословацькі політичні кола були зацікавлені у перенесенні кордонів Росії до Карпат і утворенні чехословацько-російського кордону. Але чехословацько-польський договір 1921 року про зняття взаємних претензій у секретному протоколі передбачив передачу території Західної України до Польщі і підтверджував східні польські кордони, встановлені Ризьким договором 1921 року [365].

У 1938 році Чехословаччина втратила території: Судетську область на користь Німеччини; Тішенську Сілезію на користь Другої Речі Посполитої, а згодом Німеччини; Південну Словаччину та південь Карпатської Русі на користь Угорщини. Словаччина та Підкарпатська Русь отримали автономію. Народна партія, яка прийшла до влади в Словаччині в березні 1939 року, проголосила державну незалежність у союзі з Німеччиною, а у вересні 1939 року Східна Галичина була з'єднана з Україною. «Пульсація» політичних кордонів в цьому регіоні обумовила твердження, що кожне покоління мешканців народжується в новій державі, а отже, має власний образ минулого.

Відновлення Чехословаччини відбулося у 1938 році без Закарпаття, яке у 1945 році відійшло до УРСР. Після «оксамитового розлучення» з Чехією, Словаччина стала членом Центрально-Європейської ініціативи, та «Вишеградської четвірки». Її прикордоння повністю було інтегровано в 16 єврорегіонів, перетворивши його на розгалужену транскордонну систему [139]. Найдавнішим є Татрський єврорегіон на кордоні з Польщею. Вісім єврорегіонів мають партнерів в Угорщині. Словацько-Угорський транскордонний кластер орієнтований на залучення Українських просторових ресурсів. Карпатський єврорегіон включає території п'яти країн і площа його втричі більша за територію всієї Словаччини.

Енергетична залежність Словаччини обумовлює її геополітику (з Росії постачається 83% природного газу, 99% імпортованої нафти отримує через нафтопровід «Дружба») та роль транзитної держави (транзитер газу в країни Європи та експортер газу через реверсний потік в Україну). Контракт щодо

постачань енергетичних ресурсів з Росії до Словаччини діятиме до 2029 року [131]. Це може бути одним з пояснень підґрунтя антиатлантизму, євроскептицизму, радикалізму на що вказують політичні сили («Словацька Національна партія» на чолі із А. Данко та «Народна партія наша Словаччина» на чолі із М. Котлебою), що мають парламентські фракції.

Словацька національна еліта не має опори в адміністративній чи церковній історії самоврядування в регіонах, як у еліти Румунії та Угорщини, а представники етнічної діаспори не сформували виразні осередки земляцтв. Проте розвиток словацьких спільнот за кордоном закладає основи для міцного лобі, яке може якісно впливати на організацію транскордонної системи, в яку інкорпорована Словаччина. Взаємодія з історичними діаспорами, які внаслідок перекроювання кордонів та міграцій розміщені в межах Угорщини, Сербії, Хорватії, Румунії, України та Польщі розвивається під контролем держави та розглядається як стратегічне завдання. На це, наприклад, вказує встановлення «Дня закордонного словака», що святкується 5 липня.

Окреме місце в регіональній політиці Словацької республіки має русинське питання. Русини займають території Пряшівської Русі (Східна Словаччина) та Підкарпатської Русі (Закарпаття України). Політика держав, до яких входили ці землі (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Словаччина, УРСР, Україна) стимулювала русинів до об'єднання [717]. Сучасна політика Словаччини спрямована на нейтралізацію угорського та українського впливу. Русини Словаччини виступають проти Закарпатської автономії, яку пропонує Угорщина та її діаспора. На початку XXI століття Словаччина змінює асиміляторську політику щодо русинів і приміряє на себе роль «охоронця» русинської нації. Так, у Словаччині кодифіковано русинську мову, русини отримали статус етнічної меншини та фінансування від Міністерства культури для громадських організацій. Це, в свою чергу, загостило відносини з Україною, яка визначила такі дії як спрямовані на її дезінтеграцію. У жовтні 2008 року на Конгресі русинів було прийнято «Акт проголошення русинської державності та утворення виконавчої влади в статусі автономної Республіки

Підкарпатська Русь». Служба Безпеки України за цим фактом порушила кримінальну справу за статтею 110 Кримінального Кодексу України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України» [206]. До речі, русинів визнано етнічною меншиною комітетом ООН з ліквідації расової дискримінації і Україна – єдина країна, яка не визнає існування русинського етносу, вважаючи їх субетнічною групою українців.

Важливо, що «русинська карта» стала інструментом у геополітичних проектах Західних держав, які сприяють створенню етносоціальної мережі русинських організацій у світі (найбільша кількість їх в Канаді, Польщі, Словаччині, США). Канада, Польща, Росія, Словаччина, США, Угорщина підтримують різні спектри політичного русинства, розвиваючи науково-дослідне, інтелектуальне та етнополітичне середовище групи. Закарпатський регіон увійшов в орбіту інтересів провідних геополітичних гравців, які розглядають русинську проблематику як зручний засіб для підтримки довгострокового «гуманітарного втручання» в регіональну політичну систему з метою створення керованих геополітичних подій. Збільшення смислів і контекстів цієї проблеми відбиває мету інверсії (комеморації) – адаптування змісту проблеми (визнання статусу окремого народу) до потреб взаємодіючих політичних систем в інституціалізації нового суб'єкту відносин.

Польські геополітичні стратегії щодо інтеграції прикордонних просторів представляють собою розвинуту систему аргументів. Ієрархічність будови територіально-політичного устрою в Польщі проявилася ще в XIII столітті, коли виникло поняття «Велика Польща» (назва північно-західної частини держави з центром у м. Познань, як області творення Польської держави, де правила князівська лінія Пястів) і «Мала Польща» або «Молода Польща» (південно-східна частина країни з центром у Кракові). Утворена у XVI столітті Річ Посполита, як федерація Королівства Польського і Великого Князівства Литовського, включила до Малопольської провінції усі Києво-руські землі (Белзьке, Брацлавське, Волинське, Київське, Підляшське, Руське князівство з Галицькою та Холмською землями, та Чернігівське воєводство). Протягом двох

століть Річ Посполита включала території сучасних Польщі, України, Білорусі та Литви, частини територій Естонії, Латвії, Молдови, Росії і Словаччини. В ці часи з'явилося поняття «креси», яким означали прикордонні області на схід від Вільна і Львова, а також застосовували у сакральному значенні, як «рубіж західного християнства» на межі з православною цивілізацією на сході Європи.

Після підписання у 1618 році Деулінського перемир'я з Руським Царством територія Речі Посполитої досягла максимальної площі в 990 тис. кв. км. і залишалася такою до переходу частини Лівонії до Швеції у 1622 році. Внаслідок поділів Речі Посполитої у 1772 – 1795 роках Малопольща увійшла до складу Австрійського краю «Нова Галичина», а з 1803 року до нової адміністративної одиниці – «Королівства Галичини та Володимирії Австрійської імперії». Інші території Речі Посполитої були розділені між Королівством Пруссією, Австрійським королівством та Російською імперією. Спробою відродити Річ Посполиту було створення Варшавського герцогства у 1807 році, потім під час Січневого повстання (у 1863 – 1864 роках), коли польська адміністрація у Західній Україні вжила назву «Східна Малопольща» і в міжвоєнний період (у 1918 – 1939 роках).

З часом, розвиток національної стратегії Польщі вмістив поняття «пястової доктрини» (геополітичний рух на Захід) та «ягелонівської доктрини» (геополітичний рух на Схід). Західний напрям геополітичного розвитку акцентує увагу на державотворчих чинниках, а Східний передбачає культурологічну, месіанську роль Польщі. Ягелонівська ідея, як концепція федеральної держави, спрямована у бік республік Литви, Білорусі та України, що передбачає утворення мультинаціональної, багатоконфесійної держави-імперії, яку на сході стримує Росія та її інтереси. В Польщі вважають «Східні Креси» (назва територій західної України, Білорусі та Литви), як мінімум «сферою культурного впливу та поширення своїх цінностей», про що пише Славомир Копер [605, с. 17]. Поява альтернативи «або Східні Креси, або Західні» виникла лише в ситуації, коли Польща осмислювала власне політичне положення після 1939 року [651].

Територія «Другої Речі Посполитої» у 1918 році отримала кордони які вмістили частини Помор'я та Пруссії, Познань, третину Сілезії, Віленську область, Західну Україну та Західну Білорусь (52% від «Першої Речі Посполитої»). Тоді оформилися дві версії державного устрою: унітаристська (Р. Дмовського, С. Грабського) та федералістська (Ю. Пілсудського, І. Падеревського, руху «прометеїстів» – Е. Харашкевича, В. Сальського). Роман Дмовський у роботах «Німеччина, Росія та польська проблема» (1908), «Польська політика та відродження держави» (1925) обґрунтовував колонізацію українських земель як цивілізаційне завдання. Федералістська концепція Юзефа Пілсудського передбачала створення конфедерації Польщі, Литви, Білорусі та України («Від моря до моря» або ідея «Двомор'я»).

Рух прометеїстів у 1920 – 1930-і роки, був сприйнятий діаспорами народів колишньої Російської імперії. Їх політичні організації орієнтувалися на створення поясу незалежних від Німеччини та Росії східноєвропейських держав за принципом «від моря до моря» [147]. За думкою Анджея Скшипєка, геополітична ідея «Міжмор'я» була зорієнтована на відновлення «великодержавної» позиції Польщі в Східній Європі та «розраховувала за рахунок створення федеративного союзу з Литвою та Україною видавити Росію з Європи» [777, с. 12]. А. Скшипек визначав, що після Другої світової війни концепція «санітарного кордону» була по суті реалізована І. Сталінінм, який перетворив цей регіон з «антирадянського в антизахідний». Ці процеси підкреслюють буферний характер цього простору, в межах якого зсув політичних кордонів визначає соціальні і культурні процеси [777, с. 14].

Із створенням Польської Народної Республіки (Третя Річ Посполита) ідеї нео-прометеїстів сприйняла правонаціоналістична партія «Конфедерація незалежної Польщі», яка була створена в 1979 році, але в 2003 році втратила статус партії. Її засновник, доктор Варшавського університету, Лешек Мочульський є Головою Польського геополітичного товариства.

Реформи 1990-х років виявилися економічно успішними (реформи Л. Бальцеревича), але непопулярними у суспільстві. Вони обумовили зростання

популізму та антилібералізму. За визначенням Михая Варга та Катарини Блум, зростання популізму обумовило антиліберальну критику з боку еліти Варшавського та Ягелонського університетів, а також Краківського «Центру політичної думки» [50]. Польські консерватори тлумачать поглиблення інтеграції з ЄС як загрозу ідеї суверенної держави, а тому партія «Право і справедливість» («ПіС») увійшла до «Альянсу Європейських консерваторів та реформістів» у Європарламенті.

На початку ХХІ століття східний вектор політики Польщі набув непропорційно великої значущості. В політичному лексиконі вкоренилося поняття «Полонії» – Польського світу. Цей погляд на конструювання польської нації передбачає: налагодження відносин з етнічними поляками в пострадянських республіках; створення умов для повернення на батьківщину польських мігрантів. Відродилася і геополітична традиція «Міжмор'я», а м'яким варіантом східної політики став євроінтеграційний проект, який розрахований на пострадянські республіки. Створені політико-правові механізми щодо населення Полонії є політикою творення політичного лобі у країнах з компактним проживанням етнічних поляків. Всі зміни відбуваються як тактичні етапи реалізації національної стратегії створення Четвертої Речі Посполитої, яка стала формою модифікації «східного партнерства».

У 2005 році Ярослав Лещинський в книзі «Річ Посполита Чотирьох народів», розмірковуючи про перспективи розвитку польської нації і держави, нагадав про ідею створення конфедерації народів, що раніше входили до складу Речі Посполитої – поляків, білорусів, українців і литовців [623]. Повертаючись до поняття Східних Кресів, слід зазначити, що не маючи однозначного визначення, до них найчастіше відносять Східну Галичину (Червону Русь, Східну Малопольщу (в 1920-му році в діловодстві офіційно запровадили термін «Małopolska Wschodnia»), заборонивши вживати назву «Західна Україна» і «Галичина»), Волинь, Поділля, Підляшшя, Полісся, Холмщину, а також частину території Литви – Дзукію (Дайнаву).

Сучасне розуміння терміну «креси» розширилось і тепер означає

«споконовічне польське пограниччя», «оборонна лінія Польщі для захисту від татар та волохів від Дніпра до Дністра». Само поняття прийнято писати із великої літери, що мало символічне значення, бо на «Кресах» виник міф про польське лицарство в Дикому Полі, яке протистоїть туркам, татарам, козакам та іншим. Збігнев Фрас та Анджей Станішевський зазначають, що поширення терміну формувало уявлення про цивілізаційну місію поляків на сході [531]. Вихідці з Кресів в Польщі створили громадську організацію «Всесвітній конгрес кресов'ян», мета якого – підтримка спільної ідентичності та пам'яті. У липні 2009 року польський парламент прийняв Резолюцію «Про трагічну долю поляків на Східних Кресах», яка була повторена у 2013 році в рішенні польського парламенту до 70-ї річниці «Волинської трагедії» [832]. Цей факт свідчить про намагання реанімувати відчуття історичних, етнічних кордонів в межах регіону.

У виданій в 2012 році в Варшавському університеті книзі «Націоналізм і геополітика у Східній Європі» Анджей Вежбицький – головний редактор журналу «Східна політика» (польськ. «Polityka Wschodnia») і співробітник сектору східних досліджень Інституту політичних наук, визначає Східну Європу як «спірний простір» між Польщею та Росією. Польську експансію на землі України та Білорусі він обґрунтовував місіонерською програмою по відношенню до «культурно відсталих» народів, яких Польща визволяючи з під «московської деспотії» залучає до цінностей демократії [838].

В серпні 2017 року в Польському Інституті Національної пам'яті була представлена робота професора Марека Ходакевича «Міжмор'є як елемент історичної політики», в якій відновлено класичні геополітичні польські теорії щодо об'єднання країн Східної Європи у регіоні, що охоплює Адріатичне, Балтійське та Чорне моря [448]. Концепція «Тримор'я» присутня не лише в інтелектуальному просторі, але і на зовнішньополітичному рівні. У 2017 році польським урядом в межах Вишеградської Четвірки ініційовано проект «Тримор'я», в який залучені 12 країн ЄС та Центральної та Східної Європи, що межують з Балтійським, Адріатичним та Чорним морями (Австрія, Болгарія,

Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія). Цей проект, за оцінками політологів, будується як геополітична альтернатива ЄС, в інтеграційній політиці якого Вишеградська група вбачає тиск Німеччини та Брюсселю. Зовнішньополітичне напруження проект викликав через те, що на саміт глав «держав Тримор'я» не був запрошений Президент України

Отже, більшість країн Східної Європи, які мають спільні кордони з Україною спираються на історичне підґрунтя для аргументації своїх політик, щодо прикордонних територій. Реципієнтами геополітичних проектів виступають споріднені етнокультурні групи, історичні діаспори та діаспори катаклізми, нащадки співвітчизників. Так, якщо в основі політики Румунії було «право ґрунту» і спрямована вона була на територіальні спільноти, то Болгарія, Польща, Туреччина, Угорщина формували інтеграційні стратегії, адресуючи їх спорідненим народам. Сучасні трансформації регіоналістських політик демонструють практику «розширення» змістовного наповнення в напрямку територіалізації проектів.

Так, Румунія називає співвітчизниками всіх, хто на підставі «права ґрунту» має можливість довести наявність родичів, які народилися на територіях, які належали Румунії до 1940 року [390].

В Болгарії політика орієнтована на таку категорію населення як «закордонні болгари». З 90-х років ХХ століття розпочався процес розбудови механізму «зеленої карти» для осіб «болгарського походження». Встановлювалася спрощена система натуралізації, що визначала Конституція 1991 року (стаття 25), Закон «Про болгарське громадянство» 1999 року [95], Закон «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія» 2000 року [94]. Залишаючись в межах концепції «права крові», починаючи з 2000-х років відбувається поступове розширення цільової групи, яка підходить під поняття «болгарин»: «член родини болгарського громадянина», «особа болгарського походження», про що свідчать проекти змін в закон «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія» 2015 року [96].

Адресатом інтеграційної Програми турецького уряду з 2016 року виступають представники двох категорій населення за кордоном: «турецької діаспори» та «дружні товариства». Для співвітчизників за кордоном, які втратили турецьке громадянство в 2017 році були прийняті зміни в Закон «Про турецьке громадянство» (2009 року) [811]. Внаслідок цього, «співвітчизники за кордоном» отримали право отримувати «блакитну карту» – документ для отримання громадянства, але тільки якщо в державі проживання турок не встановлене подвійне громадянство. Це дозволило залучити свою діаспору до участі у суспільно-політичному житті (право брати участь у виборах та проводити комерційні операції, перебуваючи за кордоном). Поняття «споріднені народи» було зафіксовано в березні 2010 року в назві державного інституту, який займався політикою щодо діаспори – «Управління у справах турок, які проживають за кордоном і споріднених народів» [848]. У розділі «Братні суспільства» веб-сайту управління вказано, що з метою зміцнення економічних, культурних, наукових зв'язків, структура має розвивати відносини з етнічними та дружніми (тут використані також терміни «єдиновірні», «єдиномовні», «споріднені») спільнотами [591]. Як зазначив керівник управління К. Юртначу чисельність «дружніх товариств» у 2012 році перевищила 200 млн. осіб [850]. Проте, ані в його доповіді, ані на сайті не уточнюються, які спільноти сприймаються як «дружні». Двозначність формулювання надає Туреччині можливість політичної гнучкості та маневрування. Це поняття в залежності від ситуації тлумачиться в різних контекстах: конфесійному (всі єдиновірці), етнічному (всі тюрки), та навіть імперському (населення регіонів, що були частиною Османської імперії) [848].

Словаччина адресує свою політику словакам за кордоном, про це йдеться в Законі «Про словаків, що живуть за кордоном», прийнятому Національною Радою Республіки і доповненому в 2002 році [677]. Очікувані зміни до Закону були спрямовані, з одного боку, на приведення його у відповідність правовим нормам ЄС, а з іншого, його дію було поширено на словаків з країн, які не є членами ЄС, як наприклад, Україна.

Інтеграційні проекти Чехії виявилися значно скромнішими. В законодавстві Республіки з початку 1990-х років були передбачені привілеї для осіб чеського походження. Так в 1995 році до «Закону про громадянство» були внесені зміни, які скоротили п'ятирічний термін осілої для отримання громадянства етнічними чехами, що переїхали до 1994 року з Росії, України та Казахстану. В січні 1996 року була прийнята Постанова № 72 Уряду Чеської республіки, яка надавала особам чеського походження можливість репатріації [852]. Право отримати чеське громадянство є у тих, хто має предків до третього покоління, які мали громадянство Чехословаччини [678]. Ці норми «Закону про громадянство» 2013 року демонструють можливу зміну вектору з етнічного – «права крові» на територіальний – «право ґрунту». Це дозволяє жителям Закарпаття бути шукачами громадянства Чехії, апелюючи до історії Підкарпатської Русі 1919 – 1938 років.

Угорщина прагне інтеграції закордонних угорців, що дозволить реалізувати доктрину культурної нації. Про це йдеться в Рамковому Законі «Про угорців, які проживають в сусідніх країнах», який було прийнято в 2001 році [395]. За аналогією з законами Румунії, Закон Угорщини у преамбулі поділяє етнічних угорців на групи: «угорці, які проживають в суміжних державах», «угорці, які проживають за кордоном», що акцентує на різній природі цих груп, бо угорці в суміжних державах, розглядаються як такі, що проживають на історичних землях Угорщини. Суб'єкти закону отримали на території Угорщини права, рівні з правами громадян. В 2010 році був прийнятий Закон «Про спрощення порядку надання громадянства закордонним угорцям» [392], який надав новим угорським «громадянам», що живуть в Сербії, Словаччині, Румунії та Україні усі права, включаючи права обирати і бути обраними до угорського парламенту. Новою нормою стало те, що за Законом на угорське громадянство можуть претендувати усі, чії предки до 1920 року або між 1940 і 1945 роками мали угорське підданство. Отже, «право крові» було доповнено «правом ґрунту».

Польща, як геополітично активна країна, на конституційному рівні

закріпила захист прав поляків з діаспори. Відповідно до статті 6 Конституції 1997 року «Польща надає допомогу полякам, які проживають за кордоном у збереженні їх зв'язку з культурною спадщиною народу». Згідно зі статтею 52: «особа, чиє польське походження було підтверджено відповідно до закону, може оселитися на території Республіки Польща на постійний термін» [603]. Спрощення механізму натуралізації для етнічних поляків на Батьківщині зафіксовано в прийнятому в 2000 році та оновленому в 2017 році Законі «Про репатріацію» [738], а також в змінах до Закону «Про карту поляка» [590]. Так, право брати участь у проекті отримали нащадки польських родин, аж до четвертого покоління. Цей факт сприймається східними сусідами Польщі як спроба створення опорних діаспор і лобістських структур у країнах з компактним проживанням етнічних поляків.

Отже, транскордонність просторів в Східній Європі обумовлена спільною історичною спадщиною, рухливістю політичних центрів, міксацією етнокультурних груп і значною кількістю діаспор «катаклізми». Еволюція практик інтеграції споріднених груп та історичних земель набули значення політичних і навіть національних стратегій.

В Угорщині прийняття Рамкового Закону «Про угорців, які проживають в сусідніх країнах» в 2001 році було пунктом програми провладної правоцентристської коаліції, яка піднесла його як символ возз'єднання угорської нації без перегляду кордонів [395]. Прийняттям цього закону Угорщина закріпила на законодавчому рівні заяву Йозефа Антала (прем'єр-міністр в 1990 – 1993 роках) про «15-мільйонну угорську націю». А в листопаді 2011 року Угорська Постійна Конференція (MÁÉRT), що складається з угорських політичних партій за кордоном, угорських парламентських партій та угорського уряду спільно прийняли документ, що називається «Політика для угорських громад за кордоном. Стратегічні рамки для угорських громад за кордоном». Це перший документ, який об'єднує цілі тих, хто формує політику щодо угорських громад за кордоном, і перший документ, що служить основою для управління майбутнім цих громад [713].

Комплексну національну інтеграційну стратегію, що була орієнтована на закордонні групи розробила Болгарія. Питання про необхідність широкої політики щодо інтеграції локальних груп і просторів, було артикульоване ще на початку 90-х років. З 1995 року розробкою національної доктрини Болгарії займався Науковий центр «Болгарська національна стратегія» при Болгарській Академії Наук (БАН) [211]. У 2008 році з ініціативи директора центру Григора Велева у Варні на першому Великому Соборі болгар представлена національна доктрина «Болгарія в ХХІ столітті». Кроком у розвитку Національної стратегії Болгарії стала Всесвітня зустріч болгар в Брюсселі 7 – 8 листопада 2012 року. В Європарламенті обговорювали «Політику щодо болгар за кордоном». Організатором став депутат Європарламенту Еміл Стоянов [148]. Тут вперше було оголошено впровадження умов участі «зарубіжних болгар» в політичному житті Болгарії та можливості їх представництва в органах влади. Через рік, 21 грудня 2013 року було прийнято «Проект Національної стратегії щодо відносин з болгарами за кордоном» та на зустрічі представників болгарських громад з віце-президентом і головою Народних зборів Болгарії в Софії обговорено створення консультативного органу «Національної ради болгар, які живуть за межами Болгарії». У проголошеному Меморандумі визначено, що метою «Національної ради є залучення болгар за кордоном в болгарське суспільне життя та заохочення їх вкладу в національний розвиток» [195].

Завершенням цього процесу стало прийняття Міністерською Радою 23 липня 2014 року «Національної стратегії для болгарських громадян і болгарських історичних спільнот по всьому світу» як стратегії щодо «єдиної болгарської нації» [212]. Головним завданням нової стратегії став курс на інтегрування всіх етнічних болгар за кордоном (біля 3 мільйонів) в єдину болгарську націю. За текстом документу, болгарська нація визначена як етнокультурне утворення транс-державного характеру. Інтеграція всіх етнічних болгар світу в єдину систему соціокультурних відносин представлено як завдання держави.

В 2015 році Словацька республіка оголосила Урядову програму, яка мала

бути реалізована в місцях локації словацьких діаспор за кордоном. Вона була представлена в «Концепції державної політики Словацької Республіки стосовно словаків, які проживають за кордоном на 2016 – 2020 роки» [602].

Уряд Румунії в 2017 році прийняв «Національну стратегію для румунів звідусіль». Ця стратегія адаптована до поточних потреб двох типів діаспор, «історичних» та «мобільних», з метою збереження та просування румунської ідентичності. Документ містить програму, напрямки та форми підтримки «румунів звідусіль» на період 2017 – 2020 роки [791].

Туреччина оголосила в 2018 році про прийняття «Спільного плану дій для тюркомовних діаспор на 2018 – 2019 роки». Прийняття документу акцентує на мовній єдності, як актуальному чиннику окреслення потенційного простору геополітичного партнерства. Ці програмні документи не тільки визначають групи населення за кордоном як цільові об'єкти політики, але і окреслюють потенційний простір геополітичного партнерства.

Маркером розбудови регіоналістських програм та оформлення проектів геополітичного «розширення» є політика і практика залучення колишніх співвітчизників у сферу контролю держави. І якщо Румунія послідовно формувала політику щодо прикордонних просторів, демонструючи зацікавленість в збереженні історичних зав'язків із втраченими територіями, то Польща, Словаччина, Туреччина, Угорщина дійшли до окреслення територіальних інтересів поступово, починаючи з анонсування політики культурного впливу на «споріднені народи», підтримки соціальних контактів, доповнюючи ці дії практиками щодо «співвітчизників».

Отже, інтеграційні стратегії країн Східної Європи надають можливість розглядати прикордонні контактні території, як такі, що зберігають риси буферного простору. Межі перетворюються на практику і можливості, які можуть бути виключені з систем традиційних прикордонних просторів та набути рис сакрального простору, як в ситуації з Полонією для Польщі та Трансильванією для Угорщини.

Політика, яка орієнтована на інтеграцію прикордонних просторів в

мережу національних відносин і контактів, передбачає пошук історичних аргументів для легітимізації політичних дій, застосування комеморативних механізмів з метою пошуку інтерпретацій минулого та створення довгострокових меморіальних стратегій, які підкріплюють сучасну, оновлену версію націогенезу.

Соціальний ресурс в просторі кордонів конкуруючих держав став об'єктом соціальних та політичних практик, метою яких є реструктуризація системи політичної дії. Країни, що межують з Україною, трансформують національні стратегії в транснаціональні, коли поняття «нація» стає ширшим, ніж національна держава. Національні стратегії трансформуються з моделей національно-державного розвитку в моделі транснаціональні.

2.3. Структурні моделі та форми організації соціального порядку в прикордонні

Аксіологічний аналіз транскордонних просторів дозволяє виявити його проблеми: узгодження ціннісних та семіотичних систем, що обумовлюють розбудову соціально-культурної дистанції, а також цілісність та керованість системи; сприйняття національної ідентичності, як форми прояву політичної лояльності та запобігання «конфлікту просторів» в міждержавних стратегіях.

Для забезпечення інтегрально-схематичного бачення соціального простору, та для його суб'єкт-об'єктного аналізу використовують таку категорію як «соціокультурна реальність» та операційне поняття «соціокультурне середовище». Прив'язка до життєвого простору людини, повсякденних побутових групових практик та соціокультурних умов надає можливість використовувати їх як категорії аналізу глобальних та локальних просторів навіть в умовах гібридизації просторових комплексів.

При системному підході часто виокремлюють два класичних рівні організації соціокультурного середовища: 1) внутрішній, що формується в процесі групової взаємодії з метою задоволення життєвих потреб і головним

змістом якого є дотримання консервативної частини відносин: міжпоколінних традицій, звичаєвого порядку, який приймається без ментальних протиріч та критичного осмислення; 2) зовнішній рівень, що формується в процесі впливу інституційних механізмів, які забезпечують рефлексію системи та її динаміку.

Темпоральні та топологічні кордони соціокультурного середовища задаються соціальною символікою, цінностями та нормами комунікаційної системи. Діючі соціальні структури забезпечують виробництво та розподіл благ, соціалізацію та інкультурацію членів групи, внутрішньо-групову та міжгрупову комунікацію, збереження та трансляцію соціокультурних норм, ролей та статусів в синхронному та діахронному вимірі.

Соціокультурне середовище прикордонної системи структурно є складнішим, бо його «внутрішній» і «зовнішній» рівні є умовними, ситуативними і можуть змінювати свою спрямованість з часом. В результаті виникає значна кількість локалізованих соціокультурних просторів. Кожен окреслює контури соціокультурної групи «своїх». Відмежовування «чужих» передбачає артикуляцію соціокультурних та ментальних відмінностей, які виникають на фоні диверсифікації центрів та політичного впливу.

Взаємодія між внутрішніми та зовнішніми структурами представлені у С. Роккана [751]. Розглядаючи, з одного боку, формування адміністративних та політичних кордонів (держави), культурних кордонів (нації) він акцентував увагу на локальних практиках, які уособлювали розвиток демократії. При цьому, С. Роккан визначав демократизацію як демонтаж внутрішніх кордонів вторгненням локального в універсальне. Тобто, дуалізм соціальних структур представлений тим, що інституційна диференціація ускладнюється територіальною диференціацією, і навпаки. За визначенням О. Брестського існує лінія взаємодії між інституціональною та територіальною диференціаціями – «тут і зараз» – яка не піддається універсалізації [32, с. 142 – 144].

Диференціація соціальних структур в прикордонних просторах, призводить до перерозподілу і концентрації соціально-політичних функцій між

окремими суб'єктами: територіальними і функціональним; мережевими і універсальним (структурними).

Відмінність функціональних структур та територіальних спільнот проявляється в «не-суб'єктному» характері перших. Функціональні структури виникають як об'єднання людей, які пов'язані з виконанням певних функцій: наданням послуг, захистом економічних інтересів, функціонуванням мовного середовища, збереженням позитивної ідентичності групи, створенням соціальної мережі. П. Бурдьє називав такі спільноти «потенційними групами» в силу «неможливості акцентувати субстанцію на шкоду відносинам» [44, с. 14]. Пов'язуючи акторів та змінюючи характер відносин між ними, функціональні структури створюють простір здійснення життєвих цілей. Розквіт таких структур в умовах кризи соціальних інститутів та ідентичності відповідає потребам прикордонних просторів, де стратифікаційна піраміда втрачає жорсткість та відчуває тиск з боку мережових соціально-культурних систем.

Функціональні структури (комунікативні, інформаційні, конфесійні, соціалізуючі, структури обміну, тощо) потребують забезпечення певної політичної та соціальної стабільності. Тому, забезпечуючи функціонування системи, вони уникають політичної сфери і потребують стабілізації публічного порядку, який може забезпечити держава. Автономні функціональні структури отримують в межах *border*-порядку інституціалізацію і правову легалізацію.

Функціональна диференціація природно залежить від стану локальних соціальних систем, оскільки не може розвиватися в ситуації постійно виникаючих локальних суб'єктів всередині функціональних. Ефект виникнення локальності всередині функціональних структур можна спостерігати на прикладі: «національної освіти», «національної церкви», «національної економіки» [32, с. 105]. Такі структури руйнуються першими в умовах кризи національного і формування регіонального або глобального. Те саме можна сказати і про виникнення таких гібридів як «етнічна економіка», «регіональна еліта», «колгоспне селянство», «діаспоральна культура». Кожна така конструкція ситуативна і має темпоральні кордони, які обумовлюють її сталість

і потребують семіотичного відтворення.

Функція уникає політичного і звільняється від його присутності в разі можливості. Функціональні структури не утворюють *локальності* і не потребують їх для самоусвідомлення, але вони взаємодіють і з структурами універсального порядку, і з локальностями, які мають якості суб'єктів, що не організовані ієрархічно.

Локальності суб'єктивні і не функціональні, вони проявляються в часі і в просторі, в діяльності і практиках, вони пов'язані з такими поняттями як особа, сім'я, родина, сусіди, етнос, земляцтва, діаспори. Локальності ускладнюють функціонування будь-якої соціальної структури і простору. Система практик, яка утворює локальність, претендує на універсальність, на право упорядковувати соціальне життя в своїх координатах. Локальність в цій якості вступає в протиріччя зі структурами універсального порядку, які пропонує держава (*border-простір*). Але важливо, що за межами універсального соціального і політичного порядку локальність втрачає специфіку і значення. В модерну епоху, коли центрована структура є максимально сильною, локальності відмовляються від політичного на користь держави, делегують свої функції функціональним структурам і зводяться практично до індивідуального.

Зв'язок між локальністю і публічним порядком держави є важливою проблемою в аналізі соціально-політичних процесів. Локальність аналізують за допомогою: укладу (традиційних практик), місця розвитку – локальної географії (фізичної або символічної), нормативного порядку локальної системи (звичаєвих норм, моральних імперативів, етикетних практик, ролевих очікувань). Практики взаємодії локальностей з політичними структурами мають темпоральні, просторові і нормативні виміри. Здатність контекстуалізувати створений порядок з боку суб'єктів соціально-політичних просторів, відкриває можливості для регіоналізації, яка проявляється як здобуття локальністю суб'єктності та політичної дієздатності.

Наявність «культурного коду» дозволяє локальним групам зберігати суб'єктність в умовах прикордонних та транскордонних систем, зберігаючи

паралельну реальність свого соціального порядку, який за теорією Т. Парсонса є формою суспільної згоди. Суспільна згода в умовах локальних структур досягається традиційними формами соціалізації, коли суспільні цінності транслуються в формі міжпоколінної трансмісії соціальних і культурних навичок, цінностей, ролевих статусів, норм, та різноманітними формами соціального контролю поведінкових стратегій особи та групи.

Локальність створює систему нормативного сприйняття реальності, тому може заважати процесам провінціалізації та периферизації прикордоння, які ініціює політичний центр.

Будучи феноменом прикордоння, локальні групи детерміновані природою і сутністю процесів демаркації, вони віддзеркалюють виникнення і дрейф кордонів. Травми соціальних трансформацій і політичних реструктуризацій обумовлюють формування різних форм гібридних, кризових ідентичностей, які можуть сприйматися: 1) як форми соціокультурної девіації, що не визнаються з боку певних суб'єктів; 2) як форми соціальної адаптації груп, які долають соціально-культурні кордони.

Важливо усвідомлювати, що складність соціального порядку в прикордонній системі обумовлена зіткненням двох форм організації: мережевої та структурної, це обумовлює ефект «плинності» для соціальних форм. Так, описуючи паралельні світи в парадигмі центр-периферійної системи, З. Бауман наводив приклад туристів, які живуть в культурі часу, і паломників, які живають в культурі простору [14]. Тому глобалізація є вираженням часу, а локальність (периферія) – простору. Р. Мертон наводить іншу картину темпорально-часового структурування, аналізуючи співвідношення між уявленнями еліт: майбутнього як космополітичного або як місцевого. Обґрунтовуючи локальну (унікальну) природу обох видів уявлень, він визначає, що «космополіти» орієнтовані на проживання в часі, а «місцеві» – в просторі. І саме з ростом значення космополітичних уявлень в суспільстві, утворюється тягучість соціальних форм [198, с. 582 – 588]. Отже, мережева структура обумовлює політичне, як дію без мети, але зі змістом, коли належність до соціуму не

передбачає механізму включення або виключення. Адже, включеність означає нормальність, що є важливим для універсальної структури, яка будує порядок на основі норми.

Зазначаючи, що в прикордонній системі співіснують обидві моделі соціального впорядкування, зупинимося на формах їх організації. Сучасна політологія ототожнює соціально-політичні мережі з політичними структурами, а мережевий підхід застосовує до аналізу та соціально-політичних відносин, замість структурного. Така інтерпретація не є повною.

Структурний підхід до аналізу та пояснення політики, запропонований Габріелем Алмондом [4], Карлом Дойчем [489], Девідом Істоном [502], Толкотом Парсонсом [232], є актуальною методологією, яка спрямована на виявлення структурно-функціональних характеристик політичної системи: елементів, зв'язків, функцій. Процеси в структурі будуються по типу передачі команд та отримання відгуку на них. Така система представлена як автономна, здатна до впорядкування та стабілізації суспільних соціальних відносин, орієнтовна на реалізацію певної мети. Вихідними принципами цього підходу до політичної системи є сприйняття її як цілісної, функціонально важливої, з притаманним пріоритетом відносин над елементами. Систематичність стабільної системи Скотт Маккларг та Девід Лезер представили як мережевість, яка утворюється системою зв'язків всередині центрованої структури [640, с. 1]. В цьому сенсі мережі були представлені як «інвестори» політичного капіталу, які випереджають «інституціалізованих» конкурентів, конвертуючи різні форми капіталу (в тому числі і соціального) в політичний тиск, ділові взаємини, неформальні практики обмін ресурсами [205]. Державна владна політика вибудовується в результаті залучення всіх акторів і центрів здатних приймати політичні рішення. «Картографія» влади ускладнюється, обумовлюючи якісну трансформацію системи на основі гібридних конструкцій управління, які допускають неформальні утворення. Виникнення множини владних центрів і зв'язків викликає дисфункціональність механізмів, які представляють громадянські інтереси, публічні форми взаємодії і навіть конкуренцію за владу.

У. Бек називав такі процеси – «розпадом політики».

Описуючи «простір приналежності» С. Роккан визначав, що в межах кордонів держави різні групи еліт контролюють відповідні ресурси: міська буржуазія контролює товари та послуги; церковна, університетська – інформаційні потоки; землевласники та військово-адміністративні чиновники контролюють кадри. В просторах, де концентрація певного ресурсу значна, утворюються центри: економічні, культурні, військові, адміністративні, тощо. В центрах розвиваються специфічні інститути: банки, біржі, міністерства, суди, університети, театри, та інші. Розташування «центрів» (вузлів) на території держави приводить до формування моноцентричних або поліцентричних структур держави [750, с. 28 – 31]. Територію навколо центрів, що знаходиться під їх впливом і контролем С. Роккан називав регіонами, які можуть бути: однорідні, вузлові або адміністративні. Якщо поселення одного регіону мають відносини тільки з центром, то така мережа має вигляд зірки. Тип центрованої системи формується і завдяки процесу підвладності територій (периферизації), який може бути трьох типів: завоювання та адміністративне підпорядкування, економічна залежність, культурне підкорення.

Концепції культурного та структурного насилля, як форми організації соціального порядку в центр-периферійних системах, представлені в роботах Йогана Галтунга [538]. Автор визначає, що загроза насильства та домінування завжди присутня в соціальних відносинах: коли насилля вбудовано в соціальні інститути, що створюють умови для нерівномірного розподілу ресурсів та влади; коли соціальні системи спираються на правила (інструкції, директиви і зобов'язання), ієрархії (порядок соціальних рангів і статусів) і гетерономію (закономірність, яка визначена зовнішніми законами). Опора на правила, норми і закони дозволяє раціоналізувати асиметричні соціальні відносини, що є необхідною умовою порядку, та вимагає зберігати такі відносини протягом невизначеного часу. Джонатан Джозеф називає такі правила «технологіями», звертаючи увагу на їх форму та легітимність [589]. Правила, як «ланцюг команд» є механізмом реалізації домінування, коли відбувається відтворення

соціальної стратифікації і пов'язаних із нею моделей вподобань.

Статуси в структурованих системах є формою винагороди, яка «спрямовується» від центру до периферії і закріплює структурну конфігурацію системи. Колегіальні практики та егалітарна ідеологія закріплюють відчуття значущості в двох просторах: і в центрованому, і в прикордонному. Члени центрованої системи на периферії відчують статусні переваги перед традиційними елітами прикордонного регіону [690, с. 11].

На думку Ніколоса Онуфа, хоча автономні національні держави продовжують надавати світу «життєздатну структуру та легітимність», на периферії «старий статусний порядок все ще домінує над людьми» [690, с. 15].

Автономізація «центрів» прийняття рішень, виникнення «інституційних пасток» та інституційного вакууму, коли системи координації не діють, а відхилення від норм поведінки на індивідуальному рівні не визнається корисним, бо демонструють руйнацію публічних структур центрованої політичної системи.

Аналізуючи процес «конфлікту» між мережевою та інституціональною центрованою системою, можна зазначити такі риси: 1) вибіркове застосування законодавства та зростання кількості «виключень» з правил; 2) розмивання норм та стандартів; 3) відсутність можливості громадського контролю за інститутами; 4) інституціональна еластичність; 5) зростання кількості «патронажних» систем, патронажно-клієнтських відносин і зв'язків на основі «спорідненої солідарності»; 6) інституційна дисфункціональність та формування дублюючих інститутів.

Унікальністю мережевих систем є те, що вони утворюються завдяки участі, діяльності та інтересу учасників процесу взаємодії. Актор, за визначенням Бруно Латура, залишається фундаментально невизначеним. Його природа проявляється під час взаємодії в мережі [617, с. 128]. Це, власне, і утворює локальність. Внаслідок того, що актори розглядаються як медіатори, вони стають соціально помітними [617, с. 129 – 130].

Якщо розуміти політичне як центровану систему управління,

стандартизації і насильства («машину влади»), а політичний порядок – як дію універсальної норми, завдяки якій уможлиблюється домінування, то мережева система розглядається як форма дезінтеграції та дестабілізації.

Але політичне в мережевій системі представляється як глобальна тенденція щоденного плебісциту щодо актуальності системи з боку всіх акторів, які утворюють нову форму політичної належності завдяки участі в ній. Саме тому мережеву систему представляють як «уявну структуру». Створення глобального мережевого суспільства дозволяє зберігати локальне і унікальне, як форму самовираження.

Специфіка соціального порядку в прикордонні обумовлена процесами політичної трансформації і змінами у геополітичній належності, які викликають: структурні зміни в соціально-політичній системі, дисфункцію механізмів політичного представництва, деформацію інститутів разом із розпадом рольових та ідентифікаційних статусів. Тому для таких просторів є характерним співіснування діючих соціальних та інституціональних структур, які з одного боку, формують політичний центр, а з іншого – утворюють мережеві системи, сформовані завдяки дії неформальних соціальних практик локальних груп прикордоння (виробничі колективи, етнічні та етнографічні групи, соціально-культурні об'єднання, сусідські громади, тощо).

Наявність мережевої системи, яка діє понад державними інститутами у вирішенні проблем певних територій, локальних груп, галузей господарства, перетворює державну політику у форму маневрування між потоками активності, які ініціюють різні центри прийняття рішень. Протистояння між мережами та інститутами обумовлює створення казуїстичної системи управління, яка передбачає організацію ланцюгової практики узгоджень патерналістського характеру на основі особистісного партнерства. Контроль над простором відбувається в межах корпоративно-міфологічних систем.

В той же час деякі дослідники допускають, що створення нових систем мережевого управління є новою формою правління правлячої еліти, яка формує «клієнтельну» систему взаємодій за межами офіційної системи

управління [774, с. 823 – 824]. Замість закону в такому випадку приходять «правила ділового партнерства», «корпоративні норми» та інше. Така поведінка правлячої еліти орієнтована на створення латентного управління – «держави в державі», витискуючи публічну владу зі сфери прийняття соціальних і навіть політичних рішень. Приватизація політики мережевими структурами та формування моделі корпоративної держави пояснює заміну суспільних цінностей і норм стандартами, які актуальні для бенефіціара та окремих локальних агентів. Створення мережевої «системи змістів» і варіативність в розумінні користі проявляються у функціонуванні нових понять як: «пост-правда», «пост-модерн», «пост-влада». Додавання префіксу «пост-» демонструє якісні зміни в інтерпретації об'єктів та віддзеркалює їх принципову невизначеність.

Нелінійність сучасного політичного процесу, за визначенням Миколи Польового, є наслідком існування «систем, які складаються з великої кількості частин, що характеризуються значною кількістю ступенів свободи та взаємодіють між собою.. » [243]. Отже, пошук владою нової форми організації обумовлений тим, що інституційний дизайн є продуктом політичної епохи, зміна якої потребує реструктуризації системи та врахування нових викликів: зростання нелінійних залежностей, трансформацію зони прийняття рішень та форм політичної участі.

Новизна сучасного стану світового політичного порядку пов'язана, перш за все, з трансформацією основ Вестфальської системи, яка позиціонується на сакралізації понять національного інтересу, недоторканності кордонів та державного суверенітету. Всі ці принципи в сучасному політичному процесі набули змістовної варіативності. Так, в умовах глобалізації, де діє практика «демократичного контролю», «гуманітарного втручання», «нетериторіального імперіалізму» втрачає зміст святість «суверенних» кордонів, які за логікою «Вестфалія» передбачали виключення зовнішніх джерел влади і наявність монополії на прийняття політичних рішень в окреслених просторах. Про це свідчать новітні концепції «пост-суверенного розвитку», «обмеженого

суверенітету», «розділеного суверенітету» [837, с. 54 – 58].

Територіальні спільноти не претендують на суверенітет, інакше вони перетворюються в border-простір і втрачають якості локальних груп. Локальні групи не є суверенними, але залишаються автономними.

Особливу ситуацію має транскордонний регіон, який може бути визначений як «контактний простір», розділений суверенітетами сусідніх країн, що має історико-культурну своєрідність, комплекс національних, регіональних, соціальних елементів, які сприяють його взаємодії з прикордонними регіонами для збереження та розвитку свого «життєвого простору» [309, с. 132]. Потенційна суб'єктність та системність таких просторів, обумовлює другу форму розуміння транскордонності, як простору контактів, де взаємодіють автономні взаємо-орієнтовані актори, виходячи з ситуативних інтересів [66, с. 41].

Здатність суб'єктів транскордонних просторів вступати у взаємодію зі структурами соціально-політичних систем контактуючих національних держав, а також їх медіативні, кроскультурні здібності народжує новий тип міжнародних акторів, які діють в, так званому, «*пост-суверенному*» просторі, апелюючи до інтересів суб'єктів різного таксономічного рівня: від локальних груп і до ключових інтеграційних систем наднаціонального рівня.

Транскордоння можна умовно розділити на два види: 1) простори, які сформовані прикордонними адміністративно-територіальними одиницями двох та більше країн, або 2) «парасолькові» системи, в межах яких реалізуються певні багатовекторні проекти. Спільними рисами для обох форматів є: 1) наявність власних механізмів прийняття рішень, ресурсів управління і фінансових можливостей; 2) об'єднання акторів різних таксономічних рівнів, які або юридично належать до різних держав, або представлені неурядовими структурами, що здійснюють співробітництво на різних рівнях (локальному, державному, транснаціональному); 3) мультивекторна спрямованість діяльності (поєднують економічну та соціально-культурну діяльність).

Будучи гетерогенною, культура транскордоння формує маргінальну

людину. Соціокультурний простір прикордонних систем як місце взаємодії багатьох груп, які пройшли соціалізацію в різних середовищах та структурах, і, як правило, належать до різних локусів одночасно, народжує бінарні форми ідентичності, які дозволяють використовувати переваги кожної, міксуючи їх застосування. Людина, яка соціалізована в полікультурному просторі і свідомо обирає життя на кордоні двох культурних світів, неминуче стає особою з широким горизонтом і незалежними, раціональними поглядами. Тому ідеологічні конструкції центрованих національно-політичних систем сприймаються скептично та прагматично. Такий скептицизм запобігає конструюванню відчуття громадської належності, створення якого є турботою державних національних політик [7].

Якщо маргінальність декласованого та люмпенізованого середовища, виступає як чинник дестабілізації, соціальної дезінтеграції, аномії, а девіантна поведінка виступає як форма адаптації до нових соціальних умов («парадигма Мертона»), то для культурної маргінальності в буферних, контактних, транскордонних просторах характерні гнучкість поведінкових стереотипів, які не обмежують соціальну мобільність в жодному з контактуючих соціокультурних просторів, надаючи групам додаткові ресурси для формування адаптивних механізмів та використання соціальних ліфтів. Такий вид поведінки характеризується балансуванням між центрами управління в прикордонні, які проявляють нестабільність.

Транснаціональний образ позитивного маргінала контактної зони збігається з образом історичного «толмача», «переговорника», «дипломата», який наділений навиком інтерпретації смислів. Ці якості культурних маргіналів або «людей кордону» передбачали успіх в розширенні мережі комунікацій та партнерства. Носії багатошарової ідентичності мотивовані прагненням самоствердження в ситуації транскордоння, яку вони сприймають як ресурс. Такі якості «модальних осіб» характерні локальним групам.

Культура транскордонних систем має ефект *палімпсестності*, коли співіснують різні культурні пласти, а контексти культур накладаються один на

одного. Така форма локальності є умовою адаптивного, гнучкого, сталого соціального порядку в гібридному просторі.

Отже, соціокультурна реальність прикордоння обумовлена співіснуванням суб'єктів різного таксономічного, функціонального та структурного рівнів. Територіальні та функціональні, мережеві та універсальні актори беруть участь в перерозподілі та присвоєнні соціально-політичних функцій. Узгодження сфер впливу та встановлення параметрів соціального порядку відбувається залежно від діючих акторів просторової соціальної системи, які виникають в результаті складних процесів кліважування політичних ландшафтів, формування локальних і функціональних суб'єктів соціальної дії.

Соціальний порядок найчастіше представляється як соціальний ефект стабільності, що виникає в результаті взаємодії між зовнішньою і внутрішньою свободою на особистому рівні і як створення умов для функціонування сталих інституціональних систем соціальної дії, або регулярних соціальних практик, які раціоналізують взаємодію.

Структуровані центр-периферійні та мережеві форми організації прикордонних взаємодій мають морфологічні відмінності, які в умовах прикордонних та транскордонних систем утворюють ефект рухливих, «плинних» соціальних форм.

Діалектичність сучасних процесів глокалізації обумовлює реструктуризацію системи, яка, з одного боку, зберігає базові інституційні форми, що були призначені для збалансування інтересів влади та суспільства, відтворення модерної держави, забезпечення контролю, розподілу та ієрархізації влади; з другого – використовує схеми мережевого управління, як механізми спрощеного доступу до ресурсів з боку владних структур.

Мережеві коаліції правлячої еліти, створені як форма альтернативної централізації, викликають структурні та інституційні кризи, які є формою дестабілізації соціального порядку та чинником «стратегічної розгубленості» влади. Перебудову ієрархічного політичного ландшафту в мережевий Джовані

Сарторі назвав «стратархією» (конфігурація влади без вершини) [764]. Мережевою моделлю організації соціального порядку є не інституціалізовані форми взаємодії, участь в яких є способом належності для суб'єктів прикордонних просторів.

Отже, сучасні транскордонні системи представляють собою конфігурації різних соціально-політичних порядків, які складаються з: діючих публічних інститутів; трансформованих інституціональних гібридів, утворених на місці ослаблених інститутів держави; мережевих асоціацій, які відбивають наявність нових центрів прийняття рішень; мережевих систем, які демонструють наявність соціального простору локального порядку.

2.4. Транскордонне позиціонування культурної ідентичності: соціально-політичний аналіз

Сучасна політологія розуміє ідентичність як продукт соціального або політичного процесу, розглядає її як колективний феномен та використовує для пояснення природи групової солідарності, колективної дії, соціальних очікувань. Маючи в своєму розпорядженні матеріальні та символічні ресурси, держава прагне організувати і контролювати процеси ідентифікації суб'єктів соціально-політичного простору, таким чином, щоб соціальна поведінка і реакції окремих акторів залишалися прогнозованими, конструктивними, контрольованими.

Місце взаємодії суміжних держав, культур, локальних груп, неурядових акторів та інтеграційних систем, яке визначається як *транскордонний простір*, наділене безліччю актуальних характеристик, одна з яких визначає його як «глокальний» простір з множинною і «рухливою» ідентичністю, яку Р. Брубейкер називає «афективно забарвленим саморозумінням» [39, с. 96].

Діалектика взаємодії процесів глобалізації та локалізації зумовлює системні суперечності в процесах ідентифікації. Особливо яскраво вони проявляються в просторах, де немає замкненого національно-державного впливу [20]. Тут співіснують ідентифікаційні процеси, які орієнтовні на

формування жорстких, групових форм належності і солідарності та форм проміжних, поведінкових, афіліативних, що спираються на особистий і груповий досвід, який обумовлює соціальні і політичні дії.

В цілому, в просторах, де державний контроль ослаблений в силу віддаленості від центру або в силу дій процесів геополітичної конкуренції з меморіальними та інформаційними війнами, ідентифікаційні процеси виявляються підпорядкованими прагматичним, утилітарним завданням адаптації та пристосування до умов соціально-політичного середовища. Особистісний вибір групової належності спирається не тільки на примордіальний базис та соціально-культурне оточення, але має певні прогностичні завдання, що зорієнтовані на долання жорстких групових кордонів переписаних контекстом ситуації.

Людина кордону часто є об'єктом уваги з боку соціальних наук. Поведінка людини, що мешкає в умовах соціально-політичної нестабільності, мотиви її рішень, групові та особистісні якості, способи самоусвідомлення та стратегії самопрезентації в соціальному та політичному просторі є джерелом для формування соціополітичних та комунікативних технологій, електоральних програм, економічних стратегій транскордонних просторів. Ключовим моментом є виокремлення закономірностей формування та застосування рухливих форм гібридних ідентифікацій та жорстких солідарних форм ідентичності.

Аналізуючи тип «людини кордону» Роберт Парк в теорії «маргінальної людини», яку доля змусила жити в двох світах одночасно і відчувати себе «всюди чужинцем», зазначав специфічні риси менталітету такої людини: втрата абсолютних авторитетів, стереотипних очікувань, демонстрація афективної відстороненості та домінування раціональної мотивації, інтелектуалізму, релятивізму, свідомості [233]. Такий тип людини Еверетт Хьюз назвав «людина фронтиру» [575], а Роберт Мертон обґрунтовував, що члени транзитивних суспільств втрачають ціннісно-нормативну систему, яка створює соціальний порядок, традиційну ієрархію соціальних та моральних норм, що робить їх

поведінку потенційно девіантною [197, с.309 – 310]. Але слід зауважити, що групи в прикордонних просторах постійно стикаються з «нав'язаними ідентичностями», які політичні центри намагаються конструювати за допомогою освіти, публічної інформації та комеморативних практик. Тому локальні ідентичності прагнуть актуалізації власних імперативних мотивів щодо публічної презентації самоусвідомлення.

В прикордонному просторі постійно одночасно відбуваються декілька процесів, які впливають на динаміку ідентифікаційних форм: інтеграції, маргіналізації, фрагментації, асиміляції, та інші. Ініціаторами інтеграції виступають суб'єкти політичних процесів, чії політичні проекти потребують універсалізації, консолідації та доцентровості. При цьому, фрагменти культурних просторів в прикордонні виступають як деструктивні елементи, які заважають реалізації проекту. Отже, інтеграція та маргіналізація можуть розглядатися як процеси, що заперечують культуру прикордоння. Стратегія інтеграції орієнтовна на долання якостей прикордоння і створення нового соціокультурного середовища.

Процеси фрагментації в умовах стабілізованих прикордонних просторів, спираються на регіональні моделі соціально-культурних ідентифікацій, які носять локальний або транснаціональний (гібридний) характер та мають ізоляціоністські або конформістські риси щодо національно-державних ідеологій політичних центрів. При цьому, мережеві прикордонні системи спираються на ідентифікації локальних груп, які спираються на функціональні та прагматичні форми самоусвідомлення.

Щодо соціокультурних процесів, які відбуваються в мережевих системах локальних груп діаспорного типу, в транскордонних просторах та в транскордонних системах транснаціонального характеру слід визначити, що аналіз відбувається в межах концептуальних ідей «дрейфуючої ідентичності» [166], «локальної ідентичності» [155], «менталітету діаспори» [173], «культурних гібридів» [428], «соціального капіталу» [812].

Характерною особливістю транскордонного регіону є його «двоїстість».

З одного боку, це політико-адміністративна реальність, позначена державним кордоном, що знаходиться під тиском з боку політичного центру, якому належить. З іншого боку – це ментальна конструкція з важко визначеними, динамічними, «пульсуючими» кордонами та складною ієрархічною ідентифікаційною системою в самовизначенні локальних груп.

Гетерогенна культура транскордонного регіону лабільна, поліморфна, толерантна. Толерантність зумовлена взаємозалежністю суб'єктів простору та буферним становищем по відношенню до центрів політичного управління та титульної культури. Розглядаючи транскордоння як соціальну, субнаціональну або дислокальну систему ми виходимо з тези, що центральною категорією, яка структурує транскордоння, є поняття соціально-культурного простору, що має локальну історію та перспективи розвитку.

Регіони сталого прикордоння, буферні зони або периферії провінцій, володіють подвійною культурної природою. З одного боку, вони є частиною простору, де забезпечення цілісності національної системи відбувається за рахунок традиційних міжкультурних зв'язків, політики акультурації та інтеграції, а пошук ідентичності на рівні регіональної системи є відповіддю на динаміку змін центр-периферійних відносин. З іншого боку, транскордоння породжує етнокультурну дифузю, яка є результатом різних умов соціально-політичної адаптації для груп з єдиною етногенетичною основою, а стабілізація локальних форм культурної ідентичності відбувається у вигляді анклавізації етнокультурного простору.

Буферні периферії формуються історично в процесі створення умов для захисту центру і залишаються об'єктом традиційної експансії. Такі периферії було складно завоювати (їх лояльність була демонстративною та умовною) та ними було важко керувати (готовність до автономізації або до швидкої зміни керуючого центру). Для таких регіонів є характерним формування «діаспор катаклізми» та груп з рисами локальності, яким притаманні такі ідентифікаційні характеристики як: капсульна, дифузійна, кластерна, кризова, гібридна. Зміст поняття ідентичності групи включає: 1) позиціонування в просторі (локусі), яке

може виступати маркером територіальної ідентичності та / або етнічної ідентичності, або розглядатися як другорядна характеристика локальності; 2) наявність у групі ознак семіотичного зв'язку з простором, місцем (топосом) через регіональну хронологію та історію, визнання унікальних властивостей локальної групи / субгруп, обумовлених місцем проживання; 3) визначення простору як ідентифікаційної стереотипної характеристики групи (не тільки «своїх / чужих», але і «успішних / відсталих», «залежних / самостійних», «войовничих / мирних», та інших; 4) ставлення до процесів геополітичної реструктуризації як до закономірного процесу розвитку простору або як до політичної аномалії, яка руйнує смисли та процеси соціального розвитку.

Для локальних діаспорних груп, що зберегли повний комплекс культурно-побутових особливостей та мають достатньо ресурсів (демографічних, соціально-статусних, нормативних) для розвитку може бути характерний «капсульний тип» культурної ідентичності. Культурний і соціальний ізоляціонізм від материнської та приймаючої культур в умовах транзитного, транскордонного регіону може формуватися як спосіб збереження соціально-економічної ніші, зайнятої в умовах етнокультурної кооперації, або як захисний механізм, орієнтований проти політики асиміляції приймаючого суспільства. При такій моделі ідентифікації групи та формуванні суспільства з високим рівнем локалізованості та територіальної ідентичності виникає потреба в інституціалізації групи з метою презентації її інтересів в структурах прикордонних держав.

Прикладом такої групи можуть бути мешканці Карпатського регіону – русини, які протягом тривалого часу зберігають власну культурну ідентичність на кордоні з імперськими націоналізмами. Їх шлях самопрезентації в світі політичних гравців та їх культурних стратегій – це збереження власної відособленості від українців, поляків, мадярів, руських, словаків. Міжпоколінна трансмісія власної культури при збереженні її культурних кордонів потребує певного маневрування в політичному просторі, що проявляється у формі інструменталізації етно-націогенезу групи. Русини, будучи розділені

політичними кордонами сусідніх держав знаходяться завжди «на краю», віддалені від будь-якого «центру» і в інституційному плані і в статусному. Таке положення може тлумачитися як маргінальне, про ще йдеться в роботах Еверетта Стоунквіста [288, с. 100]. Отже, обрання стратегії «капсульної ідентичності» стратегією розбудови власного «соціокультурного будинку» є засобом протистояння внутрішньому конфлікту та маргіналізації.

Іншим прикладом може бути ідентичність кашубів, яка розвивається як регіональна на фоні польського націоналізму. Про що свідчить, наприклад, створення в ХХ столітті гімну, який підкреслює культурну автономність групи [853]. Кашубія нерідко сприймається як інтелектуальний проект, що формує «уявну спільноту», яка має переважно локальний характер. Не зважаючи на «капсульну» культуру, пов'язану з особливостями господарювання, кашуби демонструють значну внутрішню локалізацію, яка втрачається досить повільно не зважаючи на інтеграційні проекти Польщі. Так, будучи субетнічною групою, вона вміщує такі локальні варіанти як: лесоки, моряни, заборяки, кабатки, парчянська шляхта, біляки, гбури та інші [594]. Локалізація всередині групи на сучасному етапі відбувається в процесі дисперсізації (розсіяння) цього народу під час діаспоризації (створення діаспор в Австралії, Бразилії, США, та інших країнах).

Транскордонню притаманна поступовість в зміні культур (наприклад, модель «мовної безперервності») та систем управління. Культурна «дифузія» забезпечує видиму єдність простору і, таким чином, вона протиставляється політичній дискретності, природній для транскордоння. Під «дифузною» ідентичністю розуміються невизначені, заплутані уявлення щодо власної та групової приналежності. Термін запозичений з психології, де був застосований Еріком Еріксоном для визначення вікових особливостей поведінки [383]. «Дифузність» може проявлятися у формі домінуючої регіональної самосвідомості над локально-груповою або етнічною. Гнучкість та трансформність самоусвідомлення зумовлює або прогресуючу маргіналізацію та асиміляцію, або оформлення субкультурних кордонів локальних груп.

Приклад реалізації такої ідентифікаційної моделі демонструють помаки (ахряне) – субетнос болгар, якій сповідує іслам. Помаки проживають на території історичної області Фракії (розділена кордонами Болгарії, Туреччини, Греції). Варіативність версій їх етнокультурної приналежності обумовлена політичними завданнями урядів щодо Фракії (ісламізовані болгары, нащадки тюркських народів, нащадки давніх фракійців). Але помаки в 1913 році мали короткий досвід організації власної – Гюмюрджинської – республіки, але поступово конфесійна приналежність отримала перевагу над мовною та етнічною, особливо в Греції та Туреччині, де вони інтегровані до мусульманських громад.

Як результат рефлексії в складній мультикультурній системі сучасного суспільства постає тип «гібридної ідентичності» [192]. Суб'єкт з «гібридною» ідентичністю формується в просторі, де кордони «свого» та «чужого» втратили жорсткість та бар'єрність, і де сформувалися умови для множинних форм самоусвідомлення. У сучасних дослідженнях зустрічаються такі поняття, як «креолізація», «культурний синкретизм», «транскультурність», «глобальне культурне перехрещення» [797]. Можна говорити про різні контексти цих понять, однак, всі вони демонструють ідею сучасного глобалізованого світу, де принцип «гібридності» дозволяє розкривати такі відносини між культурами, коли вони, опиняючись в положенні нерівності, мають можливість артикулювати свою ідентичність як позитивну [428, с. 58]. Прикладом таких ситуацій можуть бути мультилокальні соціальні та культурні практики діаспор, які завдяки пристосуванню до соціальних та господарських умов моделюють свої ідентифікаційні стратегії як транскультурні.

Прикладом «культурного синкретизму» є ідентичність субетнічної групи граничарів (богмеїв), яка була утворена внаслідок змішання культур хорватів, сербів, боснійців під час організації прикордонної межі для захисту від турків.

Досліджуючи ідентифікаційні кордони між українцями та руськими в Україні, між угорцями та румунами в Трансильванії, Р. Брубейкер називав їх «пористими», неоднозначними, такими, що створюють «ілюзію ідентичності»

або «відмежованої угрупованості, яку створив перепис з його вичерпними категоріями» [39, с. 111 – 113].

В постмодерну епоху етнічна ідентичність більше залежить від особистого вибору, який характеризується неоднозначністю та пластичністю. Особи та групи отримали можливість створювати такі стратегії управління ідентичністю, які в умовах міжгрупового іміджевого або статусного конфлікту, дозволяють змінювати параметри, що визначають контекст міжгрупового порівняння та спрямовують ідентифікаційну самопрезентацію у бік позитивного статусу. Тип «гібридної ідентичності» дозволяє ситуативне «переключення етнічних кодів». Приклади проявів гібридних ідентифікацій в Бессарабії (греко-болгари, молдавські старовіри, молдаво-румуни, болгаро-гагаузи та інші) демонструють, що вони, з точки зору психологічного комфорту, є ідеальною моделлю соціально-політичної адаптації в умовах кризових суспільств [158]. Для дослідження соціальної поведінки в просторі сталого прикордоння використовують поняття «культурної маргінальності», розуміючи під ним різні умови здобуття та конструювання бікультурних моделей поведінки, які, на наш погляд, характеризуються не втратою культурних норм, а набуттям додаткових навичок в умовах полікультурності, які спрямовані на презентацію належності, а не на саму належність.

Етнічна гібридизація може бути наслідком маргіналізації групи. Таким групам характерна природня поліморфність, лабільність та транзитивність, вони здатні виступати в якості медіаторів «перекладачів» в полісеміотичній системі, можуть адаптувати запозичення та вбудовувати їх в новий контекст. Звідси і постмодерністські уявлення про гібридні культури, які визнаються умовою формування відкритого соціального простору.

Вимушене чи добровільне накладання різних культурних матриць, внаслідок чого виникають нові інтерпретації соціальної реальності, демонструє модель «культурної андрогенізації». Ця модель займає проміжне положення між моделями «маргіналізації» та «інтеграції». За визначенням Олени Середкіної така форма гібридизації носить транснаціональний, кроскультурний

характер і демонструє формування культурного синтезу, при якому обидва компоненти зберігають виразність [276, с. 179]. Модель «культурної андрогенізації» представляє ситуацію, коли в одному суб'єкті в різних пропорціях співіснують елементи різних культур, що дозволяє їх носію результативно діяти в середовищі транскордоння, в суспільстві, яке включає в себе інституційні, нормативні, поведінкові елементи різного походження.

Соціокультурний тип груп, який сформувався внаслідок реалізації такої моделі міжкультурної взаємодії в межах простору навколо кордону, не можна вважати маргінальним, виходячи з того, що він демонструє соціальну активність, позиціонує локальність, усвідомлює актуальність своєї соціокультурної ідентичності як культурного феномену. Прикладом такої моделі можуть бути греко-молдавські культурні зв'язки в епоху фанаріотів, коли представники правлячих родів (Іпсіланті, Маврокордато, Мурузі, Стурдза) були змішаного греко-молдавського походження [151]. Білінгвізм, правовий плюралізм в прикордонні – це типовий приклад гібридизації, яка розширює соціальні та культурні можливості людини.

Як спосіб групового самовизначення, в транзитних та транскультурних просторах проявляється ще один тип ідентичності – «кластерна» ідентичність, в основі якої знаходиться накопичений соціальний капітал [294]. Неофіційні норми та цінності в умовах далекого та слабкого політичного центру зумовлюють таку групову поведінку та специфічну систему очікувань. Кластерна ідентичність зумовлює розвиток соціальних мереж, земляцтв, етнокультурних транснаціональних утворень, які формуючись «над» державними інститутами компенсують їх дисфункціональність. Такі групи мають високу адаптованість внаслідок складної історичної долі та мобільності адміністративних і політичних кордонів.

«Соціальний капітал» за визначенням П'єра Бурдьє розглядається як сукупність фактичних або потенційних ресурсів локальної групи, які визначають її стійкість і стабільність та є умовою суб'єктності, підставою на отримання соціальних статусів «етнічної» або «національної» меншини [44].

Застосування поняття «соціальний капітал» до діаспорних колективів макро рівня стало можливим завдяки ідеям Джонатана Тернера, який зазначив, що «підвищення потенціалу розвитку суспільства відбувається шляхом створення та підтримки соціальних мереж і моделей соціальних організацій» [812, с. 71]. Це дозволяє аналізувати особливості транснаціональних соціально-культурних систем нового типу порівняно з класичними формами локальних діаспор, які не наділені дієздатністю на політичному та економічному рівнях. Важливо зазначити, що транснаціональні соціокультурні мережі можуть служити в якості ефективного каналу для національної або навіть націоналістичної політики, для етнічного та релігійного фундаменталізму а, отже, розробляти проекти розвитку просторів і культур.

Визначаючи ідентичність, як інструмент соціального співробітництва, коли управління ідентифікаційним вибором є стратегією розвитку та підвищення ефективності комунікаційного процесу, ми розглядаємо її як різновид соціального капіталу.

Кожний простір має свій специфічний ресурс, всередині якого функціонує етнофор. Кожне поле такого простору (історичне, культурне, економічне, конфесійне, тощо), співіснуючи та взаємодіючи одне з одним, володіє власною логікою розвитку, що дозволяє людині та етногрупі успішно реконструювати / добудувувати пошкоджені ділянки локальної та етнічної пам'яті. У кризовій ситуації актуалізуються ті події, які можуть «давати дивіденди». Виходячи з того, що більшість категорій, за посередництвом яких людина визначала себе, втратили цінність, людина прагне використовувати нові форми самовизначення, що представляють собою різні варіанти кризової ідентичності. Кризова локальна ідентичність, по суті, не несе однозначних характеристик, але має значний потенціал в силу адаптаційної спроможності, яка визначається багатомірністю соціокультурного простору групи. Рух культурної традиції стає контрольованим. Історичні факти легко перетворюються в міфологічний конструкт. Трансформність такої ідентифікаційної стратегії зумовлює подвійну етнічну та національну лояльність, полігlossenість [155]. Прикладом таких

моделей ідентичності можуть бути групи греків, болгар, татар на теренах Радянського Союзу, які використовували бікультурну ідентичність з метою уникання політичних репресій під час Другої світової війни.

З точки зору методології дослідження ідентифікаційних стратегій, що обираються локальними групами в прикордонні, важливим є виявлення сформованих групами соціальних програм, що впливають на виживання та збереження групових кордонів. Спадкування та відтворення програми поведінки в конкретному соціальному середовищі можна інтерпретувати через теорію «руху традиції» (С. Арутюнова, Л. Куббеля, М. Чебоксарова). Проте, для умов транскордоння, актуальною виявляється теорія «соціальних естафет» Михайла Розова, в якій обставини, політичний контекст подій впливають на визначення результатів естафети [263].

Всі моделі ідентифікації в прикордонні ідеальні. У кожному конкретному випадку вони реалізуються в комбінованій формі, коли враховуються сторонні впливи та довгострокові стратегії, які обумовлюють соціокультурні розколи, їх усвідомлення та презентацію.

Отже, в прикордонних просторах «ідентифікації» є проявом динаміки соціально-політичних процесів, вони виникають, кристалізуються, трансформуються або зникають в конкретних обставинах, будучи відбитком процесу соціальної адаптації локальних груп. При цьому групи формують власні ідентифікаційні стратегії навколо таких «ідентичностей», які дозволяють їм пов'язувати минуле, сьогодення і майбутнє. Так, «капсульна» ідентичність виступає формою ізоляціонізму, «дифузна» – демонструє крайню форму невизначеності, при якій проявляються ознаки дієвої територіальної свідомості, «кластерна» – характерна для соціально-розвинутих, адаптованих, структурованих груп, «кризова» – ситуативна, обачлива, темпорально обмежена, орієнтована на соціальний захист своїх носіїв, «гібридна» ідентичність орієнтована на транскультурну медіативну поведінку. Отже, соціально-культурна ідентичність локальних груп в умовах глобалізації та транскордонної інтеграції має мінливі характеристики, які можуть бути

пояснені історичним і соціологічним аналізом.

Регіональну локалізацію можна розглядати як реакцію на культурну уніфікацію (глобалізацію, інтеграцію, націоналізацію). Так, якщо з одного боку, транскордонна ідентичність співіснує з національною ідентичністю, то з іншого, вона створює «фронтирність» на певній території, розширюючи локальну ідентичність. Процес конструювання ідентичності в локальних групах прикордонних просторів відбувається, виходячи зі ступеню та якості зв'язків між людьми, але в категоріях кордонів.

У той же час, результат пошуку та зміни позиції локальної групи в культурному просторі транскордоння можна визначити як транскордонне позиціонування культурної ідентичності. Позиція етнокультурної ідентичності обумовлюється динамічними трансформаціями простору, структури населення, способів поширення інформації та обставин соціально-політичного розвитку, а також еволюцією системи очікувань всередині групи.

Сформоване «глокальне» поле в транскордонні, демонструє множинність актуальних форм ідентифікації, які демонструють прагматичний підхід груп до способів та форм виживання в умовах дисфункціональної та фрагментарної системи державного управління.

Висновки до другого розділу

Соціальний порядок в прикордонні обумовлений такими об'єктивними характеристиками як взаємодія систем різного таксономічного рівня та структурна організація а також суб'єктивними чинниками, що включають ментальні конструкції та осмислення простору в межах уявних кордонів, ідентифікаційних категорій, що моделюють локальну поведінку людей.

Аналіз в межах конструкцій «border» або «boundary» простору проявляє прикордоння або яка частину цілого, структурованого простору, який розвивається за логікою центра та в його інтересах, або як самостійну, лабільну, систему, що існує завдяки власним практиками і цінностям.

Соціальна структура прикордоння, що складається з груп, інститутів, мереж та системи внутрішніх і зовнішніх контактів формує основу прикордонного режиму. Феноменом структурних форм прикордоння є функціональні та локальні системи, які в умовах транскордонних режимів обумовлюють актуальність субнаціонального або регіонального простору та систем відносин між його суб'єктами та публічним порядком.

Поліморфізм транскордонного простору та його соціальна структура обумовлюють сучасний стан глобального політичного порядку, який залежить від конкуренції двох картографічних моделей. Перша залишає на карті актуальні кордони держав, як прояв наративів, щодо створення умов безпеки з боку суверенних держав. Друга демонструє карту потоків, мереж, зв'язків, які знищують державну монополію на кордони та на соціальні ресурси.

Політична реструктуризація простору, створення нових соціально-культурних розколів на фоні кризи модерних територіальних систем змінили підходи до розуміння соціального порядку, який передбачає баланс між мережами партнерства, державними та наддержавними публічними інститутами. Умовою таких змін стала трансформація концепції національного суверенітету та національного розвитку, яку демонструють сучасні держави. Концепції «взаємозамінного», «обмеженого» чи «розділеного» суверенітету демонструють деконструкцію Вестфальської системи та її принципів. Це проявляється в нових форматах регіоналізму та активності нових суб'єктів соціальних відносин: малих груп, діаспор, локальних і регіональних систем.

Геополітичне конструювання, в межах транскордонних просторів стало частиною зовнішніх політик держав Східної Європи. Соціальний порядок в просторі кордонів конкуруючих держав постав ресурсом соціально-культурних, меморіальних та демографічних практик, метою яких є реструктуризація системи політичної дії. Такі процеси демонструють, що простір реалізації політичної дії втратив однозначний територіальний вимір: по-перше, відбулася його віртуалізація, переміщення в інформаційну та ментальну сферу, де межею політичної дії стають фантомні уявні кордони, і, по-друге, простір став

результатом політичного менеджменту, політичного конструктивізму.

Так, інтеграційні політики, орієнтовані на інкорпорацію транскордонних периферій, виходять з позиції конструктивізму. Стратегії держав, що виходять з концепції «розширення», реалізуються через створення умов політичного впливу на населення регіонів або передбачають трансформацію національних доктрин, метою яких є охоплення просторів, що репрезентують державний та національний інтерес.

Багатомірність соціокультурного простору транскордоння, здатність вбирати в себе регіональні простори роблять його внутрішньо-транскордонним. Інтеграційні стратегії держав, що зустрічаються в просторі посилюють риси «буферності» та периферійності (об'єктності) таких територій.

Новий дизайн сучасних політичних відносин формує тип функціонального простору з еластичними інституціональними системами, що відповідають соціально-економічним викликам. Головним суб'єктом якісно нового простору є локальні групи, що створюють умови для стабілізації соціального порядку в транскордонних системах нівелюючи застосування будь-яких форм тиску (інституційного чи ідентифікаційного).

Отже, соціальний порядок в прикордонні характеризується багаторівневими, розрізненими, сегментованими способами регулювання та управління. Стандарти офіційної категоризації, яку пропонує держава через закони, програми, статистичні бюлетені, зазвичай демонструють напрями формування ідентифікаційних практик та самосвідомості об'єктів політики.

Модель соціальної та культурної ідентифікації, яку пропонують державні програми є формою етнічної мобілізації та закріплення ідентифікаційної норми.

Управління ідентифікаційним вибором з боку суб'єктів політичного процесу набуло рис політичної технології. Цьому сприяє процес прагматизації вибору ідентифікаційної презентації групою, яка застосовує таку самопрезентацію як різновид соціального капіталу.

РОЗДІЛ III

ЛОКАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ ПРИКОРДОННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ: ОНТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

3.1. Образ прикордоння в контексті політики ідентичності

Регіоналізація, як форма національно-державного позиціонування, і регіоналізація, як форма організації транскордонних соціально-економічних взаємодій, є процесами, які тісно пов'язані з формуванням нових лояльних просторів та ідентичностей. Локальні групи прикордоння мають значний потенціал для політичної мобілізації та легітимації суб'єктів транскордонної взаємодії, тому що їх позиціонування не визначається системою статусів, які пропонує публічний порядок.

В соціальних структурах прикордоння відбувається два діалектичних процеси: 1) трансформація субнаціонального порядку в структурний, коли border-простір намагається в силу власної природи інтегрувати локальності в універсальну структуру, делокалізувати соціальний порядок; 2) конвертація універсального порядку в локальний, регіональний в умовах послаблення вертикалі універсальних структур, або їх модифікації. Важливо зазначити, що ці процеси можуть маскувати значну частину владних відносин між центром і периферією під виглядом локальних практик місцевих та центральних еліт (організація тіньових схем управління, корупція).

Історично-мінливий простір прикордоння, де концентрація накладених кордонів (етнічних, історичних, релігійних, мовних, політичних) максимально висока, де відбувається закріплення гібридних культурних та соціальних феноменів, що демонструють рівень адаптаційних можливостей соціальних систем, може приймати форми: 1) континууму (просторово-часове середовище соціально-культурної взаємодії); 2) етно-культурної сегрегації (парасолькові системи етнічних та споріднених груп, що мають видиму автаркійність та ендогамність); 3) селективного узгодження (культурно-історичний регіон з

вираженими соціально-економічними нішами і системами місцевого самоврядування); 4) транскордоння (мережеві потокові форми взаємодії, які локалізують форми просторових відносин, утворюючи рухливу симбіотичну систему). Отже, можна вести мову про різний рівень «прикордонності» на окремих просторах.

Феноменом багатьох просторів прикордоння в Східній Європі є сталість етнорегіональної системи ідентифікації. Демонстрація регіональних форм самопрезентації (назви громадсько-політичних рухів, маркування регіональних товарів, назви туристичних маршрутів та об'єктів інфраструктури), збереження транскультурних соціальних практик (регіональні форми господарювання, будівництва, правової регламентації, комунікації і торгівлі) не призводять до нівеляції етнічного та локального.

Культурному середовищу в буферних прикордонних просторах характерні: періоди тривалої роз'єднаності; належність частин простору до різних інтеграційних систем; зміни напрямів та практик системних інтеграцій; зміни престижу культурних інститутів та ідентичності, які залежали від титульної культури. Всі ці процеси ускладнили тільки форми ідентифікації та самопрезентації, але майже не вплинули на традиційні геополітичні уподобання, що демонструють електоральні карти [381], практики плебісцитарної демократії, як в Секейському Краї (2006) [734], в Гагаузії (2014) [261], Шотландії (2014) [770], Венето (2017) [733], Каталонії (2017) [740], а також автономістські рухи в Сілезії, Закарпатті та Бессарабії.

Видима мобілізація регіональних націоналізмів в старих європейських національних державах відбулася внаслідок послаблення національних центрів, які делегували частину свого суверенітету інтеграційній системі Європейського Союзу. Отже, виникнення регіональних націоналізмів відбулося відповідно правилу, що зміна геополітичної системи та відповідно втрата «геополітичного престижу», сприяє активності етнічних рухів [471, с. 96].

Така візуалізація «уявних спільнот» свідчить про дієвість таких складових елементів ідентифікаційного вибору як соціокультурний досвід, семантична

пам'ять та ментальні стереотипи. Стійкості геополітичних уявлень сприяють два процеси: 1) *культурно-цивілізаційний* (збереження культурної трансмісії як повсякденних практик локальних груп, та відповідність еліти культурним стандартам провладного центру) [471, с. 86]; 2) *геополітичний* (конкуренція імперських просторів, на периферіях, забезпечила ніші для етнічної ідентичності, яка зберігалася в результаті постійного перерозподілу сфер впливу).

Так, згідно геополітичної гіпотези Рендалла Коллінза польська ідентичність мала б зникнути, якщо б Польща була поглинута тільки однією державою, а не декількома [471, с. 91 – 92]. Залишаючись моделлю «іншої» культури в межах Російської, Австрійської та Пруської імперій, польська ідентичність «виявляла» себе як об'єкт політичного та культурного впливу. Віддаленість від культурних моделей нових центрів підштовхувала до самостійності, особливо в умовах можливості прикордонного маневру між сусідніми державами. Звісно, що практика маневрування між центрами стала стратегією виживання багатьох груп у буферних прикордоннях. Таку стратегію, на певних історичних відрізках обирали, наприклад, русинська група на Прикарпатті, гагаузи та ліповани в Бессарабії.

Коли людина переїжджає в іншу країну, її доступ до комунікаційних мереж та процесів прийняття рішень на новому місці проживання обмежений. Аналогічні процеси відбуваються, коли рухаються кордони та група опиняється в межах нового публічного порядку, в статусі периферійної, маргінальної групи. Вибір ідентифікаційної стратегії може обумовлювати ситуацію, при якій соціокультурні кордони не співпадають з територіально-політичними.

Взагалі, гомогенність та стабільність соціокультурної системи – це тимчасовий результат, а гетерогенність є ситуацією постійного пошуку нових форм стабільності, що може розумітися як оновлення чи адаптація. Отже, прикордоння виступає як універсальна константа механізму самоорганізації культурних та соціально-політичних просторів. Показово, що характеризуючи світову систему, прикордоння часто представляють як «проміжки», «переходи»,

«мости» [11], або як «агрегати», «будівельні майданчики» [385].

За словами Володимира Топорова в прикордонні «відбувається обмін екстенсивного простору культури на інтенсивний» [303, с. 144]. На кордонах сталих культурно-політичних систем відбувається постійна взаємодія з локальними формами організації соціального порядку (прикордонними культурами), тому в результаті можна спостерігати ситуацію, коли локальні групи зберігають свої внутрішні ідентифікаційні кордони, а культурні стандарти центру трансформуються під впливом прикордонної ситуації. Такий процес Андрій Головнєв назвав «синдром прикордоння» [64, с. 39].

Важливо визначити, що соціокультурна якість «прикордонності» може характеризуватися за різним рівнем зрілості та стабільності. Якщо культура, яка знаходиться під впливом «прикордонної ситуації», втрачає культурний код, здатність до самовідновлення та соціальний сенс, вона продукує такий тип груп, які маргіналізуються. Інша ситуація характерна для локальної культури прикордоння, яка виробляє «соціальне місце» – власний простір норм та відносин, в якому знаходиться група, включаючи матеріальний світ повсякденних практик. Валерій Тішков визначає просторові місця, як «кластери простору», які можуть існувати і в безпосередньому матеріальному втіленні, і в історико-часовому режимі на періодичній або навіть на регулярній основі, коли «в межах загально визнаних цінностей або групового інтересу створюються просторові місця» [299].

Отже, «соціальне місце», як продукт соціальних та політичних відносин, виконує роль причини та наслідку самоусвідомлення людини та ідентифікації групи. Конструювання простору, як результат організації соціальних відносин, як його представляв Анрі Лефевр, є формою «присвоєння» простору, включення його фізичних об'єктів в ментальну карту через форми сакралізації та найменування, функціонального розділення [619].

Здатність прикордоння продукувати «соціальне місце» пояснює нескінчені спори, які виникають між суб'єктами прикордонних систем з приводу права на простір, яким володіють корінні, історичні, або титульні

групи. Принципова неможливість об'єктивного визначення цих категорій груп криється як в природі самого простору, який виступає об'єктом окультурення, вестернізації, засвоєння з боку локальних груп, так і в механізмі формування локальних форм ідентичностей, які вписують «місце» в структуру самосвідомості. Прикладом перетворення етнокультурних груп в локальні є сполучення етноніма та топоніма в назві групи (сілезькі німці, азовські греки).

Репрезентуючи простір як «засвоєний», група демонструє право на статус та владу. Мова йде про повсякденний досвід життя в певному середовищі, яке у більшій мірі відчувається завдяки просторовим міфам та сакральним місцям. Афективність таких просторових зв'язків обумовлює певну стабілізацію життя через створення такого ціннісного ряду як: мала Батьківщина, батьківська хата, земля предків. Такий простір поєднує реальне та уявне, профанне та сакральне, тому він надає можливість створення порядку, який стає альтернативним до публічного. Цей порядок конструюється за рахунок контролю циркуляції міжпоколінного досвіду, як виробництва знання про простір, його кодів, знаків та способів смислових інтерпретацій. Об'єктивне вираження цей порядок отримує в меморіальних та інфраструктурних об'єктах, соціально-значимих місцях, центрах господарювання.

Відтворення соціального простору в матеріальних практиках, коли індивіди «відтворюють» соціальні структури тим, що беруть в них участь, забезпечує соціальну безперервність, спадковість, оформлює зразки поведінки та правила взаємодії суб'єктів відносин. Отже, можна стверджувати, що локальні групи проявляють себе за рахунок соціальних практик, а сталі «просторові компетенції» (побутові навички, адаптація форм господарювання та управління, комунікативна практика) структурують властивості соціальної системи, включаючи її ідентичність, що дозволяє їм визначати базові характеристики локальних груп.

Просторові практики опосередковують уявний та засвоєний простір, пов'язуючи репрезентації простору з простором репрезентацій. Усвідомлений простір існує внаслідок того, що його члени вважають себе належними до нього.

Це означає, що якщо немає людей, які вважають себе жителями певної країни, то нема і самої країни, як змістовного, а не географічного простору. Інший процес, коли інерція назви формує ідентичність. Так, процес присвоєння простору через найменування («угорське Закарпаття», «турецький Буджак», «українська Галичина», «німецька Сілезія») може виступати репрезентацією соціально-історичного процесу формування регіону або використовуватися як засіб формування геополітичного уявлення про його належність.

Прикордоння демонструє як взаємини між простором та «соціальним місцем» змінюють генеральну траєкторію: від розуміння місця – як простору взаємодії, до інтерпретації простору – як місця соціальних практик, дослідження яких дозволяє дистанціюватися від розуміння простору, як статичного явища. Конструювання простору відбувається за рахунок створення його образу, інтерпретації ландшафту та функцій.

Простір може інтерпретуватися як:

1) культурне ядро, «народжуючий ландшафт» – місце етногенезу чи політогенезу (цьому сприяють археологічні пам'ятки, кладовища, старі мапи). Взагалі, люди та культури схильні розглядати себе «в центрі» по відношенню до «інших», але це притаманно переважно різним формам політій. Для локальних утворень «ядро» виступає як «вузловий центр», який акумулює актуальні зв'язки;

2) зміщення культурного ядра, коли відбувається створення «інваріанту Батьківщини», її відновленої копії, наприклад, моделі «другого» та «третього Риму», або перенесення «старих» топонімів та нові місця (як у випадку переселення німців у Бессарабію, або греків Криму у Приазов'я);

3) перекодування змістовних елементів простору на користь нової групи та її уявленням про «культурний світ» (як у випадку практик зміни цільового використання ландшафтних та архітектурних об'єктів Бессарабії в період політичного управління Османської імперії). Режимні кластери простору виникають та зникають в міру заміни «користувачів», в межах їх культурно-політичних стандартів. Це може згодом утворювати місця з «двоїстим змістом»;

4) створення двоядерної системи у вигляді аргументації рівнозначності двох вихідних патернів ідентифікації (як у випадку помаків, які одночасно представляються як частина слов'янського та ісламського світів);

5) поліморфна мережева система, коли вибудовується уявлення про відсутність ієрархії та створення простору «рівнозначних» акторів, які в умовах «чехарди» політичних центрів, створили ілюзію паритету (як у випадку заявленої ідеї Бессарабської республіки, де проголошена рівнозначність різних етнокультурних осередків);

б) децентралізована локальна система, яка уявляється як образ, вільної, незайнятої незасвоєної території, що не підпорядкована жодному політичному центру (як у випадку «показаних просторів», які утворені внаслідок народної, стихійної колонізації).

Сприйняття будь-якої форми інтерпретативної стратегії, як актуальної, створює умови для зміни тих компонентів ідентичності, які стосуються усвідомлення культурно-політичного простору. Важливо визначати різницю між «культурним простором» та «простором культури», між «політичним простором» та «простором політики». Отже, «культурно-політичний простір» сполучає символічну, комунікативну, смислову та часову характеристики, він акумулює візуальне (презентоване) та уявне (можливе), що дозволяє розглядати його як детермінанту ідентифікаційного вибору в прикордонні.

Відмова від традиційного розуміння фізичного, географічного простору, як умови та детермінанти організації соціально-політичного процесу на користь ідеї, що простір – це результат процесів соціального конструювання, представлена в межах критичної геополітики [224]. Як зазначив Олександр Бікбов, принцип, який виробляє простір, «міститься не в фізичних властивостях території, а в політичній боротьбі ... Зі зміною політичного балансу сил змінюються географічні кордони, або виникає привід до їх перегляду. Іншими словами, просторові кордони – це соціальні поділи, які приймають форму фізичних» [24, с. 63].

Зв'язок між «уявним», «сприйнятим» та «засвоєним» просторами не є

стабільним. Уявний простір, як ментальна конструкція, відбиває образ ідеалізованого феномену, який відіграє ключову роль в обранні ціннісних пріоритетів та нормативних критеріїв. Сприятий простір демонструє образ можливого, де поєднуються ідеї та практики та встановлюється спосіб інтерпретації реальності через формування настанов та концептів. Засвоєний простір проявляється в образі реального, статусного положення та включає відтворені відносини та зв'язки.

Просторові уявлення можуть прискорювати або сповільнювати вироблення рішень або бути чинниками прийняття рішення. Спираючись на ідею Анрі Тешфела про «соціальну ідентичність», як форму усвідомлення належності до групи, визнання емоційної належності, але не унікальності [795], можна припустити, що афективність є елементом групової свідомості, яка моделює спільні образи та уявлення.

Образ прикордоння пов'язаний зі створенням образу локальної групи, яка позиціонує себе, виходячи з обраних імперативів. Найбільш відомим вбачається образ прикордонного простору як «простір між світами». Це надає локальності певної свободи від тиску державних публічних порядків, що відповідає її природі, як продукту соціального місця.

Свідомість, яка пов'язує групу з місцевістю – *«тутейшість»*, тривалий час вважалася донаціональним атавізмом, формою нерозвинутої ідентичності етнографічної групи, яка ще не сформувала адекватної форми самоусвідомлення. Переважно негативна оцінка «тутейшості» була викликана зіткненням цієї ідентифікаційної категорії з модерним розумінням держави [85, с. 130]. Але положення «проміж» центрами в умовах рухливого, «пульсуючого» політичного кордону в буферних прикордоннях, робить національну ідентичність фіктивною та слабкою. Групи буферних прикордонних просторів демонструють ознаки денационалізації. Близькою ідентифікаційною моделлю такого образу простору є селянська свідомість. Архетип селянства з його консерватизмом, локальністю, родинністю, груповим конформізмом передбачає відсторонення від надмірної уваги з боку публічних

інституцій держави та будь-яких форм національного патріотизму. Аналогічні ідентифікаційні якості демонструє соціокультурна ідентифікаційна модель «козацтва», яка обумовлює сприйняття переваг простору, де публічний порядок держав слабкий. Значення має можливість маневрувати між центрами, відтворюючи власний соціальний світ.

Доля мешканців проміжних просторів – лімітрофів, залежить від контексту політичних подій та певних геополітичних конфігурацій, коли вони можуть опинитися в якості або «слуги двох господ», або «дитя двох матерів».

Переваги «тутейшості» в її стабільності, не зважаючи на рухливості політичних кордонів. Групи, таким чином, уникають нестабільних форм національних ідентичностей, навіть за умов націоналізуючих націоналізмів політичних центрів. Відомо, що такі ідентичності досить важко піддаються мобілізації та корегуванню ззовні.

Не менш широко представленим є образ прикордоння, як простору мереж, вузлів, потоків та комунікацій. Такий функціональний образ формується завдяки контактним практикам. Рух в просторі, як умову життя в транскордонні, описує А. Головнєв: «Рух в просторі для еллінів Середземномор'я був звичайним ритмом життя. Влада над простором та його привласнення виростили з практик його колонізації» [64, с. 39]. Наводячи приклад Мілету автор демонструє як колонія (периферія) може стати транзитним центром, перетворитися в вузол міжнародних комунікацій та внаслідок процесів переструктурування системи повернутися до стану периферії.

Транзитні якості простору обумовлюють встановлення постійної комунікації, формування *бі-* чи *полі-* лінгвізму, народження гібридних форм мовної компетенції (піджинів та лінгва-франка) та формування маргінальної людини – медіатора, який за своєю природою є носієм гібридної або кластерної ідентичності. На відміну від соціальної маргіналізації, яка є наслідком втрати ролевого статусу, аномії та соціальної деструкції, формування маргінальних культур в таких мережевих транскордонних системах є вибором, який зроблений на користь сприйняття додаткових культурних компетенцій. Такий

вид культурної маргінальності є природним результатом «взаємодії культур, яка розширюється», як зазначав Роберт Парк [232]. Маргінальна людина виступає як суб'єкт контактних просторів, який з'являється в той час і в тому місці, де конфлікт культур народжує нові спільноти, яких доля прирікає на існування у двох світах. Така «людина стає індивідом з широкими горизонтами, незалежними та раціональними поглядами» [90, с. 48].

Соціальна психологія пояснює виникнення різних форм множинної ідентичності, коли людина одночасно відчуває належність до декількох соціальних груп, оскільки вона виконує різні соціальні ролі (феноменом полікультурного прикордоння є закріплення соціальних статусів за етнокультурними групами). Нормальним вважається, що за умов множинної ідентичності, людина у кожний конкретний момент користується лише однією з ідентичностей, яка відповідає певній ситуації [795, с.19 – 22].

В умовах прикордоння поняття «соціальна ідентичність» має доповнюватися поняттями «можлива», «обрана», «відновлена», «сконструйована» ідентичність. Це демонструє необхідність особистісної навички оцінювати минуле та проектувати майбутню форму групової належності. «Минуле» виявляється важливим як еталон для порівняння сучасного стану групи за допомогою колективної пам'яті.

Культурний симбіоз, який можна представити як моделі «елінізації варварів», «варваризації елінів», обумовлює формування толерантної, мультикультурної, транзитивної системи діалогового простору, який представляє прикордоння як «культурний міст». Слід погодитися з Роджерсом Брубейкером, що в таких умовах жорстка націоналістична риторика з боку націоналізуючих центрів відірвана від повсякденного життя і не викликає мобілізації [39, с. 274].

Носіями такого образу прикордоння в Європі Нового часу виступали етносоціальні станові групи купців, моряків, драгоманів, які інтерпретували просторову систему через специфічні риси торгівельних маршрутів, локації ярмарок, базарів, портів. Сучасні інтерпретації такого просторового образу

відбуваються за допомогою міграцій, транскордонної торгівлі, руху капіталів та товарів, а носіями групової ідентичності посередництва є біпатриди та білінгви.

Культура транскордонного посередництва передбачає постійне узгодження своїх дій та інтересів з діями та інтересами «іншого». Існує вона на основі самоорганізації та кореляції взаємних інтересів. Таке посередництво передбачає постійне долання «образу ворога», при цьому з обох контактуючих сторін відбуваються спроби долання адміністративних бар'єрів, що сприяє створенню мережових відносин. Така інтерактивність моделює особливий простір продуктивної співпраці, яка сприяє створенню мультикультурного діалогового простору.

Важливим образом прикордоння епохи модерної держави є «стіна», «огорожа», «заслон». Головна функція такого образу – організація безпеки та охорони, забезпечення функціонування політичної влади та публічного порядку суверенної держави. В межах кордону встановлюється стандарт універсальної культури та ідентичності, яка повинна забезпечити загальну семіотичну впорядкованість та контроль змістовних практик. Спільне «ми», яке пролонговане на всі групи населення, відображене в стандартних формах освіти, управління, торгівлі, тощо.

Отже, образи прикордоння як «долі», «вибору», «покарання», «нагороди», відтворюються та інтерпретуються в ідентифікаційних практиках різних груп населення. Романтизація або демонізація минулого може виступати як пояснення сучасного статусу.

Варіант оцінювання самосвідомості мешканців просторів біля кордону та їх ідентифікаційних стратегій надає польська дослідниця Йоанна Курчевська. Вона пропонує дві моделі свідомості на кордоні [610]. Перша модель передбачає «орієнтацію на кордон». В цьому випадку локальна група усвідомлює свою ізоляцію, самодостатність (автаркійність) та формує жорсткий соціокультурний кордон, який проявляється в ксенофобії, негативній настанові до чужинців. Подібну модель описував Томаш Зарицький, як варіант польських «кресових» дискусій, коли їх носіїв звинувачували у не-

польськості [851]. Друга модель за Й. Курчевською, передбачає «орієнтацію на прикордоння», вона включає компліментарну групову поведінку, яка є наслідком травматичного досвіду, в процесі якого відбувалося «привласнення простору» та «осмислення» його як спільного. Таке засвоєння трансформується в соціальний капітал, в практики соціокультурного резервування [610, с. 374].

Якщо представити територіальну ідентичність як комплекс прагматичних, символічних репрезентованих реальностей, то можна виокремити три чинники, які впливають на її формування: 1) відносини, як усвідомлені соціально-економічні та культурно-політичні процеси, що відбуваються в межах простору; 2) ресурси, як форми символічної репрезентації ідентичності (архітектура, література, фольклор, інфраструктура); 3) суб'єкти як групи, які вмотивовані власними інтересами (еліти, церква, суб'єкти господарювання, громади).

Отже, морфологія локального тісно пов'язана з ідентичністю та нормативною системою, з міфологізацією фізичного простору, зі способами інтеграції соціального простору та комунікації суб'єктів.

Таким чином, ми можемо говорити про особливу ланку в системі формування просторової ідентичності – про інтерпретацію простору, яка проявляється в міфах, образах, уявленнях, формах сакралізації просторових об'єктів. Це дозволяє пояснити як в одному просторі формуються різні моделі ідентичностей.

Процес ідентифікації в прикордонному просторі залежить більшою мірою від контекстів. Отже, його перебіг відповідно залежить від дії різних культурних, політичних та економічних центрів та мереж. Постійна зміна контекстів, множення та накладання ціннісних моделей, стереотипних уявлень та форм соціального контролю, пояснює нестабільність діючих нормоутворюючих механізмів, що обумовлюють поведінку людей.

Груповий досвід, який представлений в спільних міфах, ритуалах та втілений в практиках, створює певну форму соціальної пам'ять, яку група конструює, вибудовуючи власні уявлення про минуле. Така «локальна» пам'ять

підкреслює специфічні риси групи, які відтворюються у символічних культурних практиках та забезпечують «матрицю патернів» для індивідуальних ідентичностей [558]. Спільний погляд на минуле формує відчуття співналежності та солідарності, які створюють умови для колективної вмотивованої дії. При цьому, актуальність сприйняття історичних подій змінюється. Минулими можна вважати лише такі історичні факти, вплив яких на сучасне життя більше не є актуальним. Доки події мають змогу завдяки інтерпретаціям впливати на сучасне – вони залишаються сучасними.

Структура меморіальної культури в прикордонні обумовлена співіснуванням різних історичних версій подій, зіткнення яких обумовлює поведінкову стратегію локальної групи.

У прикордонні одночасно функціонують різні версії історії, що оснований на: 1) особистісно-орієнтованому підході, коли пам'ять виступає як явище індивідуальне, як результат особистого та родинного досвіду; 2) груповому підході, коли колективне згадування є основою для позитивної групової ідентичності та виступає механізмом підтримки соціальної дієздатності групи; 3) державно-орієнтованому підході, який проявляється як меморіальна політика національних суб'єктів, що формують основу для реалізації державних завдань. Цей підхід представлений як інструмент розбудови національного простору і як механізм забезпечення геополітичної «присутності» в регіоні.

Базовий рівень пам'яті локальних груп – родинна пам'ять є найбільш консервативною та стабільною, вона активується на рівні родинних ритуалів та особистісних соціальних стратегій. Групова пам'ять структурує образ соціального простору, обумовлює його мобільність та адаптивність. Символічна історія, іконографічні образи, які використовує група, складають ресурс, який, на думку Пітера Престона, дозволяє індивіду усвідомлювати власне місце в системі завдяки включенню в мережу смислів, які акумулюються в пам'яті, утворюючи основу для соціальної та міжособистісної взаємодії та взаєморозуміння. Цей ресурс передбачає взаємозв'язок трьох складових: місць, мереж, пам'яті [722]. Збереження місць пам'яті, створення/руйнація

меморіальних комплексів, кладовищ, сакральних центрів, музейних колекцій, книг, топонімічних назв – все це складає, так звану, «мережеву карту пам'яті», яка формує образ простору в ідентичності локальної групи. Створювані «місця пам'яті» можуть бути: «закритими», коли вони фіксують певну інтерпретацію подій, що важливо для підтримання публічного порядку, або «відкритими», що є актуальним для транзитивних систем, коли створюються умови для діалогу, та співіснування різних наративів. Від цього залежить якою буде стратегія меморіалізації: примирливою або конфліктною.

Мотивом комеморації є вибір історичного наративу, що формує актуальний образ прикордоння та форму його репрезентації у вигляді ідентифікаційної стратегії. Так, наприклад, 1) мотив «втечі» від соціально-культурного тиску Османської імперії та «спасіння» в межах прикордоння православного світу транслюють «задунайські» етнокультурні локальні групи Бессарабії; 2) мотив «втраченої самостійності» артикулюють прикордонні рухи Сілезії; 3) мотив досягнення зразкових форм економічного життя, як умови реалізації «релігійного обов'язку» транслювали більшість етноконфесійних німецьких груп колоністів в межах Східної та Південно-Східної Європи. Отже, артикуляція та аргументування соціальних інтересів, відповідність вимогам політичної кон'юнктури, суперництво за символічне панування, які відбуваються між соціально-культурними групами та їх елітами в межах прикордоння є вихідними мотивами комеморативних стратегій [12, с. 128], які дозволяють зберігати позитивну ідентичність групи та її соціальну дієздатність.

Використання «історичних аргументів» в політичних спорах та соціальних конфліктах свідчить про наявність різних варіантів проєкцій сучасного в минуле, метою яких є моделювання оптимальної для групи версії минулого. Пам'ять, як символічний ресурс, виступає формою організації status quo між діючими акторами. Вона зберігає моделі соціальних ієрархій, які відповідали різним історичним періодам та регіональним порядкам. Звернення до патернів групової пам'яті в прикордонні Ян Ассман називає формою «соціального тренінгу», яку еліти використовують для встановлення або

збереження ієрархій та соціальних стандартів [9, с. 52 – 54].

Так, для прикордонної дуги Центрально-Східної Європи, яка утворена зонами між династичними центрами Османів, Габсбургів, Романових та Гогенцоллернів, не був характерним процес універсалізації підконтрольних територій аж до 30-х років XIX століття, доки їм не кинули виклик конкурентні місцеві еліти та національні рухи. Горан Терборн визначав, що «сила династичних імперій, яка утворювалась за посередництвом війн, шлюбів або спадку, передбачала збереження «прав та свобод» мешканців завойовних та придбаних територій, враховуючи «закони їх землі» [295, с. 148]. Так, Османи визнавали самоврядування релігійних спільнот, а на своїх периферіях – створення відносно автономних васальних князівств: Молдови, Валахії, Трансильванії, Рагузи. Габсбурги закріпили відому модель культурної національної автономії, яка передбачала створення паралельних інституційних систем для локальних етнокультурних груп. Ці стандарти не діяли в Транслейтанії з 1867 року, де угорська аристократія вибудовувала національний проект мадяризації населення. Аналогічною була політика дома Романових, які не нав'язували культурних стандартів для прикордоння, зберігаючи, наприклад, «особливий статус» для Бессарабії. Показовою була політика в сфері вищої школи – утворення восьми університетських центрів в XVIII – XIX століттях, серед яких два були польськомовними (Віленський університет, 1803 року; Варшавський університет, 1817 року), один – шведськомовним (Олександрівський (Гельсінгфорський) університет, 1827 року) та один – німецькомовним (Дерптський університет, 1802 року). Династичним феодалним імперіям «не була притаманною ідея перетворити селян в австрійців, прусаків, росіян або турок, як це було зроблено у Франції, де протягом XIX століття багатомовне та мультикультурне селянство було успішно перероблено у французів», – зазначає Г. Терборн [295, с. 149].

Збереженню етнічної локальної ідентичності в імперських периферіях сприяло і закріплення соціальних статусів щодо етнокультурних груп. Так, наприклад, окремі станові ніші займали німці Семиграддя, Задунайські народи

Бессарабії, дако-румуни та секеї в Трансильванії, євреї в Польщі та в Росії, угорці в Транслейтанії, та інші. Людвіг Гумплович, перший австрійський професор соціології, зазначав, що «класи та соціальні стани є похідними від різних етнічностей, а соціальний конфлікт є поперед усе етнічним конфліктом» [75].

Отже, етнокультурні групи в просторі прикордоння мають специфіку освоєння та присвоєння території. У титульних, національних групах, які організовані в держави, право на територію виникає на основі державного суверенітету, усвідомлення належності до процесу державотворення. Етнокультурні меншини усвідомлюють право на територію завдяки історичному праву мешканців, аборигенних народів, чий етногенез пов'язаний з простором.

Виробництво культурного образу прикордоння може розглядатися як форма суперництва за геополітичний престиж. В основі процесу конструювання образу знаходиться можливість контролю інформаційних потоків та продукування актуальних смислів соціально-культурного змісту. Образ території, як актуальна форма її репрезентації, конструюється та транслюється елітами за допомогою інформаційних та фінансових ресурсів [6, с. 17].

Отже, будь-який простір не існує як матеріальний об'єкт, але він стає таким в соціальному середовищі, яке наповнює його смислами та знаками присутності. Конструювання простору не можна відокремити від суб'єкта, від носія образу, який зберігає концептуальний смисл простору незмінним доки існують самі відносини, що задають спосіб просторової інтерпретації.

Конструювання та відтворення образу прикордоння в ідентифікаційних практиках суб'єктів прикордонних просторів залежить від: якостей прикордонної культури, стану прикордонної ситуації та публічного порядку, сталості фантомних кордонів та уявних просторів, взаємодії між простором та «соціальним місцем» групи, динаміки відтворення соціального простору.

Багаторівневість та полівекторність соціальних процесів в прикордонні ускладнює систематизацію чинників, які впливають на процес ідентифікації

особи та групи. Ідентифікаційний процес представляється не тільки як самоусвідомлення та самопрезентація, але і як усвідомлення групової солідарності, соціальної ідентичності, локальної ідентичності.

Варіативність ідентифікаційного процесу в прикордонні обумовлена, з одного боку, політичними та соціальними практиками, що створюють реальність прикордонної системи, а з іншого, засобами інтерпретації подій та явищ, які проявляються в просторових міфах, образах та уявленнях.

Оцінюючи зв'язок образу прикордонного простору та ідентифікаційних процесів, як практику формування поведінкової моделі, можна зазначити, що створення образу прикордоння може бути представлено: 1) як *«реакція»* на умови та форми повсякденного життя, розподіл статусів та ролей, на усвідомлення характеру соціальної ідентичності; 2) як *«вибір»* моделі життя на кордоні, що закріплений на рівні соціальних практик та форм взаємодії з іншими акторами прикордоння; 3) як *«форма конструювання»* культурного образу прикордоння, виходячи з геополітичних уявлень локальних суб'єктів та геополітичного престижу політій.

3.2. Соціально-політична комунікація в прикордонні: суб'єкти і практики

Простір прикордоння – це те, що колонізують і споживають, купують і продають, створюють і руйнують, використовують і псують, над чим міркують і за що борються. Аналіз соціальних практик дозволяє відмовитися від ідеї простору, як пасивного і статичного явища, та спостерігати як він конструюється та набуває активної ролі в процесі народження та ствердження соціального порядку і «соціального місця».

Характерні для прикордоння дифузність соціального порядку, перетікання одного соціального тіла в інше, зіткнення життєвих просторів акторів різних державно-національних систем, конфлікт інтересів прикордонних спільнот, які долають державні кордони в пошуках можливостей

та зв'язків, може розумітися і як транскордонне співробітництво, і як форма іредентизму – все це обумовлює специфіку організації соціально-політичної комунікації.

Соціально-політична комунікація передбачає відносини з приводу розподілу влади, статусів, ієрархій, інтерпретації публічного порядку.

У прикордонному просторі модерної держави, комунікація з приводу розподілу влади і владних ресурсів функціонує в формі діалогу між: 1) державою та регіональними спільнотами, через систему публічного порядку та мережу неформальних, локальних організацій, які демонструють дифузність прикордонної системи; 2) групами прикордоння, які беруть участь у публічних відносинах з приводу закріплення власного статусу та організації групового соціального капіталу; 3) державою та діаспорами, які структуровані в прикордонні як локальні групи і як мережеві соціально-культурні системи, що володіють ресурсом транснаціональних систем.

Завдання політичної комунікації – створити систему структурованої політичної діяльності, яка буде: 1) відтворювати систему політичної соціалізації (набуття національної ідентичності); 2) забезпечувати циркуляцію актуальних соціально-політичних смислів (впорядкування семіотичного поля політики); 3) підтримувати систему розподілу соціально-політичних ролей та владних ресурсів (система локальної та регіональної інституціалізації еліт; система «рекрутування» еліт; система наслідування та циркуляції еліт; система долання «розколів еліт»; система утворення «пактів еліт», про передачу та розподіл владних повноважень [280]).

У прикордонних суспільствах із значними транскордонними контактами потрібним є повсякденний контроль за значними та мозаїчними просторами, що передбачає значну інформаційну та матеріальну мобільну інфраструктуру, та може забезпечити стабілізацію системи внутрішньодержавного соціально-політичного діалогу.

Соціально-політичний діалог в прикордонні має більш широкі завдання, обумовлені сприйняттям цього простору як: 1) «контактної зони», де циркулює

інформація, що пов'язана із сусідніми політичними просторами та їх інтересами; 2) «простору геополітичного розширення», де відбуваються системні контакти зі спорідненими культурними осередками. Прикордоння починає відігравати роль комунікаційного центру, створюючи ілюзію концентрації влади; 3) «мінімальної жертви», яка може бути сплачена за збереження соціально-політичного ядра. Прикордоння в центрованій системі модерної держави, постійно відсувається від центру, створюючи «експансію оборони».

Отже, соціально-політична комунікація в прикордонні опосередкована:

- 1) «прикордонним ефектом» простору, в якому доцентрові сили державного впливу зустрічаються з відцентрованими силами під впливом сусідніх держав;
- 2) «двоїстістю простору», який виступає як «центр зв'язків» і як «периферія держави». Рухливість соціальних обривів проявляється за рахунок включення людини прикордоння в серію цільових дій та рухів, які змінюють групові міфи та знакові-символічні структури. Це підтверджує тезу про те, що прикордонні простори завжди орієнтовані на долання прикордонного положення.

В стресових ситуаціях, які виникають в просторі кордону, це може викликати безсилля та кризу політичної влади і системи державного контролю, які в периферійних прикордонних територіях ослаблені і фрагментарні.

Демонстрація інтересу до прикордоння з боку держави часто є проявом її геополітичних амбіцій, які не знаходять втілення в соціально-економічній політиці. Прикордонні простори, як регіони «про запас», опиняються в депресивному стані: інфраструктурний голод, низький ВВП, нестача робочих місць, демографічна, соціальна та інституційна криза. Це все робить такі регіони неконкурентними. За оцінкою конкурентоспроможності регіонів, виходячи з умов проживання, працевлаштування, підприємництва, розвитку інфраструктури, прикордонні регіони на півдні та сході ЄС мають низькі показники як демонструють дані Європейської комісії на 2016 рік [523]. Аналогічна ситуація вбачається у південних та східних прикордонних регіонах ЄС при оцінці ризиків бідності серед населення [719].

За даними Євростату, при оцінці регіонів за показниками щодо економічного розвитку, інфраструктури, транспорту та технологій, управління, демографії, освіти, туризму, екології тощо, східні та південні прикордонні регіони ЄС оцінюються, як такі, що потребують підтримки [524].

Депресивний стан економічного та соціального розвитку обумовлює риторичку «допомоги», «спасіння», яку використовують в стратегіях діаспоральних політик країни-сусіди. Інвестування в інфраструктурні проекти дозволяє створювати систему альтернативної інституціалізації у вимірі транскордонної взаємодії. Так, Туреччина допомагає організувати для Бессарабії систему водопостачання, Угорщина на Закарпатті фінансує будівництво транспортної інфраструктури.

Якщо, близькість сусіда в категоріях класичного модернізму інтерпретується як загроза, то на сучасному етапі інтеграційного розвитку представляється як ресурс і можливість. Певною формою компенсації неконкурентного статусу таких регіонів є створення корпоративних мереж, які моделюють автономні від публічного порядку держави соціальні простори, створюючи умови для інституціональних конфліктів.

Вихідною проблемою в аналізі практик соціально-політичної комунікації в прикордонні є конфлікт між тими, хто його населяє і тими, хто здійснює управління. Грані конфлікту проявляються в нерівномірності розподілу повноважень в управлінні між локальними та віддаленим акторами, регіональними та локальними групами. Традиційні підходи щодо організації комунікативної соціально-політичної системи фокусуються на розмежуванні функцій між центром та периферіями, коли відбувається спрямована дія суб'єкта на об'єкт без зворотного зв'язку і альтернативних форм мережевої співпраці. Така форма організації була описана як «модель комунікаційного ланцюгу» [615].

Суб'єктами політичної комунікації керує політичний інтерес, який можна визначити як усвідомлення об'єктивної можливості реалізувати свої потреби у співпраці, кооперації з політичною владою або в конфронтації з нею і спробі її

змінити. З іншого боку, політичний інтерес може проявлятися в збереженні публічного порядку державних структур та посиленні форм власного представництва.

Мережа соціально-політичної комунікації відповідає структурі та природі політичної системи. Розвиваючись одночасно з політичними структурами і соціальними інститутами, вона залучає до діалогу всіх суб'єктів соціальної взаємодії. Трансформації в системі політичних інститутів обумовлюють модифікації соціально-політичної комунікації.

Приклад такої модифікації демонструє процес трансформації політичних еліт у зв'язку зі зміною системи союзів, переорієнтацією владних груп в міжнародній політиці. Еліти країн Східної Європи, які належали до політичного класу радянських управлінців «соціалістичних» республік, «пережили» період виходу і встали на шлях інтеграції в євроатлантичний блок [280, с. 81]. Цей історичний аспект наклав на дослідження еліт у Східній Європі особливий відбиток: вони розглядалися в контексті транзитологічної парадигми, теорії демократизації та модернізації. При цьому політичні еліти представлялися як драйвери зміни режимів в процесі посткомуністичних трансформацій Східної Європи, а переходи до демократії інтерпретувалися як «угоди еліт» про розподіл влади на всіх рівнях адміністративно-територіального простору. Відмінною рисою цього процесу в країнах Східної Європи виступає той факт, що важливу роль в становленні їх незалежності, зовнішньополітичної переорієнтації на євроатлантичний блок, грала важлива, з точки зору прийняття стратегічних рішень, група представників їх власної зарубіжної діаспори.

Особливістю організації процесу соціально-політичної комунікації в прикордонні є варіативність форм участі у такій комунікації. Суб'єкти прикордонного та транскордонного простору не тільки «беруть участь» у роботі запропонованих інститутів і структур публічного порядку, «відтворюють» діючий регіональний порядок, за рахунок участі у соціальних і публічних практиках, але і «обирають» простір для діалогу серед тих, що пропонують контактні соціально-політичні системи.

Обрання комунікаційного простору полягає в підтримці певного соціального балансу і стабільності прикордонного порядку. Аналізуючи соціально-психологічну модель комунікації Теодор Ньюкомб ще у середині ХХ століття, визначив, що в кожній групі виникає «тиск, що примушує до однаковості», але обираючи системи комунікації, група обирає таку модель, де вона визнається рівноправною і може реалізувати власні очікування і установки [663]. Таку організацію комунікаційного простору ілюструє «інтеракціоністська модель». Вона не розділяє учасників комунікації на суб'єктів та об'єктів, а представляє реципієнта, як активного учасника комунікації, який має власні очікування та настанови. Т. Ньюкомб зазначав, що якщо суб'єкт і об'єкт становляться один до одного еквівалентно позитивно, то вони схильні однаково оцінювати події і сприймати повідомлення, в такому випадку якість комунікації зростає.

Суттєву умову організації комунікаційного процесу складає мовне середовище. Найбільше мовне різноманіття спостерігається в регіонах, де відбувалися часті міжгрупові конфлікти, які не приводили до завоювань і виникненню сталих державних утворень, які б могли спростити середовище за рахунок створення мовного стандарту. В такому сенсі мовні відмінності сприяють встановленню груповій ідентичності. Так, вказуючи на проблему асиміляції мазурів, словенців, сілезців, фризів, що опинилися за межами Німеччини за результатами Першої Світової війни, Карл Хаусхофер визначав, що «зміна мовних кордонів обумовлює насильницьку евакуацію населення, витиснення у чужоземні області дружніх малих народів, які залишаються близькими по культурній волі до нашого культурного ґрунту та нашої держави» [347, с. 31].

Соціально-політична система комунікації прикордоння передбачає організацію діалогу між суб'єктами різного таксономічного рівня: державою, органами місцевого самоврядування, регіональними елітами, суб'єктами мережеских відносин, локальними та транскордонними групами. Рівень залучення їх у площину політичних відносин – різний. Так, наприклад, діаспори

здатні бути не лише формою локальної групи прикордоння, але можуть створювати систему транснаціональних корпоративних зв'язків на рівні світових інституційних формалізованих систем та займати в системі комунікації з державою як роль об'єкту політичної дії, так і суб'єкта більш високого рівня політичної організації. Серед суб'єктів соціально-політичної комунікації, які пов'язують локальні етнокультурні діаспори в наднаціональну представницьку організацію на рівні Європи, представлені: Управління вірменськими громадами Європи; Європейський єврейський конгрес; Асоціація Російськомовних громад; Європейська асоціація Українців; Європейський союз польських об'єднань; Ісламська рада Європи, та інші [152].

«Повернення» діаспор у коло суб'єктів політичної сфери А. Головнєв представив в формі реконквісти [64, с. 117]. Високоорганізовані діаспори створюють альтернативні до національних держав соціально-політичні структури, які інституціолізовані в структурах різних держав у формі лобістських груп, партій та транснаціональних систем. Так відбувається відновлення балансу на рівні глобальних соціальних пульсацій, які в соціальних теоріях називають «довгими рядами розвитку». Цю думку можна доповнити словами Ентоні Гідденса: «...багато характерних особливостей звичайних соціальних дій найтіснішим чином пов'язані з тривалими і масштабними процесами відтворення соціальних інститутів» [60, с. 69].

Унікальною здібністю діаспор є сполучення локальних та глобальних ресурсів. В системі організації соціальної комунікації це проявляється в можливості охоплення глобального політичного простору з метою вирішення соціокультурних проблем окремих діаспорних осередків або участі у вирішенні геополітичних завдань національної держави.

Модель соціокультурної взаємодії, коли об'єкт та суб'єкт розрізняються між собою за функціями та роллю в комунікаційній мережі, але при цьому об'єкт виступає активним учасником комунікаційного процесу і здатний впливати на комунікатора за допомогою зворотнього зв'язку описав Герхард Малецке, називаючи її «інтерактивною» [368, с. 222 – 223]. Автор вперше

використав поняття «комунікативне поле залежності» в розумінні простору, яке утворюється під час руху інформації. Залежності (тиски, примуси, цензура, законодавче регулювання) виникають з відносин і взаємних інтерпретацій, які продукують комунікатор та реципієнт.

Політика партнерства «Держава – Діаспора» передбачає створення системи діалогу між місцевими органами влади та етнічними спільнотами за кордоном, включаючи громадські та неурядові організації через підписання договорів з іноземними громадами. Створення інститутів державного управління, які опікуються діаспорами стало актуальною формою реалізації національних стратегій та інтересів за межами національних територій. Організація таких форм комунікації для традиційних діаспор (єврейської, вірменської і грецької) була формою збереження культурної ідентичності в умовах втрати державності, а набутий соціальний капітал у вигляді лобістських структур по всьому світу залишився актуальним після відновлення державності. Але стратегія розширення ресурсів в сфері політичного діалогу через діаспорні структури виявилася зручною для багатьох сучасних країн, які створюють державні органи для взаємодії з діаспорами, як наприклад: Міністерство Діаспори Республіки Вірменія [201]; Державний Комітет Азербайджанської Республіки щодо роботи з Діаспорою [68]; Міністерство з питань діаспори Ізраїлю [654]; Управління зі співробітництва з діаспорою та сербами в регіоні [817]; Міністерство Релігії та Діаспори Сербії [652]; Міністерство Румун звідусіль [653]; Міністерство Грузії з питань діаспори [686].

Найбільш відомим процесом, яким опікувалася міжнародна етнічна діаспора вірмен, було визнання геноциду вірмен в Османській імперії. З того часу Діаспора Вірменії виступає від імені держави на рівні Організації з безпеки і співробітництва в Європі, в Парламентській Асамблеї Ради Європи. Така практика діалогу між акторами з різним соціально-політичним статусом стала популярною формою «м'якого тиску» в сучасній світовій дипломатії. Прикладом участі діаспори у висвітленні міжнародних проблем може бути звернення правових сербських організацій та релігійних діячів до Конгресу

США та адміністрації Президента США з приводу обміну територій між Сербією та Косово [819]. Прикладом апеляції діаспори до міжнародних інституцій з метою вирішити соціальну проблему в межах суверенної держави є звернення румунських угорців та угорських партій в ООН з приводу забезпечення захисту прав меншин в Україні [268].

Ще одним яскравим прикладом політичного лобізму є звернення Поляків у Сполученому Королівстві до Терези Мей з проханням захистити їх від «Brexit». У зверненні від імені Федерації поляків у Великобританії йшлося про те, що вони «вимушені звернутися» безпосередньо, оскільки виникають побоювання, що громадяни ЄС стануть нелегальними іммігрантами, якщо Великобританія вийде з ЄС. Показовим є той факт, що в зверненні зазначається про те, що поляки відчують себе «не поміченими і не включеними у дискусії, які вирішують їх майбутнє у Великобританії» [679]. Отже, спрямування такого звернення від діаспори до Прем'єр Міністра приймаючої держави виступає як форма організації діалогу.

Поведінка акторів інтерактивної моделі може бути проілюстрована ситуаціями, коли інституціалізована закордонна діаспора вважає за необхідне впливати на метрополію (ідеологічно, фінансово, професіональними кадрами, створенням резонансу в світі через звернення до наддержавних інтеграційних інститутів). Прикладом є звернення Світового Конгресу Українців, в якому він засудив дії, що відбулися у Верховній Раді України 3 липня 2012 року у зв'язку з прийняттям Законопроекту «Про засади державної мовної політики» [278].

Діалог акторів різного статусу всередині держави може відбутися як форма зворотного зв'язку, але по суті, він буде нагадувати модель «комунікаційного ланцюгу», де зворотній зв'язок відсутній. Прикладом є ситуація, коли держава в силу свого політичного авторитету не визнає подій (комемоцій), які пропонує група, яка в результаті вимушена приймати позицію комунікатора, не маючи ресурсу для закріплення власної. Прикладом комемоцій такого рівня може бути колективне звернення групи болгарських громадських організацій в 2012 році до Міністерства освіти і науки України з

проханням «об'єктивно висвітлити роль давніх болгар у формуванні давньоруської народності та створенні Давньоруської держави під назвою Київський каганат, а в подальшому – Київська Русь» [223].

Нерівномірність розподілу ресурсів влади в прикордонних просторах може обумовлювати необхідність її здобуття шляхом договорів, шантажу, політичними маніпуляціями, розширюючи діапазон неформальних комунікаційних процесів в суспільстві. Боротьба за статуси в прикордонні є перманентним процесом, який обумовлює купу процесів транзакційного характеру, коли кожний з акторів прагне виступати в якості ініціатора діалогу.

Особливо яскраво цей процес проявляється під час активізації націоналізмів, як форми ідентифікаційного усвідомлення, що притаманна консолідованим соціальним системам, які спрямовують свої зусилля на організацію політичних та інституційних структур, що відповідають сучасним практикам політичної суб'єктності.

Прикордоння стає зоною активності носіїв національних амбіцій, тому що акумулює потенціал політичного суб'єкта, здатного на самостійну інституалізацію, тому що представляє собою простір зіткнення націоналізмів контактуючих акторів, і тому що залишається умовою збереження форми діючого національного суб'єкта – держави, яка контролює простір.

Саме в прикордонних контактних системах відбувається процес конструювання політичних ідентичностей шляхом протиставлення діючим публічним порядкам [225].

Так, презентація автономістських проектів в прикордонні артикулюється як «заперечення» існуючих або можливих форм національної ідентичності. Прикладом можуть бути сучасні національно-політичні проекти, що виникали в межах Бессарабії. На початку 90-х років ХХ століття була висунута ідея створення «Буджацької республіки», як республіки гагаузів і болгар під спільним протекторатом Болгарії, Росії, України та Туреччини. Це був проект державного утворення, який не вписувався в національні рамки Молдови та України. Його антитезою був націоналізм титульних націй, а отже він носив

анти-Український, анти-Молдовський та анти-уніоністський (проти Румунського проекту національно-державного об'єднання з Молдовою) характер.

Проект створення «Республіки Гагаузія», який був реалізований в 1995 році, коли була утворена автономія Гагаузія у складі Республіки Молдова [221]. Цей проект створювався як антитеза Румунському уніонізму, що закріплено в Уложенні (стаття 7) як право Гагаузії на самовизначення в разі зміни статусу Республіки Молдова. Цю норму підтвердив і проведений в 2014 році референдум про відкладений статус незалежності Гагаузії [261]. Варто зазначити, що цей проект підтриманий ззовні Туреччиною та Росією, які виступають в якості коспонсорів незалежності Гагаузії. Проти виступала Болгарія, яка вбачала в реалізації цього проекту втрату можливості закріплення подібного статусу за багаточисленною болгарською діаспорою.

Як анти-Румунський проект в 90-і роки ХХ століття було реанімовано проект «Бессарабської республіки», який був проголошений в грудні 1917 року і мав продовження в вигляді «Бессарабської ССР», яка проіснувала чотири місяці в 1919 році, як автономія в РРФСР.

Майже через 100 років ця ідея не зникла, в 2015 році був озвучений проект створення «Бессарабської федерації» (Республіки), який пропонував створення культурно-національної автономії Бессарабії при участі локальних етнокультурних громад (болгарської, гагаузької, руської, української, ромської, молдавської, польської). Цей проект був спрямований проти націоналізму України і визнається в якості сепаратистського проекту.

Існували ще декілька варіацій автономістських проектів, як то «Бессарабська федерація», як іредентистська ідея об'єднання семи районів України та Гагаузії, а також проект «Республіки Буджак» як апеляція до історії автономного розвитку в межах Османської імперії.

Проекти квазідержавних утворень представлені і в інших прикордонних регіонах України, Румунії, Польщі. Проект створення Республіки «Підкарпатська Русь» був проголошений в 2007 році на Європейському

конгресі підкарпатських русинів. В, так званому, «Акті відтворення русинської державності», Підкарпатська Русь була представлена в вигляді автономії у складі України. Ця акція була організована з метою наголосити на праві русинів отримати визнання, хоча б в якості меншини.

Ідеї автономізму є постійною формою самопрезентації сілезців в Польщі, які через «Рух за автономію Сілезії» приймають участь у місцевих виборах і мають високі рейтинги. Артикулювання вимог автономізму є засобом привернути увагу до проблеми офіційного визнання найбільшої етнокультурної групи в Польщі.

Важливо зазначити, що всі форми *квазідержавних* автономістських проектів відбивають існуючі/фантомні форми просторової ідентичності, які як соціальний конструкт володіють геополітичним компонентом, що і визначає положення території в міжнародній системі відносин.

Продукування символічних елементів державності як: підписання актів, проголошення конституцій, презентація символіки виконують роль політичного акціонізму, який є формою політичної комунікації і демонструє одну з версій «моделі транзактності», коли відбувається перехід до діалогової форми комунікації, де актори вступають в комунікацію в рівних статусах.

Етнічні націоналізми є прикладами конструктивістських політичних проектів, які є наслідком ресурсного дисбалансу між різними суб'єктами політичного простору. Етнічний наратив є зручною формою артикулювання соціально-економічних та політичних проблем. Але, по суті, етнічними проблемами можна вважати лише конфлікти стереотипів, які рідко виходять в площину політики. Тому сучасні форми сепаратистських рухів втратили виключно консервативний характер, представляючи інтереси регіональних еліт, які використовують етнічні маркери для мобілізації електорату.

Етнізація політичного простору міждержавних та міжнаціональних відносин обумовлена тим, що кліважування простору політики відбувається із застосуванням риторики модерного періоду: права націй, автохтонів, корінних, історичних груп, які не можна визначити без застосування етнокультурних

маркерів. Цьому сприяє і мовне питання, яке завжди пов'язано зі статусом етнічних носіїв мов, а не з функціональними можливостями мовних середовищ.

Отже, процес фрагментації національного простору за рахунок створення національних проектів, які заперечують діючі, є проявом послаблення державного контролю та нездатності домінуючої національної ідеології забезпечити аргументативну складову функціонування політичного простору.

Отже, автономістські, квазідержавні проекти, що народжуються в прикордонних просторах демонструють не тільки складності процесу конструювання національних ідентичностей, але і процес порушення умов організації соціально-політичної комунікації, яка обумовлює створення нової моделі. Особливо помітним це стає в умовах триваючої територіальної реструктуризації, коли перекроювання просторів внаслідок геополітичних процесів не тільки реалізує нові форми націогенезу, але і породжує нові види націоналізмів: з боку молодих націй-держав, з боку історичних етнонаціональних діаспор, з боку національних держав, чий націоналізм «вийшов за межі» державних кордонів та зосередився на «своїх» співвітчизниках за кордоном. Такі форми націоналізму, за визначенням Р. Брубейкера є наслідком незакінчених «націоналізацій» в багатонаціональних просторах попередніх імперій [38, с. 9].

Статусні конфлікти в таких умовах є формою конкуренції різних еліт: етнічних, локальних, кланових, конфесійних. Вони не тільки прагнуть зберегти свої преференції в ситуації змін влади, але і підвищити свій статус.

У пошуках засобів утримати периферію та зберегти національне тіло держава може використовувати технологію регулювання мотивів та інтересів через договір з елітою, що може сприяти націобудівництву. Націоналізм держави може сприяти конкуренції еліт (як у випадку Британії, Франції) і відчуватися як форма «щоденного плебісциту», або перетворюватися у націю одного народу (як у більшості країн Східної Європи, які були утворені із значним комплексом дискримінованих народів). Психологічна компенсація «національної травми» розвивається у вигляді стратегій культурної

гомогенізації, яка реалізується, на думку Р. Брубейкера, через жорстку мовну політику, прийняття стратегій національної освіти, відмову від закріплення статусів за меншинами, ствердження моноконфесійних просторів [38, с. 13]. До цього списку можна додати: створення меморіальної політики та меморіального законодавства, встановлення цензури, семіотичне перекодування культури. Більшість з цих дій носить характер політичного акціонізму держави і має не практичну, а символічну дію.

Націоналізми держав розростаються за рахунок розширення простору «своєї культури» і набувають дві форми реалізації: 1) як націоналізм нації, що націоналізує конкурентний культурний простір. Болгарія націоналізує групи з турецькою ідентичністю, Румунія – угорських секеїв, Україна – руських, а Польща – українців, білорусів і литвинів); 2) як націоналізм, що спрямований на включення в тіло нації «етнічних своїх» та втрачених «співвітчизників» (Румунія спрямовує свою політику на адресу румунів в Молдові та Україні; Угорщина апелює до угорців Румунії, України, Словаччини, Сербії; Польща – до поляків Литви, Білорусі, України, тощо). У цьому випадку державний націоналізм можна назвати «націоналізмом Батьківщини» [38, с. 11].

Окремою формою націоналізму виступають націоналізми історичних діаспор. Дослідники рухливих просторів звертають увагу на зв'язок понять «мобільність» та «мобілізація». Мобільні групи виробляють специфічні соціальні технології: складну соціальну і соціально-політичну організації. Сучасні діаспори використовують технологію національних меншин, які ведуть боротьбу за національну державність – акцентують увагу на власних культурних відмінностях, які надають право організовувати життя за власними законами, а не за законом «країни перебування». І хоча створювати держави вони не збираються, але організація автономних громад зі своїм судочинством, релігійним правом, мораллю є актуальним завданням.

Цьому процесу сприяють структури наднаціонального рівня, які набувають якостей посередників в суспільно-політичній комунікації між державою та діаспорами. В Європі це: Європейський центр захисту нащадків

меншин; Європейське бюро підтримки рідкісних мов; Федеральний союз європейських меншин; Європейський інститут народів; Європейський центр у справах меншин; Міжнародна група з прав меншин; Міжнародна гельсінська федерація з захисту прав людини; Рада комун та регіонів Європи; Асамблея європейських регіонів; Комітет регіонів, який має право політичної ініціативи; Федералістський союз європейських національних меншин, що працює злагоджено з Асамблеєю європейських прикордонних регіонів; Європейська ісламська рада; Політична група «Демократична партія народів Європи – Європейський вільний альянс».

Сучасним формам націоналізмів діаспор сприяють новітні процеси з перегляду національних доктрин, які допускають наддержавне їх тлумачення.

Наддержавний рівень влади – рівень транснаціональних концернів та впливових міжнародних організацій активує дієздатність мобільних, мережевих спільнот, перетворюючи меншини в самостійних гравців на міжнародній арені. Великі транснаціональні діаспори у своєму розпорядженні акумулюють значні фінансові ресурси, що дозволяє вести мову про утворення дисперсних етнополітичних систем, як альтернативної форми національної держави. Цю думку, ще в 1991 року озвучив американський політолог Дональд Горовіц, який визначав дві існуючі форми організації етнополітичних систем: 1) централізовану, де домінуючі позиції належать представникам титульної культурної групи, а інші утворюють культурно-політичну периферію; 2) дисперсну, де відсутня домінуюча культурна основа і представники різних груп мають приблизно однакову статусну позицію [572].

Вигодами статусу «меншості» прагнуть скористатися і «історичні» меншини. Більше ніж у половини держав Євросоюзу регіональна влада має законодавчі повноваження та працює як «партнери» ЄС. Звідси апеляція до прав меншості та вимога участі у владі шляхом: 1) створення «своїх» політичних рухів та партій; 2) утворення представництва у виборних органах влади на основі квотування – законодавчі квоти для представників національних меншин в парламенті передбачені законодавством 52-х країн, законодавчі квоти (від 1

до 10 місць) для представників національних меншин в нижній палаті Парламенту передбачені в 35-ти країнах світу; 3) закріплення «позитивної дискримінації»; 4) зміни стратегії розвитку Європи через вплив на внутрішню і зовнішню політику її країн.

Набуття діаспорами якостей суб'єктів політики відбувається завдяки активній участі у політичному процесі через створення політичних партій, громадських політичних організацій. Політичні партії забезпечують посередництво між інтересами національних меншин та діяльністю органів державної влади.

Найбільш розвинутий партогенез спостерігається у межах угорських діаспор за кордоном. Це пояснюється офіційною підтримкою автономізму діаспор з боку Угорського уряду. За допомогою регіональних партій Угорщина озвучує власну політику стосовно втрачених історичних просторів.

Створення багаторівневого соціально-політичного діалогу в транскордонній системі координат демонструє мережа політичних організацій угорців. Комунікаційний процес відбувається за безпосередньої участі державного апарату Угорщини, який виступає в якості комунікаційного системоутворюючого центру, що координує та пов'язує соціополітичні простори своїх закордонних діаспор.

Громадсько-політичний простір угорців Румунії представлений великим списком громадських організацій: «Трансильванська угорська культурна Асоціація» (найстаріша культурно-політична парасолькова структура, заснована в 1885 році та пов'язана з історією трансильванського громадянства та угорського дворянства) [514]; «Угорська молодіжна рада» (правозахисна організація в Трансильванії) [633]; «Трансильванська Угорська національна рада» (громадська організація, створена Надзвичайною Генеральною Асамблеєю округу Реформатської церкви з метою створення ефективної мережі політичних організацій в регіоні) [515], тощо.

Партійний спектр представлений трьома політичними партіями. Найбільш впливовою сучасною партією угорців в Румунії є «Демократичний

альянс угорців Румунії», яка діє з 1989 року [753]. Ця партія представлена в обох палатах румунського парламенту, а її лідер Бела Марко у 2004 році балотувався в президенти Румунії та набрав 5,1% голосів [420]. Партія представлена двома депутатами у Європарламенті, що надає їй можливості лобювати інтереси угорської громади на наддержавному рівні. Альянс виступає за створення національної угорської автономії, за розширення сфери застосування угорської мови в адміністрації та освіті, за збільшення автономії місцевих органів влади і за подальшу інтеграцію Румунії до Євросоюзу. В 2006 році «Демократичний Альянс угорців Румунії» публічно висунув претензії до Трансильванії та Секейського краю. Це стало приводом для організації референдуму у 2007 році, коли в жудецях Трансильванії – Харгіта, Ковасна, Муреш населення висловилося за автономію від Бухаресту. На той час Уряд Угорщини та Президент Ласло Шойом підтримали ці вимоги. В 2011 році група европарламентарів від «Демократичного Альянсу...» на чолі з віце-головою Європарламенту Ласло Текьошем оголосила про відкриття представництва Секейського краю при Європарламенті.

Вимоги щодо автономії Трансильванії артикулює «Угорська народна партія Трансильванії», яка створена як спадкоємиця «Національної угорської партії» що діяла з 1922 року до 1940 року [516]. Угорська народна партія обґрунтовує модель державного утворення подібну до «кантональної» Швейцарської. Діє з 2013 року і молодіжне крило партії – «Зразок», яке орієнтоване на підтримку образу Трансильванії як історичної території, яка належить угорцям, тому завдання організації сформульоване як «допомога угорцям в Трансильванії залишитися вдома» [632] Мережева структура організації дозволяє їй діяти в різних історичних регіонах Трансильванії.

Тісні зв'язки існують між урядом Угорщини та «Громадською партією угорців» [634]. Її очільник Йєно Шас в 2012 році був запрошений Віктором Орбаном в Угорщину та очолив Національний стратегічний інститут Угорщини. Партія позиціонує ідеологію трансильванізму, який передбачає автономію Трансильванії та Секейської землі. В 2016 році на муніципальних

виборах Румунії від цієї Партії було обрано 15 мерів [393].

В Румунії спостерігається процес консолідації політичних ресурсів угорської діаспори. Так, представники всіх основних угорських партій та організацій Румунії в 2017 році підтримали громадську акцію 100 тисячного «живого ланцюгу», учасники якого вимагали створення територіальної угорської автономії. А в січні 2018 року три головні угорські партії в Румунії підписали спільну заяву про наміри та цілі. Так, «Демократичний союз угорців Румунії», «Угорська громадянська партія» та «Угорська народна партія Трансильванії» домовилися співпрацювати з метою домогтися максимальної автономії для угорців Румунії. Під «максимальною» вони розуміли не культурну або політичну, а територіальну автономію – створення окремої автономної області в межах історичних земель Секейського краю (східна частина Трансильванії) та надання особливого самоврядного та адміністративного статусу іншому історичному регіону – Парціум (західна частина Румунії в прикордонні з Угорщиною) [242]. Радикальна реакція тодішнього голови уряду Румунії Міхая Тудосе, яку він висловив так: «Якщо прапор Секей буде вивішений на державних установах, то всі відповідальні за це будуть висіти поруч з ним. Про автономію Секей не може бути й мови», – коштувала йому посади. Відставка Міхая Тудосе врятувала Угорщину та Румунію від загострення у відносинах [312].

Дія політичних та громадських організацій угорців в Румунії структурно об'єднала чотири простори в межах яких відбувається політичний діалог: 1) всередині Румунії – на рівні державних та регіональних інститутів; 2) між діаспорою та метрополією; 3) між діаспорними структурами різних держав; 4) в просторі творення загальноєвропейської політики.

У Словаччині формування соціально-політичного діалогу з угорцями розпочалося після падіння уряду Володимира Мечьяра (1994 – 1998) [189]. «Партія угорської коаліції», яка представляє інтереси угорців Словаччини, була заснована трьома невеликими партіями угорської меншини в 1998 році. У тому ж році вона увійшла до правлячої коаліції [789]. Партія обґрунтовувала

необхідність створення «Комарнянського краю» – єдиної адміністративної одиниці з компактним проживанням угорців [801, с. 46], але після розколу в 2009 році вона втратила представництво в парламенті. Єдиним представником угорської громади в парламенті залишилася «Партія Міст», яка створена в 2009 році і ставить мету налагодження діалогу між угорцями та словаками [658].

В Сербії діє три політичні партії, які представляють інтереси угорців. Вони об'єднані в «Угорську коаліцію», яка мала представництво в Скупщині. «Альянс воєводинських угорців», як найбільш впливова частина Коаліції висловлює інтереси угорської меншини в сербському автономному краї Воєводина. Партія виступає за створення в північній Воєводині угорської регіональної автономії [765]. Представницьким органом угорської національної спільноти в Сербії є «Угорська національна рада», яка представляє угорську національну спільноту в рамках закону, бере участь у процедурах прийняття рішень, має повноваження щодо прийняття рішень з певних питань і може створювати інституції [213].

Політичні інтереси українських угорців представляють дві партії: «Партія угорців України», яка під назвою «Товариство угорської культури Закарпаття» діє як громадська організація поза виборами [593] та «Демократична партія угорців України» [138]. Обидві організації діють в одному соціокультурному просторі. Особливість цих організацій в тому, що вони представляють не тільки інтереси угорців, але й інтереси Угорщини.

Обидві організації проводять активну політичну діяльність, яка формується навколо питання політичного представництва угорців в органах влади. Ключовими питаннями стали: 1) відновлення Притисянського виборчого округу, який існував в 1998 році, але потім був ліквідований у зв'язку з переходом на пропорційну виборчу систему; 2) забезпечення прав та інтересів національних меншин на рівні територіальних громад; 3) закріплення механізму постійного представництва угорських політичних сил в вищому органі країни.

Вирішення цих питань обумовило підписання в травні 2014 року «Угоди про співпрацю» між «Товариством угорської культури Закарпаття» та

кандидатом в Президенти України Петром Порошенко. Зокрема, П. Порошенко обіцяв забезпечити парламентське представництво угорців Закарпаття, «Партія угорців України» у відповідь, заявила про його підтримку у виборах на пост Президента України [244]. В 2014 році Василь (Ласло) Брензович був обраний від «Блоку Петра Порошенка».

В Угоді про співпрацю від 1 травня 2014 року вказувалося, що кандидат на пост Президента Петро Порошенко у разі обрання сприятиме позитивному вирішенню таких питань як: 1) забезпечення мовних прав національних меншин на основі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин; 2) у межах адміністративної реформи забезпечення прав та інтересів національних меншин на рівні територіальних громад; 3) сприяння створенню окремих підрозділів з управління навчальними закладами з навчанням мов національних меншин через органи влади на місцях; 4) сприяння поверненню нерухомого майна, яке було незаконно відчужено за радянських часів у релігійних громадах; 5) забезпечення парламентського представництва угорців Закарпаття; 6) сприяння реабілітації угорців, які стали жертвами сталінських репресій.

В серпні 2015 року «Демократична партія угорців України» звернулась до Центральної виборчої комісії та першим особам держави щодо обліку етнічного складу Закарпаття на місцевих виборах та друку бюлетенів угорською мовою [329]. А у вересні 2015 року за посередництвом віце-прем'єр-міністра Угорщини Жолта Шемьєна була підписана угода про співпрацю обох партій на виборах – партії створювали спільний паритетний (50% на 50%) виборчий список з метою подолати 5%-й бар'єр для проходження до Закарпатської обласної ради та оформлення більшості у Виноградівській та Берегівській районних радах. Це дозволило угорцям забезпечити власне представництво в місцевих радах всього Закарпаття та в Обласній Раді –12,5% від кількості членів Обласної Ради, а саме 8 депутатів з 64-х) [101]. Отриманий результат був розцінений з боку політичних кіл Угорщини як політична перемога, яку вони очікували ще з 2010 року, встановлюючи системні відносини з обома угорськими партіями в Україні [193, с. 16].

Такий розклад політичної карти сприяє стратегії Угорщини щодо подальших вимог широкої автономії для угорської громади в Закарпатті. Так, наприклад, в контексті децентралізації в Україні, угорці лобіюють відновлення Притисянської об'єднаної територіальної громади.

Структурним розширенням простору політичної комунікації в межах діаспори є участь закарпатських угорців у виборчих процесах обох країн: в квітні 2014 року – на виборах в Національні Збори Угорщини, а у жовтні 2014 року – на виборах до Верховної Ради України [150]. У 2018 році у парламентських виборах в Угорщині взяли участь біля 40 тис. громадян України [311].

Процес набуття політичної дієспроможності регіональних структур Закарпаття в угорському політичному просторі розширюється за рахунок включення в електоральний простір Угорщини та завдяки набуття рис адміністративної одиниці (в серпні 2018 року уряд Угорщини прийняв рішення про створення посади Урядового Уповноваженого Міністра, відповідального за розвиток Закарпатської області та програми розвитку дитячих закладів Карпатського басейну [132]. Карпатський регіон набуває рис політичного транснаціонального гравця.

Угорщина створює умови для організації діалогу між спорідненими діаспорами різних країн. Прикладом таких проектів є «Фестиваль Секейської культури» в Берегово, який готувався в 2017 році під керівництвом Дослідницького інституту національної стратегії Угорщини. Захід скасований українською стороною, яка висловила побоювання щодо провокацій на тлі загострення ситуації у зв'язку з прийняттям закону про освіту [312].

Процес розгалуження системи політичної комунікації «угорського світу» продовжується. Так, «Форум угорських депутатів» від Карпатського басейну в Будапешті в березні 2017 року підтримав збільшення числа виборчих альянсів за участю угорських партій у сусідніх країнах [111]. Власне сама ідея створення автономій для закордонних угорців під патронатом Будапешту, сприймається як умова забезпечення Угорщині статусу регіонального лідера в Карпатському

басейні. З цим пов'язана і ініціатива парії «За кращу Угорщину» («Йоббік») з залучення до свого «автономістського руху» ще однієї сторони – русинів, апелюючи до спільної історичної долі двох народів.

Румунія, Сербія, Словаччина – це країни, що визнають подвійне громадянство, а також вони є країнами, де створюються особливі умови для партій, які представляють національні меншини. Тому діалог Угорщини з приводу прав угорців в цих країнах відбувається переважно в сфері політичної участі та політичного представництва. В той час, як в Україні він зосереджений на питаннях культурного діалогу.

Формування мережевої системи діаспоральних зв'язків, які забезпечують соціальну дієздатність локальних регіональних громад, можна розглядати як створення нового формату існування національного організму. Так, «Всесвітня Рада угорців» і «Всесвітня Рада Підкарпатських русинів», «Форум представників Карпатського регіону» об'єднують понад 15 млн. членів, які проживають в різних країнах світу.

Оскільки суб'єктами сучасних політичних просторів є не тільки традиційні – статусні, але також інтернаціональні групи, які ідентифікують себе з різними локусами (в тому числі і з «уявленими»), живуть в різних вимірах соціокультурного простору, то комунікативна процедура передбачає одночасний аналіз та інтерпретацію подій, механізму народження інформації та засобів її розповсюдження.

Образи події, групи, простору набули якостей елементів комунікації, що було враховано при обґрунтуванні комунікативної моделі «складного інформаційного ланцюгу», яку запропонував Джордж Гербнер. Формування уявлення про подію відбувається вибірково, під впливом суб'єктивних чинників та контексту. Це обумовлює багаторазове спотворення інформаційного повідомлення, надання йому протилежних характеристик. Суб'єктивізм комунікаційних відносин посилюється відсутністю закріплення суб'єкт – об'єктної структури взаємодії між акторами діалогу. Утримувач інформації одночасно виступає її інтерпретатором і ретранслятором.

Отже, система соціально-політичної комунікації в прикордонні є активною формою самовідновлення соціального порядку і соціального місця.

Дифузність та рухливість форм соціального впорядкування як наслідок зіткнення та накладання життєвих просторів різних суб'єктів просторової взаємодії є проявом сприйняття ними умовності будь-яких кордонів та обмежуючих практик, які реалізують системні модерні політичні гравці.

Соціально-політична комунікація, яка передбачає відносини з приводу розподілу влади, статусів, ієрархій в умовах прикордоння набуває розширеного розуміння. Вона не тільки включає нових акторів, прикордоння, але і трансформується під впливом їх структурних і функціональних вимог.

Її завданням стають забезпечення комунікації в прикордонній зоні як в «контактній зоні», в просторі «геополітичного інтересу», в «периферійному просторі», як просторі, що акумулює ідею «мінімальної жертви». Сприйняття образу прикордоння в системі політичної комунікації спрямовано на забезпечення розвитку політичного ядра, а також на створення системи «експансії оборони» в інформаційному середовищі.

Встановлення системного політичного діалогу в межах прикордонного простору обумовлено «прикордонним ефектом» (взаємодією доцентровних та відцентрованих процесів), та «двоїстістю простору», який виступає як мережевий «центр зв'язків» і як «периферія держави».

Ключовою проблемою в організації балансу в системі соціально-політичної комунікації є врахування системного конфлікту в розподілі владних повноважень і ресурсів між центром, периферією, прикордонням і транскордонними гравцями. При цьому, політичний інтерес, яким керуються всі суб'єкти соціально-політичної взаємодії реалізується незважаючи на встановлений публічний порядок в таких формах як: співпраця та кооперація з політичною владою; конфронтація із системою, включаючи різні форми політичних маніпуляцій і шантажу; ігнорування і створення автономних ресурсів комунікації через неформальні мережі, включаючи системні мережі наддержавного характеру і несистемні соціально-політичні мережі. Соціально-

політичні комунікації таким чином здатні задавати напрям трансформації політичних інститутів та їх функцій.

Варіативність процесу соціально-політичної комунікації в прикордонні крім всього досягається за рахунок «обрання» простору для діалогу та позиції в процесі комунікації. Обрання простору комунікації спрямовано на підтримку оптимального соціального балансу в кожний момент часу. Організація соціально-політичної комунікації за критерієм суб'єктності акторів та форми зворотного зв'язку може бути представлена в вигляді таких моделей як: «модель комунікаційного ланцюгу» (розмежування функцій між центром та периферіями, коли відбувається спрямована дія суб'єкта на об'єкт без зворотного зв'язку і альтернативних форм мережевої співпраці); як «інтеракціоністська модель» (представляє реципієнта, як активного учасника комунікації, який має власні очікування та настанови); «інтерактивна модель» (коли об'єкт та суб'єкт розрізняються між собою за соціально-політичним статусом, функціями та роллю в комунікаційній мережі, але при цьому об'єкт може впливати на комунікатора за допомогою зворотного зв'язку); «моделі транзактності» (діалогова форма комунікації, де актори прагнуть вступати в комунікацію в рівних статусах).

Система організації соціально-політичного простору, в межах якого відбувається комунікація залежить від: мовного середовища, конфліктності, соціальної системи, залучення в діалог акторів різного таксономічного рівня.

Моделлю трансформації політичного позиціонування локального актора в транснаціонального є сучасні діаспори, які демонструють здатність до суб'єктності як на рівні локальних і локально-територіальних відносин, так і на рівні транснаціональних, глобальних акторів. Це проявляється у створенні діаспорами альтернативних до національних держав соціально-політичних структур, які дозволяють їм виступати як універсальним політичним акторам.

Перерозподіл владних ресурсів і влади постійно виникає як предмет діалогу між акторами в будь-якій соціальній системі. Цей процес проявляється у вигляді актуалізації різних видів націоналізму, як форми впровадження

ідеології модерного розвитку (державного, діаспорного, етнічного). Ці процеси проявляються в тому числі і в вигляді конструювання політичних ідентичностей шляхом протиставлення діючим публічним порядкам (автономістські рухи, квазідержавні утворення).

Участь акторів різного рівню в процесі перерозподілу влади наглядно демонструють процеси етнізації політики, які проявляються у вигляді організації та функціонування політичного представництва меншин та діаспор. Моделлю, яка демонструє систему багаторівневого соціально-політичного діалогу в транскордонній системі координат є мережа політичних організацій угорців, яка функціонує при безпосередній участі державного апарату Угорщини.

3.3. Функціональна диференціація локальних груп транскордонної системи

Простір біля кордону, або простір понад кордонами проявляється як соціально-політичний або соціально-культурний завдяки репрезентаціям різних соціальних суб'єктів, які його наповнюють.

Виходячи з того, що стан транскордонної системи визначається не тільки таким явищем як політичний кордон, який закріплює результати геополітичної конкуренції, але і соціальними функціями, які забезпечують принцип організації просторової системи, є необхідність встановити зв'язок між територією, соціальними функціями та суб'єктами соціальних відносин.

Соціальні спільноти в транскордонні орієновані на виконання звичайних функцій «соціального»: 1) інтегративної, яка проявляється завдяки наявності почуття взаємозалежності, єдності «в долі», турботи, емпатії, та забезпечує індивідуальну і групову соціалізацію; 2) комунікативної, яка забезпечує діалог, обмін наративами, трансляцію групових норм та стереотипів; 3) організуючої, яка забезпечує розподіл соціальних обов'язків, прав, привілеїв та статусів, відповідно, формуючи соціальну структуру та умови її трансформації, засоби

зміни соціального статусу; 4) регулюючої, яка проявляється в створенні соціальної санкції (осуд, остракізм, відклик статусу чи права, наприклад, «мандату») за порушення соціального обов'язку. Розвиток регулюючої функції супроводжується розвитком традиційних форм нормування поведінки; 5) інтерпретативної, яка забезпечує сприйняття «іншого» досвіду шляхом порівняння та адаптації репрезентативних символів (включаючи зміст концепцій, ідеологій, норм та правил, інновацій) до власних повсякденних; 6) виробничої, яка забезпечує перерозподіл обов'язків в соціальній системі за посередництвом організаційного джерела (угода, авторитет), з метою забезпечення ефективного колективного розвитку, який може розумітися і як господарська автаркія і як міжгрупова взаємодія; 7) «селітабельності», яка забезпечує зміну середовища стосовно інтересів та потреб людини; 8) політичної, яка презентує різні інтереси групи, забезпечує реалізацію їх індивідуального права брати участь в управлінні колективними справами.

Реалізація локальною прикордонною групою функцій «соціального» залежить від зовнішнього середовища: 1) мережевої структури суміжних територіально-політичних утворень; 2) адміністративно-територіальної структури держави, яка вмонтовує локальну групу в державне «тіло», «надаючи» / «визнаючи» її статус та функції на територіальному рівні.

Адміністративно-територіальні рівні державного устрою є основою для формування органів місцевого та регіонального самоврядування, які опікуються організацією місцевої та регіональної представницької влади та виконанням її рішень. Але, в муніципальному праві визнаються моделі місцевого самоврядування через аналіз обсягу «наданих» державою прав та статусів (державницька модель муніципального права, що діє за принципом «дозволено все, що передбачено») та обсягу «визнаних» державою прав та статусів (громадська модель місцевого самоврядування, що діє за принципом «дозволено все, що не заборонено»). Від втілюваної моделі муніципального устрою, яка обумовлює визнання статусу локальної громади як «природної» та «самостійної політичної одиниці» чи «штучної» та «структурної» одиниці

державного утворення залежить обсяг функціональних обов'язків «громади» (як «первинного суб'єкту місцевого самоврядування») в організації та інституціалізації локального та як інституту, на який покладено виконання «делегованих» повноважень та функцій.

Намагання держав відповідати європейським стандартам в сфері демократизації політичних процесів на всіх територіальних рівнях шляхом запровадження реформ децентралізації та втілення процесу субсидіарності (див. в розділі 4.3.) нерідко супроводжується прагненням політичної влади забезпечити лазівки для збереження адміністративної, організаційної присутності на рівнях реалізації «муніципального права», забезпечити механізми контролю за інститутами «муніципальної публічної влади», які діють в межах «узгодження інтересів» на місцевих рівнях адміністративно-територіального ділення держави.

Технологією забезпечення функціонального контролю над процесом виборів органів муніципальної публічної влади є «джерімендерінг» – довільна нарізка або перекроювання виборчих округів з метою впливу на підсумкові результати. Серед країн Східної Європи цю технологію застосувала Словаччина в 1996 році, щоб «розчинити» райони з угорською та русинською більшістю. Тодішній прем'єр Владімір Мечіар заявив: «Ми не дозволимо всередині Словаччини самоврядної одиниці з угорською більшістю» [40]. У 1999 році таку технологію застосували у Польщі, коли в процесі адміністративно-територіальної реформи ліквідували воєводства з високим відсотком непольського населення. В результаті реформи, мандатів на загальнонаціональних виборах не отримали ані партія «Рух за автономію Сілезії», ані кандидати представники з білоруські виборчі списки. В Хорватії, де під виглядом укрупнення територіальних громад у 1992 році «розчинили» етнічні меншини, які становили більшість при розподілі на громади (сербів та чехів в Славонському окрузі Дарувар, італійців в частинах Істрії та угорців в Бараняче) [40]. В 2014 році Моніторинговою Комісією Ради Європи щодо виконання «Рамкової конвенції щодо захисту прав національних меншин» в

Румунії, було відзначено, що «поглиблення кризи у відносинах з угорською меншиною викликано її побоюванням, що внаслідок адміністративно-територіальної реформи Румунії, якою передбачено реорганізацію округів у вісім адміністративних регіонів, відбудеться послаблення їхнього представництва в нових регіонах, оскільки кордони регіонів не збігаються з культурними кордонами» [510, с. 44 – 45].

Разом із «джерімендерінгом» формою забезпечення державного контролю за діяльністю «муніципальних органів влади» є запровадження пропорційної виборчої системи на рівні дії «місцевої публічної влади» (в областях, районах, містах) та шляхом відтворення політичного централізму. Наочно цей процес відбувається як укрупнення територіальних громад, коли сільські та селищні муніципальні утворення добровільно відмовляються від органів муніципальної влади, які формувалися мажоритарною виборчою системою, на користь великої територіальної громади, в якій впроваджується пропорційна виборча система.

Підхід, на основі якого конституюється принцип та цінність децентралізації державного управління (в трьох формах: адміністративній, бюджетній та політичній) пропонує визнати «локальне», як «первинне політико-географічне місце» учасником глобальної «мережевої структури суміжних «територіально-політичних утворень». Тому, в сучасній типології «територіальних-політичних систем» прийнято вказувати на існування п'яти рангів (горизонтальних, за кількістю населення та обсягом території) «територіально-політичних систем»: 1) «первинне політико-географічне місце»; 2) «локальна система політико-географічних місць»; 3) «політико-географічний район»; 3) «політичний регіон»; 4) «країна»; 5) «геополітичний регіон» [146, с. 291 – 292].

Такий підхід представлений в класифікації Європейського агентства статистики 1988 року, який було визнано стандартом територіального поділу країн ЄС та Ради Європи для забезпечення єдиної статистики адміністративно-територіальних одиниць – NUTS (The Nomenclature of Territorial Units for

Statistics). За класифікацією прийнято виокремлювати три регіональних рівні (NUTS 1 – 3) та два місцевих (NUTS 4 – 5). До регіонів першого рівня належать держави, великі суб'єкти федерації та автономні утворення, економічні регіони (чисельність не нижче 3 – 7 млн. осіб); до регіонів другого рівня належать провінції, департаменти, великі агломерації, тобто єврорайони, та інші утворення верхнього територіального рівня країни чи союзу (населення 0,8 – 3 млн. осіб); до регіонів третього рівня належать субрегіональні утворення – адміністративно-територіальні одиниці подібні до районів (населення 0,15 – 0,8 млн. осіб); до регіонів четвертого рівня відносять утворення за типом сільських районів, а до регіонів п'ятого рівня – первинні, базові одиниці, які й формують локальність (громади, гміни, комуни, та інші) [91].

Якщо для «локальної системи політико-географічних місць», або – «регіону другого рівня», тобто великої агломерації чи області головними функціями є 1) інтеграція первинних політико-географічних місць; 2) передача імпульсів управління з загальнодержавного рівня на рівень політико-географічних місць; 3) сприйняття та інтерпретація чужорідного досвіду, культури; 4) дифузія інновацій; 5) відтворення політичної еліти держави; то для «первинного політико-географічного місця» («локальності», «місця») або «регіону п'ятого рівня» головними функціями постають: 1) відтворення робочої сили; 2) первинна соціалізація людини; 3) відтворення традиційної політичної культури; 4) адаптація культури до загальнонаціональних та глобальних впливів та стримування інновацій, які поступають ззовні, з метою збереження культурного ядра – мови, фольклору, базового міфу, тощо [146, с. 291 – 292].

Функції «первинного політико-географічного місця» проявляються в системі національних центр-периферійних відносин, але в умовах прикордоння та транскордоння, де накладаються «перфоровані» суверенітети суміжних країн, де відбувається підвищена міграційна активність та підтримується соціокультурна дифузія, переважаючою стає функція «сприйняття та інтерпретації чужорідного досвіду та культури», а також «функція дифузії інновацій». Це стає суттєвою функціональною відмінністю прикордонної

локальності.

В цьому контексті влучною є алегорія, яка надана засновником «мобільної соціології» Джоном Уррі. Для нього функціональність транскордоння ілюструє «зустріч незнайомців на мосту», де проживання «на мосту», розуміється як перетворення мосту в «соціальне місце», яке існує завдяки функціонуванню сталих соціальних практик та соціальної інтерпретації, що проявляється в «заміщенні справжнього змісту об'єкта суспільною функцією» [330, с. 111 – 112].

Застосовуючи концепцію «соціального місця» до процесу творення соціального простору прикордоння через образ «мосту» Мартін Хайдеггер підкреслює, що міст «не поєднує береги, які вже є до нього, а навпаки, береги появляються тільки після того, як міст був перекинутий через річку» [565, с. 105 – 106]. Отже, функціональне може бути причиною соціального та навіть локально-територіального. Дж. Уррі наголошує, що простір контакту вже вбудований в існуючу мобільну систему, і виступає як «резервуар», як «потенціал», «можливість».

Дійсно, транскордоння є регіоном можливого росту, модульним простором, точкою, яка сприймає, акумулює, синтезує, інтерпретує, репрезентує, пропонує, поширює. За умов залучення місцевої влади прикордоння до транснаціонального політичного діалогу, локальні групи отримують змогу виконувати функцію посередника, медіатора та виступати в ролі суб'єкта міжнародних відносин. Наприклад, формування унікального європейського державного утворення – кондомініуму Андорри, виникнення якого пов'язують з функціональною корисністю в часи арабсько-християнського протистояння в Європі. Пільгою за виконання територіально-оборонної функції у IX столітті стало надання йому статусу держави, яка була сформована у транскордонні і завдяки посередницькій функції донині в цій нетиповій державі-князівстві управління здійснюється за принципом подвійного протекторату Іспанії та Франції.

Соціальні функції локальних транскордонних утворень в постмодерному

дискурсі, пов'язані з мережами та потоками, які інтегрують мережеві локальні спільноти в системи функціональних зв'язків. Мережева система виступає як принцип зв'язку акторів, серед яких: ієрархічні (держави, союзи), гібридні (трансдержавні), горизонтальні (ситуативні, функціональні).

В мережевій структурі суміжних територіально-політичних утворень транскордонні локальні утворення виконують такі функції як: 1) селітабельна; 2) акумуляції ініціатив, інвестицій; 3) збалансування потенціалів розвитку; 4) утворення форуму / майдану для діалогу.

Функція забезпечення діалогу проявляється в практиках «проживання» в просторово-часових локаціях, які виступають як соціальні відносини ситуативного, функціонального, віртуального характеру. Функція забезпечення діалогу сприяє вирішенню аксіологічної кризи у взаєморозумінні сусідніх етнокультурних просторів, сприяє відмові як від бар'єрної тактики тоталітарної культури, так і від твердження крайнього релятивізму цінностей в умовах «розрідження» культурних кордонів та в стані «апокаліпсису сенсу».

Транскордоння як локус нового змісту та культурний медіатор долає ізольовані формати дискурсів та культурний аутизм, забезпечує «переклад» соціальних та культурних кодів, сприяє осягненню духовного досвіду «іншого», забезпечує репрезентацію чужого досвіду, при цьому конституює нову структуру / формат діалогу.

Натомість, в модерній парадигмі соціальні функції транскордоння пов'язані з «територіальністю» та державою, яка мислиться як унікальний територіальний політичний суб'єкт, який визнає «локальність» (в тому числі і локальність транскордоння) як об'єкт докладання державних зусиль чи інструмент реалізації державних потреб. Модерна парадигма визначає відношення до «транскордоння» як до функціонального інституту державного транскордонного втручання або як до функціонального «інституціолізованого підприємця», який виконує державні завдання (інформаційної чи технологічної розвідки, тощо) в недержавний спосіб.

Модерна територіальна логіка передбачає, що функціональність

локальних прикордонних та транскордонних територій має постійно відтворюватися для перевірки дієвості центр-периферійних вертикальних відносин та для транквілізації / седації небажаної активності локального об'єкту. Звідси розуміння просторових форм закріплення соціальних інститутів, об'єктів, дій, програм в вигляді «вертикальної залежності».

Територіальність модерності традиційно пов'язується з ідентичністю і політикою. Політична ідентичність має різні форми прояву, але зв'язок із територією залишається актуальним. Територія виступає як основа політичної мобілізації, політичного представництва і державної політики. Цей зв'язок трансформується сучасними процесами, але не зникає.

Традиційний спосіб аналізу суспільства передбачає аналіз інститутів, які виконують функції: економічні, управлінські, релігійні, освітні та інші. В цьому разі діапазон функцій, здійснюваних суб'єктами соціальних та політичних відносин в локальній транскордонній системі (органами місцевого та регіонального самоврядування, їх виконавчими органами органами державного управління на місцях, територіальними органами центральної виконавчої влади, контролюючими державними структурами, громадськими організаціями, діаспорними організаціями, місцевими політичними партіями та об'єднаннями) є аналогічним щодо функцій держави (політичним, економічним, соціальним, культурним, екологічним, міжнародно-представницьким). В контексті модерної логіки локальна транскордонна система є функціональною частиною реалізації державної влади на місцях за допомогою, муніципальних та недержавних інститутів та структур. Але сфера дії цих інститутів лише приблизно збігається з основними значущими для даної території функціями.

Так, функція соціального контролю може виконуватися церквою, школою, громадою, міжнародною адміністрацією, транснаціональним інститутом (наприклад, єврорайону), тощо. Отже, з функціональної точки зору, локальна транскордонна система є поєднанням соціальних одиниць та систем, які виконують значимі для даної території функції.

Функціональна диференціація сучасних суспільств дозволяє диференціювати їх: 1) за ступенем урбанізації, індустріалізації та бюрократизації, як було зроблено Морісом Штейном [788], 2) за ступенем автономності, інтегрованості, за рівнем ідентифікаційної залежності індивіда, за рівнем розвитку синхронних / діахронних і структурних / функціональних зв'язків між суспільними одиницями, як запропонував Роналд Уоррен [834].

Отже, локальні спільноти можуть бути диференційовані як такі, що орієнтовані на функціональне забезпечення: 1) відтворення відчуття інтегрованості в систематичних соціальних формах і зв'язках; 2) забезпечення інституційної автономності, прагматичності прийняття рішень, креативності та унікальності.

Таку функціональну різноманітність демонструють два тлумачення англійського поняття «спільнота» (community). Перше ґрунтується на повсякденному застосуванні поняття, коли визначальним є структурний підхід до розуміння функцій спільноти. В його основі: визначення структурно-інституційного значення території в контексті дії структур вищого / ширшого територіального рівня, організації взаємозв'язків соціальних та економічних інститутів, організації влади. До спільнот в такому розумінні можна віднести села, міста, регіони, держави.

Другий підхід до розуміння функцій спільноти виникає у зв'язку з розвитком промислового виробництва, засобів комунікації, коли зв'язки між спільнотами стають інтенсивними, дислокальними, опосередкованими. Спільноти тут розуміються як соціальні угруповання, в яких визначальним чинником є природа людини. Соціальні відносини характеризуються емоційною глибиною, моральними засадами, соціальною згуртованістю і тривалістю в часі. В цьому підході, спільнота розуміється через комунікативну функцію. «Поняття спільноти передбачає відтворення функції збереження упорядкованого набору соціальних зв'язків, заснованих на загальному розумінні спільної ідентичності» [799, с. 72 – 73].

Порівняння двох підходів дозволяє зазначити, що прикордонні території

формують особливу соціальну топологію в залежності від функції, яку виконують в конкретній ситуації. Соціальна топологія, з одного боку, обумовлена силовою напругою нормативних правил, спрямованих формалізувати та структурувати відносини, а з іншого, проявляється як соціальний простір, що обумовлений функціями: 1) просторової локалізації; 2) концептуалізації мети; 3) відтворення комплексу соціальних уявлень; 4) підтримки соціально-політичної міфології; 5) підтримки пасіонарності у взаємодії культур; 6) забезпечення ціннісного повороту від інтерпретації прикордонних феноменів до уточнення феноменології самого кордону.

В соціальній реальності пріоритетним є структурне визначення простору над темпоральним, але в прикордонні, навпаки, локальність представлена в часі, що обумовлено обмеженням функціонування соціальних практик умовами рухливого геополітичного порядку.

В той же час, локальності прикордоння можна розуміти, як «незмінні мобільності», які здатні зберігати форму та соціальну функцію в умовах мережевих відносин. Локальності існують за рахунок соціальних практик завдяки участі в системі мережевих прикордонних схем, забезпечуючи існування останніх. Тому Бруно Латур пропонує вийти за межі публічного порядку, щоб побачити «зміст об'єкту» [617, с. 46].

Якщо розглядаючи світовий розвиток, як процес, що відбувається в площині множин локальних, місцевих регіональних зусиль з формування ментального принципу, групових кодів, які поєднують суспільства в вертикальні та горизонтальні, соціальні та політичні системи, соціальні рухи, просторові форми – з'являється розуміння глобального порядку, як спекуляції. Сама ідея про соціальні структури, що синхронно виникають в кордонах просторів та часу, виконують ідентичні функції, представляється помилковою [107, с. 174]. Відповідно і артикуляція процесу переходу до автоматичних процедур «глобальної» соціальної регламентації, як і сам процес, обумовлений необхідністю та можливістю обмежувати виникнення унікальних форм соціальної організації, розуміється як соціальний тупик.

Мислення глобальними категоріями, або – картами («Німеччина вирішила...», «Європа заявила...») демонструє найвищу форму абстракції, яка втрачає суб'єкт дії. Насправді спільне рішення, як і спільна дія передбачає співприсутність акторів, якими є локальні учасники політичних процесів. Локально-територіальні спільноти обумовлюють таку форму соціальної організації, яка дозволяє зберігати функцію не зважаючи на рух соціально-політичних систем понад ними (враховуючи всі форми наднаціональної уніфікації чи глобальної універсалізації). Як адаптивна форма функціональної організації соціальної системи ситуативно виникають локально-мережеві структури і існують весь час, доки не змінюються умови їх організації.

Локальні актори мережевих відносин виступають як поліфункціональні мобільні суб'єкти, які в результаті рухливості соціального простору знаходяться в ситуації постійного оновлення функціональних практик, що може розумітися як «мобільність локальності». При цьому, соціальне розуміння часу та простору в прикордонні дозволяє таким суб'єктам існувати одночасно в просторі потоків та в центрованому просторі.

Мережевий потік може бути концептуалізований як: 1) змінний і гнучкий простір соціальної дії; 2) «цілеспрямований, повторювальний, програмований послідовністю обмінів та взаємодій між фізичними позиціями процес» [127, с. 10]. «Простір потоків», формуючи «простір соціальної дії», пов'язує власне існування із відтворенням соціальних функцій, а отже його руйнація відбувається в наслідок припинення виконання соціальних дій.

Простір соціальної дії в мережевій системі характеризується еластичністю та рухомістю інституційної структури. Інституціональна «статичність» в мережевій системі може проявлятися під час дії Угоди, яка залежить не від сталості Інституту який її фіксує, а від наявності процесу, який їй відповідає. Отже, Угода та інституційна структура існують лише за наявності процесу і в процесі. Відтак, транскордонний простір виступає як модульна одиниця процесу соціально-культурного виробництва локальної групи, а не є зоною руйнації інституційних структур [31, с. 19].

Природа соціального суб'єкту, існуючого внаслідок просторової інституціалізації та функціональної репрезентації процесу, виступає як феномен «плинної сучасності» (поняття Зігмунда Баумана). Її рисами стають множинність і суперечливість норм, які втрачають силу своїх приписів, оскільки не можуть тривалий час утримувати форму, а їх «розріджений» стан вимагає додаткових зусиль для виконання [15, с. 14]. Тому, підпорядкування таким нормам здійснюється не через примус, а за допомогою спокуси, яка подається під «соусом вільного вибору» [15, с. 94].

Плинна сучасність, в її процесуальному вигляді, схильна ігнорувати конвенційні намагання традиційних системних суб'єктів та саму системність як формальність. Так, іммігрантські групи замість політики культурної інтеграції, яку намагаються впроваджувати державні системи, вимагають політики недискримінації, громадського включення, м'якого мультикультуралізму (визнання права на ресурси, позитивної дискримінації та свободи дії). Територіальні групи прикордоння вимагають самовизначення, територіальної автономії, символічного визнання ролі в націогенезі, відновлення відносин зі «спорідненою державою» [39, с. 269]. Але, якщо вимоги іммігрантів спрямовані на ігнорування обов'язковості правил та норм, то вимоги територіальних груп спрямовані на ігнорування державної системи. Коли етнокультурні вимоги подаються як національні, вони стають потенційно загрозливими, тому що розуміються як такі, що підіймають питання державності, кордонів та політичних прав. Як зазначає Р. Брубейкер: «дивлячись здалеку, ризикуєш прийняти за чисту монету заяви «підприємців» від етнонаціоналізму та забути, що люди не обов'язково енергійно або тепло відгукуються на націоналістичні висловлювання політиків, які нібито виражають їх думки» [39, с. 273].

Мережевий потік, концептуалізований як «гнучкий простір соціальної дії» в межах транскордоння функціонує завдяки взаємодії локальних та транснаціональних акторів. Актором, який сполучає такі функції є діаспорні мережеві системи. Феноменом сучасності стала форма соціально-політичної організації, що виражена поняттям «діаспора». На відміну від історичних

класичних діаспор, сучасні її форми втрачають обов'язкове посилення на територіальну локальність, при цьому залишається прагнення зберегти функціональну локальність. Цю функціональну локальність вони підкреслюють як «іншість», «унікальність», «нестандартність», залишаючись у статусі «людини світу, але з винятковими правами». Так діаспори не утворюють політичні кордони, але мають сфери зовнішнього впливу, перетворюючись з виключно локальних функціональних груп в соціально-політичні. В цьому розумінні вони стають поліфункціональними. Їх трансформність виражається в подвійній лояльності (в подвійному громадянстві або прагненні його отримати), варіативності існуючих форм.

Діаспори мають внутрішній імпульс та потреби, коли «підживлюють» мережеві потоки транскордонних зв'язків. Цим імпульсом є прагнення отримати визнання в приймаючій країні, забезпечити роль «медіатора», «посередника», «лобіста» в міжнародній системі відносин, забезпечити власні економічні потреби, шляхом утворення економічної мережі відносин. Діаспора проявляє функціональну локальність в приймаючій країні та прагне утворити транснаціональну соціальну мережу для забезпечення власного комфортного функціонування [207]. Середовище «вигнанців» перетворилося в середовище «ефективних». Відбулась економічна та політична інструменталізація діаспор.

Це діалектично пов'язало два процеси: виборювання меншинами додаткових прав, посиляючись на риторику прав людини і забезпечення функціонування процедур демократії, та прагнення інтеграційних систем використовувати соціальний капітал мобільних та локальних систем. Прикладом може бути розширення соціально-політичних можливостей осередків «нових діаспор» (утворені завдяки міграційним процесам) і етнокультурних меншин, які мають історичні зв'язки із діючими локальними територіальними суб'єктами політики.

Так, мігранти третього покоління, які мають достатню чисельність та соціальну мережу у вигляді «нових меншин» Європи, орієнтовані на отримання статусу меншини та відповідних прав, якими наділені визнані національні

меншини. З цього процес визнання меншини розуміється і як форма долучення локальної етнокультурної групи до участі в соціальних і політичних відносинах. Цей процес відбувається, наприклад, на рівні законодавчого закріплення розширення функціональних можливостей локальних етнокультурних меншин в сфері культури і політичного представництва. Так, Рада Європи ще в 1995 році прийняла Рамкову конвенцію про захист національних меншин.

Процес реалізації такої програми демонструє політичну зацікавленість і варіативність практик реалізації на рівні функціональних форм. За виконанням конвенції стежить Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості при Раді Європи (ECRI), яка публікує звіти [504], за даними яких в країнах «Нової» Європи тільки Румунія [510, с.22 – 27] та Хорватія [505, с. 23] закріпили обмежені гарантії представництва етнічних та національних меншин в політиці на високому рівні.

За даними на 2005 рік щодо ситуації в Румунії зазначено, що Комісія відхилила проект Закону «Про статус національних меншин» 1995 року в наслідок того, що організація місцевих виборів, змушує організації, які представляють меншини, підкорятися Закону № 67/2004 «Про місцеві вибори», який поширює на них вимогу подолати 5% поріг, що унеможлиблює їх представництво [511, с. 9]. У 2014 році Комісія вказує, що відміна 5% порогу для національних меншин не відбулася, оскільки Румунія заявила, що такий поріг не заважає організаціям меншин обирати представників на місцевому рівні і це демонструє факт, що одна угорська партія і три ромські організації, крім представників у парламенті, отримали місця на місцевих виборах 2008 та 2012 років [510, с.13].

У Хорватії Конституційним законом «Про права національних меншин» визнається існування 22-х національних меншини. А прийнятий в 2008 році План дій з імплементації Конституційного закону «Про права національних меншин» передбачає заходи, спрямовані на посилення взаєморозуміння, зокрема, у сфері освіти та медіа. У Доповіді 2012 року Комісія (ECRI) рекомендувала хорватській владі: 1) забезпечити недискримінацію етнічних

сербів у доступі до робочих місць у державному секторі; 2) реалізувати законодавчі положення, щодо представництва національних меншин у державних службах, таких як поліція, освіта та судова служба (Закон передбачає представництво національних меншин у державному управлінні з урахуванням частки членів національних меншин від загальної кількості населення; 3) проконтролювати застосування цих положень шляхом створення офіційної реєстрації етнічної приналежності державних службовців. У травні 2011 року «Національний План розвитку державної служби» передбачив добір осіб з числа національних меншин з метою досягнення цільового рівня зайнятості на рівні 5,5% національних меншин (802 особи в центральних державних органах та 75 осіб на рівні округів). Органи влади в 2012 році відрепортували, що представництво національних меншин досягнуто на рівні 3,7%, з яких 2,4% – етнічні серби при їх чисельності в країні на рівні 4,54% [506, с. 31].

Остання доповідь Комісії (ECRI) від 2018 року зробила висновок, що хоча Хорватія не має стратегії інтеграції, яка охоплює всі меншини, законодавча база щодо меншин є сприятливою» [505, с. 23].

Приклади виконання Рамкової Конвенції щодо захисту прав меншин демонструє політика Польщі та Литви, які ратифікували конвенцію в 2000 році. У Польщі всі основні партії пропонують представникам меншин різні форми участі в політиці. Багатьом етнічних групам такі заходи не допомагають, але це дає можливість підтримувати діалог, на відміну від Литви, де не має ні прав на інклюзивність, ні політичного діалогу [40]. Моніторинг Комісії (ECRI) демонструє велику різницю в підходах цих країн-сусідів до національних меншин і різне розуміння своїх обов'язків щодо їх захисту. Різниця особливо помітна в ставленні до статей 10 – 11 Конвенції, яка гарантує право національних меншин використовувати рідну мову в спілкуванні з державою, записувати на рідній мові імена та прізвища, а також користуватися топонімією та вівісками на рідній мові.

Так, в Польщі функціонує Закон «Про національні та етнічні меншини та регіональну мову» 2005 року відповідно до якого німці, чехи, словаки, литовці,

вірмени, білоруси, українці, росіяни та євреї офіційно вважаються національними меншинами, а караїми, лемки (русини), роми та татари – етнічними меншинами. Кашубська мова визнана регіональною, а мови національних та етнічних меншин мають право отримати статус «допоміжних мов» в районах, де вони поширені. Зазначається, що в 30 польських муніципалітетах діють допоміжні мови, на яких меншини можуть звертатися до місцевих чиновників. Статус допоміжної мови надається якщо число її користувачів в муніципалітеті досягає 20 %. Моніторингова Комісія Ради Європи на виконання Конвенції в Доповіді 2010 року зазначає, що успіхом Польщі є те, що білоруська, чеська, іврит, ідиш, караїмська, кашубська, литовська, лемківська, німецька, вірменська, ромська, російська, словацька, татарська та українська мови мають спеціальний захист. Але Комісія радить поглибити практику мовної недискримінації, зазначаючи, що з 2010 року жоден муніципалітет не подавав заявку на допоміжну мову і що кашубська застосовується лише в двох муніципалітетах з 19 можливих, що влада «недостатньо агітує населення та чиновників вибирати непольські мови» і тому пропонує «задуматися про грошове стимулювання муніципальних працівників, які володіють допоміжними мовами, щоб не було нестачі в відповідних кадрах» [509]. Комісія зазначає, що національні меншини в Польщі відповідно Закону «Про вибори» до Сейму та до Сенату Республіки Польща від 2001 року отримали підтримку, оскільки для них скасовано вимогу при обранні представників на місцевому рівні подолати 5% поріг (8% для коаліцій), але таке положення не передбачено для партій «етнічних меншин». Відповідно до Закону від 2005 року, «національні» меншини ідентифікують себе з «націями, організованими у власних державах», а «етнічні» меншини – ні. Комісія рекомендує, щоб партії «етнічних меншин» трактувалися так само, як і партії «національних меншин» [509, с. 10].

Зважаючи на те, що в Литві Закон «Про національні меншини» не прийнятий досі, спеціальне місце в Доповіді Комісії (ECRI) 2016 року відведено дотриманню прав меншин в Литві. Ситуація стосовно прав польської та

російської етнічних груп зазначена так: «існують сумніви щодо того, чи були зроблені литовською владою кроки в цій сфері, щоб сприяти інтеграції цих меншин» [508, с.27].

Застосування «Рамкової Конвенції про захист прав національних меншин» в Україні моніторингова Комісія (ECRI) досліджує з 1999 року. В 2017 році Україна пройшла п'ятий цикл моніторингу і за визнанням Комісії, «успішно» у багатьох сферах. Але ЄКРН зазначає, що в Україні відсутня спеціальна політика інтеграції для національних меншин, тільки в «Плані заходів для реалізації Національної стратегії у сфері прав людини» є розділ про захист прав корінних народів та національних меншин». Комісія, посилаючись на «Висновк Консультативного комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин» та «Звіті Експертного комітету Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», зазначає, що «в Україні відсутня чітка законодавча база щодо захисту національних меншин. В рекомендаціях Висновку Консультативного комітету ACFC/OP/IV(2017)002 зазначено, що ситуація не змінилася у зв'язку з відсутністю законодавчої бази щодо захисту національних меншин з часу другого циклу моніторингу» (з 2002 р). Комітетом (ACFC) запропоновано: забезпечити гарантії ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, в обговореннях на місцевому рівні. Забезпечити, закріплення в законодавчій базі механізмів адекватного представлення у виборних органах на всіх рівнях; забезпечити, щоб інтереси осіб, що належать до національних меншин, не були обмежені при зміні меж виборчих округів відповідно до існуючих законодавчих положень; вживати зусиль для забезпечення швидшого проведення всебічного перепису населення; та інше. Комісія закликала владу «слідувати «мультиперспективному» підходу до історії України, що дозволяє забезпечити порядок спільного бачення свого минулого сприяти соціальній єдності, миру та демократії» [504].

Документ Ради Європи «Тематичний коментар № 4. Сфера застосування Рамкової конвенції» від 27 травня 2016 року [465], коментуючи ситуацію в країнах Європи щодо виконання «Рамкової конвенції про захист національних

меншин» зазначає наступне:

1) ряд країн вивели за межі дії Конвенції групи населення, яких диференціювали як «негромадян» (в Латвії станом на січень 2017 року проживало 222 847 «негромадян», тобто 11,4 % населення країни, більшість з яких є етнічними росіянами [507, с. 21]), натомість інші країни поширювали статус національних меншин на осіб, які ще не отримали громадянство [465, с. 13];

2) ряд країн у визначеннях національних меншин посилаються на тривалість проживання груп на території держави (Австрія, Данія, Німеччина, Румунія, Угорщина). В результаті, прохання польської меншини щодо отримання права меншин в Австрії, наприклад, було відхилене на підставі відсутності безперервного «традиційного» проживання [465, с. 13]. Вказується на дивні «часові обмеження» у таких визначеннях, як «до XX століття» (Швеція), або «приблизно 100 років» (Австрія та Румунія). Також вказується на некоректність тлумачень «традиційне проживання», «традиційна меншість», «автохтона національна меншина» (Словенія заявила, що вона розглядатиме в якості національних меншин «автохтонні італійські та угорські меншини»);

3) ряд країн пов'язали дію Конвенції з поняттям «компактне проживання» (Австрія, Азербайджан, Німеччина) та з поняттям «в значній кількості», внаслідок чого були зроблені різні тлумачення поняття «значної кількості».

Тим не менш, у Коментарі визначається і позитивний досвід тих країн які запровадили механізми допомоги (нормативної, консультативної, фінансової) не тільки для визнаних національних меншини, але і для інших груп, які не зможуть підтримувати свої особливості (Чехія, Фінляндія) [465, с. 23].

Отже, національні меншини в країнах Європи, за допомогою наднаціональних органів розширюють можливість здійснення соціально-політичних функції за допомогою закріплення додаткових прав і преференцій, як то нівеляції виборчих бар'єрів для партій національних меншин. Це надає ширших прав не тільки на рівні локальних просторів, але обумовлює набуття політичних функцій мережевими діаспорними осередками.

Інтенсивність процесів, які реалізують в межах транскордонної взаємодії обумовлює розвиток правових практик її забезпечення. Це відбувається в межах системи міждержавних та міжмуніципальних угод, що стало можливим внаслідок прийняття Європейської Хартії місцевого самоврядування (1985) [455], але політичні функції прикордонних регіонів, які утворює сукупність муніципальних громад, обмежуються виконанням зовнішньополітичного курсу, обраного центром, про що наприклад свідчить Закон України «Про місцеве самоврядування» [254].

Сучасна правова реальність транскордоння обумовлена змінами в уявленні про межу дій національного права. Якщо функціонування такої сфери як міжнародне потребує згоди суб'єктів міжнародних відносин щодо його застосування (підписання, ратифікації), то «транскордонне», «транснаціональне» право існує тому, що держава вважає необхідним його застосовувати в просторах, які вважає зоною своєї відповідальності. Концептуалізація цього поняття відбулась в 1956 році в роботах Філіпа Джессопа, який визначив його як «сукупності правових норм, які діють за ініціативою держави за межами її кордонів». Поняття «транснаціональне право» було запропоноване для системи правових відносин, яка «регулює дії або події, що виходять за межі національних кордонів, що включає як публічне, так і приватне міжнародне право, також як і інші норми, які не підпадають під ці стандартні категорії» [587].

Відбиттям розвитку міжнародно-правової техніки, що виявляється в створенні транснаціонального права є створення спеціальних наукових і практичних журналів: «Колумбійський журнал транснаціонального права» (США) [473], «Журнал транснаціонального права Вандербільта» (США) [826], Журнал «Трансмуніципальне право» (Туреччина), видавцем якого є Університет Анкари з 1968 року [586]. Світовим лідером в цій галузі вважають «Журнал транснаціональної правової теорії», який займається презентацією транснаціональних правових технік і орієнтований на творення «транснаціональної правової теорії» щодо розуміння міжнародного права та

порівняння права «поза державою» та «між державами» [804].

Процес становлення концепції інституту транснаціонального права в Україні демонструє його закріплення як правової техніки в «Паспорті спеціальності» (12.00.11), що затверджений Вищою атестаційною комісією в 2008 році: «[спеціальність] міжнародне право вміщує: ...напрямком досліджень є розвиток системи та структури міжнародного права, зокрема, міжнародно-правової техніки, що виявляється в тенденції створення транснаціонального права» [236].

За визначення Михайла Беранзде, об'єктна сторона «транснаціонального права» полягає в змішуванні міжнародного публічного та приватного права, що може привести до розмивання межі «міжнародного права». Суб'єктна сторона «транснаціонального права» проявляється в тому, що транснаціональні корпорації та міжнародні неурядові організації наділяються міжнародною правосуб'єктністю та прирівнюються до держав.

Ці юридичні особи не укладають міжнародних договорів (публічного характеру) і не несуть відповідальності за невиконання зобов'язань за ними. У зв'язку з цим виникає проблема «діагональних» угод, в яких, з одного боку, виступає держава, а з іншого – транснаціональні корпорації. У зв'язку з тим, що публічно-правовий суб'єкт вступає у відносини приватно-правового характеру, зачіпається теорія функціонального імунітету, яка виключає можливість використання державою, як владним суб'єктом, абсолютного імунітету в такій угоді, що обумовлює неможливість визнання держави такою, що вчиняє «акт носія суверенного права» [21].

Отже, локальні групи транскордонної системи проявляються як суб'єкти соціального порядку або суб'єкти соціальної дії. Сфера застосування їх функціональних ресурсів відбувається в межах національних центр-периферійних відносин і в умовах транскордоння, де накладаються «перфоровані» суверенітети суміжних країн. Як елементи центральної політичної системи локальні групи можуть бути визначені як мережеві структури суміжних територіально-політичних утворень транскордоння і як

елементи системи адміністративно-територіальної структури держави – «первинне політико-географічне місце» з відповідними функціями.

В системі мережевих відносин локальності проявляються як «соціальне місце», яке існує завдяки функціонуванню соціальних практик та соціальній інтерпретації. Мережева система діючи як принцип зв'язку акторів різного таксономічного рівня обумовлює здатність локальності виступати в якості «мобільної локальності» (поліфункціональний мобільний суб'єкт, який в результаті рухливості соціального простору знаходиться в ситуації постійного оновлення функціональних практик) і в якості «незмінної мобільності» (здатність «соціального місця» зберігати соціальну функцію в умовах мережевих відносин).

Локально-територіальні спільноти обумовлюють таку форму соціальної організації, яка дозволяє зберігати соціальну функцію не зважаючи на рух соціально-політичних систем понад ними (враховуючи всі форми наднаціональної уніфікації чи глобальної універсалізації). Локально-мережеві структури виступають як адаптивна форма функціональної організації соціальної системи ситуативно виникають існують весь час, доки не змінюються умови їх організації.

Висновки до третього розділу

Отже, суб'єктний статус локальних спільнот в транскордонні обумовлений рухливістю просторових кордонів та їх уявних образів, гнучкістю та мобільністю соціально-політичних форм.

Прикордонне позиціювання локальних спільнот визначає їх участь в діалектичному процесі перебудови субнаціонального порядку в державно-національний, коли соціально-політичний організм інтегрує локальності в універсальну структуру, делокалізуючи соціальний поярок, та в зворотному процесі, коли відбувається конвертація універсального порядку в локальний, в умовах послаблення універсальних центр-периферійних відносин.

Форма позиціонування локальних груп в просторі (як елемент локально-універсальної культури; локально-територіальної; як культури транскордонного посередництва) впливає на формування поведінкової моделі локальної групи (як «реакції» на умови та форми повсякденного життя; як «вибору» моделі життя на кордоні; як «форми конструювання» культурного образу прикордоння, виходячи з геополітичних уявлень локальних суб'єктів та геополітичного престижу політій).

Образ просторової моделі пов'язує уявну ментальну конструкцію ідеалізованого феномену з соціальними практиками життя на кордоні і засвоєними соціально-статусними ролями. Як продукт соціальних і політичних відносин, образ просторової моделі обумовлює засоби інтерпретації прикордонної ситуації і позиціонування локальних груп.

Формування образу просторової моделі орієнтовано на досягнення стабільності, яка з боку універсальних центр-периферійних політичних систем розуміється як встановлений публічний порядок, а з боку локальних суб'єктів транскордонної взаємодії, як умова виконання соціальних функцій.

Таким чином, формування образу прикордоння є результатом організації соціальних відносин, формою його присвоєння, уявлення та інтерпретації. Прикордоння може бути представлено як «соціальне місце» – простір створений соціальними практиками в межах повсякденних норм та відносин; як «соціальний порядок» – форма впорядкування соціальної дії в межах системи (центрованої або мережевої); і як «публічний порядок» – порядок взаємодій і ієрархій, що встановлений політичним центром з метою системного контролю, впорядкування політичної системи і створення лояльних політичному центру ідентичностей.

Якщо образ простору, який продукує локальна група, спрямований на розуміння стабільності, як можливості відтворювати соціальні практики, то суб'єкти політичних відносин формують образ простору, як елемент стратегії розвитку. «Соціальне місце», як форма інституалізації локальності в мережевих відносинах, виконує роль вихідної умови в процесі самоусвідомлення людини

та ідентифікації групи. Базові ідентифікаційні характеристики локальних груп є наслідком «просторових компетенцій», як спадкових соціальних практик, які відтворюють соціальний простір.

Мережева система як принцип зв'язку акторів створює феномен «мобільної локальності» і «незмінної мобільності» локальної групи. «Мобільна локальність» розуміється як набуття групою якостей поліфункціональності і адаптивності в умовах постійних соціальних трансформацій. А «незмінна мобільність» постає як здатність групи зберігати соціальні практики як умову мережевих відносин).

Здатність прикордоння продукувати «соціальне місце» є причиною стійкості локально-територіальних ідентичностей, які можуть ставати основою артикуляції соціально-політичних вимог з боку «історичних», «корінних» і «титульних» груп. Локально-територіальні спільноти здатні зберігати соціальну функцію, не зважаючи на динаміку зміни соціально-політичних систем. В той час як локально-мережеві структури є формою функціональної організації соціальних відносин. Вони ситуативно виникають як результат взаємодій.

Як елементи соціального порядку, локальні групи є суб'єктами соціальної дії. Вони можуть приймати форму елементу мережевих структур, суміжних територіально-політичних утворень або виступати як елементи системи адміністративно-територіальної структури держави.

Інституалізація та обсяг функціональних обов'язків, які держава делегує («надає» або «визнає») локальній групі як первинному суб'єкту місцевого самоврядування, залежить від визначення статусу групи як самостійної політичної одиниці або як структурної одиниці державного утворення.

За умов залучення місцевої влади прикордоння до транснаціонального політичного діалогу, локальні групи отримують змогу виконувати функцію посередника, медіатора та виступати в ролі суб'єкта міжнародних відносин. В системі політичних комунікацій, які відбуваються з приводу розподілу влади, статусів, ієрархій, локальні групи займають позицію, яка відповідає їх соціальним ресурсам і завданням.

Локально-територіальні групи переважно є пасивними реципієнтами в комунікаційному просторі, а локально-мережеві мають змогу виступати повноцінним актором соціально-політичного діалогу як на регіональному, так і на міжнародному рівні. Унікальною рисою таких груп є здатність «обирати» простір для діалогу та позицію в процесі комунікації, що є засобом підтримки соціального балансу; здатність бути одночасно суб'єктом комунікації на різних рівнях соціально-політичних відносин (локальному, глобальному, мережевому). Таку інтерсуб'єктність, зокрема, демонструють діаспори. Феномен цих суб'єктів проявляється в універсальній можливості бути представленими на всіх рівнях соціально-політичних відносин.

Локальні групи, як елементи потокової взаємодії, є зручною моделлю для концептуалізації мережевого простору соціальної дії, яке представлено як транскордоння. Крім того, більшість соціальних проблем концентруються переважно на рівні місцевих громад, а процес їх вирішення все частіше відбувається на рівні мережевого суспільства.

РОЗДІЛ IV

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦЮВАННЯ ЛОКАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В ТРАНСКОРОДОННИХ ПРОСТОРАХ

4.1. Міжгрупова комунікація в умовах транскордоння: конструювання соціально політичного простору

Сталі транскордонні та прикордонні простори характеризуються лімітрофним, маргінальним положенням в системі геополітичних відносин, полікультурною, гібридною культурою та вираженими практиками «присутності», що демонструють локальні прикордонні групи.

Особливості моделей прикордонної комунікації обумовлені характеристикою геосоціального та соціокультурного простору. Соціально комунікативна структура формувалася завдяки: 1) тривалому історичному розвитку в межах різних державних форм, що супроводжувалося змінами політичних кордонів; 2) застосуванню на кожному з етапів політогенезу різних форм адміністративного та національно-територіального розподілу; 3) невідповідності культурно-історичних кордонів регіонів діючим адміністративно-територіальним кордонам (як у випадку з Трансильванією); 4) поетапному процесу формування полікультурної системи анклавного типу (як у випадку з Бессарабією); 5) пульсуючому руху політичного кордону в межах локальних просторів (як у випадку з Карпатською Руссю); 6) тривалому розвитку в межах спільного соціально-політичного простору споріднених культур (як у випадку зі Східними Кресами).

Вищезазначені процеси здатні викликати різні об'єктивні соціокультурні наслідки: створювати гібридні полігосні та полікультурні простори; обумовлювати процеси самоорганізації етнічних груп в межах транзитних коридорів; мобілізувати етнонаціональну свідомість; провокувати етнокультурну дисперсію або навпаки обумовлювати культурну інтерференцію та асиміляцію; ставати причиною свідомої соціокультурної креолізації.

Залишаючись активною геополітичною системою прикордоння знаходиться в зоні критичної геополітики держав, які розглядають його як простір реалізації життєвих інтересів. Такі держави є активними учасниками комунікаційного процесу через звернення до споріднених груп через систему соціального-політичного діалогу і за посередництвом спрямованої меморіальної політики. Модерна держава, виступаючи як агент комунікаційної системи, створює образ «своєї» споконвічної або стратегічної території та закріплює його через меморіальні об'єкти та події, які обґрунтовуються як частина етнічної або регіональної історії окремих локальних та етнокультурних груп, що мешкають в регіоні.

Організація соціокультурної комунікації в прикордонному просторі зумовлена складною формою комунікаційного простору. Вихідною точкою в організації комунікаційного процесу є визначення «своїх» та «чужих», що в умовах прикордоння викликає труднощі та є ситуативним.

Виходячи з того, що цінності та норми в модерній державі стають об'єктом вибору і засобом конструювання цілісної ідентичності, прикордоння розглядається як простір – домодерний, створений згідно локальних, звичаєвих норм: місцевих правил, громадських порядків, конфесійних стандартів.

Функціонування комунікаційної системи в прикордонні відбувається на двох рівнях: 1) практик участі зацікавлених держав в системі регіональних комунікації; 2) практик комунікації локальних та територіальних груп. Кожний рівень системи представляється в межах інструменталістського та функціонального підходів.

Застосування інструменталістського підходу орієнтовано на формування аргументативної частини діалогових практик, які закріплюють суб'єктний статус учасника, а функціоналістський підхід демонструє рівень актуальних форм соціальної взаємодії та практик повсякденності, які виражені у вигляді моделей поведінки локальних регіональних груп.

Виразні моделі складних полікультурних, багатовимірних систем комунікації демонструють транскордонні регіони Бессарабії та Трансильванії.

У випадку Бессарабії дифузне соціально-культурне прикордоння демонструє унікальні практики міжкультурної комунікації трансформного типу. Багатовекторність геополітичних процесів в регіоні призвела до того, що регіональні групи (етнічні, соціальні) та політичні центри (Болгарія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна) відтворюють комунікаційні системи, орієнтовані на різні вектори економічної та політичної інтеграції. Кожний комунікаційний простір через соціальні практики визначає свій центр та периферію, породжує мережеві структури (від земляцтв до транснаціональних систем), які використовують специфічні канали інформації та діють в межах автономних семіотичних систем.

Бессарабія, як об'єкт впливу домодерних держав, стала місцем застосування двох форм культурних конфігурацій: ієрархічної та сегментованої. Горан Терборн називав їх «довгі ієрархії та вільно поєднані сегменти» [295, с. 140]. Перша обумовлювала множинність «дарованих» державами статусів та соціальних рангів, що не виключало їх паралельного застосування, друга обумовлена створенням локальних етносоціальних анклавів, які були організовані за внутрішніми правилами та існували в межах кушових систем соціального впорядкування.

Особливістю Бессарабії, як форми домодерної периферії, є відсутність закріпленого (постійного) статусу титульного народу. В цьому просторі не сформовано єдиного маркеру «регіонального». Кожна з груп, що тут була локалізована, може належати до декількох культурних ареалів, які перетинаються в конфесійному, соціальному, мовному, етнічному та політичному просторі [161].

Тюркський пласт культури регіону представлений історичною географією та великими топонімічними об'єктами, історією ногайської етнокультурної присутності, османським впливом та уламком цього етнічного простору – гагаузами, етносом, чий етногенез безпосередньо пов'язаний з цією територією. Цей простір яскраво маркований топонімічними регіональними назвами, археологічними пам'ятками.

Значимими комунікаційними системами в регіоні є: балканська культура або культура задунайських колоністів, які представлені групою народів, що переселилися з Балканського півострова та демонструють систему загальних етносоціальних ознак, сформованих під впливом культури та соціальних процесів в Османській імперії. Йдеться про албанців, греків, болгар, гагаузів.

Окремо слід виділити ареал грецької культури, який включає декілька історичних та соціокультурних пластів, які відбивають різні етапи проникнення в регіональну структуру. Історія грецької присутності починається з періоду грецьких міст-колоній античності, продовжується під час Візантійської цивілізації, політичного періоду правління греків-фанаріотів та греків колоністів-землеробів. Важливо відзначити, що сам процес переселення зумовив побутування розширеної інтерпретації етноніма «грек», який мав значення «людина, яка сповідує «грецьку віру». Це пояснює перетинання та часом заміщення понять «грек» та «християнин», «балканський переселенець» і не тільки на побутовому рівні, але й в масових статистичних джерелах [70, с. 326] Надалі, цей факт пояснює доступність переходу з «грецької» самоідентифікації на будь-яку іншу християнську, в процесі вимушеної реідентифікації в період етнічних депортацій, які відбувалися в середині ХХ століття.

Романська культура представлена культурною спадщиною Римської імперії в архітектурі, топоніміці, румунській та молдавській мовах. Спадкоємцями цього культурного пласту виступають два народи: молдавани та румуни. Вони сприймаються як «аборигенне /корінне» населення, які належать до однієї віри з переселенцями, але, на відміну від останніх, вони не володіли статусом колоністів-іноземців, а отже, не були об'єктом державного протекціонізму і не мали економічних та політичних пільг та привілеїв.

Слов'янська культура в регіоні представлена українцями, болгарами, росіянами-«ніконіанами» та росіянами-«старовірами». Ця група населення в соціальному плані не була однорідною, оскільки болгарське і частково старообрядницьке населення мало пільгові статуси колоністів, а українці та

росіяни-«ніконіани» належали до державних селян. Їх переселення в регіон мало переважно стихійний характер.

В окрему комунікаційну систему слід виділити переселенців-колоністів із Західної та Центральної Європи: німців, швейцарців, французів. З їх появою в регіоні пов'язують покращення технологічних форм землеробства, початок активного машинобудування, інтенсивних форм землекористування [426].

Критерієм, який визначив інтеграційний процес формування етнічної карти регіону, виступила релігія. Більшість переселенців розглядали Бессарабію як територію, де проживають «одновірці» – християни. Це зумовлювало їх вибір в умовах тиску ісламу. Більшість з тих, хто прибував з територій Османської імперії – албанці, болгари, гагаузи та греки – сприймали переселення як рух в межах спорідненого культурного (православного) регіону. Приймаюча сторона також ставилася до переселенців як до «своїх». Це обумовило швидку адаптацію всіх християнських груп в єдиний масив православного населення нарівні з українцями, росіянами, молдаванами та румунами.

Релігійна традиція склала основу специфічного використання екзоетноніму «хохол» в регіоні. З подачі місцевих старообрядницьких громад тут «хохлами» називають все православне ніконіанське населення. Щодо терміну «хохол» в регіоні немає принизливої конотації, тому він досить широко на побутовому рівні використовується в якості етноніму.

Загальне інституційне середовище та «заданість» соціального руху в межах імперій сформувала таку соціально-станову категорію як колоністи. Цей статус об'єднав в єдиний соціальний простір албанців, болгар, гагаузів, греків, росіян-старовірів, німців, швейцарців. Ця група не мала загальної етнокультурної основи, але її розвиток був регламентований жорстким алгоритмом, який проявився в динаміці політико-правового статусу та соціально-економічних можливостях групи протягом двох століть [154].

Виходячи з багатоукладності регіонального розвитку в Бессарабії, в якості комунікаційного простору слід виділити господарські ніші окремих народів, які сформували складну систему та механізм розподілу життєвих

ресурсів (матеріальних, соціальних, символічних, інформаційних). Так, до сільського населення, основою господарювання якого виступає землеробство, тваринництво та садівництво, зазвичай відносять: албанців, болгар, гагаузів, молдаван, росіян, татар, українців.

Міському середовищу властивий переважно космополітичний, етнічно-конфесійно різномірний склад населення. Переважно міськими мешканцями, які забезпечували організацію торгівельної інфраструктури, були євреї, вірмени, греки, італійці та, звичайно, народи, чії політичні центри виступали «господарями» в цьому просторі: українці, росіяни, турки, румуни.

Перетинання цих семіотично-комунікаційних просторів було посилено практиками мовної асиміляції, які застосовувалися в різні історичні періоди політичними центрами. Як мови з публічним статусом в регіоні були представлені: грецька, турецька, російська, румунська, українська. Останні три мови функціонують в регіоні на рівні повсякденних міжетнічних практик. Причому кожна з них представлена як мова міжкультурного спілкування в групах різних поколінь. Цей факт обумовлений тим, що за останні сто років в регіоні тричі змінювався вектор мовної націоналізації (асиміляції).

Функціональні поліглотні ситуації для регіону склали варіант соціальної норми, оскільки дозволяють легко маніпулювати комунікаційними просторами за допомогою мови. З кінця XIX століття в регіоні став помітним масовий білінгвізм, обумовлений специфікою політичної та соціально-культурної історії. Двомовні ситуації мають різне походження: 1) від народження (володіння мовами обох батьків); 2) через територіальну двомовність (як результат інтерференції мов внаслідок змішаного розселення носіїв мов); 3) через соціальну обумовленість двомовності (вимушене оволодіння двома мовами або прагматично-обумовлені знання, які отримані в результаті навчання та праці), тощо [153].

Маніпулювання мовними просторами є прерогативою не тільки окремих індивідів в практиці соціально-побутового спілкування, але і дієвим способом проводити політико-культурний кордон. Так, за допомогою мови та освіти в

регіоні були реалізовані асиміляційні практики з боку Румунії, Росії, України. В новітній період на латиницю були переведені молдавська та гагаузька писемність. При цьому, політичною маніфестацією стало офіційне закріплення кириличної писемності для молдавської мови в Придністров'ї. В Україні молдавська група зберігає традиційну кириличну писемність.

Важливо, що кожний комунікаційний простір передбачає наявність свого центру та периферії, він породжує мережеві структури (від земляцтв до транснаціональних систем), які засновані на специфічних зв'язках (каналах інформації та семіотичних системах), які об'єднують учасників. Найважливіше завдання таких іконографічних знаків (поняття Ж. Готмана) та симулякрів (поняття Ж. Бодрійяра) в демонстрації групової солідарності та присутності в соціальному просторі регіону.

Проте, культурний ландшафт Бессарабії – це стала функціональна система локальних етнокультурних груп, які демонструють унікальні соціокультурні адаптаційні практики. Політичні кордони між Україною, Молдовою, Румунією сприймаються скоріше як перешкода у функціонуванні загального соціального простору.

Соціальні стратегії груп прикордоння завжди спрямовані на підтримку позитивної ідентичності, яка виступає переконливим аргументом на користь консолідації та підтримки діючого соціально-культурного кордону. Міфологізація «пережитого», формування локально-групового та регіонального хронотопу дозволяють не тільки «концептуалізувати» групу в просторі регіону, але і створювати механізми (соціалізації, соціальної і політичної презентації), які здатні аргументувати соціальну дієздатність локальної групи. Так, конструювання «міфологем» на тему переселення, вкладу в процес освоєння регіону, культурного та соціального меценатства дають можливість інтерпретувати регіональну історію на користь групи.

Взагалі, прикордонню, як нестабільній соціально-політичній системі, притаманна особлива форма фіксації подій. Тут події не підлягають інтерпретації через дихотомію «центра та периферії», або «титульного та

нетитульного», вони належать різним центрам. Це пояснює такий феномен як захоплення «мікроісторії», яка проявляє локальність в часі, надаючи їй статусу суб'єкту історичного процесу. Прикладом стала розповсюджена практика видання книг, які демонструють соціально-побутові практики окремих локальних громад. Прикладом є такі видання, як: «Кубей і кубейці: побут і культура болгар і гагаузів в с. Червоноармійське» (2002) [164]; «Карячка – Мирне: нариси історії минулого і традицій» (2007) [125]; «Нариси з історії села Красносілка (Гільдендорф) на Одещині» (2007) [209]; «Чійшия: нариси історії етнографії болгарського села Городне в Бессарабії» (2003) [366].

Саморефлексія етнічних громад проковує активність наукового середовища в напрямі організації локально-територіальних досліджень. Характерно, що регіональна тематика в Бессарабії стала предметом серії наукових регулярних форумів та видань, присвячених етнічній історії народів Одеси та області: проводяться регулярні міжнародні конференції «Одеса і єврейська цивілізація», «Греки Північного Причорномор'я», «Болгари Північного Причорномор'я»; видаються наукові монографії, присвячені локальним історичним групам: руським старообрядцям [248], болгарам [134], гагаузам [369], німцям [767], тощо.

Повсякденна культура локальних груп передбачає приналежність її носіїв до «впізнаних» (традиційних) груп, а це потребує свідому демонстрацію причетності до етнокультурних або конфесійних громад через підтримку свят, мови, традиційного етикету, побутових практик, через належність до етнокультурної громади. Такі локальні групи «утримують» частину соціального простору, в межах якого і відбувається їх життя [600].

Такі соціально-культурні простори, які можна «впізнати» в регіоні закріпили за собою: албанська, болгарська, грецька, єврейська, німецька громади та інші. «Присвоєння імені» є невід'ємною умовою існування речі, явища, події [182]. Отже, кожна регіональна культура, маючи особливий топос, функціонує та інтерпретує сенс історичних подій, ритуальних практик, соціальних завдань в їх межах.

Створення образу групи – це механізм формування позитивного іміджу, форма презентації загальногрупових характеристик, формування комунікаційних принципів, завдяки чому резервується соціальний простір.

Створення і закріплення соціального простору відбувається завдяки таким механізмам як: 1) меморіалізація (організація такого простору, який можна «впізнати»); використання самототожних знаків в ландшафті регіону як закріплення факту присутності в соціальному просторі та можливість трансляції бажаного змістоутворюючого образу; створення «власного» інформаційного простору); 2) комеморативні практики (конструювання соціальної реальності, як встановлення та означення діючих ієрархій в структурах політичної влади, в соціальних відносинах, в культурних і конфесійних просторах); 3) резервування соціального ресурсу (розширення «символічної системи» за рахунок включення в міжнародну мережу споріднених діаспор і в зовнішньополітичну діяльність; створення «закордонного лобі» на користь приймаючої та спорідненої держав та як інструмент тиску; вимоги до влади визнати культурний та соціальний вклад групи в організацію діючої соціально-політичної системи; забезпечення участі своїх представників в законодавчій і виконавчій владі в державі) [157].

Закріплення «символічної системи присутності» дозволяє встановити основу конформних та сталих відносин в соціальному просторі, обумовлює практичну сторону комунікаційного процесу, забезпечує ретрансляцію традиції. В умовах маргінального соціально-політичного середовища локальна етнічна культура виступає важливим елементом конструювання соціального простору. Символи не тільки фіксують соціальну реальність, але й виступають інструментами «соціальної інтеграції», вони роблять можливим консенсус в соціальних відносинах за умови їх однакової інтерпретації.

Формування та просування «своїх» образів соціальної реальності в якості активних та дієздатних виступає з боку етнокультурних груп як суб'єктна діяльність соціально-політичного характеру.

Структурно-функціональний аналіз комунікаційних систем надає можливість зафіксувати перетворення географічного простору у простір

соціальний, завдяки формуванню сталих соціальних практик які закріплені символічною присутністю. Кожна «іконографічна» система, як результат «досвіду простору» породжує (допускає) різні форми інституалізації, «участі» груп, механізми презентації групових інтересів.

Всі етнічні спільноти регіону не тільки демонструють унікальну здатність адаптуватися, «вбудовуватися» в соціальну систему, стаючи її елементом і зумовлюючи статус своїх членів, але й забезпечувати міжпоколінну трансляцію складної моделі соціальних відносин, зберігаючи за регіоном статус маргінального соціального середовища зі стійкою політичною периферійністю та анклавністю етнокультурного розселення.

Такі умови розвитку регіону пояснюють формування та збереження стійкої системи локальних ідентичностей, які завдяки своїй «трансформності» забезпечують локальний соціальний порядок та зберігають соціальну дієздатність в умовах політичної невизначеності.

Схожою за природою формування є система комунікаційних відносин всередині Карпатської дуги (Банат, Крішана, Марамуреш), яка володіє багатьма характерними рисами, що властиві Трансильванії, і яка природно повторює її історико-політичну долю.

Взагалі, спільність геополітичних умов формування соціально-культурного простору з сусідніми історико-етнографічними регіонами (Валахією, Молдовою, Добруджею, Банатом, Крішаною, Марамурешем та Буковиною) зберігають за Трансильванією якість прикордонного регіону з системними транскордонними зв'язками, не зважаючи на сучасне серединне положення у «серці Румунії».

Соціально-культурна структура простору сформувалася як буферне прикордоння внаслідок тривалого суперництва між Габсбургами і Османською імперією та внаслідок тривалої землеробської колонізації цих земель.

Особливістю цієї моделі організації міжкультурного діалогу є зіткнення домодерної комунікативної соціально-політичної організації з модерністю та її вимогами щодо культурних і соціальних стандартів, та колективних проєктів

майбутнього політичного розвитку. Отже, комунікаційну соціокультурну систему в регіоні можна розділити за етнічним і мовним простором, та за конфесійною і господарською характеристиками.

Романська культура, як і в Бессарабії, представлена спадщиною Римської імперії. Її носіями вважаються романські народи – валахи й румуни. Вони складають пласт, так званого, «корінного» землеробського населення і в системі соціальної ієрархії займали позицію залежного населення.

Угорська культура представлена різними субетнічними групами угорців (секеї, чангоші, мадяри). Угорська присутність пов'язана з історією колонізації цих земель, коли угорські королі в XI столітті ініціювали переселення своїх підданих для охорони південно-східного кордону. Це пояснює анклавність угорських осередків – «угорську зону Румунії». Угорська спадщина Трансильванії розглядається як ключовий осередок політичної історії угорської державності, як простір «Коронних земель святого Стефана (Іштфана)».

Німецька культура в регіоні представлена культурою таких субетнічних груп як сакси та шваби. Німецьке населення з'явилося всередині XII століття. Угорський король дозволив німецьким переселенцям з лівого берега Рейну утворити поселення з метою поширення нових методів сільськогосподарського виробництва. Ці переселенці влаштувалися на Карпатській дузі, в Трансильванії. Привілейоване положення групи було обумовлено статусом однієї з трьох визнаних націй. Німецькі поселення були компактні та автаркійні. В межах Трансильванії була сформована мережа німецьких міст, так званий, «німецький Семигород».

Німці століттями зберігали власну культуру та мову. Влада до середини XX століття не втручалася в культурні процеси всередині цієї групи та не намагалася її асимілювати.

Турецька культура регіону була сформована під час Османського завоювання, коли був запроваджений принцип військово-адміністративного устрою територіального управління. До цього культурного ареалу слід віднести ісламізованих вихідців з Балкан, які мігрували в простір Угорського королівства

(боснійці, помаки-болгари, греки, серби). Більшість з них сформували прикордонне військо османських фортець.

В регіоні історично склалася виразна система «етнічних станів», яка приписувала окремим етнічним групам певний соціальний стан. В різні історичні часи соціально привілейоване положення закріплювалося за угорцями, німцями, турками та румунами. Так, кожний з цих народів здатний обґрунтувати власне право на цю територію, спираючись на історичні права.

Але найбільш виразна система етнічної сегрегації була представлена у вигляді «союзу трьох націй» – феодальної станової системи: дворянства (переважно, мадяри), патриціат (переважно, німці – сакси), військові (переважно, секеї). Селянські були представлені романським населенням. В XIX столітті ця система набула інституціонального закріплення, коли мадяри, німці та секеї були представлені у законодавчих зборах [53]. Романське населення не приймало участі в реалізації політичної влади. Лише в Валахії місцеве дворянство було представлено в станових органах управління.

Окремий соціальний стан населення складали військові з нерегулярного війська – градичари. Цей етнотопонім закріпився як соціально-культурне найменування груп сербів та хорватів, які селилися в межах рухливого кордону між «турецькою» та «габсбурзькою» Угорщиною та платили податки і Османській, і Габсбурзькій імперіям.

В умовах такого кордону між християнським та ісламським світами етнонім «влахи» набув переважно конфесійного значення. Як і у випадку з етнонімом «грек», «влах» або «волох» означав належність до православних переселенців з території Османської імперії.

Етнічно-станове розділення в цьому прикордонні посилювалося релігійним розділом: угорці здебільшого сповідували католицизм; лютеранство, як нова соціальна доктрина, було прийнято німецькими бюргерами саксонських міст Трансильванії, але поступово знайшло прихильників і серед городян угорського та словацького походження; валаська еліта, яка переважно була православною, під тиском мадяризації переходила в католицизм, яке

асоціювалось із соціальними перевагами; селяни зберігали православну віру, а бюргерство приймало компромісний варіант – уніатство.

Релігійна ідеологія в цьому просторі стала знаряддям геополітичного тиску, особливо в період Реформації. Османська влада не заважала розповсюдженню версій протестантизму, оскільки вбачала в них інструмент боротьби с Габсбургами, які офіційно не визнавали протестантські рухи. В Трансильванії князівська влада, навпаки, підтримала Реформацію, офіційно визнавши кальвінізм, лютеранство та уніатську церкву. Разом із католицизмом вони склали в XVI столітті систему чотирьох визнаних віросповідань. Православ'я до цього списку не входило. В XVII столітті протестантизм став ідеологією, яка підживлювала антигабсбурзькі визвольні рухи.

Якщо для Бессарабії віросповідання було єдиною регіональною лігатурою, що створювала надетнічну та надстанову соціокультурну основу, то для просторів Карпатської дуги, релігійні відмінності акцентували існуючі соціально-етнічні кліважі, ускладнюючи міжстанову комунікацію. Таку ситуацію можна назвати процесом формування зон культурного відчуження, які створюють усталені системи культурного «черезсмузжя». Глибокі соціальні розколи, які пройшли по кордонам етнокультурних груп відбилися в мовній карті регіону. Мовний конфлікт проявився у вигляді застосування взаємних стратегій асиміляції з боку угорських та румунських політичних влад в межах різних історичних періодів.

На відміну від просторів Карпатської дуги, в Бессарабії полікультурність в умові палімпсестності (співіснування різних культурних пластів і контекстів культур) стала соціально-політичним ресурсом, який сприяв ефективній адаптації. Бікультурність стала наслідком ситуативного престижу «титульного» народу та етно-конфесійної близькості.

Результатом взаємовпливу різних суб'єктів та культур стало створення нового простору взаємодії, який обумовив позиціонування груп спочатку як локальних і функціональних (на етапі землеробської колонізації в XVIII – XIX століттях), а згодом як поліфункціональних, мережевих діаспор (в

XXI столітті). Така трансформація стала можливою завдяки зміні просторового контексту: геополітичної реструктуризації Європи, надання прикордонним державам-сусідам статусу членів Євросоюзу, змінам діаспоральних політик «споріднених держав» і переглядом їх національних стратегій. Все це призвело до переосмислення регіонального простору як «соціокультурного транскордоння», що дозволило локальним групам змінити стратегію самопрезентації.

Соціально-політичний конфлікт стосовно статусу «титульної» культури Трансильванії стосується, переважно, двох груп, що з одного боку, не створює умов для системної полікультурності та національної індиферентності, а з іншого, є перспективою для досягнення компромісних рішень системи взаємного представництва на рівні політичних структур межуючих держав. Цьому сприяє поглиблення інтеграції Європейського Союзу.

Для Бессарабії цей процес не є завершеним. В межах прикордоння на початку ХХ століття соціальний мир виглядає все ще локалізованим, оскільки вибір вектору інтеграції породжує активізацію системних розколів в суспільстві. Причому кордони розколів повторюють межі соціально-культурних ареалів. Вираженими векторами можливих інтеграцій є: 1) європейський простір в його локальній версії «балканського ареалу», 2) «руський світ»; 3) «тюркська дуга».

Вибір пріоритетного центру пов'язаний з соціально-економічними можливостями та культурною обумовленістю. Яскравим прикладом є геополітичний вибір гагаузькою етнополітичною групою, яка балансує між перспективами «тюркського» світу, який (якщо згадати вираз Орбана під час зустрічі з Ердоганом в листопаді 2018 року про угорців, як «європейських тюрків») не заперечує інтеграції в Європу і перспективами «руського (православного) світу».

Ще одним проявом якостей ресурсного простору для прикордонних систем лімітрофного типу є примордіальні соціальні осередки. Саме на них зосереджена діяльність етнополітичних еліт, які використовуючи систему

локальної соціокультурної комунікації, отримують можливість швидкої електоральної або будь-якої іншої політичної мобілізації етнокультурних груп. Стабільність соціополітичних пріоритетів таких груп може бути максимально високою, але вона потребує постійного цілеспрямованого підживлення. З цього приводу, цікавим є вираз Френсіса Фукуями, що ідентичність – це символізація, яка виражена в соціальній ролі [338, с. 52].

В ситуації румуно-угорського діалогу цей процес отримує систематичну артикуляцію, що обумовлено існуванням актуальних образів політичної незалежності в ретроспективі. В ситуації полілогу в Бессарабії, цей процес структурно невизначений і рухи, спрямовані на ідеї національного відродження, мають на меті покращення соціального стану, соціальних зв'язків, культурних та економічних можливостей. Групи надають перевагу життю «на двох стільцях», зберігаючи можливість використання різних можливостей. Закріплені у свідомості практики медіативності та біетнічності зберігають актуальність, навіть, в сучасних умовах, надаючи можливість маневру в межах політично нестабільних державах [163].

Це підтверджує, що транскордонний простір виступає як соціальний конструкт співіснування різних соціокультурних просторів, як внутрішньодержавних, так і прикордонних регіонів країн сусідів, і в результаті складається система, яка здатна ситуативно змінювати дієвість соціокультурного кордону: нівелювати його, створювати простір понад кордонами або відновлювати жорсткий кордон.

Мережева комунікаційна система в зоні розташування локальних груп легко розривається та легко відновлюється. На відміну від публічної адміністративної системи зв'язків, мережеві системи ситуативні, діють в зоні соціального та комерційного інтересу на рівні особистих контактів. Такі форми взаємодії позиціонують «людину маргінальну» (Р. Парк) та «транскордонну людину» (О. Неклесса). Діалогова мережа контактів в транскордонні формує спільний соціокультурний простір, який руйнує культурні кордони за рахунок асиміляції, гібридизації або збереження локальності як умови діалогу.

Системні комунікаційні зв'язки «проявляють» діючі (актуальні) соціальні простори, а отже, вони є чинником програмування соціальних відносин. Перетин комунікаційних просторів в прикордонні, створення вузлів та каналів руху інформації є умовою формування транскультурних соціальних систем, які, включаючи локальні групи, природньо вписуються в умови, що створюють рухливі кордони.

Інша форма міжкультурного діалогу сформована «навколо» етнокультурних локальних груп або просторів, позиціювання яких є умовою комунікаційного процесу в прикордонній системі відносин.

Складність аналізу етнічних процесів полягає в тому, що, характеризуючи поняття «субетнічна» група, треба визначати, який конкретний етап етногенезу ми спостерігаємо – це початок етнокультурної дисперсії або це стадія завершення акультураційного процесу. Якщо процес субетнізації був закріплений політичними процесами, ми можемо спостерігати народження таких етнокультурних феноменів як русинство. Позиціювання цієї групи в просторі політичних відносин було викликано її прикордонним станом, про що свідчить кількість етнонімів, які означають цю групу: «русин», «руський», «руснак», «карпаторос», «карпаторусин», «угрорусин».

Будучи стисненими між кордонами Польщі, Угорщини, України і Словаччини, русини перетерпіли від систематичної асиміляції з боку прикордонних держав – «мадяризації», «полонізації», «українізації». Їх самоусвідомлення, крім рис слов'янської культури, передбачає постійне заперечення: «не українці», «не поляки», «не мадяри», «не руські», «не словаки». Так, відома прихильність до русофільства може бути пояснена пошуком політичної сили, яка була би здатна захистити їх від неминучої асиміляції, але залишитися ззовні та подалі.

Важливо зазначити, що головним чинником, що дозволив русинам уникнути повного культурного знищення, став їх прикордонний стан та постійна зміна асимілюючого центру. А територіальні претензії сусідніх держав зробили русинів об'єктом спеціальних афірмативних політик «захисту», що

обумовили збереження їх суб'єктності.

Цей приклад на прикордонні демонструє як політичний процес впливає на виокремлення та активізацію етнокультурних кордонів групи, яка б в умовах сталих кордонів була асимільована.

Русини є яскравим прикладом локальної групи, яка, попри всі політичні процеси, залишилася автономною, будучи обмеженою суверенітетами різних держав. На цьому обґрунтованим виглядає виникнення «політичного русинства», як практики політичного менеджменту не тільки з боку сусідів, але і з боку геополітичних світових гравців США та Канади, які виступають як «інтелектуальні центри західного русинства». Мова йде про створення декількох десятків закордонних наукових та політичних центрів, які досліджують русинство. Так, наприклад, засновані «Консорціум карпато-русинських організацій США та Канади», до якого увійшли: «Карпато-русинський дослідницький центр» (Нью-Йорк); «Карпато-русинське співтовариство» (Пітсбург, Пенсильванія); «Русинська спілка» (Міннеаполіс, Міннесота); «Руська спілка північної Америки» (Кіченер, Онтаріо), «Русинсько-саскачеванська спілка руської культури» (Саскатуан, Саскачевань і «Світова академія русинської культури» (Торонто, Онтаріо) [334]. Крім того діють: «Культурне Товариство Русинів Романії» (Румунія) [165]; «Спілка русинів Угорщини» [59]; «Русини Молдови» [269]; «Молоди Русини» (Братислава) [203]; «Русини Словенська» [270], та інші.

Такий перебільшений інтерес до етнокультурного анклаву в межах Східноєвропейського прикордоння може бути поясненням тільки втягуванням Закарпатського регіону в орбіту глобальних геополітичних інтересів. Цей процес відбувається на тлі параду «офіційного визнання» русинів з боку країн (Чехії, Словаччини, Угорщини), які тривалий час вважали їх самосвідомість примхою окремих політичних еліт.

Отже, транскордоння здатне як актуалізувати культурні особливості та ідентичності через механізми «захисту», так і створити умови для анклавізації, культурного ізоляціонізму. Актуалізація регіональних особливостей

відбувається через мобілізацію соціокультурного капіталу групи (за посередництвом культурних політик зацікавлених суб'єктів) і геополітичного потенціалу регіону (який може ситуативно змінюватися). В результаті конструюється позитивний культурний образ в національному соціокультурному просторі країни, яка здійснює політику, що сприяє конкурентному розвитку в умовах транскордоння. Так, наприклад, Угорщина позиціонує себе як країна, яка консолідує «Карпатський регіон», в тому числі за рахунок залучення русинів до створення проектів автономізації «своїх» закордонних діаспор.

Анклавізація, як стратегія відсторонення від інших регіональних культур і практик, може набувати насильницьких форм або бути добровільною, виконуючи завдання протиставлення до оточення з метою запобігання асиміляції в умовах транскордоння.

Соціальні та культурні практики органічно взаємодіють та перетікають одна в одну: соціальне має культурний вимір, а культурне завжди вимірюється соціальним та навіть політичним. Соціальна реальність і культурне середовище дві сторони одного процесу – соціального руху, який відбувається в площині політичних інтересів та практик. Спільні соціальні практики в межах споріднених культур народжують плинно-розріджену прикордонну систему.

Аналізуючи соціокультурну реальність сталого прикордоння на сході Польщі та на заході Литви, Білорусі та України, ми стикаємося з феноменом маргіналізованого транскордоння, населення якого демонструє (за невеликими виключеннями) національний прагматизм та космополітизм. Цей простір – колиска трьох транзитних держав, які поєднували Балто-Чорноморський басейн в єдині соціокультурні системи: Київська Русь, Велике князівство Литовське та Річ Посполита.

Космополітичний характер територій обумовлений тривалим періодом спільного господарювання і торгівлі в межах різних політичних систем, які не завадили формуванню сталих компліментарних соціальних практик *спів*присутності. Ідентифікація мешканців таких просторів не орієнтовна на

національне, як державне, а апелює до поняття Батьківщини, як рідної землі. Це пояснює слабкість державницьких амбіцій та марність зусиль, які спрямовані на формування політичних форм солідарності.

Специфіка організації мовного простору такого прикордоння ніколи не проявляється у двомовності. Тут утворюються сталі перехідні, гібридні мовні практики спілкування. В нашому прикладі утворилися гібридні мови на основі споріднених слов'янських мов: суржик (російська та українська), трясанка (російська та білоруська), дзеканьє (білоруська та польська). В лінгвістиці існує поняття «кресові говори», що характеризують діалектні форми польської мови на кордонах з Литвою, Білоруссю та Україною [169, с. 499]. Для Польсько-Литовського мовного кордону наприкінці ХХ століття була запропонована вичська мова (на основі польських говорів) [86].

Проявом прикордонної системи толерантного типу є створення уніатської церкви. Цей культурний компроміс в Східній Європі був відповіддю на політичний тиск з боку західного християнства, спробою досягти соціальний спокій, зберігаючи важливі семіотично-значимі обряди.

Прагнення надати цьому простору вираженого культурного забарвлення на користь певним національним системам не здобули видимих результатів. Хоча, наприклад, нова «кресова політика» Польщі продовжує наголошувати на важливості інкорпорації цих просторів в національну систему польської культури.

Позиціонування цих просторів в критичній геополітиці відбувається за допомогою образів «аграрних», «народних», «сільських». Навіть застосовується поняття «селянських націй» щодо Білорусі, Литви та України. Домінуюча конотація таких образів полягає у демонстрації відсутності агресії, політичної природи, геополітичних амбіцій. Це дозволяє розбудовувати по відношенню до транскордонних просторів такого типу політики культурного втручання, що є формою нав'язування моделі культурної монополії. Так, міркуючи над невдачею національного проекту Польщі щодо українських земель, Роман Шпорлюк зазначав, що концепція модерної польської нації, яка

сформувалася наприкінці XVIII століття і розвивалася протягом XIX та XX століть, була під «дуже сильним впливом шляхти», тому, навіть, польському національному рухові було важко переконати польськомовних селян в тому, що вони поляки [375].

Така модель передбачає узагальнення культурних стандартів, асиміляцію етнокультурних анклавів, встановлення престижу національної ідентичності, ідеологічний та фінансовий контроль інформаційних потоків.

Нав'язана культурна монополія може бути відторгнута, якщо престиж титульної групи, від імені якої відбуваються трансформації, – низький. В цьому разі, розповсюдження освіти, преси, книг створює привід для мобілізації культурних анклавів, які інституціалізують опір щодо універсалізації, створюючи власні осередки або використовуючи альтернативні форми освітньо-інформаційних мереж.

Прикордоння виступає як символічний простір, в межах якого відбувається геополітичне суперництво, прагнення створити бажану інтерпретацію колективного минулого за певною моделлю та застосувати її в меморіальному просторі в якості домінуючої.

Міжгрупова комунікація в умовах транскордоння витікає переважно з двох умов: неоднозначності геополітичних союзів та практичності локальних форм соціальної взаємодії. Сама ідея етнонаціоналізму модерності не надає мобільності ані для груп, ані для еліт, які надають перевагу діям в межах мереж та нечітких союзів, уникаючи однозначних визначень про «свою» та «інші» культури. Практична мультикультурність, як форма політкоректності, за думкою Ренделла Коллінза, можуть поставати як різновид «трансетнічного космополітизму» в умовах геополітичного ослаблення форм етнічної мобілізації на рівні нових еліт [471].

Структура комунікаційного простору прикордоння завжди багаторівнева та поліфункціональна. Виокремлення таких критеріїв як мова, конфесійна належність, господарські практики, геополітичні пріоритети не охоплюють всієї системи локальних відносин, але надають можливість уявити принцип

утворення транскордонної взаємодії, коли кордони локальних груп формуються як уявні та ситуативні.

Отже, транскордонні канали і форми комунікації розвиваються під впливом політичних процесів, практик держав та в результаті дій мереж та просторів, локальних груп. Міжгрупова комунікація в умовах різних форм транскордонних відносин виступає формою конструювання соціального простору, який розвивається під тиском політичних та геополітичних процесів.

Локальні групи є продуктом геопросторових форм, які перетворили їх соціальними та культурними практиками в соціальні простори, що розвиваються за логікою домодерних політичних систем. Внутрішня дифузність та поліморфізм таких суспільств обумовлює мультикультурність, відсутність заданих стандартів, варіативність соціально-політичних практик, конформізм.

Локальна групова ідентичність стає зручною формою адаптації, яка дозволяє групам пристосовуватися до різних геополітичних трансформацій, не вдаючись до значних змін своєї ідентичності, зберігаючи незмінними основні елементи соціокультурної системи. Але, необхідність об'єднувати кілька культурних та національних орієнтирів, зберігати здатність та можливість швидко активізувати певні вектори культури (в залежності від потреби), завдяки незначним зовнішнім змінам зберігати позитивну ідентичність, внутрішню компліментарність, зумовлює формування множинної ієрархічної ідентичності в межах історичних етнокультурних громад.

Формування такої дифузної домодерної периферії демонструє модель соціальної комунікації Бессарабії. Її феномен пояснюється декількома моментами: єдиною соціально-культурною історією локальних груп та їх спорідненістю завдяки спільній практиці віросповідання; землеробським колонізаційним процесом та соціальними умовами життя «колоністів»; залежністю етнічної ідентичності від соціального статусу та конфесійної належності; невідповідністю кордонів соціокультурних осередків кордонам держав, які тут ситуативно з'являлись.

Зіткнення такого домодерного простору з простором модерним демонструє модель, яка склалася в системі міжкультурної комунікації в просторі Карпатської дуги та, зокрема, в Трансильванії. Ця модель демонструє активні практики створення зон культурного відчуження за рахунок закріплення соціальних статусів за етнічними та конфесійними групами. Вплив модерності на логіку розвитку цього прикордоння обумовив неможливість розглядати полікультурність як ресурс соціально-політичного розвитку. А практики свідомої креолізації, які в умовах домодерного дифузного суспільства мають зворотній характер, в цьому випадку набули одновекторного характеру.

В умовах, коли прикордоння виконує роль місця, локусу соціально-політичного позиціонування групи як культурного анклаву, який виборює статус соціально - політичного суб'єкту або коли прикордоння є простором з плінно-розрідженою системою соціокультурних взаємин в межах споріднених культур, міжкультурний діалог відбувається «навколо» локальних груп або просторів. В цих випадках прикордоння інструменталізується як символічний простір реалізації геополітичних програм національних держав та наднаціональних стратегій глобального розвитку.

Визначені моделі комунікаційних практик пояснюють алгоритми соціально-політичного позиціонування груп в умовах зустрічної інтеграції державних та в межах інтеграційних транскордонних форм взаємодії.

4.2. Регіональний порядок прикордоння: інституціональна еластичність та формально-правова рухомість

Процес формалізації відносин в прикордонні відбувається в умовах перетину інститутів різних соціально-політичних акторів. Їх актуальність залежить від якісних характеристик прикордонної соціокультурної моделі, від активності діючих соціокультурних акторів, від геополітичного стану простору.

Інституційний простір прикордоння формується в результаті:
1) виникнення і закріплення ціннісних соціальних норм; 2) впровадження

привнесених норм і правил (публічного порядку) актуальної політичної системи; 3) інтеграції нормативних стандартів акторів транскордонної мережевої системи; 4) функціональної взаємодії в системі мережевих відносин.

Регламентация всіх наявних інституційних форм взаємодії забезпечується сталістю соціальних та політичних інститутів, які як модальні опорні точки соціального життя забезпечують відтворення базової моделі повсякденного життя та життєвої стратегії локальної прикордонної групи.

Інтерпретація інституційного порядку можлива з позиції різних підходів. Так Талкотт Парсонс в межах нормативного підходу розумів виникнення інституціалізованої соціальної системи як певної самодостатньої цілісності [705, с. 320]. Але теорія раціонального вибору, яка була сформована в 1970-і роки, відмовляючись від «методологічного холізму» і виходячи з «методологічного індивідуалізму», формує погляд на інституційний порядок з позиції *правил взаємодії* в межах плюралізму інститутів. Раціональний індивід обирає соціальні інститути, виходячи з умов і власної суб'єктивної системи очікування. Дуглас Норт, автор теорії «нового інституціалізму», представляв інститути, як «правила гри» – створені людиною певні обмежуючі рамки, які організують взаємовідносини між людьми. Інститути, на його думку, надають певну структуру регулярним взаємовідносинам [218, с. 17].

Отже, якщо в нормативному підході інститути, як норми, які існують ззовні індивіда та детермінують його поведінку, то у випадку раціонального вибору – інститути виступають продуктом соціальної взаємодії.

Нормоутворююче значення інститутів проявляється завдяки тому, що вони як створені людиною модальні точки поведінки, формують вподобання акторів, надають можливість прораховувати очікувані реакції в колі взаємодії, регулюють застосування санкцій як форми інституційних обмежень. Інституційний порядок виступає в формі балансу між раціональними стратегіями акторів, що вступають у взаємодію. В політичній науці ця концепція пов'язана з роботами Кеннета Шепсл, який досліджуючи інституалізацію політичного порядку в межах теорії раціонального вибору

представляв її як результат взаємодії між раціональними уподобаннями акторів в наслідок співвідношення ресурсів, якими вони володіють [773].

«Дотримання правил» в умовах раціонального вибору правил є, на наш погляд, поясненням ситуації інституціональної еластичності, яка виникає в прикордонні. Інституціональна еластичність є формою організаційного устрою прикордоння, і з позиції теорії раціонального вибору, проявляється завдяки тому, що інститути діють як форми «підприємницької діяльності», як засоби вирішення певних потреб.

Формою легалізації інституціональної взаємодії є «колективна дія», яка є засобом висловлення публічної «згоди», демонстрацією «сприйняття» та відновлення інституту в формі «участі в ньому». Темпоральна тривалість «колективної дії» обумовлена актуальністю і попитом щодо дії такого інституту для забезпечення регуляції процесу взаємодії в умовах гібридної соціальної системи прикордоння.

Соціальні інститути стандартизують та усталюють плинність транскордонного простору, підтримуючи фактичний метаболізм системи, з його процесами постійної асиміляції, включення та виключення.

Тривалість життя соціальних інститутів обумовлюється стабільністю «об'єктивних потреб», тобто мотиваційною підтримкою взаємоіснування, і залежить від збереження здатності реагувати на контингенції (сукупність подій та обставин), які виникають в процесі реалізації цих «об'єктивних» потреб. Велику роль в процесі виживання інститутів як модальних точок, що підтримують соціальну систему грає збереження рухливості, еластичності, здатності до модифікації.

Відновлюваність інституту в умовах дії конкурентних інституційних форм залежить від ресурсу соціальної системи, яка його продукує. Конкуренція, боротьба за виживання відбувається в політичному просторі за участю локальних, регіональних, національних і транснаціональних суб'єктів. Демонстрацією конкурентного середовища існування, так званих, «легітимних» і «нелегітимних» інститутів є те, що в кожний конкретний проміжок часу

потреби (легітимні та нелегітимні), що виникають в межах суспільства вирішуються легітимними інститутами, а за умов їх неефективності поряд із ними виникають, так звані, «незаконнароджені» інститути, що вирішують легітимні потреби. Так, альтернативна – народна медицина розвивається як форма компенсації системи послуг офіційної наукової медицини. Прикладами нелегітимних інститутів, які впливають на встановлення соціального порядку можуть бути мережі кримінального світу, ієрархічні патримоніальні інститути етнокультурних груп. І, навпаки, нелегітимні потреби суспільства можуть бути ефективно вирішені «легітимними інститутами». Наприклад, отримання громадянства іншої країни в умовах заперечення подвійного громадянства.

Неформальні системи соціального впорядкування взаємодіють із державно-правовою системою публічного порядку в непублічному просторі, забезпечуючи інтерференцію формальних і неформальних інститутів. В цьому сенсі постає проблема аналізу маршруту і форм переходу «нелегітимного» до «легітимного» як процесу трансформації соціальної системи та її норми, що формує соціальний порядок у правову норму і встановлює політичний порядок. Соціальна норма, будучи мінімально зверненою до політики, закону та інститутів влади залишається діючою при зміні політичного порядку і, в цьому сенсі, є характерною для прикордоння та утворюваного ним транскордоння.

Легалізація «нелегальних норм» або «незаконнароджених інститутів» є одним з основних механізмів оформлення інституційних змін [118, с. 64], що в реальній політичній практиці транскордоння означає визнання доцільності та ефективності лібералізації прикордонного режиму.

Інституціоналізація транскордонного інтеграційного простору відбувається в різних сферах життєдіяльності: соціальній, правовій, економічній історичній, культурній, екологічній, інфраструктурній та інших. При цьому кожний інститут поєднує елементи публічного порядку держави («установи») й «колективної дії». Транскордоння постає континуумом менш / більш формалізованих систем взаємодії: 1) від мікроскопічних до великих; 2) від рухомих до жорстко кристалізованих (прикладами можуть бути щоденний

перехід кордонів в межах прикордонних зон в процесі організованого руху робочої сили і утворення багатоцільової програми розвитку транскордонного регіону. Такі якості транскордоння стають в нагоді сучасним державами, які намагаються зайняти позицію бенефіціару в інституціонально мобільних транскордонних системах.

У кожному конкретному моменті інституційна середа не залежить від конкретних політичних акторів і тому постає статичною. Зміна інституційного середовища можлива за певних обставин: зміни доцільності діючої системи геополітичного розкладу, зміни актуального інтеграційного центру, зміни пріоритетів політичного центру і його ідеологічного позиціонування. Отже, організація повсякденних локальних взаємодій та соціалізації під безпосереднім впливом макроструктур світового порядку (системи взаємозалежності суспільств, що існують в межах національних держав) виступає як «глобальна інституціалізація» [281]. Її проявом може бути глобальність двох актуальних форм: 1) глобальність як універсальність (мова про центр-периферійну глобалізацію мондіалістського типу), 2) глобальність як нову форму морфології відносин, коли локальності виступають безпосереднім учасником глобальної системи зв'язків, створюють нову реальність альтернативного-глобалізму. В цьому випадку локалізація глобальності відображає тенденцію здійснення глобального через локальне.

Отже, «глобалізація» як варіант двовекторності процесу демонструє процес «перемасштабування», «реструктуризації» простору «постсучасності», в якому глобальне та локальне у своїй універсальності та компліментарності утворюють нову шкалу актуальності, яка витісняє логіку модернізаційного порівняння. Знаковим сучасним процесом за словами Олександра Согомонова є «глокальна реорганізація соціального простору, як референційна метарамка, замінює всі втрачені гранд-нарлативи модерністського часу» [281, с. 60].

Сучасний процес глобального інституційного руху відбувається у вигляді виникнення поряд із державною владою та місцевим самоврядуванням такої форми публічної влади як «регіональна». З другої половини ХХ століття процес

упорядкування політико-правових, соціально-політичних, фінансово-економічних відносин супроводжується процесами децентралізації. Обсяги процесу децентралізації та варіативність організації регіонального порядку призвели до розрізнення таких понять як «регіоналізм», «регіоналізація», а поняття «децентралізація» отримало чисельні тлумачення [162].

Аналіз форм децентралізації унітарного устрою модерних національних держав та моделей багаторівневого управління став предметом наукового дискурсу в межах якого відбувається пошук засобів модифікації системи відносин із окремими просторами в країні за умов що держави вирішують завдання збереження влади над простором і локальними «соціальними місцями». Гострою дискусія виявилася у Великій Британії щодо реформування квазіунітарного устрою або, за визначенням Майкла Берджеса, «британського федералізму», який діє на основі доктрини сепаратного суверенітету та за принципом «дозволено все, що не заборонено» [439]. Вплив загальноєвропейських тенденцій призвів до реформ, в результаті яких у 1998 році децентралізація відбулася як деволюція – передача влади від центрального уряду до регіональних інститутів та органів самоврядування. Часткове врегулювання відносин між Великобританією, Ірландією та Північною Ірландією завершило 27-річне пряме управління з Лондону та влада була передана до Північно-Ірландської Асамблеї за участю партії Шін Фейн. В той же час «регіональну автономію» отримала Шотландія, в якій вперше з 1707 року з'явився власний парламент та законодавчий орган – Асамблея. Деволюція розглядалася як крок до демократизації та як «щеплення» від сепаратизму, адже ініціативу місцевих сепаратистів перехопив уряд, який планував ще 9 регіональних асамблей в 9 регіонах Великобританії, послаблюючи центральну владу і зберігаючи в якості гарантії цілісності, конституційне право Вестмінстеру на розпуск створюваних органів. Отже, саме тоді термін «деволюція» з'явився в офіційних документах та позначив одну з відомих сьогодні форм децентралізації [323].

Регіоналізація розглядається як децентралізація національних систем, що

формується на основі концепції створення наднаціонального мережевого суспільства з метою долання національного протекціонізму та централізму [323].

Род Родс зазначає, що поняття «унітарна держава» втратило актуальність і використовується лише для того, щоб порівнювати унітарність з федеративними державами. Децентралізація – це «спільна стратегія боротьби за збереження різноманітності, але існують типи та ступені децентралізації: деконцентрація, делегування та децентралізація» [742, с. 4].

Регіоналізм представляється як громадсько-політичний рух, система ідеологічних орієнтацій, де за мету ставиться ствердження регіонів як суб'єктів політичних та управлінських відносин шляхом запровадження делегування, деволуції, дивестиції. А регіоналізація – це процес делегування регіонам, як територіальним одиницям субнаціонального рівня, повноважень у публічному управлінні [91, с. 6 – 8].

Існує два підходи до визначення сутності регіоналізації – географічний та інституційний. Перший виходить з ідеї, що процеси регіоналізації відбуваються на різних рівнях територіальної організації: національному, регіональному, локальному. За класифікацією Європейського Агентства статистики існує три регіональних типи рівнів територіальної організації: 1) держави в наднаціональному утворенні, суб'єкти федерації, автономії, економічні регіони; 2) провінції, департаменти, агломерації – єврорайони; 3) райони; та два місцевих типи: 4) сільські райони; 5) первинні громади [91]. Отже, на національному рівні регіоналізації країну поділяють на великі регіони, користуючись одно- та дво- рівневою таксономією; у першому випадку країну поділяють на регіони, у другому – на макрорегіони та мікрорегіони. Так, спеціалісти Інституту регіональних досліджень НАН України виділяють шість макрорегіонів України: Центральний, Донеччина, Західний, Придніпров'я, Причорномор'я, Харківщина. Регіони національного рівня можуть деталізуватися на більш дрібні територіальні одиниці і поділятися на мезорегіони, субрегіони, мікрорегіони. Так, Одеську область розглядають як

мезорегіон Причорномор'я, у межах якого виділяють Дунайсько-Дністровський субрегіон, а в його складі – мікрорегіон Українського Придунав'я [56].

За інституційним підходом, під регіоналізацією розуміється адміністративно-територіальна таксономія та політико-правовий статус регіонів. В Європі до регіонального рівня належить понад 300 територіальних утворень і за рівнем їх самоврядних прав вони суттєво відрізняються. І хоча єдиної визнаної класифікації немає, автори виокремлюють моделі відповідної державної політики щодо втілення регіоналізації та забезпечення регіонального порядку через: 1) федеративні утворення; 2) регіональну автономію; 3) регіональну децентралізацію; 4) квазірегіоналізацію через існуючі місцеві органи влади шляхом створення системи міжмуніципального співробітництва; 5) адміністративну (імітаційну) регіоналізацію [91, с.9 – 10].

За способами утворення регіонів, в тому числі прикордонних, вирізняють моделі: 1) створення регіонів через конституційну (Бельгія), законодавчу (Франція), міжнародну (Аланди у складі Фінляндії) норму; 2) визнання регіонів через конституційну (Швейцарія), законодавчу (Іспанія), міжнародну (Боснія та Герцеговина) норму.

За морфологією внутрішньої регіоналізації виокремлюють: 1) симетричну регіоналізацію, коли регіони мають однаковий статус та повноваження (Угорщина, Польща, Румунія, Чехія, Словаччина, Туреччина, та інші); 2) асиметричну регіоналізацію, коли регіони мають різний статус та повноваження (Іспанія, Італія, Великобританія, Франція) або територіальні автономії (Афон у складі Греції, Крим у складі України, Гагаузія у складі Молдови, та інші).

За принципами формування регіональних утворень можна вирізнити моделі європейської регіоналізації з домінуванням: 1) національних засад (Боснія і Герцеговина); 2) історико-культурних засад (Австрія, Іспанія, Італія, Швейцарія); 3) економічних та адміністративно-територіальних засад (Болгарія, Польща, Румунія, Туреччина, Угорщина, Україна та інші).

Вважається, що регіоналізм передуює регіоналізації, але в історії є

приклади, коли штучно утворені центральною владою адміністративні регіони набували ознак природності. Так, у 1941 році урядом Віші з метою зміцнення влади територія Франції була поділена на регіони на основі існуючого до 1789 року поділу країни на провінції, які призвели до формування «регіональної свідомості» під впливом «відновлення історичної пам'яті».

Втім, у будь-якому випадку, регіоналізм та регіоналізація ґрунтуються на об'єктивації регіону, що тлумачиться як набуття суттєвих відмінностей. Так, Закон України 2015 року «Про засади державної регіональної політики» визначає, що «регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя» [252, п.7. ч.1. ст.1]. При цьому визначається існування макрорегіонів як «частини території України у складі декількох регіонів чи їх частин, об'єднаних за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку...» та мікрорегіонів як «частина території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку...» [252]. Не зважаючи на законодавче визначення понять «макрорегіон» та «мікрорегіон», як відомо, в Україні більш розповсюджене функціональне визначення регіону як суб'єкту адміністративного устрою (тому регіонів 27), що базується на адміністративному розумінні регіону, утвореного внаслідок державного адміністративного реформування українських територій минулого століття та існуючого в успадкованих адміністративних кордонах.

Сучасний європейський регіоналізм заперечує безальтернативне домінування держави в публічній системі, прагне до поступової деєтатизації та виступає за трансформацію держави в регіональному форматі [661]. Проте, зазначене, не має відношення до радикальних форм регіоналізму, які володіють істотним регіональним потенціалом і можуть загрожувати територіальній цілісності національної держави. Це підтверджується Доповіддю Венеціанської Комісії 1999 року «Самовизначення та сецесія в конституційному праві», в якій зазначається: «самовизначення слід розуміти як «внутрішнє» в рамках державних кордонів, а не як «зовнішнє» – через відділення» [779]. Таку ж позицію визначено в Резолюції ПАРЄ № 1832 від 4 жовтня 2011 року, за змістом

якої (п. 7) «Асамблея вважає, що навіть якщо б у міжнародному праві було б визнано право національних або етнічних меншин, або, навіть, в деяких випадках, національної більшості, на самовизначення, таке право не давало б автоматично права на відділення. Право на самовизначення має реалізовуватися через захист прав меншин, як це передбачено Рамковою конвенцією Ради Європи про захист національних меншин і резолюцією Асамблеї 1334 (2003) «Про позитивний досвід автономних регіонів як джерело натхнення для врегулювання конфліктів в Європі» [459]. Такі роз'яснення дії міжнародного «права на самовизначення» ПАРЄ та Венеціанської Комісії Ради Європи з'явилися внаслідок зростання регіоналізму, сецесіонізму, іредентизму та сепаратизму після майже п'ятдесятилітнього періоду післявоєнної деколонізації та впровадження концепції «Європи автономних регіонів» Жана Моне, який ще у 1950-і роки запропонував принцип «субсидіарності».

Перші єврорегіони як форма упорядкування системи регіональних відносин та транскордонного співробітництва між територіальними громадами або локальними органами влади прикордонних держав були створені в середині ХХ століття: економічний союз «Бенілюкс» (1946 рік) та «Регіо Басілієнсіс» між Францією та Німеччиною (1963 рік). Таку форму співробітництва закріпив Римський договір у 1957 році. З того часу процес регіоналізації країн Європи став об'єктом систематичної опіки з боку Ради європейських муніципалітетів та регіонів (CEMR), яка утворена в 1951 році.

Сьогодні ця організація є асоціацією 150 тисяч місцевих та регіональних органів влади з 41-ї європейської країни, через яких вона представляє всі рівні територій – місцеві, проміжні та регіональні. З моменту створення CEMR: сприяє втіленню «субсидіарності»; впливає на європейське законодавство щодо муніципалітетів і регіонів; забезпечує діалог між місцевими та регіональними органами влади через представницькі асоціації. В Статуті організації визначено, що: «автономія місцевих і регіональних органів влади є основою особистих свобод; що свободам місцевих і регіональних влад повсюдно загрожують зазіхання держави» [786].

Значну роль у формуванні політики регіонального розвитку відіграє утворена в 1970 році Радою Європи «Європейська конференція міністрів, відповідальних за просторовий (регіональний) розвиток (планування)» (СЕМАТ) [453]. Це інститут, який забезпечує розробку політики просторового розвитку. На сесіях конференції, крім представників організацій і органів, беруть участь представники ПАРЄ, Конгресу місцевих і регіональних влад Європи, та інші. З 1970 року було проведено 17 сесій (остання в 2017 році).

Метою політики регіоналізації в Європі в 50-80-ті роки ХХ століття була визначена: «вирівнювання регіонів» за допомогою «Фонду регіонального розвитку» в умовах розширення Європейської Економічної Співдружності (ЄЕС) [323]; створення автономних регіональних органів по встановленню прямих контактів між ними та євро-інститутами, при цьому регіон було визначено в якості «території, яка географічно є чітко визначеною величиною або сукупністю однорідних територій» [91].

В травні 1983 року на VI Конференції СЕМАТ в Торремоліносі (Іспанія) було прийнято «Європейську хартію регіонального / просторового планування», в якій визначались принципи національних політик, що спрямовані на покращення просторової організації Європи і розвиток сучасних версій Європейської перспективи просторового розвитку [464].

У 1985 році Рада Європи прийняла «Європейську Хартію про місцеве самоврядування», що надало регіональній політиці іншого рівня реалізації, особливо після надання можливості фінансового забезпечення. Після підписання у 1986 році «Єдиного європейського акту» та Договору «Про Європейський Союз» (Маастрихська угода) у 1992 році, які визначили, що метою економічного вирівнювання є проведення економічної політики, яка має мати спеціальні фінансові та інші інструменти (стаття 130 а), були створені можливості використання структурних фондів Європи («Європейського соціального фонду», «Європейського фонду регіонального розвитку», «Фонду орієнтації і гарантій сільського господарства», «Фінансового фонду орієнтації рибальства», «Фонду з'єднання») для підготовки прикордонних регіонів до

повноцінної участі в європейському внутрішньому ринку (стаття 130 а) [805].

В 1993 році в межах ЄС було прийнято документ – «Європейська перспектива просторового розвитку» (1993), в якому метою ЄС в організації просторового розвитку визначалися: «просторова орієнтація політик»; «зростання значення політик ЄС з просторовим впливом»; «підтримка конкуренції», розвиток «транс'європейської мережі» (TEN), забезпечення «поліцентричного збалансованого просторового розвитку в ЄС» [517]. Дещо пізніше на підтримку цього документу Рада Європи прийняла документ «Основні принципи просторового розвитку європейського континенту» (2000) [458], в якому поєднано основні тези «Європейської ландшафтної конвенції» та цілі визначені в інших документах: «Європейській попередній конвенції з транскордонного співробітництва між місцевими громадами або властями», «Стратегії європейського регіонального планування», «Європейської хартії місцевого самоврядування», «Хартії регіонального самоврядування», «Європейській перспективі просторового розвитку», а також в рамкових документах і стратегії регіонального розвитку окремих територій ЄС (в «Балтійському Порядку денному на ХХІ століття», «Баченні та Стратегії навколо Балтійського моря», «Структурній схемі Бенілюксу» і «Стратегії об'єднаного просторового розвитку Центральної, Адріатичної і Дунайської Європи»).

Однією з Програм (Ініціатив Спільноти) ЄС в сфері міжрегіональної взаємодії, яка фінансується європейським «Фондом регіонального розвитку» та визнається найбільш значущою в таких документах ЄС як «Європейська перспектива просторового розвитку» (1993) [517] та в «Основних принципах просторового розвитку європейського континенту» (1999) [458] стала Програма «Транс'європейське співробітництво для збалансованого розвитку». Ініціатива «INTERREG» спрямована на взаємодію та кооперацію регіонів Європи («горизонтальна» складова ініціативи) та на вирівнювання розвитку в регіонах («вертикальна» складова ініціативи), яка передбачає трансформацію національних політичних інститутів в напрямку посилення субнаціональних

регіонів через участь у формальних і неформальних інститутах в процесі ухвалення рішень в ЄС. Всього існує п'ять поколінь ініціатив «INTERREG», які були реалізовані в 1989 – 1993, 1994 – 1999; 2000–2006; в 2007–2013 роках. В період 2014 – 2020 років реалізується п'яте покоління ініціативи [480]. В 90-ті роки ХХ століття були створені «Єврорегіон Норд» (бельгійські Фландрію, Валлонію та Брюссель з французьким регіоном Нор-Па де Кале та англійським графством Кент); «Ірландська асоціація прикордонних регіонів» (графства Ірландії та Північної Ірландії) [113].

Підвищення впливу субнаціональних регіонів демонструє більшість держав Європи. Міжнародне співробітництво регіонів обумовило створення механізму координації зовнішніх зв'язків центральної та регіональної влади, який передбачав: 1) узгодження при укладенні угод про співробітництво регіонів із закордонними партнерами; 2) діяльність міжурядових груп; 3) діяльність спеціальних підрозділів з координації при Міністерствах закордонних справ; 4) вбудовування в систему зовнішніх зв'язків держави візитів регіональних лідерів та взаємодію з регіонами у суміжних країнах [55].

На підтримку підвищення впливу субнаціональних регіонів відбувався процес децентралізації. Звіт «Асамблеї Європейських регіонів» про делегування повноважень від центру до регіонів найбільш виразно пройшло у федеративних державах-членах ЄС. Невипадково звіт Асамблеї європейських регіонів щодо індексу децентралізації (індекс базується на під-індексах адміністративної, функціональної, фінансової, політичної децентралізації [401]) серед країн Європи за рейтингом визначив першість Швейцарії. Її показник становить 72 зі 100 можливих балів. За нею йдуть: Німеччина (66), Бельгія (64) та Іспанія (58). Вище середньої вибірки – Австрія (54), Італія (52), Нідерланди (51), Чехія (50), Великобританія (49), Польща (48). Середні показники демонструють Угорщина (44), Румунія (43), Словаччина (36). Колишні соціалістичні країни Болгарія (25), Естонія (31), Латвія (33) та Литва (34) розташовані в нижній частині рейтингу разом з Грецією (31) [401, с. 26 – 27].

Так, порівнюючи процеси децентралізації в країнах Західної Європи і Східної, слід зазначити суттєві відмінності в загальних показниках. Наведемо розгорнуті характеристики, порівнюючи лідерів Старої Європи з трьома країнами Нової Східної Європи, Польщею, Угорщиною та Румунією.

Так, наприклад, Швейцарія є федерацією з трьома рівнями управління: федеральним, регіональним (26 одиниць, з них 20 кантонів та 6 півкантонів), муніципальним (2,7 тис. одиниць). У Федеральній конституції 1999 року визначається розподіл влади між «конфедерацією» (термін залишився в назві держави) та кантонами, які визнані суверенними, якщо їх суверенітет не обмежується Федеральною конституцією, зазначено на «залишковій автономії» і на субсидіарності. Федеральний парламент складається з двох палат: 1) Національна рада з 200 членами; 2) Ради кантонів з 46 членами (по два від кантону та по одному з напівкантону). Разом вони утворюють Федеральні Збори, які обирають Виконавчу (Федеральну) раду з 7 членів.

Під-індекси децентралізації оцінені так: адміністративний під-індекс децентралізації (складається з якісних та кількісних даних: кількості зайнятих службовців на регіональних рівнях в порівнянні до державного та якості адміністрування) складає 72 бали (регіони Австрії, Бельгії та Німеччини мають вищу частку зайнятості по відношенню до національного рівня); вертикальний під-індекс (фіксує формальний розподіл влади між рівнями територіальної ієрархічної структури та залишкову автономію регіонів) складає «67» балів; функціональний – 58 балів (цей під-індекс враховує показники «прийняття владних рішень» – 55 балів та «реалізації влади» – 73 бали). Більша оцінка якості реалізації владних рішень пояснюється тим, що регіони можуть реалізувати як свої власні рішення, так і ті, що приймаються на національному рівні. Політична децентралізація у Швейцарії оцінена в 75 балів, але ця оцінка поступається оцінці політичної децентралізації в Австрії, де цей індекс складає 77. Фінансова децентралізація (75 балів) найкраща з країн Європи. Високий рівень фінансової автономії кантонів обумовлений податковими повноваженням (право встановлювати податкову базу, ставку податку,

зберігати податкові надходження) та отриманням фіксованої частки національних податків. Кантони Швейцарії підтримують транскордонні проекти і є їх учасниками, наприклад: Міжнародна Конференція на Боденському Озері (Австрія, Німеччина, Швейцарія, 1972), «Верхній Рейн» (Швейцарія, Німеччина, Франція, 1975, 2000), «ТріРена» (Швейцарія, Німеччина, Франція, 1995), «Інсубріка» (Італія, Швеція, 1995), та інших.

Німеччина посідає друге місце в рейтингу децентралізації з індексом – 66 балів. Вона має найкращі показники по кожному з під-індексів децентралізації (за винятком вертикальної децентралізації) серед країн Європи. Високі показники пов'язані з функціональною децентралізацією – (58 балів), де вона має з однакові зі Швейцарією результати. Внутрішні показники функціональної децентралізації також корелюють з Швейцарськими: оцінка реалізації влади 79 балів, є вищою, ніж оцінка влади, що приймає рішення (52 бали). Німеччина досягла високих показників у політичній (75 балів) та фінансовій децентралізації (66 балів), займаючи друге місце в обох під-індексах у Європі.

Німеччина має 4 рівня управління: федеральний, земельний (16 земель), районний (439 районів), муніципальний (12 339 одиниць). Законодавча влада федерального уряду належить Бундестагу (612 мандатів) та Бундесрату (69 мандатів, які представляють уряди земель). Взаємовідносини між федерацією та 16 землями визначається експертами АЄР як «унітарний федералізм», що означає, що повноваження, які явно не віднесені до федерації автоматично становлять завдання земель. Право прийняття владних рішень залишається на федеративному рівні, а виконання здійснюється землями: вони мають дотримуватися федерального і земельного законодавства. Формою компенсації є те, що близько 30 – 45% усіх законів, потребують схвалення Бундесрату. Всі інші закони є «законопроектами заперечення», що означає, що Бундесрат може подати заперечення проти закону, яке може бути скасовано Бундестагом. Сфера міжнародних відносин – це компетенція федерації, але при укладанні міжнародних договорів, які зачіпають інтереси земель, федерація за «угодою Ліндау» 1957 року має отримувати їх згоду. Землі мають право за згодою

федерального уряду укладати договори з зарубіжними державами у сферах їх компетенції. Така модель «розділеного суверенітету» чи «перфорованого» є втіленням ідеї багаторівневого управління.

Після прийняття в 1993 році Закону «Про співпрацю федерації та земель» та внесення відповідних змін до Конституції Бундесрат отримав право визначати позицію Німеччини з питань, що стосуються виключної компетенції земель [813]. Це обумовило формування значної кількості єврорегіонів: «Енсхеде – Гронау» (Німеччина, Нідерланди, 1958 рік), «Е-границя» («E-Grensis», Чехія, Німеччина, 1993 рік), «Ельба – Лабє» (Чехія, Німеччина, 1992 рік), «Емс – Доллард» (Німеччина, Нідерланди, 1977 рік), «Нейсе» (Чехія, Німеччина, Польща, 1991), та інші.

Австрія має 4 рівні управління: федеральний, земельний (9 земель), районний (101 район) та муніципальний (2357 одиниць). Законодавча влада належить двопалатному парламенту: 1) Національна рада (183 депутати, що обираються громадянами Австрії), 2) Федеральна рада (64 депутатів, обраних земельними парламентами), підпорядкована національній раді, яка має право вето. З індексом децентралізації у 54 бали Австрія входить до десятки найбільш децентралізованих країн Європи.

У під-індексі «політичної» децентралізації Австрія має вищий показник в Європі в 77 балів, оскільки регіональний рівень наділений законодавчими, виконавчими та судовими повноваженнями. «Адміністративна децентралізація» теж на високому рівні – 76 балів і займає третє місце. Фінансова децентралізація на середньому рівні (47 балів). Але «функціональна децентралізація» нижче середнього показника і оцінена в 35 балів, оскільки внутрішні показники цього під-індексу низькі (рівень прийняття рішень оцінено в 33 бали, а рівень імплементації – в 36 балів). Це демонструє така процедура: доповненнями до Конституції Австрії 1988 року (ч. 2 стаття 16) передбачено надання землям права укладати державні договори з прикордонними державами або їх складовими частинами, але на укладання договору необхідно отримати згоду Федерального уряду, і повноваження щодо ведення переговорів та

укладання державного договору реалізується президентом за пропозицією уряду землі, підписаною губернатором землі. Незважаючи на складності, австрійські землі співпрацюють, з німецькими землями, швейцарськими кантонами, регіонами Італії в межах регіональних організацій: «Західна Паннонія» (Австрія, Угорщина, 1998 рік), «Баварський ліс» (Австрія Чехія, Німеччина, 1994 рік), «Нова Раеція» (Швейцарія, Італія, Австрія) та інші.

Італія має 4-х-рівневу систему управління: 1) загальнодержавний рівень; 2) регіональний рівень (20 регіонів, з яких 5 – автономні регіони з етно-лінгвістичними особливостями Фріулі – Венеція – Джулія, Сардинія, долина Аоста, Трентино – Альто – Адідже, Сицилія); 3) третій рівень (109 провінцій), 4) четвертий рівень – муніципальний (8101 комуна). В країні з парламентською республікою діє двопалатний парламент: 1) Палата депутатів (нижня) складається з 630 місць; 2) Сенат Республіки (верхня) має 315 членів, які представляють регіони і обираються пропорційно до кількості населення. Автономні регіони мають більше повноважень, ніж інші. Три знаходяться на півночі і вміщують етно-лінгвістичні меншини (Валле – д'Аоста французьку; Фріулі – Венеція – Джулія німецьку, венетську, фріульську, словенську; Трентино – Альто – Адідже – німецьку, ладинську), інші два – острови Сардинія та Сицилія, де визнані сардинська та сицилійська мови.

За індексом децентралізації 52 Італія входить до десятки країн з високим рівнем децентралізації. У всіх під-індексах має оцінки на рівні 50 – 51 бали. Найкращу оцінку має з рівня реалізації політичної децентралізації – 57 балів. Успіх Італії в тому, що владні повноваження у прийнятті рішень розподілені між різними рівнями для різних сфер політики. Більше повноважень на реалізацію мають регіони, ніж національні та субрегіональні рівні. Декілька факторів сприяють високому результату: регіональний рівень політично є відносно автономним: центральна влада, наприклад, не має права відхиляти регіональні рішення. У свою чергу, регіони не можуть блокувати національне законодавство або рішення. З 1987 року субнаціональні рівні управління в Італії беруть участь у формуванні національної європейської політики. «Закон

Фаббрі» № 183/87 зобов'язує уряд Італії інформувати регіони про плани і практичні кроки у сфері європейської політики. З 1988 року діє «Постійна конференція по зв'язках між державою та регіонами». Закон «Ла Пергола» № 86/1989 вимагає два рази на рік проводити конференції по відносинам з ЄС [113]. При цьому субнаціональні регіони можуть брати участь у справах і формуванні політики ЄС завдяки створенню неформальних інститутів у вигляді представництв регіонів [549, с. 89]. Італійські регіони беруть участь у таких формах транскордонного співробітництва як: «Альпи – дель-Маре» (Франція, Італія – 1990 рік), «Тіроль-Південний – Тіроль-Трентіно» (Австрія, Італія – 1998 рік), «Адріатика» (Італія, Чорногорія, Словенія, Хорватія, Боснія та Герцеговина, Албанія – 2006 рік); «Альпи-Середземноморський» (Франція, Італія – 2007 рік) та інші.

Республіка Польща з числа сусідів України, у порівнянні з іншими країнами Східної Європи, займає високе, вище середнього, місце за індексом децентралізації – 48, через високі бали у «політичному» (62), «фінансовому» (48), «функціональному» (45) під-індексах. У межах під-індексу «функціональної» децентралізації Польща має високий показник «імплементатії рішень» (74 бали), що є вищим ніж у Швейцарії (73 бали). У таких сферах політики як медичне обслуговування, розвиток бізнесу, впровадження інновацій, ринок праці – органи регіонального рівнів мають право приймати рішення.

Взагалі Польща має чотирьохрівневу систему врядування: національну, регіональну (16 провінцій), районну (376 повітів), муніципальну (7 163 гмін). У межах політичної децентралізації Польща досягла більших успіхів, ніж інші країни з блоку колишніх соціалістичних країн: 1) має двопалатний парламент, що є незвичайним для цих країн – тільки три країни (Польща, Чехія, Румунія) мають таку систему. 1) Нижня палата (Сейм) – 460 депутатів, які обираються шляхом прямого голосування. Розподіл місць відбувається пропорційно населенню в регіонах. 2) Верхня палата (Сенат) – 100 членів. Члени Церкви представляють 40 виборчих округів, кожен з яких має від 2 до 4 місць.;

2) національний уряд не звільняє і не призначає регіональних чиновників;
3) існує вертикальний розподіл влади на регіональному рівні, регіони мають власні законодавчі, виконавчі та судові органи. Децентралізація проявилася в активній підтримці транскордонних форм співробітництва, на це вказує існування єврорегіонів: «Віадріна» (Німеччина, Польща – 1993 рік), «Шпрее – Нейсе –Бобер» (Німеччина, Польща – 1992 рік), «Татри» (Польща, Словаччина – 1994 рік), «Цешінська Сілезія», «Сілезія» та «Прадед» (Чехія, Польща – 1998 рік), «Добрава» (Чехія, Польща – 2001 рік), та інші.

На відміну від Польщі Румунія, яка є змішаною президентсько-парламентською республікою, має найнижчий рівень децентралізації, що оцінений в 43 бали. У країні 4 рівні врядування: 1) загальнодержавний; 2) регіональний (42 округи-джудеці, які об'єднані у 8 неадміністративних макрорегіонів, що не мають статусу юридичної особи и створені для збору та передачі гармонізованої регіональної статистики для Європейського Союзу); 3) муніципальний рівень (3005 муніципалітетів з адміністративною функцією); 4) територіальний (13 092 громади).

Найкращим з під-індексів децентралізації Румунії є «політичній» (54 бали) та «функціональний» (43 бали). Щодо політичної децентралізації, то цьому сприяють два фактори: 1) двопалатний парламент обирається пропорційно до чисельності населення в регіонах: Палата депутатів (340 місць) та Сенат (140 місць); 2) регіональні парламенти в кожному з 42 округів-джудеців обираються прямим голосуванням, мають законодавчу та виконавчу владу з питань місцевих справ [401, с. 78 – 79]. Конституція Румунії закріплює дію «принципу місцевої автономії та децентралізації публічних адміністративних послуг» при організації адміністративного управління в адміністративно-територіальних одиницях, вказується, що «державне управління територіально-адміністративних одиниць ґрунтується на принципах децентралізації, місцевої автономії та деконцентрації державних послуг. У територіально-адміністративних одиницях з чисельними національними меншинами передбачено положення щодо можливостей застосування усної та

письмової мови цієї національної меншини у відносинах з органами державної адміністрації та з децентралізованими публічними структурами [477]. Визначається, що місцеві ради та обрані примари є автономними публічними місцевими органами управління, що вирішують публічні справи міст та комун. Втім, оцінка політичної децентралізації кваліфікується не лише за структурними можливостями представництва, але і за можливостями регіонів впливати на національну політику. А вони визначаються як «обмежені», бо не можуть блокувати національне законодавство і не втручаються в управління, коли національний рівень не діє. Також, у Румунії особливі відношення між виконавчою владою та фінансовою децентралізацією: хоча регіони мають надзвичайно високий рівень «реалізації повноважень» (90 балів), існує брак фінансових ресурсів. У фінансовій децентралізації Румунія отримала лише 40 балів [401, с. 78 – 79]. На процеси децентралізації впливає активність прикордонних регіонів Румунії в участі у транскордонних формах співробітництва, на це вказує існування єврорегіонів: «Біхарія» (Румунія, Угорщина – 2007 рік), «Карпатський регіон» (Румунія, Угорщина, Словаччина, Україна, Польща – 1993, 2014 роки), «Єврорегіон Дунай 21» (Румунія, Болгарія, Сербія – 1992 рік), «Єврорегіон Дунай – Керьош – Муреш – Тиса» (Румунія, Угорщина, Сербія – 1992 рік) та інші.

Угорщина має індекс децентралізації з балом 44. Країна має чотири рівні врядування: 1) державний; 2) регіональний (20 регіонів включно із столицею Бухарестом); 3) районний (173 районів – ярашів); 4) місцевий рівень (3 152 місцевих одиниць, з яких 346 міст). Регіони Угорщини є досить автономними у фінансових та у адміністративних питаннях (по 48 балів). Найнижчий бал отриманий за «політичну» (43 бали) децентралізацію. А найкращим з показників децентралізації є «рівень імплементації рішень» – 79 балів, як у Німеччини, але цей показник нівелюється низьким рівнем «прийняття рішень» (22 бали). Обидва показники формують під-індекс «функціональної» децентралізації на рівні 38 балів. Угорські регіони ніколи не мали права прийняття рішень, тобто без впливу національної держави [401, с. 60 – 61].

Дані, проаналізовані вище, зведені у табл. 1, дозволяють наочно побачити відстань між країнами Західної та Східної Європи в результатах реалізації принципів субсидіарності, децентралізації, та зв'язку між компетенціями та повноваженнями регіонів та їх загальним розвитком.

Як видно, відстань між регіонами країн Західної та Східної Європи залишається значною за рівнями їх реальних можливостей, у порівнянні з правами їх загальнонаціональних рівнів. Низькі показники «права прийняття рішень» на регіональному рівні та високі показники щодо «імплементатії» таких рішень демонструє нереалізований потенціал субсидіарності (особливо в Румунії та Угорщині). Очевидно, що низький рівень автономності регіонів у Східній Європі зменшує їх реальні можливості участі у транскордонній взаємодії, на відміну від Західноєвропейських.

Таблиця 1

**Значення під-індексів децентралізації в країнах
Західної та Східної Європи**

Під-індекси децентралізації	Швейцарія	Німеччина	Австрія	Італія	Польща	Румунія	Угорщина
Адміністративний	72	75	76	51	37	37	48
Вертикальний	67	36	54	52	36	36	30
Функціональний (загальний), складається з:	58	58	35	50	45	43	38
– Рівень прийняття рішень	55	52	33	46	41	30	22
– Рівень імплементатії рішень	73	79	36	61	74	90	79
Політичний	75	75	77	57	62	54	43
Фінансовий	75	66	47	50	48	40	48
Індекс децентралізації	72	66	54	52	48	43	44

Так, найбільшу мережу регіонів в широкій Європі утворює «Асамблея Європейських Регіонів» (АЄР), яка об'єднала 300 регіонів з 35 країн – від Норвегії до Туреччини, від Росії до Португалії. Свою історію організація веде з

1913 року, коли було створено «Міжнародний Союз місцевих влад», пізніше перейменований в «Радугромеад Європи», а згодом, в «Асамблею європейських регіонів». На сайті організації зазначено, що «завданням організації є сприяння «правовому» і «політичному» розвитку регіонів [405]. В діяльності «Асамблеї» підтримка «регіонів» та «регіоноутворення» набули практичного значення.

Тлумачення поняття «регіон» набуло практичного значення. В 1988 році в «Хартії регіоналізації Співтовариства», яку прийняв Європарламент було визначено регіон як гомогенний простір, що має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, спільність господарських структур та історичної долі та надію на успіхи у застосуванні субсидіарності [45]. А в 1996 році в прийнятій «Декларації щодо регіоналізму в Європі» АЄР зазначила, що регіон – це територіальний колектив, який сформовано в законодавчому порядку на рівні, безпосередньо нижчому від державного (між центральним урядом та місцевою владою), що наділений політичним самоврядуванням [400, ч. 1. ст. 1]. Наголошувалося, що регіон є виявом політичної самобутності та має право набувати такої форми політичної організації, якій сам віддає перевагу. Зазначалось, що статус регіону може бути змінений лише за узгодженням з регіоном, який формує і фінансує свою адміністрацію та встановлює свою представницьку символіку (ч. 4. стаття 1). Акцентувалося, що «регіональні органи влади мають повноваження політичного представництва...». Декларація 1996 року визначила, що «регіон має повний юридичний статус» (стаття 2). Так, вказувалося, що базовий устрій регіону включає представницьку асамблею та виконавчий орган. Для вирішення спорів з державою щодо розділення повноважень, регіони отримували право участі у створенні судових органів (ч.3. статті 7). Визначається правосуб'єктність регіонів, яким має бути надано право підписувати міжрегіональні договори в межах держави (ч.3 статті 8), та міжнародна суб'єктність – право діяти на міжнародному рівні: укладати договори, угоди, протоколи, здійснювати міжрегіональне прикордонне та транскордонне співробітництво, утворювати спільні дорадчі або виконавчі органи в правових межах держави (статті 10 – 11).

Визначено визнання Європейським Союзом регіонів держав-членів та діяльність загальноєвропейського представницького органу регіонів країн ЄС (стаття 12) [400].

Важливе значення набула систем «партнерських мереж» – «мереж регіонів, орієнтованих на тематичну або географічну область» [406]. Оновлений в 2018 році Статут АЄР ставив за мету: 1) заохочення застосування принципів субсидіарності та взаємодоповнення між місцевим, регіональним, національним та європейським рівнями; 2) сприяння досвіду управління на всіх рівнях; 3) вирішення політичних проблем загальноєвропейського характеру в європейських інституціях (як Конгрес місцевих і регіональних влад, Комітет регіонів) шляхом лобіювання та адвокації; 4) ведення власних програм і проектів або участь третіми сторонами; 5) підтримка зусиль та створення мереж регіональних парламентів, рад та організацій; 6) підтримка діяльності європейських міжрегіональних асоціацій; 7) співпраця з підприємствами приватного сектору; 8) співпраця з організаціями, які поділяють інтереси з Асоціацією європейських регіонів [403].

Доповіді Асамблеї Європейських регіонів 2009 року зазначали динаміку та глибину децентралізації, використовуючи індекс децентралізації [401, с. 26], але в 2017 році в Доповіді АЄР вказано на кризу ЄС через «нестачу розуміння солідарності, зростання євроскептицизму, націоналізму» [402, с. 8].

Крім «Асамблеї Європейських Регіонів» та «Ради Європейських муніципалітетів та регіонів» рішенням Ради Європи в 1994 році створено «Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи». Його історично пов'язують із прийняттям «Європейської хартії місцевого самоврядування», з процесом інституціалізації Конференції Ради Європи, якій в 1975 році було надано статус «консультаційного органу щодо регіонів». Новий орган в 1975 році був представлений як «Конференція місцевих і регіональних влад Європи», в 1979 році – як «Постійна конференція місцевих і регіональних влад Європи», в 1994 році – як «Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи». Він складається з двох палат, які представляють більше 200 тисяч європейських

муніципалітетів та регіонів [401]. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи позиціонує себе як орган, який сприяє наданню представникам місцевих і регіональних органів влади можливостей брати участь у розробці європейської політики в рамках Ради Європи.

Крім того, за останні тридцять років регіонами країн Європи відкрито велику кількість інформаційних офісів у Брюсселі, створено низку європейських регіональних інституцій, які мають вплив на регіональну політику як у загальноєвропейському, так і національному масштабах. Так, Єврокомісією було сформовано «Консультативну раду регіональних і місцевих влад», «Збори регіонів Європи», «Конференцію «Європа регіонів», і підтримано діяльність «Асамблеї Європейських Регіонів».

Маастрихтська Угода 1992 року, закріпивши принцип субсидіарності «..в областях, які не підпадають під її [спільноти] виняткову компетенцію, Спільнота діє за принципом субсидіарності» (п. 5, ст. G, Глава 2,), також передбачила створення «Комітету регіонів як консультативного органу Союзу», який функціонує з 1994 року, консультуючи Раду, Комісію, Європарламент з питань транс- / та при- кордонного співробітництва та регіонального розвитку [805, с. 48]. Субсидіарність стала політичним принципом управління транскордонним співробітництвом та принципом законодавчого обмеження його компетенції.

Експерти вказували, що створення «Комітету регіонів» та «Конгресу місцевих і регіональних влад» стало спізнілою реакцією ЄС та Ради Європи на ініціативу націоналістичних політичних партій Бретані, Уельсу, Ельзасу та країни Басків щодо створення у 1975 році у Брюсселі «Бюро не представлених націй Європи», яке мало координувати діяльність корінних етнічних меншин та відстоювати їх інтереси на загальноєвропейському рівні [386, с. 64].

Дійсно, підтримка вимог регіонів та тенденції регіоналізації наприкінці 90-х років мали місце через кульмінацію розпаду СРСР та Варшавського блоку, та були обумовлені єдиним контекстом «боротьби з централізмом, універсалізмом, етатизмом та тоталітаризмом», а також необхідністю

дистанціювання від негативного досвіду інтеграції.

Тому на ці роки прийшлося прийняття чисельних документів європейськими інституціями: Європейський парламент прийняв «Хартію Співтовариства щодо регіоналізації» 1988 року [739]; Рада Європи – «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (міноритарних мов)» 1992 року [454], «Рамкову Концепцію Ради Європи про захист національних меншин» 1995 року [457]; «Європейську соціальну хартію» 1996 року. Документи пояснюючого характеру прийняли: Конгрес місцевих та регіональних влад Європи – «Резолюцію щодо регіоналізму в Європі» з «Рекомендаціями» 1994 року, «Рекомендації щодо стану місцевої та регіональної демократії» 2001 року та проект «Європейської Хартії регіональної демократії», запропонований Рекомендацією № 240 у 2008 році; Рада Європи прийняла «Угоду про участь іноземців в суспільному житті на місцевому рівні» 1992 року, Рекомендацію «Про участь громадян у місцевому публічному житті» 2001 року; Рекомендацію № 1811 ПАРЄ «Про регіоналізацію в Європі» 2007 року. В останній, визначалося, що: регіональна політика є актуальною інституційною реальністю як субдержавний рівень влади в більшості держав-членів Ради Європи; регіоналізація Європи представлена як додаткова гарантія демократії; регіональний рівень влади розглядається як ближчий до реальності і громадян, ніж держава. При цьому, було надано нове тлумачення поняттю «регіон», саме, регіон – це «не просто території, а люди та громади, що є колективним суб'єктом, який, не утворюючи власної держави, зберігає помітні відмінності, що надають йому волю до самоврядування» [463].

Отже, з середини до початку XXI століття регіони були фактично визнані та визначені не лише як об'єкти політики, але й як її суб'єкти, як специфічна політична система, наслідком чого і є виникнення права на регіональне самоврядування та політичне самовизначення в межах держави. Виступаючи у такій якості регіон володіє власною соціально-політичною орієнтацією, інтересами, інституційною структурою [91, с. 7]. Тобто, регіон розглядається як певна соціально-політична цілісність, впорядкований політичними засобами

суспільний організм або соціальна система.

Отже, соціальний простір сучасного світу характеризується поняттям інституціональної рухливості, «плинності», зміни правил. Держава втрачає безальтернативне домінування в публічній системі, демонструючи трансформацію глобального інституційного руху. Регіоналізація та децентралізація проявляються в різних феноменальних проявах. Варіативність процесів інституційного руху обумовлена не тільки культурно-політичними традиціями, але й станом економічного розвитку, культурною гомогенністю та формами територіального устрою.

Перемасштабування простору, в якому глобальне та локальне утворюють нову шкалу актуальності, демонструє ідея «Європи регіонів». Глибину реструктуризації проілюстровано аналізом рівня децентралізації країн Західної та Східної Європи. Низький рівень автономності регіонів у Східній Європі зменшує можливості їх участі у транскордонній взаємодії. Посередниками в інституціалізації регіональних утворень стають Рада Європи та ЄС. Їх діяльність спрямована на кооперацію та вирівнювання розвитку в регіонах, що передбачає трансформацію національних інститутів з метою посилення субнаціональних регіонів через участь у процесах ухвалення рішень. Протягом другої половини ХХ ст. відбувся процес визначення регіону суб'єктом політичного процесу, наслідком чого і є виникнення права на регіональне самоврядування та самовизначення в межах держави.

Обсяги процесу децентралізації та варіативність організації регіонального порядку призвели до розрізнення таких понять як «регіоналізм», «регіоналізація», а поняття «децентралізації» отримало чисельні тлумачення у зв'язку з визначенням таких форм децентралізації як деволюція, деконцентрація, делегування, дерегуляція, дивестиція, фіскальний та бюджетний федералізм.

Сучасний соціально-політичний простір набуває якостей класичного прикордоння, якому притаманні широка контекстуальність, гнучкість правил, співіснування перехресних систем.

4.3. Мережеві транскордонні системи: формальні основи інституалізації

Важливою сферою прояву інституалізації є формування політико-правового простору, під яким розуміється висловлювання позиції властей щодо транскордонного співробітництва, його правове забезпечення та визнання таких форм взаємодії на законодавчому рівні. Іноді лояльність національних урядів щодо таких форм взаємодії пояснюють європейською стратегією нерівномірного співробітництва, коли зовнішні учасники виступають в якості «молодших партнерів» – постачальників ресурсів. Таку думку демонструють проекти «Північний вимір», «Союз для Середземномор'я», які спрямовані на поширення європейського впливу (а точніше конкретних «центрів сили» – Франції, Німеччини).

Відтак, кожен випадок утворення транскордонного співробітництва є унікальним. Тут доречним стає застосування «контекстуального підходу», запропонованого Джоном Егню, який розробив концепцію «місця» [407]. По перше, місце, як осередок політичного простору є ареною взаємодії процесів, що відбуваються на різних рівнях – від глобального до локального. Діючи в «місці» громадські інститути (церковні приходи, профспілкові організації, місцеві ЗМІ, тощо) утворюють середовище, що формує у масовій свідомості уявлення про події, яке має налаштувати та адаптувати населення до зовнішніх імпульсів, які поступають від глобального, національного або локального рівнів. Друга ідея полягає в тому, що просторовий розподіл політичних процесів – від процесу та розподілу результатів виборчих компаній до сплесків націоналізму та особливостей муніципальної політики – можна пояснити ефектом місця (просторовим контекстом). Контекст – це відображення історичних, економічних та інших особливостей місця та його взаємозв'язків зі світом. Концепції «контексту» і «місця» отримали найбільше застосування в електоральній географії. Традиційний підхід – пояснення просторової варіативності в результатах голосування будь-яким розколом – кліважем.

При застосуванні контекстуального підходу, транскордонне співробітництво досліджується у контекстах «місця» та «середовища». Контекст «місця» доводить доцільність виокремлення ділянок «прикордоння» по обох сторонах «транскордонного» регіону для визначення їх внутрішніх потенціалів взаємодії та рівні спорідненості за певним критерієм.

Контекст «середовища» (розвинутий в концепції Річарда Хартшорна, який заснував «хорологічний підхід» при дослідженні територіальної диференціації [561]) передбачає аналіз зовнішнього оточення досліджуваного «місця» та аналіз взаємодій транскордонного регіону. Контекстуальний підхід дозволяє зосереджуватися не на географічному положенні, а на статусах територій, що утворюють специфічну соціально-економічну, політичну і соціокультурну спільність. Саме з такої точки зору ми розглядаємо прикордонний регіон як частину транскордонного регіону.

Сучасність, за словами Ульріха Бека, представлена новими гібридними формами «нової, але не прив'язаної до означеної політичними кордонами або етнічними і традиційними культурними територіям, локальності, а точніше до множини різнопорядкових локальностей» [20, с. 289].

Процес формування міжнародно-правової інфраструктури транскордонного співробітництва в країнах Європи відбувався одночасно з твердженням регіоналізму та впровадженням процесів регіоналізації. При цьому поглиблення транскордонного співробітництва відбувалось відповідно поглибленню рівня європейської інтеграції. Володимир Колосов запропонував виокремлення трьох етапів розвитку [146, с. 360]. Перший етап пов'язаний із створенням у 1969 році «Європейської Асоціації транскордонних регіонів», що мала сприяти «вирівнюванню регіонального економічного розвитку».

Другий етап – з підписанням Радою Європи в 1980 році «Європейської Рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними адміністративними одиницями та муніципальними властями». Вона встановлювала право участі місцевих влад прикордонних регіонів у встановленні форм транскордонного співробітництва.

Третій етап пов'язаний із прийняттям двох документів: в 1985 році «Європейської Хартії місцевого самоврядування» Рада Європи та в 1988 році «Хартії Співтовариства щодо регіоналізації» Європейського парламенту [739]. Ці зміни призвели до реформування європейських структурних фондів, яке відбувалося з 1989 року і було пов'язано з введенням спеціальних заходів з розвитку транскордонних регіонів.

На третьому етапі проголошено «Декларацію про транскордонне співробітництво» 1989 року та прийняті Додаткові протоколи до «Рамкової конвенції про транскордонне співробітництво» 1995 року, які складають міжнародний рівень регулювання транскордонного співробітництва регіонів.

Так, Додатковий протокол до «Рамкової конвенції про транскордонне співробітництво» 1995 року вносив такі зміни: 1) надавав право територіальним співтовариствам укладати угоди про прикордонне співробітництво; 2) визнавав у внутрішньому законодавстві юридичну силу домовленостей, досягнутих у рамках цих угод; 3) визнав можливість надання юридичного статусу спільним органам прикордонного співробітництва. Це був перший міжнародний документ, що впливав на національне законодавство [451]. Додатковий Протокол № 2 до «Рамкової конвенції про транскордонне співробітництво» 1998 року стосувався міжтериторіального співробітництва [461].

Таким чином, з 60-х років офіційні інститути ЄЕС та Європи використовують поняття «регіон» і в значенні внутрідержавної територіальної одиниці і в значенні міждержавного «транскордонного» утворення.

Через 20 років після підписання Європейської рамкової конвенції в 1980 році постало питання про термінологію. У Висновку № 181 / 2000 від 13 березня 2002 року, що має назву «Стратегія щодо сприяння транскордонному та міжтериторіальному співробітництву у розширеній Європі – основоположний документ, який містить орієнтири на майбутнє» [460], Комітет регіонів Ради Європи запропонував визначення різновидів співробітництва та транскордонних утворень.

Так, поняття «транскордонне» представлено як двостороннє, тристороннє

або багатостороннє утворення, охоплене співробітництвом між місцевими та регіональними органами влади (можуть брати участь напівдержавні або приватні організації), що здійснюється в суміжних географічних зонах. Це відноситься і до зон, розділених морем. Транскордонне співробітництво суміжних територіальних громад направлено на комплексний регіональний розвиток прикордонних зон.

Поняття «міжрегіональне», або «міжтериторіальне» представлено як двостороннє, тристороннє або багатостороннє утворення, охоплене співробітництвом між місцевими та регіональними органами влади (можуть брати участь напівдержавні або приватні організації), що здійснюється в несуміжних географічних зонах.

Поняття ж «транснаціональне» виражає утворення, яке охоплене співробітництвом між національними, регіональними та місцевими органами влади, що здійснюється в більш широких за «сусідство» зонах, причому учасники належать, щонайменше, до двох держав-членів та/або третіх країн (тобто кандидати в члени ЄС і країни, що не входять до ЄС).

Транскордонний регіон характеризується ознаками: 1) адміністративна та соціально-економічна цілісність територіальних одиниць, що входять до нього з кожного боку кордону; 2) спільність і взаємодоповнюваність головних та спільно розв'язуваних соціально-економічних проблем [143, с. 74].

Розглядаючи феномен «транскордоння» як систему міжнародних соціальних взаємодій, до основних її елементів слід віднести такі: «транскордонний регіон»; «транскордонне співробітництво»; «транскордонна освіта»; «транскордонна культура»; «транскордонна торгівля»; «транскордонний ринок» (праці); «транскордонне дослідження»; «транскордонні інституції»; «транскордонна агломерація»; «транскордонний розвиток»; «транскордонна передача персональних даних»; «транскордонне радіомовлення»; «транскордонні міграційні процеси», тощо.

В основі конструювання партнерства між країнами на місцевому рівні знаходяться інтереси населення, що проживає на суміжних територіях країн-

сусідів, спільність історичних та культурних коренів, побутові традиції, а також схожі проблеми життєдіяльності [210].

Завданнями прикордонного співробітництва в межах єврорегіонів є: створення ефективного економічного простору; забезпечення прозорості кордонів в інтересах акумулювання інвестиційних ресурсів; встановлення міграційного контролю і забезпечення інтересів меншин; забезпечення національної безпеки на основі створення «смуги добросусідства», яка повинна стати стратегією прикордонного менеджменту [194].

Згідно з «Європейською рамковою конвенцією про транскордонне співробітництво територіальних громад і влади», яка була підписана в Мадриді в 1980 році, транскордонне співробітництво здійснюється на основі адміністративних, економічних або технічних договорів, що укладаються в межах повноважень місцевими органами влади за внутрішнім законодавством [456]. Але, на думку представників «Комісії з питань політики територіальної згуртованості» при «Конгресі місцевих та регіональних влад Ради Європи», використання форм співпраці, які відповідають Мадридській Рамковій Конвенції, має залишатися факультативним для того, щоб надати регіональним та місцевим органам влади свободу вибору. Цю позицію Комісія зазначила в висновку «Новий юридичний інструмент для транскордонного співробітництва» 2004 року. Доповідь визначала, що законодавство Співтовариства не може надавати внутрішньодержавним публічним органам влади будь-які додаткові можливості або повноваження [460]. Така позиція претендує на універсальність методів і, як наслідок, задає стандарт регулювання транскордонного співробітництва.

Регіони як форми транскордонного співробітництва діють на основі спільних рішень, договорів, декларацій та інших нормативних актів, а також досвіду практичної діяльності. Основою транскордонного співробітництва є права та свободи територіального самоврядування. Вони викладені в «Європейській хартії місцевого самоврядування» 1985 року і підпорядковуються наступним принципам: 1) конституційного права

громадянина виконувати рішення місцевої влади; 2) субсидіарності (суспільні завдання треба вирішувати на тому рівні адміністративно-територіального поділу країни, на якому це буде найефективніше); 3) суверенітету місцевої влади в межах компетенцій; 4) власного бюджету територіальних самоврядувань; 5) рівності і солідарності влади всіх рівнів; 6) вільного вступу в будь-які об'єднання; 7) демократії (як мінімум один орган місцевої влади повинен обиратися всім населенням даного регіону). Ці принципи були підтримані не лише структурами місцевого самоврядування, але і практикою членів «Асоціації європейських прикордонних регіонів» (АЕВР), яка була створена в 1971 році через організацію єврорегіону «Анхольт». На 2018 рік європейська мережа АЕВР включає більш ніж 200 прикордонних структур (разом з тими, що створені в українському прикордонні – «Буг», «Верхній Прут», «Дніпро», «Донбас», «Карпатський», «Слобожанщина», «Чорного моря», «Ярославна»), незалежно чи є вони вже членами Асоціації, чи тільки почали процес організації та приєднання. Асоціація сприяє створенню партнерських мереж, об'єднуючи прикордонні регіони зі схожими інтересами та конкретними проблемами, серед яких: зовнішні кордони, здоров'я, співробітництво університетів та інновацій, просторове планування [397].

Регіони-члени АЕВР прийняли керівні принципи [398]:

- 1) субсидіарності (в цьому випадку принцип має на увазі передачу повноважень найнижчому, наскільки це можливо, рівню територіальної влади);
- 2) партнерства та рівноправності всіх суб'єктів, що складають даний єврорегіон; тут «партнерство» включає в себе дві складові частини:
  - 2.1.) партнерство по вертикалі, що характеризується зв'язками міжнародного (наприклад, Євросоюзу), центрального, регіонального та локального рівнів. Вертикальне партнерство виконує функцію розширення і доповнення існуючих інтеграційних об'єднань, але не створює для них конкуренції;
  - 2.2) партнерство по горизонталі, базується на взаємних зв'язках між партнерами по обидва боки кордону, означає рівність партнерів, незалежно від величини країни, економічного стану або чисельності населення;

3) солідарності прикордонних територій (компромісний підхід до спірних питань. Діє правило за яким передова територія-учасниця транскордонного процесу не повинна використовувати свої переваги, якщо це викликає почуття невинуватої втрати. Даний принцип дає можливість для використання особливих ресурсів і специфічного потенціалу кожного з прикордонних районів для створення спільноти);

4) спільної розробки концепції або стратегії розвитку прикордонних територій [77, с. 52 – 53].

Принципи функціонування євро регіонів зумовлені формою та ступенем інституціоналізації транскордонних контактів що залежать від: регіональної влади сторін; організаційних форм територій, що поєднуються, їх здатності до трансформації організаційних та керуючих структур; глибини транскордонних зв'язків; активності прикордонної сфери та пропускної здатності кордону, можливостей спільного фінансування проекту [168].

Відповідно до Мадридської Конвенції євро регіон може бути створений як міжнародна інтеграційна структура: 1) в межах ЄС (євро регіон «Бескиди» між Чехією, Словаччиною та Польщею); 2) на перетині з кордонами ЄС (євро регіон «Белазіца» між Болгарією, Грецією та Республікою Македонія); 3) поза ЄС (євро регіон «Дністер» між Україною та Молдовою).

Варіантами «масштабного» транскордонного співробітництва, який охоплює країни ЄС та країни, які ще не є членами ЄС є Центрально-Європейська Ініціатива (ЦЄІ), яка з 1989 року діє як регіональний форум. Він включає регіони 18 держав-членів: Албанія, Австрія, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Італія, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чехія, Угорщина, Україна і Чорногорія. В межах діалогів на рівні урядів, парламентів та ділових кіл ЦЄІ сприяє прагматичному співробітництву з метою запобігання утворенню нових розділових ліній в Європі. Спеціальними інструментами для просування ініціатив є: «Фонд співпраці», «Програма з обміну ноу-хау», «Фонд ЦЄІ при Європейському банку реконструкції та розвитку» [444].

Прикладом макрорегіонального транснаціонального співробітництва є «Транснаціональна програма зі співробітництва в Південно-Східній Європі» (ПСЕ). Програма охоплює 16 країн, з них території 14 країн входять повністю (Албанії, Австрії, Болгарії, Боснії та Герцеговини, Греції, Молдови, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Хорватії та Чорногорії) та окремі регіони двох країн, зокрема, Італії (Ломбардія, Больцано / Бозен, Тренто, Венето, Фріулі – Венеція – Джулія, Емілія – Романья, Умбрія, Марке, Абруццо, Молізе, Базиліката Апулії) та України (Чернівецька, Івано-Франківська, Закарпатська та Одеська області). Програма регіону ПСЕ створена на основі Програми INTERREG III B-CADSES [583]. В структурному фонді (2007 – 2013 роки) регіон CADSES був розділений на два простори: Південно-Східна Європа та Центральна Європа, кожний з яких тепер має свою програму. Фінансування заходів йде через два фонди: «Трастовий фонд» при ЄБРР і «Фонд співробітництва», що діє на основі внесків всіх країн-учасниць [781]. В 2013 році прийнятий пакет заходів «політики солідарності ЄС» на 2014 – 2020 роки. Шість нормативних актів ЄС визначили умови інвестування 325,15 млрд. євро для нових програм транснаціонального розвитку:

- 1) «Адріатично-Іонічного регіону» (на період 2014 – 2020 роки) [580];
- 2) «Балкано-Середземноморського регіону» (на період 2014 – 2020 роки) [581];
- 3) «Дунайська транснаціональна програма» (на 2014 – 2020 роки) [582].

Прикладом транскордонного мезо-регіонального співробітництва є «Програма транскордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна», яка реалізується протягом програмного періоду ЄС у 2014 – 2020 роках [319]. Спільна операційна програма (СОП) націлена на інтенсивне співробітництво між регіонами України та регіонами країн ЄС, що розділяють спільний кордон. Зміст СОП розроблено на основі вимог Регламенту Єврокомісії (ЄС) №897/2014 від 18 серпня 2014 року, в якому викладено правила реалізації програм прикордонного співробітництва [736]. Програмна територія включає основні регіони: Угорщина (Область Собољч – Сотмар – Берег); Словаччина

(Кошицький край та Пряшівський край; Румунія (повіти Марамуреш та Сату-Маре; Україна (Івано-Франківська та Закарпатська область). А також регіони на правах прилеглих територій: 1) Область Боршод – Абауй – Земплен, (Угорщина) 2) Повіт Сучава (Румунія); 3) Чернівецька область (Україна) [319].

Ефективною є класифікація єврорегіонів за завданнями співробітництва: 1) єврорегіони, що охоплюють прикордонні території країн ЄС та сусідів ЄС і мають спільні економічні та адміністративні проблеми («Адріатичний Іонічний Єврорегіон» Албанія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Італія, Чорногорія, Словенія); 2) єврорегіони, що включають території держав ЄС, для яких характерним є розвиток аграрного виробництва («Аквітанія – Країна Басків» між Іспанією та Францією); 3) єврорегіони, створені для вирішення «історико-культурних спорів» та «ефективного їх долання» («Чорноморський», що включає Болгарську та Румунську частини Добруджі; «Біхарія» між Румунією та Угорщиною в межах історичної області «Крішана»); 4) створювані на територіях країн, які не входять до ЄС, і є чинниками для включення нових країн до загальноєвропейських інтеграційних процесів («Дунай – Кріу – Муреш – Тиса» між Румунією, Угорщиною, Сербією; «Карпатський» між Угорщиною, Польщею, Румунією, Словаччиною, Україною) [660].

Процес взаємодії між регіонами викликає складності структурного-інституційного, правового, інфраструктурного характеру. Його спрощення та формалізація викликають побоювання щодо безпеки та суверенітету, отже, проблема вибору моделі взаємодії є умовою її ефективності. Серед діючих практик, можна виокремити дві моделі.

Самоврядна модель застосовується частіше і домінує на внутрішніх кордонах Європейського Союзу. Створення структур транскордонного співробітництва є ефектом локальних ініціатив громадськості та органів самоврядування: провінцій (Нідерланди, Бельгія), земель (Німеччина), гмін (Польща), їх спілок та угод. На першому етапі: створюється прикордонний союз територіальних одиниць, оформляється нормативно-правове законодавство і укладається угода. Угода визнає, що територіальні співтовариства та їхні влади

вже взаємодіють на основі приватного права і необхідно надати їм можливість співробітництва на базі права публічного. На другому етапі: створюються спільні регіональної структури з союзом територіальних одиниць закордонного партнера або партнерів. На практиці цей шлях був використаний при створенні регіону «Бенілюкс» в 1986 році (закріплений в «Конвенції країн Бенілюксу»), при створенні в 1991 році регіону «Ісельбург – Анхольт» (закріплений в угоді між Німеччиною та Нідерландами, а також між двома землями Німеччини: Нижня Саксонія та Північний Рейн – Вестфалія) [608, с. 39], а також при створенні єврорегіонів «Шельмонд», «Маас – Рейн», «Саар – Лор – Люкс – Рейн», «Нісса», «Померанія», «Гляцензіс» (що діють на основі угод про прикордонне співробітництво) [77]. Отже, така модель визнається «справжньою самоврядною» моделлю побудови транскордонного співробітництва, бо включає на певному етапі підключення регіональних влад до процесу стимулювання співпраці. Цей етап є умовою стабілізації, що впливає з наявного досвіду. В даному контексті уваги заслуговує приклад єврорегіону «Рейн – Вестфалія» [77, с. 56].

Модель «адміністративно-самоврядна» передбачає активну співучасть в процесі оформлення транскордонного співробітництва регіональних та центральної влади, органів самоврядування. Ця модель домінує на зовнішніх кордонах ЄС. Створення транскордонних структур в такий спосіб є наслідком соціально-політичної специфіки співпрацюючих партнерів. Такий шлях був використаний при створенні всіх єврорегіонів Білорусі [77, с. 55] та України, а також при підписанні угод між урядами Італії і Франції («Римська угода» 1998 року), урядами Іспанії та Франції («Угода в Байєнні» 1995 року), урядами Німеччини, Франції, Люксембургу та Швейцарії, які виступили від імені кантонів («Угода в Карлсрує» 1996 року). У цих документах проведено розділення між угодами, що стосуються місцевого самоврядування (на рівні міст) і угодами щодо регіонів.

Отже, угоди про прикордонне співробітництво існують двох типів: 1) урядові угоди щодо міжнародного співробітництва регіонів (Римська угода;

Угода у Байєнні; Угода у Карлсруе); 2) регіональні та місцеві угоди щодо прикордонного співробітництва (Конвенція країн Бенілюксу, Угода щодо регіону «Іссельбург – Анхольт» та угоди щодо створення єврорегіонів «Шельмонд», «Маас – Рейн», «Саар – Лор – Люкс – Рейн»).

Можливість виокремлення моделей прикордонного співробітництва є результатом дії Додаткових протоколів до Рамкової Мадридської Конвенції. Перший «Додатковий протокол» до Мадридської конвенції дозволяв, «... щоб орган з прикордонного співробітництва був суб'єктом публічного права, і щоб його дії в рамках правової системи кожної з Договірних Сторін мали таку ж юридичну силу і такі ж наслідки, як якби вони були початі територіальними співтовариствами і владою, що уклали угоду» (ст. 5). Цей Протокол надав можливість інституціалізації співробітництва шляхом створення органів співробітництва (ст. 3) [451]. Спираючись на нього, співтовариства здійснювали три варіанти нормативно-правового оформлення співробітництва.

Перший варіант передбачав створення організацій без статусу юридичної особи («асоціації», «форуми», «конференції», «робочі групи»). Ці інституції та їх рішення мали консультативний характер, тому забезпечення імперативності характеру рішення відбувалось через ухвалення спеціальних актів (рішень, постанов) на рівні субнаціональних регіонів учасників угоди [54].

Другий передбачав створення мононаціональних організацій, коли регіон утворює організацію зі статусом юридичної особи в межах національного законодавства, а держава визначає умови для приєднання іноземних регіонів. Потенційні члени-регіони іншої країни мали отримати на це дозвіл своєї країни. Якщо інша країна надавала згоду і в організацію вступали регіони інших країн, то рішення організації, приймали для них імперативний характер.

Третій варіант передбачив створення багатонаціональних організацій зі статусом юридичних осіб. При цьому держави можуть ухвалити рішення про те, що організація прикордонного співробітництва має публічно-правовий статус та її акти мають у правовій системі кожної зі сторін таку ж силу і наслідки, як би вони були ухвалені регіонами, що уклали угоди [54].

Пізніше Другий «Додатковий Протокол» до Мадридської рамкової конвенції (1998 року), поширив дію конвенції на міжнародні зв'язки несуміжних територіальних співтовариств, на міжтериторіальне співробітництво, яке визначалося як «будь-які погоджені дії, спрямовані на встановлення відносин між територіальними співтовариствами й владою двох або більше Договірних Сторін, відмінних від відносин прикордонного співробітництва сусідніх співтовариств і влади, та які включають укладання угод з територіальними співтовариствами й владою інших держав» [461, ст. 1].

Завдяки наявності досвіду транскордонного співробітництва та нормативної узгодженості на рівні міжнародних конвенцій та національного права дослідники визнають, що єврорегіони є інституціоналізованою співпрацею між суміжними національними органами влади крізь національні кордони. Єврорегіони представляють наднаціональний тип об'єднань або об'єднань муніципалітетів та регіонів.

Організаційно єврорегіони зазвичай мають раду, президентство, профільні робочі групи, секретаріат. Інституційно єврорегіони трактуються як «діючі підприємства», в яких поєднані макрооб'єктивні та мікросуб'єктивні аспекти в понятті «інституту як діючого підприємства» (наприклад, в концепції Еверета Хьюза «інституту» – це і «об'єктивні речі», і «суб'єктивні конструкції» та «поняття» [574]).

Консолідація «інституту» транскордоння відбувається навколо ядра «функціонерів» і може розглядатися під кутом зору «посад», які його «конституують». Так, визначеність чи невизначеність прав, обов'язків, привілеїв обумовлює залежність розвитку регіонального утворення в тому числі і від поведінки на «посадах», від суб'єктивного вибору «посадових осіб». На інституційну упорядкованість також впливає структурно-функціональна налаштованість інституту для реалізації об'єктивної потреби та її відмежування від суб'єктивних потреб функціонерів інституту. В процесі формування транскордонних регіонів, інститути його консолідації проходять етапи оцінки на «незаконнонародженість» (в термінології Еверетта Хьюза), що передбачає

процес зовнішнього аудиту та визнання / невизнання. При цьому оцінку проходять саме об'єктивні потреби регіону, які мають пройти суб'єктивне оцінювання функціонерами вищого за рангом інституту (у випадку з єврорегіонами йдеться про оцінювання функціонерами Комісії ЄС чи Радою Європи). Отже, лише за умов зовнішнього визнання об'єктивної потреби прикордонної групи відбувається легітимізація утворення та його інституційної структури. Процес визнання «незаконнонароджених» інститутів забезпечується посередництвом парасолькових легітимних організацій, які обслуговують поки що «нелегітимні» інституції регіонів та існують паралельно з ними.

Е. Хьюз звертає увагу на те, що «народне правосуддя фронтиру» та практики «лінчування», які тривали в південних штатах США до 1920-х років були законними інститутами, з високим рівнем конвенціональності та громадського визнання, що, однак, не робить їх «легітимними» сьогодні. Відтак, процес «визнання» «народною більшістю», «громадською думкою», «статусною організацією» не завжди відповідає «об'єктивній» потребі прикордонної групи, що прагне консолідації. Але, лише за фактом визнання, єврорегіон позначається як територіальна одиниця, що складається з сукупності територій країн-учасниць, а також організаційних структур, зазвичай ідентифікованих як «секретаріати».

З точки зору діяльності, секретаріати єврорегіонів переважно займаються адміністративними питаннями, які вимагають транскордонної координації на місцевому рівні. Традиційно така координація стосувалася питань просторового планування, транспорту, екології, зовнішніх відносин. Зовсім недавно сфера діяльності Єврорегіону була розширена, щоб включити ініціативи в економічній політиці, ініціативи пов'язані з ринком праці, соціальними та культурними питаннями.

Дослідження з мультирівневого управління переважно присвячені впливу політики регіональної консолідації на територіальні структури управління в державах-членах таких об'єднань та особливу увагу приділяють включенню регіональних властей різних рівнів в більш широкі територіальні межі

політичного процесу (національні, міжнаціональні, наднаціональні) [500]. Визнання взаємозалежності публічних суб'єктів, що діють на різних територіальних рівнях означає, що європейська політика визнається системою взаємопов'язаних політичних арен, на яких межі між внутрішньою та міжнародною політикою все більше розмиваються.

У випадку наднаціональної політики прикордонної кооперації це актуально, оскільки існує принаймні два провідники такої наднаціональної політики: Рада Європи та Європейська Комісія. Деякі автори, наприклад, румунська дослідниця Ірена-Даніела Дюран, пропонують вважати що Європа в особі її «суб'єктів влади» протягом останніх десятиліть сприяла інституціалізації єврорегіону як легітимної моделі публічного державного управління-посередництва. В результаті сьогодні: 1) єврорегіон – це інститут зразковий для організації державного транскордонного втручання; 2) його організаційна сфера – це сфера наднаціональної політики, регіональної політики ЄС, за умови впровадження трансмісійного механізму розширення єврорегіонів, тобто ефективності їх інституціалізації в ЄС та за його межами; 3) єврорегіон – це «інституціалізований підприємець», оскільки транснаціональна мережа політики в сфері транскордонного співробітництва має вирішальне значення для просування інтересів прикордонних органів як на національному так і на наднаціональному рівнях [500].

Як і І.-Д. Дюран, французький політолог Сімон Ланг в роботі під назвою «Відкрити чорний ящик» критикує неоднозначність дії єврорегіонів як, «зразкової форми державного транскордонного втручання», так і неоднозначність понять, пов'язаних з визначенням учасників транскордонного співробітництва [614].

На таку неоднозначність вказує і І.-Д. Дюран, яка зазначає, що термін «Регіон», а точніше – «Regio» походить від латинського «regere», що означає малювати лінію або кордон, і у Стародавньому Римі це «Regio» використовувався для демаркації області, а не для управління нею, адже *regio* не виконували роль законодавчої або урядової установи [500]. За думкою

авторки, і сьогодні єврорегіони та інші структури транскордонного співробітництва не створюють нового типу уряду на прикордонному рівні, не мають політичних повноважень, і їх робота обмежена повноваженнями місцевих та регіональних органів влади, які їх формують. У межах територіального контексту співробітництва транскордонні структури є домовленостями щодо співпраці між підрозділами місцевого або регіонального уряду через кордон. Незважаючи на те, що термін «єврорегіон», що підтримується Радою Європи, означає подібну річ, він не повинен плутатися з регіонами Європи, що фінансуються ЄС» [500, с. 230].

«Асоціація європейських прикордонних регіонів» (АЕВР) встановлює критерії для ідентифікації Єврорегіонів: 1) асоціація місцевих та регіональних органів влади по обидва боки національного кордону, іноді з парламентською асамблеєю; 2) транскордонне об'єднання з постійним секретаріатом, організаційною та адміністративною командою та власними ресурсами; 3) приватна асоціація, заснована неприбутковими об'єднаннями або фондами з обох сторін кордону відповідно до чинного національного законодавства; 4) асоціація публічно-правового характеру, заснована міждержавними угодами, що стосуються і форм участі територіальних органів влади [397].

При аналізі транскордонних форм співробітництва можна побачити, що в назвах таких транскордонних регіонів використовуються різні, але схожі терміни: «Euregio»; «Euregion»; «Euroregion», «Europaregion», «Grand Region», «Regio», «Council», а також і те, що у деяких випадках термін «Єврорегіон» не використовується взагалі, наприклад, «Нова Раеція» (Nova Raetia), до складу якого входять територіальні громади Швейцарії, Італії та Австрії.

Терміни «Regio», «Єврорегіон», «Єврорегіо» також використовуються для національних прикордонних асоціацій, створених муніципалітетами та округами. Це стосується таких асоціацій як «Чеський Єврорегіон Лабє» («Czech Euroregion Labe»), «Робоча група німецького єврорегіону Ігрєнсис – Баварія» («German Euroregio Egrensis Arbeitsgemeinschaft Bayern») та «Німецького єврорегіону Інн -Зальзаг» («German Inn-Salzach Euregio»), який є асоціацією

баварських муніципалітетів [500, с. 231].

Правовий статус регіонів (Euroregions) або (Euregios) варіюється. Він може бути: 1) спільнотою, що представляє інтерес, без юридичного статусу (робочої групи або зацікавленої спільноти) наприклад, «Єврорегіон Нейсе» («Euroregion Neisse»), «Єврорегіон Ельба – Лабє» («Euroregion Elbe – Labe»), «Європейська група економічних інтересів» («Єврорегіон Трансканал», «Euroregion Transcanal»), 2) неприбутковою асоціацією, наприклад як «Саар – Лор – Люкс – Рейн» («The Euregio Saar – Lor – Lux Rhine»), що керується приватним правом Люксембургу; або 3) державним органом, як «Рейн – Ваал» («Rhine – Waal Euregio») [500, с. 231].

Деякі випадки показують, що статус одного регіону («Euregio») можна тлумачити по-різному в різних країнах. Так, наприклад, єврорегіон «Маас – Рейн» («Euregio Maas – Rhine») є фондом за голландським законодавством та одночасно має статус ASBL – «*Association sans but lucratif*» (некомерційна організація) в бельгійському законодавстві.

Деякі єврорегіони («Euroregion») включають однакові рівні влади, такі як регіони та провінції. Так «Карпатський Єврорегіон» складається з угорських медьє (округів), українських областей (регіонів), польських воєводств (провінції), румунських джудеців (округів), а словацька сторона наразі бере участь з статусом спостерігача.

Інші приклади свідчать про змішану структуру: регіон «Європа – Маас – Рейн» («Euregio Maas – Rhine»), де голландські та бельгійські провінції співпрацюють разом з «регіоном Аахен» («Regio Aachen») (асоціацією німецьких муніципалітетів) та німецькою громадою («German community») Бельгії. Інший приклад – це «Єврорегіон Саар-Лор-Люкс-Рейн» («Euregio Saar – Lor – Lux – Rhine»), який включає не лише регіони, але також і країни, наприклад Велике Герцогство Люксембург [500, с. 231].

Асоціації міст, комун та округів також можуть бути членами єврорегіонів. Асоціація тоді підписує з аналогічним іноземним партнером угоду про створення єврорегіональної структури. Єврорегіон Ельби – Лабє (Чехія,

Німеччина) включає дві самостійні спільноти: з німецької сторони «Муніципальна громада Долина Верхньої Ельби / Гори Остерз», а з чеської – «Клуб Єврорегіону Лабе». Обидві асоціації уклали угоду про співпрацю [500, с. 232].

Ті єврорегіони, які діють як робочі групи, мають обмежені завдання, такі як підтримка взаєморозуміння та культури, зміцнення економічного співробітництва. Єврорегіони з інтегрованими структурами, мають більш загальну мету – пропагувати єдність інтересів через транскордонне співробітництво. Транскордонна діяльність поширюється не тільки на соціально-економічний розвиток та культурне співробітництво, а також в інших сферах, що представляють загальний інтерес для населення прикордоння, такі як соціальні справи, охорона здоров'я, освіта та навчання, управління відходами, екологія та управління ландшафтом, туризм і дозвілля, співробітництво у випадку стихійних лих та щодо транспортної інфраструктури.

Єврорегіони також відрізняються практикою транскордонної діяльності. Деякі з них обмежені обміном інформацією, консультаціями та проведенням досліджень, інші мають здатність керувати та реалізувати конкретні проекти.

Термін «єврорегіон» не завжди чітко демонструє відмінності в цілях і завданнях у порівнянні з іншими транскордонними структурами, яким надаються різні назви. Більше того, правові рамки, в яких діють єврорегіони, мають таку різноманітність форм, що важко пов'язувати одну конкретну правову основу з терміном «єврорегіон». Цей висновок має полегшити непорозуміння щодо мети створення такого транскордонного простору особливо через кордони, де існують меншини.

Важко пов'язати одну правову основу з терміном «єврорегіон», оскільки вони діють по всьому прикордонню та варіюються в різних формах.

Єврорайон – це європейська адміністративна одиниця, яка містить міські агломерації території Європи, розташовані між двома або більше регіонами чи країнами. ЄС пропонує утворювати єврорайони в межах програми співпраці та

інтеграції міст та комун, з яких він складається: наприклад, поліпшення транспортних зв'язків для людей, які живуть і працюють з різних боків кордону. Крім того, єврорайон передбачає транснаціональну регіональну ідентичність і представляє форму європейської інтеграції.

Власне кажучи, транскордоння, яке формує «регіони» – не просто зона зламу жорстких класифікаційних структур (зокрема, національних держав) та уявлень про них, воно, за словами Ольги Бреднікової «має розглядатися не як аналітично порожня транзитна зона, але як місце креативного культурного виробництва, ...центр глобалізації, який не тільки виконує інтеграційні функції, але і формує транскордонні соціальні групи ...» [31].

Єврорайонами вже стали або зараз знаходяться в стані формування такі як: чотири райони у Верхньому Рейні – «Єврорайон Фрайбург – Ельзас» (території Франції та Німеччини, 2004) [519]; «Три-національний Єврорайон Базеля» (території Франції, Німеччини, Швейцарії, 2007) [807]; «Єврорайон Регіо Паміна»; Страсбург – Кель – Оффенбург відомий як «Єврорайон Страсбург – Ортінау» (61 французька громада Страсбурга, Асоціація муніципалітетів кантона Эрштайн, 51 німецька громада Ортенау) [520]; «Лілль – Кортрейк – Турне» (152 муніципалітета Франції та Бельгії) [521], «Сар-Мозель» (муніципалітети та міжмуніципальні структури Східного регіону Саарбрюкен – Мозель регіону Франції та Німеччини, 2004); «Баскській Єврорайон» (муніципалітети та райони Франції та Іспанії, частина євро регіону «Аквітанія Еускаді», 2000) [518].

Структурні можливості Єврорайонів може наочно продемонструвати «Тринаціональний Єврорайон Базеля», який з 2007 року утворюють: 1) з швейцарської сторони: кантони Базель – Штадт та Базель-Ланд, Асоціація планування «Fricktal Regio» в кантоні Ааргау, а також райони Тірштайн, Дорнек та Форум Шварцбубенланд в кантоні Золотурн; 2) з німецької сторони: міста та громади в окрузі Лёррах та міста Вер та Бад – Зекінген в районі Вальдсхут – Тінген; 3) з французької сторони: муніципалітети, розташовані по периметру агломерації Сент-Луї департаменту Верхній Рейн [807].

Єврорайони можуть бути встановлені: 1) угодою про спільні проекти; 2) місцевою асоціацією з транскордонного або прикордонного співробітництва, яка може розробляти плани транскордонного співробітництва між містами або комунами; 3) структурами, що дозволяють передачу влади та обираються усіма громадянами району. Це має конституційні наслідки для країн, які мають брати це до уваги при складанні угод.

Важливо звернути увагу, що транскордонні форми співпраці між регіонами, відомі як єврорегіони, існують паралельно з єврорайонами, які, як правило, є міжмуніципальними (найчастіше міжміськими). Крім того, єврорайон може бути розташований в межах єврорегіону і навіть мати форми співробітництва з ним, що демонструє «Баскській Єврорайон», який є частиною єврорегіону «Аквітанія Еускаді» [518].

Відтак, очевидно, що інституційний простір в межах однієї прикордонної території (Єврорегіону) вміщує мережу інституційних структур, які розташовані не лише у вертикальному вимірі, поєднуючи різні інститути (державні органи, регіональні публічні структури, муніципалітети, публічні асоціації, місцеві організації, приватні органи) різних учасників утвореної спільноти (двох або декількох сусідніх держав), але і в горизонтальному вимірі, при якому накладаються та працюють інститути єврорайонів та єврорегіонів, чи інститути різної профільної орієнтації / організації (освітні, культурні, інфраструктурні), які діють в межах прикордоння.

Всі ці інститути у вертикальному вимірі регулюються чисельними нормативними (міжнародними, національними, регіональними, муніципальними нормативно-правовими актами), а у горизонтальному вимірі регулюються угодами, правилами і процедурами. При цьому одночасна дія регулюючих норм як форма унікальної транскордонної правової реальності разом обумовлюють вплив на дію акторів (як колективних, так і індивідуальних), які створюють нову інституційну реальність, що структурована (по вертикалі та по горизонталі) в межах нових кордонів.

Відтак, «нова організаційна та інституційна структура» нового

«середовища дії» безлічі акторів (політичних: муніципальні, регіональні, федеральні, міжнародні органи влади); економічних: суб'єкти господарських відносин, фонди); громадських: неурядові організації) фактично формує нову реальність та нове, актуальне для неї Прикордоння. При цьому ефективність старих (національних) кордонів стає мінімальною, їх значення розмивається. В цей «перехідний» період колишні норми та правила стають відносними, гнучкими, залежними від суб'єктивного вибору. Так, на краю легітимного розподілу, наприклад, медичних послуг популяризується знахарство, а замість «архаїчної» чи «стандартної» освіти виростає індивідуальна практика репетиторства. Індивідуальні практики виправляють недоліки «перфорованого суверенітету» в Прикордонні. Розмитість «норми», гнучкість в її тлумаченні стає більш очевидною, коли транскордонні взаємодії різноманітних суб'єктів, пов'язані з великими трансакційними витратами, диктуються не лише логікою економічної доцільності, а, скажімо, історико-культурною пам'яттю.

Втім, не всі погоджуються з тим, що в країнах ЄС ініціативи транскордонного співробітництва можуть бути проектами мобілізації щодо об'єднання етнокультурних груп, розділених накладеними кордонами. Дослідники вважають, що в більшості випадків, національна солідарність там поки що є сильнішою для мобілізованої ідентичності, ніж регіональної і що існує мало доказів того, що «кордон як маркер кордонів політичної ідентичності був стертий з менталітету населення прикордонних регіонів» [413]. Транскордонні регіони в більшому ступені виступають як технократичні утворення, через які місцеві і регіональні влади в прикордонних районах реалізують доступ до європейських структурних фондів. Риторика щодо «створення прикордонного регіону» має невеликий резонанс з точки зору як мікроекономічних операцій, так і вироблення «транскордонної» політики. Тому Єврорегіони рідко стикаються з опозицією, оскільки «займаються буденними питаннями транскордоння».

У політичних дискурсах транскордонні регіони представлені як мікролабораторії ЄС щодо інтеграції в «малому масштабі». У той же час

єврорегіони, зберігають і «потенціал незалежності», і «потенціал перемасштабування». Що надає перспективу можливого дистанціювання від «бюрократії» ЄС та позиціонування себе як мережевого, демократичного інституту, наближеного до громадян. В цьому випадку регіональні інститути позиціонують себе як результат колективного протесту проти певної інституціалізованої системи з її правилами надання послуг та виконання функцій; проти певної доктрини та її експресії, яка нав'язується офіційними ЗМІ; проти «класичного», а нерідко «архаїчного» стандарту освіти, охорони здоров'я, сільськогосподарського та іншого розвитку.

Отже, мережа транскордоння, як простір утворюваний прикордонними регіонами держав-сусідів, демонструє перехід від процесу «хронічної нелегітимності» та демонстративної «неупорядкованості прикордоння», як стратегії виживання – до стану «легітимного» утворення. При цьому, соціальний простір транскордоння, залишається в стані «плинності», що проявляється в вигляді гнучкості правил та наративів, які виробляються центрами перехресних систем, тих прикордонних просторів, які утворюють транскордонний регіон.

Накладання «перфорованих суверенітетів» учасників в транскордонні, обумовлює орієнтацію утворюваної системи на наднаціональні парасолькові структури, або на формування власних норм соціально-політичного і економічного впорядкування. В другому випадку відбувається рух в напрямі реалізації нового центристського проекту з цілісним суверенітетом.

Парасольковими організаціями, які задають формальні основи інституалізації процесу регіоналізації країн Європи стали: Рада європейських муніципалітетів та регіонів, Комісія Європейського Співтовариства Ради Європи, Асамблея Європейських Регіонів, Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи, Консультативна рада регіональних і місцевих влад, Збори регіонів Європи, Конференція «Європа регіонів», «Європейська конференція міністрів, відповідальних за просторовий (регіональний) розвиток (планування)», Комітет регіонів ЄС, Європейська Асоціація транскордонних

регіонів, Центрально-Європейська Ініціатива, Транснаціональна програма зі співробітництва в Південно-Східній Європі, та інші, які сприяють розвитку транскордонного, міжрегіонального, міжтериторіального, транснаціонального співробітництва; опікуються впровадженням програм широкого регіонального співробітництва та координують створення єврорегіонів, єврорайонів, міжмуніципальних асоціацій.

Варіативність існуючих форм інституціалізації транскордонного співробітництва визначається: за типом формально-правової легітимації та забезпечення співробітництва, за кількістю учасників, за функціональним профілем, за інституційною структурою, за моделлю інституціалізації (самоврядна, адміністративно-самоврядна), за природою походження, за макро-об'єктивними та мікро-суб'єктивними аспектами забезпечення інституційної упорядкованості, за структурно-функціональною налаштованістю інституту на реалізацію потреби мешканців прикордоння.

Тип формально-правової легітимації залишається головним критерієм існування регіонів як технократичних проектів, які діють як: 1) асоціації місцевих та регіональних органів влади по обидва боки національного кордону, іноді з парламентською асамблеєю; 2) транскордонне об'єднання з постійним секретаріатом, організаційною та адміністративною командою та власними ресурсами; 3) приватні асоціації, що засновані неприбутковими об'єднаннями або фондами з обох сторін кордону відповідно до національного законодавства; 4) асоціації публічно-правового характеру, що засновані міждержавними угодами. Відтак, регіон фактично може бути спільнотою без статусу юридичної особи; неприбутковою асоціацією або державним органом.

Не дивлячись на визнання регіоналізму в Європі та сприяння транскордонному розвитку, сам утворований феномен – «транскордонний регіон» сприймається як неоднозначний феномен або навіть загроза діючому публічному порядку. Його представляють «зразковою формою державного транскордонного втручання», «інституціалізованим підприємцем», «самоврядним політичним суб'єктом», «суб'єктом, що зберігає потенціал

незалежності та демократичності», «суб'єктом, що зберігає потенціал перемасштабування».

Висновки до четвертого розділу

Отже, транскордонні системи, як просторові форми міжгрупової комунікації що формується під впливом соціально-культурних і геополітичних процесів стали простором локалізації процесів глобального перемасштабування політичного простору. Здатність прикордоння виконувати роль місця, локусу для соціально-політичного позиціонування груп і створювати умови для анклавізації групових практик, обумовлює його участь у процесі переформування суб'єкт – об'єктних відносин наприкінці ХХ століття.

Формування нової морфології відносин відбувається як процес, «реструктуризації» простору модерну. В нових умовах глобальне та локальне утворюють нову шкалу взаємовідносин між локальними групами, регіонами, державами та наднаціональним, транскордонними системами.

По перше, локальне і регіональне в інституційному зростанні претендує на місце глобального, погрожуючи вертикальній, центр-периферійній глобальній ієрархії, як системі упорядкування, заміною власною мережевою системністю і демонструючи проникнення в усі сфери соціально-політичного життя. По друге, європейський регіоналізм заперечує безальтернативне домінування держави в публічній системі, прагне до деетатизації та виступає за трансформацію держави в регіональному форматі, чому сприяє запровадження принципу «субсидіарності». По третє, відбувається процес формування міжнародно-правової інфраструктури транскордонного співробітництва.

Універсального значення набуло поняття «регіон», яке розуміється і в значенні внутрідержавної територіальної одиниці, і в значенні міждержавного «транскордонного» утворення. Регіони стали зручною формою локальності, яка виступила місцем креативного культурного і політичного виробництва. За п'ятдесят років, на основі концепції «Європи регіонів» відбулося:

1) конституювання регіону як особливого об'єкту, що потребує захисту, підтримки, протекції для збалансування потенціалів регіонального розвитку та вирівнювання соціально-економічного дисбалансу; 2) організації регіону в якості адміністративного рівня в системі реалізації владно-управлінських відносин; 3) визнання регіону в якості політичного суб'єкту, який має право набувати такої форми політичної організації, якій сам віддає перевагу (в межах національних кордонів).

Інституційний простір в транскордонні може одночасно вміщувати мережу різних інституційних структур, які розташовані у вертикальному вимірі (державні органи, регіональні публічні структури, муніципалітети, асоціації, місцеві організації, приватні органи) різних учасників утвореної спільноти (двох або декількох сусідніх держав), але і в горизонтальному вимірі, коли накладаються інститути транскордонних структур (єврорайонів та єврорегіонів, інститути різних профільних організації (освітні, культурні, інфраструктурні)), які діють в межах одного простору.

Всі інститути у вертикальному вимірі регулюються нормативно-правовими актами (міжнародними, національними, регіональними, муніципальними), а у горизонтальному вимірі – угодами, правилами і процедурами. Отже, у всіх випадках транскордоння демонструє унікальну еластичність інституційного та організаційного устрою. При цьому, за умов успішності практики одночасна дія регулюючих норм як форма унікальної транскордонної правової реальності разом обумовлюють вплив на дію акторів (колективних та індивідуальних), які створюють нову інституційну реальність, що структурована (по вертикалі та горизонталі) в межах нових кордонів.

Суб'єктивізація регіону, реформи в державному управлінні регіонального розвитку, впровадження децентралізації (в адміністративній, бюджетній та політичній сферах), деволюції, деконцентрації, дерегуляції та дивестиції, визнання «архаїчності» унітаризму – все це проявилось у формі визнання ефективності багаторівневого управління, реальності подвійності суверенітету.

В транскордонні ці процеси відбулись як накладання «перфорованих

суверенітетів» учасників нової системи. Тому, нові постмодерні соціально-політичні простори постали як «бликові», з постійно змінним «мерехтливим зображенням» соціальних подій, політичних ідей та стратегій. Змінилась процесуальна організація інформаційних потоків, в організації яких проявились нові тенденції: індивідуальний вибір, інтерпретація, відсутність взірця.

Так, нове актуальне прикордоння утворене: зіткненням домодерного простору із модерним в прикордонних центр-периферійних системах; взаємним накладанням модерних просторів в системі транснаціональних відносин; створенням транскордонних гібридних просторів під патронатом наднаціональних «парасолькових» структур, утворених ЄС та Радою Європи.

Ці процеси можуть інтерпретуватися як створення постмодерної системи, яка акцентується на процесі протистояння національному як доцентровому, ієрархічному, тотальному, етатистському, або як формування неомодерного соціуму із новими якостями національно-державного утворення, яке бере під контроль ресурси мережевих потокових систем, стаючи бенефіціаром від процесів децентралізації та регіоналізації.

Локальність в обох варіантах залишається важливим елементом в процесах переструктурування політичного простору. Локальні групи виступають або як об'єкт застосування етатистських проектів, включаючи нові форми мережевої інституалізації, за ініціативою та під контролем нових та старих центрованих систем, або самі ініціюють легалізацію діючих мережевих відносин в межах транснаціональних, транскордонних просторів. Локальні групи, як продукти геопросторових форм, здатні наповнювати їх соціальним змістом, нормативними практиками акумулюють потенціал суб'єктів альтернативних суверенітетів, що може відбутися за умов втрати локальності. Відтак, «нова організаційна та інституційна структура» нового середовища дії безлічі акторів фактично формує нову реальність та нове, актуальне для неї прикордоння. Сучасне транскордоння демонструє перехід від процесу хронічної нелегітимності та демонстративної поведінки неупорядкованості в форму нових актуальних транскордонних легітимних утворень.

РОЗДІЛ V

ЛОКАЛЬНІСТЬ В ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИКАХ ТРАНСКОРДОННОГО ПРОСТОРУ

5.1. Локальності в регіональних політиках та практиках критичної геополітики

Процеси геополітичної реструктуризації в Європі, що відбулися на рубежі ХХІ століття зрушили питання національно-державного *status quo*, яке спочатку було осмислене як розбудова нових національних модерних держав в оновленому просторі, здобуття ними суб'єктності на міжнародній арені в якості суверенних одиниць та формування національного інтересу, який би дозволив набути геополітичної стабільності в системі нових можливостей.

Дослідження процесів реструктуризації простору в межах критичної геополітики вимагає вивчення географічних уявлень в політичних практиках, створення контекстуального пояснення для формування політичних стратегій, аналізу механізмів формування та функціонування геополітичних стереотипів, з'ясування залежності, яка виникає між процесами глобального розвитку та практиками політичного управління.

Державний кордон та прикордонні процеси постали елементами системи національної безпеки та ознаками межі суверенітету, який є проявом відмови від попереднього інтеграційного досвіду. Але в умовах розвитку Європейського геополітичного організму нові модерні держави Східної Європи стали «життєвим простором» та напрямом розширення Європейського Союзу, як інтеграційної системи, що запровадила програму орієнтовану на «Європу регіонів», як форму поступової інтеграції просторів нових держав-членів.

Розширення Європейського Союзу та оформлення його інституційної структури надало можливість регіонам та локальним суб'єктам брати участь в інтеграційних процесах без участі національних держав, які поступово віддають свої суверенні повноваження, такі як контроль над кордонами, над монетарною

та фіскальною політикою, судочинством, тощо. Отже, посилення ролі регіонів та ослаблення ролі національних держав стало першим чинником, який вплинув на перегляд концепцій національного розвитку.

Поступові трансформації національних стратегій відбуваються в постмодерному напрямку, коли національний інтерес держави виростає за межі державних кордонів. Принцип пост-суверенного розвитку передбачає можливість тлумачити національний інтерес як форму гуманітарної чи культурної експансії, захисту інтересів своїх громадян за кордоном, забезпечення безпеки союзників чи споріднених груп, повернення до культурних коренів та забезпечення їх збереження.

Другим чинником, який вплинув на трансформацію національних доктрин країн Східної Європи, стали побоювання втрати суверенітету, які пов'язані з депопуляцією титульного населення та деконструкцією цілісності державної системи внаслідок інтеграційних та міграційних процесів в ЄС [716]. Формами альтернативної інтеграції, яка б дозволила законсервувати стан суверенного розвитку, стали локальні моделі постімперських інтеграційних систем, як контрольовані простори, що надають можливість збереження публічного простору країн. Таким чином, повинна була змінитися інтерпретація діючих державних кордонів.

За визначенням Анссі Паасі інтерпретація процесів, які модифікують розуміння функцій кордону під час реструктуризації територіальних систем, передбачає розрізнення понять: «політичні кордони» (як демаркація та просторова локація); «кордони політики» (як означення кордонів політики і формування територіальних систем управління); «політика кордонів» (як виникнення та зміна кордонів залежно від відносин між територіальними ідентичностями) [695, с. 135].

Політичні кордони Східної Європи обумовлені: 1) історичним розколом між Заходом та Сходом Європи, кордон якого означений зоною контакту католицизму та православ'я, латинського та кириличного алфавітів, переходом від *цезарепанізму* до *папацезарізму* в організації взаємодії між світською та

релігійною владою; 2) тривалими соціально-політичними деструктивними процесами, які викликали дві останні світові війни (зона військових подій, трагедії голокосту, депортацій); 3) браком державності в ХІХ столітті та зміни кордонів і примусових переселень значних розмірів у ХХ столітті; 4) гібридністю, мультикультурністю, які проявилися у вигляді концентрованої мозаїки етнічних і національних груп.

Кордони політики в Східній Європі завжди були зумовлені інтересами значних геополітичних гравців: імперіями, провідними геополітичними угрупованнями, які перекроювали цей простір з огляду на власні амбіції та бажання мати свої зони впливу. Польський політолог Роберт Траба, характеризуючи перспективи національного будівництва в Центральній та Східній Європі, зазначає, що їх «історичності» не вистачило для того, щоб вони сформувалися в модерній формі. «Мов (діалектів, що могли би стати кодифікованими мовами) і традицій у Центрально-Східній Європі було значно більше, ніж можна припускати з сучасної карти національних держав. Гібридність етнічної структури, що полягала у взаємопроникненні багатьох культурних впливів на порівняно малому терені, призводила до того, що нерідко лише «випадок» відігравав вирішальну роль у формування нації як «уявленої спільноти» [306].

Отже, сучасний регіоналізм, як «політика кордонів», в політичних практиках суміжних держав в просторі Східної Європи став проявом різних процесів. В одному випадку, як механізм децентралізації та лібералізації в рамках глобальних інтеграційних тенденцій, а в другому – як практика реалізації постімперських геополітичних ідеологій. У цьому випадку він спрямований на руйнування територіального status quo. Такі процеси на стадії зародження та оформлення проявляються у вигляді політики «м'якої сили» та відбуваються під прикриттям «відродження» нації та справедливості.

Об'єктом впливу цілеспрямованих дій з боку держав стають локальні групи, які мешкають в, так званих, «перехресних» (оспорюваних) прикордонних просторах. В силу історико-політичних обставин такі групи є

носіями складних ідентифікаційних характеристик (див. підрозділі 2.4.), які набули рис адаптаційного механізму, інструменту соціального капіталу та сприймаються як його різновид.

Формулюючи регіональну політику в межах геополітичних стратегій, держави виокремлюють ресурс, який бажають контролювати в результаті успіху. Мова йде про: 1) контроль над територіями та формування інтеграційного угруповання; 2) населення як потенційний демографічний ресурс, який може компенсувати від'ємні демографічні показники в державі за рахунок мігрантів з числа споріднених культур; 3) укріплення анклавів споріднених народів, через які створюється механізм лобювання власних інтересів за кордоном; 4) контроль мережевих бізнес-структур, частиною яких є локальні прикордонні системи розширення електорального простору та інше.

Геополітичні концепції «розширення» та «відновлення прав» реалізуються через: залучення населення регіону до спільного соціально-культурного та національного простору; формування єдиного громадсько-політичного простору; створення умов для довгострокового культурно-політичного впливу на населення регіонів; емоційне звернення до пам'яті; заклики до відновлення «справедливості», «правди» чи «права»; монополізацію суспільної думки через епатаж, оперування емоціями і стереотипами. Все це стає можливим внаслідок росту політичної ролі та суб'єктності малих груп, діаспор, локальних, регіональних і транснаціональних систем, та внаслідок розмивання соціальних норм і руйнації системи ліберальної демократії з її суб'єктивізмом.

Основу практик геополітичного конструювання складають ті, що спрямовані на конструювання «спільного простору». Акцентується увага на культурній чи конфесійній єдності, мовній спорідненості, спільних історичних переживаннях та політичному минулому, спільному майбутньому.

Створення емоційного «права на простір» та закріплення його на рівні поведінкового стереотипу в референтних групах передбачає симуляцію безперервної присутності на «втрачених» територіях. Особливістю держав

«Східної частині Центральної Європи» за визначенням, наприклад, Роджерса Брубейкера, є «проблеми «державної спроможності», що породжені політизованою етнічністю. Етнічно фреймовані або сприйняті виклики територіальній цілісності та кордонам існуючих держав в Східній Європі часто пов'язані з транскордонними зв'язками, що з'єднують етнонаціональних «представників прав» в конкретних державах із закордонною державою, яка надає їм протекцію, представляючи таку ж саму етнокультурну групу» [39, с. 285].

Пульсуючі кордони регіонів сталого прикордоння створюють умови для функціонування відповідних *версій політичної міфології*. Цьому сприяють риси ідентичності локальних груп, які сформували конформістське ставлення до національно-державницьких ідеологій політичних центрів.

Інтерпретації історичної бази відбуваються за рахунок кодування минулого та сучасного. Наприклад, за рахунок створення пам'ятних дат, дат скорботи та державних свят. Так Румунський парламент в 2007 році встановив «День об'єднання з Бессарабією» (27 березня) із визначенням, що це історичний початок об'єднання Румунії та Молдови. А в 2018 році відбулася зміна дня свята, коли «День національної єдності румун» (Великий день Союзу) був перенесений з 10 травня (дата ратифікації дня Незалежності в 1877 році та на честь коронації короля Кароля I в 1881 році) на 1 грудня (проголошення рішення про об'єднання в 1918 році Бессарабії, Банату, Буковини та Трансильванії з Румунією). Цю зміну пов'язують з бажанням зазначити право на Трансильванію та підкреслити відсутність такого в Угорщині.

Угорщина в 2010 році запровадила святкування «Дня Національної єдності» (4 червня) і обрала дату підписання Тріанонського договору (1920), коли її історичні кордони зменшилися в три рази. Це символічний день пам'яті, що безумовно адресований усім угорцям за межами офіційних кордонів держави. У 2017 році при уряді Угорщини створено відділ Trianon-100, метою якого є «антирумунська пропаганда», яка пов'язана зі 100-річчям румунської «окупації Трансильванії». Так, одна і та ж історична подія в інтерпретації різних

політичних акторів постає і як «об'єднання усіх румунів», і як «окупація Бессарабії та Трансильванії» [806].

В Польщі є декілька свят, завданням яких є закріплення образу нової нації. У 2001 році Польський Сейм за ініціативою Сенату встановив День Полонії та Поляків за кордоном, який з того часу святкують 2 травня. Метою було визначення національної єдності всіх поляків світу. В 2016 році в Польщі був встановлений Національний день пам'яті жертв геноциду громадян Польської Республіки. Сейм Республіки Польща встановив цей день в пам'ять про жертви Волинської різанини польського населення, влаштованої бійцями Організації Українських Націоналістів (ОУН), Української Повстанської Армії (УПА), дивізії «СС Галичина» та інших українських формувань під час Другої світової війни [814].

Закріплення таких дат як офіційних на рівні держави є умовою формування сприйняття легітимності дій щодо інтегрування таких просторів в національне середовище. Виокремлення ключових подій національної пам'яті дозволяє формувати політику реінтеграції. Цьому сприяє акцент на «помилковості» подій, що відбулася та необхідності їх виправлення.

Більшість подібних актів стали частинами комплексних меморіальних проектів, які були запроваджені в країнах Східної Європи починаючи з 90-х років ХХ століття. Завданням таких проектів стало формування позитивного характеру патріотизму та формування суспільної думки, яка б підтримувала спрямування державних геополітичних проектів. Країною, яка вперше обґрунтувала важливість такої політики була Німеччина після Другої світової війни. Міхаель Штюрмер, радник Гельмута Коля та ідеолог «позитивного образу» німецької нації, вважав, що спільна компанія уряду, засобів масової інформації та істориків здатна змінити оцінку історичних подій і створити умови для легітимації діючої влади.

Формування «нового погляду» на історію, як політична технологія, може вважатися технологією «м'якої сили» з боку держав під час геополітичної конкуренції, або засобом внутріполітичного тиску з метою моделювання

соціокультурного простору. В країнах Східної Європи історична політика на початку XXI століття: 1) стала елементом політичної технології, коли розпочались процеси комеморації; 2) набула специфічних інституційних форм у вигляді інститутів національної пам'яті та установ, схожих з ними за функціями та принципами організації.

У грудні 1998 року було створено Інститут національної пам'яті в Польщі. Він почав працювати 1 липня 2000 року як науково-дослідницький центр, який був наділений правом люстрації та прокурорськими функціями [579]. Участь цієї установи в політичних процесах зумовила проголошення у 2004 році початку активної історичної політики. За Законом «Про пам'ять нації» [675], який прийняв словацький парламент в 2002 році, було створено Інститут пам'яті нації як державний орган у Словаччині [820]. Як урядова структура в Румунії в 2005 році був створений Інститут з розслідування комуністичних злочинів та пам'яті румунської еміграції [578]. Як центральний орган виконавчої влади в 2006 році був створений «Інститут національної пам'яті в Україні», але з 2010 році він набув статусу «науково-дослідницької бюджетної установи при Кабінеті Міністрів України» [327]. Як дослідницький центр в 2007 році у Празі почав функціонувати Інститут дослідження тоталітарних режимів [821]. У Чехії слідчі повноваження були закріплені за Управлінням документації та розслідування злочинів комунізму, яке було створено в 1995 році. В статусі «незалежної науково-дослідницької організації» в 2013 році почав працювати Комітет національної пам'яті в Угорщині [662].

Формою інституалізації меморіальних політик стало створення урядових комісій, які мали прикладний характер та займалися пошуком історичних аргументів для поточних політичних рішень. У країнах Балтії такі комісії функціонували протягом декількох років та припинили роботу внаслідок припинення фінансування [119, с. 7 – 32]. Подібні інституції були створені в Румунії та Молдові. Так, в Румунії у 2006 році з квітня по грудень працювала Президентська комісія дослідження комуністичної диктатури (відома як комісія В. Тисменяну) [475]. У Молдові напередодні виборів у 2010 році протягом п'яти

місяців працювала Комісія дослідження та оцінки комуністичного та тоталітарного режиму (комісія М. Гімпу).

Для країн «Нової» Східної Європи підставою для створення національної держави стали: 1) націоналізація історії з акцентом на розрив з імперською, радянською історією та з історією блоку радянських країн; 2) повернення до «коріння», етнізація та регіоналізація політичного процесу; 3) конструктивістське оспорування свого права на втрачені та етнічні землі. На думку Георгія Касьянова «націоналізацію» історії потрібно сприймати як акт політичної суверенізації [130, с. 42 – 47]. Нові змісти в історичній пам'яті створюють ресурс для реалізації актуальних національних стратегій.

Афірмативну дію щодо національної стратегії виконує *етнонаціональна* інтерпретація подій, на основі якої в офіційній історіографії затверджується канон репрезентації минулого. Характерним елементом такої політики є практика широкого, транскордонного тлумачення поняття «нація», яке виключає обмежуючі рамки етатизму. Це дозволяє використовувати історичний наратив з метою залучення до складу нації етнічно-спорідненого населення діаспор та населення прикордонних територій, яке вважається «втраченим» за попередній період історії або розглядається в якості ресурсу. За Джозефом Най за допомогою «м'якої сили» каїна може досягти бажаних результатів, тому що захоплюючись її результатами інші будуть їй наслідувати [671, с. 5]. Подібна технологія стала рисою «ери пост-правди», яку в 2004 році вперше описав Ральф Кейс у роботі «Ера пост-правди: ганебність та обман у сучасному житті» [598]. З того часу поняття «альтернативної» «суб'єктивної» правди еволюціонувало до сприйняття її як чинника симулятивної деконструкції соціально-політичного та культурного порядку в інформаційному суспільстві.

Демонстративні «помилки» в оформленні візуальної символіки є прикладами меморіального акціонізму, який демонструє напрям майбутньої регіональної реструктуризації. Так, друкування та розповсюдження політичних карт, на яких спірні території визначаються як історично «свої» стало традиційною «недбалістю», яка зустрічається в інформаційній війні.

Наприклад, румунські шкільні географічні атласи зображують території Бессарабії та Буковини як Румунську територію, а у 2015 році у рекламі під час акції «Пробіг Незалежності» у Польщі була використана карта з коронами до 1939 року, де Львів та Вільнюс зображені як польські землі [46].

Боротьба за символічний капітал, який згодом може набути реальності, часто проявляється як суперництво за, так звані, «подвійні» місця пам'яті. Прикладом є ситуація, яка виникла з зображенням пам'ятних місць, які були обрані для громадянських паспортів поляків у 2017 році. Прагнучі закріпити польську пам'ять про Східні Креси, як втрачені землі, уряд Польщі заявив про намір затвердити зображення, серед яких були Меморіал орлят у Львові на Личаківському кладовищі та Остра Брама у Вільнюсі [316]. Обидва пам'ятники важливі для польського національного міфу та свідомості. Проблема в тому, що вони розташовані на території інших держав. Це приклад демонстрації наміру не відмовлятися від претензій на колишні східні області.

Схожа ситуація виникла в 2008 році між Угорщиною та Україною, коли було відкрито одночасно два меморіали: на Верецькому перевалі пам'ятний знак, присвячений переходу угорських племен через Карпати і монумент захисникам Карпатської України. Дві версії національної пам'яті стали формою компромісу, який знайшла українсько-угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин.

Нелінійність та неоднозначність кордону, як «форми життя», де відбувається багато «життєвих явищ» визначав Карл Хаусхофер. Він писав, що кордон «вкрай рідко є лінією, як її міг би провести юрист .... однак, її відкидають природа і життя, в яких не є нічого більш постійного, ніж боротьба за існування у вічно мінливих формах, які безперервно переміщуються у просторі» [346]. Отже, застосування меморіальних стратегій на прикордонні орієнтовано на реалізацію інтеграційної політики, яка вступає в конфлікт з аналогічними стратегіями сусідніх держав. Війни пам'яті стають зовнішнім проявом конкуренції інтеграційних стратегій, тому конфлікти культур стали реальністю в прикордонних просторах Болгарії, Литви, Латвії, Польщі, Румунії,

Словаччини, Угорщини, України, Чехії, Туреччини та інших.

Так, «Східні креси» в Польщі представлені як землі вибудовування польської національної свідомості. Буковина та Бессарабія в Румунії представлені як «втрачені» та «окуповані» землі, населення яких потребує турботи та захисту. Історична та політична традиція Угорщини розглядає ряд втрачених територій (Закарпаття, Трансильванію, Секейський край) як такі, що забезпечують потенційну могутність країни, її шанс на соціально-економічне зростання. Подібна стратегія у вигляді «інтеграції тюркських народів» реалізується Туреччиною, яка за допомогою популяризації проектів «Ханської України», «Чорного моря, як внутрішнього моря Туреччини», «Тюркської дуги» поступово реалізує культурну, меморіальну інтервенцію в просторі, який розуміється як регіон сталого геополітичного транскордоння.

Прикладом культурного розширення кордонів може бути простір Бессарабії. Так, протягом 2013 – 2014 років Бессарабія стала активним об'єктом геополітичного картування. Предметом обговорення стало питання «етнічної дискримінації», «лінгвістичної дискримінації», «захисту національних меншин», «історичної справедливості», «єднання народу» в регіоні. На тлі політичної кризи в Україні активізувалися проекти «Буджацької Республіки», «Бессарабської республіки», «Гагаузської республіки», «Великої Румунії».

Меморіальна індустрія цих країн призвела до появи законів, які не тільки створюють історичну цензуру, але і трансформують пам'ять на рівні окремих регіонів та країн. Минуле конструюється та реконструюється, виходячи з потреб сучасності. Пошук «корисного минулого», з одного боку, передбачає вибірккову пам'ять, а з іншого, до «конструювання» подій минулого. Меморіальні закони закріплюють версії подій та інтерпретацій, які спрямовані на отримання політичного результату. Прийняття меморіальних законів відбиває суть геополітичного протистояння між сусідами. Найбільш гостро «конфлікт меморіальних законів» торкнувся Угорщини та Румунії (інтерпретація Тріанонської угоди), України та Румунії (питання про денонсацію Пакту Молотова-Ріббентропа), Польщі та України (діяльність

українських націоналістів в роки Другої світової війни). У цих випадках законодавчо закріплені взаємовиключні інтерпретації історичних подій, а їх заперечення криміналізоване. Такі процеси є віддзеркаленням трансформації політичних свобод під тиском процесів регіоналізації простору [136].

На кінець другого десятиріччя в ХХІ столітті більше ніж два десятки країн Європи прийняли закони, які криміналізують певні висловлювання про минуле. Серед таких країн Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Угорщина, Україна, Чехія. Більшість країн встановили кримінальну відповідальність за заперечення Голокосту і прийняли Закони, що прямо забороняють публічне заперечення, зменшення, схвалення або виправдання злочинів, здійснених нацистами. Такі закони були ухвалені в таких країнах як: Австрія (1992), Бельгія (1995), Іспанія (1996), Латвія (1990), Люксембург (1997), Німеччина (1985, 1994), Польща (1999), Румунія (1991), Словаччина (2001), Угорщина (2010), Франція (1990, 2003), Швейцарія (1994, 2001) та інші [620]. Помітною хвилею меморіального законодавства особливо в Східній Європі стало засудження злочинів комуністичних режимів після прийняття 2006 року Парламентською Асамблеєю Ради Європи Резолюції № 1481, яка закликала до засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів [700]. Кримінальну відповідальність за порушення меморіального законодавства встановили Литва [486], Польща [673], Україна [250; 253; 255]. Ряд інших країн, як наприклад, Естонія та Латвія відмовляються криміналізувати публічне оцінювання історичних подій чи використання тоталітарної радянської чи націонал-соціалістичної символіки, але замість цього вони проводять сек'юритизацію соціально-політичного дискурсу шляхом забезпечення системного «соціального виключення нелояльних» [280, с. 84], Загальна тенденція є такою, що меморіальне законодавство перестало бути виключно декларативним, таким, що виражає офіційну оцінку держави щодо історичних подій та стало практичним елементом в процесі конструювання реальності.

Отже, меморіальні політики Східноєвропейських держав розвивалися в три етапи: 1) осмислення трагічних подій минулого, як колективної травми;

2) консолідація макрополітичної спільноти; 3) обґрунтування геополітичної ролі меморіальної стратегії через залучення в сферу соціально-політичних відносин нових регіонів та суспільств.

Діахронний вимір регіональної політики створює фундамент для обґрунтування «історичного права» держави на простір. Синхронний вимір регіональної політики орієнтований на формування лояльності населення до політичного центру за рахунок соціальних дій в сферах побутових відносин, інвестування, освіти (формування лояльної інтелігенції), інформації (формування регіональної пам'яті і комунікаційних пріоритетів).

Конструювання «спільного простору», геополітичні уявлення щодо можливості наднаціональної суб'єктності навколо центру, або постімперський геополітичний реваншизм у вигляді «м'якої сили» історичного нарративу стали обґрунтуванням активних політик щодоспіввітчизників», етнічних «своїх», що запровадили на початку 2000-х років всі країни Східної Європи.

Створення умов для довгострокового культурно-політичного впливу на населення регіонів передбачає вибудовування правових механізмів захисту та презентацію прав «співвітчизників» та етнічних діаспор за кордоном, створення інституційних механізмів впровадження державної політики, створення спільної транскордонної мережевої системи соціально-культурних інститутів, які працюють під контролем урядових структур.

Розвинутий механізм роботи з закордонною діаспорою, яка налічує близько 15 млн., сформувала Польща, яка закріпила права поляків діаспори на рівні Конституції Польської Республіки [603]. У 2000 році був прийнятий Закон «Про репатріацію» [738], який було оновлено у квітні 2017 року, а саме включено положення про надання фінансової підтримки для бажаючих повернутися. Прийняття Закону «Про Карту Поляка» призвело до зростання імміграції до Польщі з її східного прикордоння, особливо серед молоді, та створило ефективний механізм зв'язку польської діаспори з країною її виходу. З 2014 року відповідно до Закону «Про іноземців» [672] кожен іноземець, який має польське походження, підтверджене згідно вимог Закону «Про

репатріацію» або власник Карти Поляка має можливість отримати дозвіл на постійне проживання, а в подальшому – польське громадянство. Зміни, до цього Закону, набуття чинності яких очікується у 2019 році, спрощують процес поселення в Польщі іноземців, які мають польське походження, зокрема, тимчасове знаходження на території Польщі в межах короткострокової мобільності для іноземців, професії яких є потрібними для польської економіки [672]. В 2017 році був оновлений Закон «Про Карту Поляка» [590]. Мета нововведень – спрощення повернення етнічних поляків на Батьківщину. Так, вимога знання польської мови була замінена на можливість безкоштовно її вивчати; право брати участь у проекті отримали всі потомствені поляки аж до четвертого покоління. Карта поляка стала документом, що підтверджує приналежність до польського народу.

Уряд Польщі, починаючи із 2002 року приймає багаторічні програми щодо співпраці з Полонією та поляками за кордоном. Такі програми оновлювались в 2007 році та в 2015 році [760]. А Міжвідомча Комісія у справах Полонії та поляків за Кордоном була створена рішенням Ради Міністрів в червні 2008 року [833]. В 2012 році Уряд наділив Міністерство закордонних справ (МЗС) правом розпорядження коштами щодо реалізації програми співпраці з Полонією та поляками за кордоном. При МЗС Польщі було створено Департамент, відповідальний за політику щодо полонії та поляків за кордоном. Департамент та його територіальні структури формують політику щодо цих спільнот, контролюють закордонні представництва у сфері здійснення цієї політики, розпоряджаються бюджетними коштами, які спрямовані на проекти, що стосуються Полонії та поляків за кордоном, здійснюють виконавчі функції в межах координаційної ролі МЗС в Уряді у зазначеній галузі. Департамент змінив концепцію форми функціонування інститутів. Почався відхід від концепції «будинків культури» і польські інститути в Полонії поступово стали набувати рис «менеджерських бюро» [792]. Вони забезпечують поширення міжнародної співпраці та польського досвіду у соціально-культурному та адміністративному житті інших держав. Про це, зокрема, свідчить діяльність

«Фонду менеджерських ініціатив» (Люблін, Польща), Фонду «Освіта для демократії», «Товариства Лева», які підтримують біля 13 проектів в Україні, зокрема, проект «Українська адміністрація майбутнього» у Полтавській та Волинській областях України, проект «Стратегія розвитку молоді на сході України» в Харківській, Полтавській та Дніпропетровській областях в рамках «Програми підтримки демократії 2014 року» та інші [535].

У березні 2012 року Радою Міністрів були затверджені «Пріоритети польської міжнародної політики 2012 – 2016», де були визначені напрямки та завдання «полонійної» політики Уряду [723]. Географічні та функціональні групи Полонії та поляків за кордоном, за визначенням Програми, розташовані в країнах, які програма розділяє на десять груп. Перші три позиції індивідуальних адресатів займають Литва, Білорусь та Україна, а всі інші мають груповий «адрес» і цілком включають більше ніж сорок країн.

Польща проводить активну політику у прикордонних регіонах, створюючи альтернативну, національно-орієнтовану версію історії, наповнюючи новим змістом події минулого. Комеморативні та соціокультурні практики, які реалізує держава спрямовані на формування цілісної картини минулого в контексті сучасних політичних проектів. Польський регіоналізм, як політична практика долання національних кордонів є ефективною, але суперечливою формою реалізації геополітичних стратегій в контексті збереження *status quo* у європейському просторі.

В Румунії законодавче закріплення такої політики почалося з 1991 року, коли за Законом «Про румунське громадянство», було встановлене право отримувати громадянство всім, хто народився на території Румунії до 1940 року [390]. Важливою рисою правового закріплення політики Румунії щодо діаспори є прийняття спеціального законодавства, яке адресовано «співвітчизникам» за кордоном. Так, в 2007 році в Румунії був прийнятий Закон «Про підтримку румунів у всьому світі». В 2009 році для цієї категорії «співвітчизників» впроваджено Закон «Про спрощення надання громадянства особам, які проживали на території Румунії» [727].

Наявність громадян за кордоном, надає привід підіймати питання гуманітарного характеру в сфері культури, в тому числі і на кордоні. Так, «Концепція національної безпеки Румунії» 2007 року закріплює мету захисту румунських громадян, їх прав та свобод [802].

Вказаний перелік Законів створює правову базу для підтримки румунського уніонізму – політичного руху неурядових організацій за об'єднання земель, на яких проживає «румунське населення» з метою створення «Великої Румунії».

В Румунії за роки реалізації її геополітичного проекту було сформовано розгалужену систему інститутів. З 1995 року діє Рада з проблем румунів за кордоном при Прем'єр-міністрі. В 1998 році був створений Державний підрозділ безпеки для румунів за кордоном, а у 1999 році Відділ відносин з румунами за кордоном. Вперше самостійний орган з реалізації державної політики щодо забезпечення зв'язків з діаспорою було створено в 2000 році. Це був «Департамент румунів за кордоном», який підпорядковувався в різні роки Міністерству громадської інформації, Генеральному секретаріату уряду, канцелярії Прем'єр-міністра.

В 2005 році було створено «Департамент зв'язків з румунами» при Міністерстві закордонних справ, який з 2009 року став підпорядкований Прем'єр-Міністрові [653]. Департамент займався координацією роботи з румунськими меншинами в Албанії, Болгарії, Сербії, Угорщині та Україні, передусім питаннями румунських шкіл прикордоння, отримання румунського громадянства, політики зміцнення ідентичності румунських громад. У 2016 році «Програма підтримки діаспори» була профінансована на 30 млн. євро [791].

В 2017 році в Румунії з'явилося «Міністерство румун звідусіль». Такий високий інституційний рівень створюють тільки держави, де діаспора грає роль структурної одиниці національно-державної системи [725]. Уряд Румунії у 2017 році прийняв «Національну стратегію для румунів звідусіль» на період 2017 – 2020 роки [791].

У Парламенті Румунії діють Комітети, які займаються проблемами

румунів звідусіль. З 2008 року діє «Комісія румунських громад за межами країни» в Палаті депутатів [798], а в Сенаті з 2016 року – «Комісія румунів з усього світу» [474]. Палата депутатів скликає «Конгрес румунів за кордоном» та забезпечує його організацію.

Серед країн, які створили розвинуту інституціоналізовану систему діаспорального впливу є Болгарія. Її взаємини з діаспорами мають особливу конотацію. Це пов'язано з роллю діаспор у формуванні національної держави. Процес формування державної політики щодо діаспор за кордоном пов'язаний з прагненням створити природну лобістську підтримку її інтересів в країнах, де є впливові болгарські громади. Під час передвиборчої програми Президента Росена Плевнелієва (2012 – 2017 роки) зміни політики держави щодо «зарубіжних болгар» були закладені в «Програму розвитку держави», що було задекларовано під час Всесвітньої зустрічі болгарських діаспор в Брюсселі в листопаді 2012 року, яка проводилася під патронатом віце-президента Болгарії, Маргарити Попової. Брюссельська зустріч об'єднала понад 100 громадських організацій з 23 країн. На зустрічі було закріплено програму створення «політики щодо до болгар за кордоном», в основу якої покладено принцип: від пропозицій та вимог діаспори до формування державної політики. Програма не тільки акцентувала культурно-просвітницький патронаж держави щодо діаспори (підтримка мови, віри, освіти), але називала пріоритетним завданням формування постійних, легітимних і представницьких Громадських рад; створення Національної ради болгар за кордоном (виборного органу); створення виборчого округу «Чужина», який дозволить болгарам зарубіжжя брати участь у виборах і мати можливість бути обраними і за списками, і як незалежні кандидати в парламент [148]. У 2014 році така програма була прийнята у вигляді «Національної стратегії для болгарських громадян та болгарських історичних спільнот по всьому світу» [212]. Законодавчо цю стратегію закріплюють: Постанова № 103 «Про проведення освітньої діяльності серед болгар за кордоном Радою» (1993) [97]; Закон «Про болгарське громадянство» (1999) [95]; Закон «Про іноземців в Республіці

Болгарія» (1999) [99]; Закон «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія» (2000) [94]; Закон «Про трудову міграцію і мобільність робочої сили» (2016) [98], а також запропоновано у Законопроекті «Про внесення змін і доповнень до Закону про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія» (2015) [96].

Отже, якщо реалізація ідеї «національного відродження» болгар передбачала створення національної держави, а ініціатива і ресурси були зосереджені в руках діаспори, то національна державна доктрина Республіки Болгарії бачить реалізацію національної ідеї за межами держави і за умови «включення» зарубіжних діаспор в національний простір.

Протягом перших двох десятиліть ХХІ століття в Болгарії формується механізм державного управління політикою щодо діаспори. Інституційна система державних органів включає органи загальної компетенції і спеціальні органи. Органи загальної компетенції в системі державної влади це: Комісія з болгарського громадянства і болгар за кордоном, яка діє при адміністрації Президента Болгарії з травня 2012 року; Міжвідомча комісія з питань болгар за кордоном при Міністерстві освіти і науки Болгарії (МОН). З ініціативи МОН відкрита Дирекція, яка відповідає за болгарські школи за межами країни, діє Асоціація болгарських шкіл за кордоном; Дирекція «Болгарське громадянство» та Рада щодо громадянства діють при Міністерстві юстиції Болгарії. В цілому, реалізація державної політики щодо болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія залишається під контролем Ради міністрів [159].

Крім того, створені спеціальні органи, які відповідають за політику Болгарії щодо болгарської спільноти за кордоном. Першим державним органом, в назві якого було використано поняття «болгари за кордоном» став Комітет по роботі з болгарами за кордоном, який діяв з 1982 по 1991 рік. Комітет поєднував риси державного органу та громадської організації. В 1992 році було створено Державну агенцію у справах болгар за кордоном, як координаційний орган уряду з реалізації державної політики щодо співвітчизників.

Отже, інституційна система Болгарії є однією з самих розвинутих, що

пояснюється впливом діаспори на процес творення національної держави. Для Болгарії її діаспора – це міцна лобістська структура за кордоном, яка має створювати додатковий ресурс для держави. Розширюючи ресурсний потенціал діаспори в сферу політичної участі, в Болгарії, як і в Угорщині, а також і в Туреччині, поступово формується система політичного представництва з числа співвітчизників та співгромадян. Так, актуальним напрямком реформування виступає створення наднаціонального органу з представницькими повноваженнями. Варіанти створення такої структури розглядаються на рівні державних органів.

На підставі Закону Болгарії «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія» 2000 року була створена Національна рада як представницький орган, який координує державні програми підтримки болгар за кордоном. Рада обирається на 5 років і складається з 9 членів. Національна асамблея Республіки Болгарії обирає голову Національної ради та шість членів, п'ять з яких є громадянами Болгарії та проживають за кордоном. Одного члена Ради призначає президент Республіки і одного – Рада Міністрів [94].

Прийнята в 2014 році «Національна стратегія для болгарських громадян та болгарських історичних громад у всьому світі» закріпила ідею, що Національна рада має бути консультативним органом при Президенті або при Народних зборах (Парламенті), а також діяти на громадських засадах через громадські ради. Їх завданням має бути залучення болгар з-за кордону в соціальну та політичну сфери життя Болгарії (п. 2.1.1). З цією метою передбачалося створення громадських рад при дипломатичних та консульських представництвах Болгарії за кордоном. Їх членами можуть бути громадяни Болгарії та особи болгарського походження, які проживають за межами Болгарії. Вибори членів Національної ради організуються одночасно з виборами в інші національні установи. 4/5 членів мають бути громадянами Болгарії за кордоном, а 1/5 членів мають обиратися з представників державних органів Болгарії [212].

25 березня 2015 року на засіданні «Комісії з болгарського громадянства

та болгарам за кордоном» Міністр закордонних справ Республіки Болгарії Борис Вангелі запропонував розглядати створення Національної ради болгар, як крок до створення національного уряду за кордоном. Також було вирішено, що фінансування Національної ради здійснюватиметься з державного бюджету Болгарії, а до складу ради увійдуть іноземці болгарського походження [257].

Для мережі державних органів в сфері здійснення політики щодо болгар за кордоном характерна наявність інституційної ієрархії та диференціація за принципом предметної компетенції.

Політика Угорщини щодо прикордонних просторів та «закордонних угорців» – це наслідок глибокої культурної травми, яку в історіографії назвали «синдромом Тріанону». Закордонна діаспора Угорщини складає біля 5,5 млн., а це не тільки значний демографічний потенціал але і ресурс створення розгалуженої системи партнерських мереж, які здатні реалізувати інтерес держави за кордоном [359].

Конституція Угорщини 2011 року у пункті 3 зазначає вихідне положення всієї політики – це «відповідальність за долю угорців, які проживають поза її межами», а твердження, про те що, «у кожного угорського громадянина є право на захист з боку Угорської держави під час перебування за кордоном» в умовах масової паспортизації діаспор має загрозливу конотацію для держав розміщення таких груп [635].

Правий поворот Угорщини пов'язують з особою прем'єр-міністра Віктора Орбана, який у 1988 році заснував «Союз молодих демократів» («Фідес»), а згодом гнучко реагував на громадській запит, внаслідок чого позиції партії трансформувалися з демократичних до націонал-протекціоністських. Партія «Фідес» в 1998 році сформувала правоцентристський уряд. Популярність політики право-консерваторів Угорщини дозволяє їм залишатися при владі більше 20 років. Отримуючи підтримку партії «За кращу Угорщину» («Йоббік») та «Угорської гвардії», уряд В. Орбана стає все більш правим.

Політика В. Орбана, якого називають Уго Чавесом Європи за критику європейського універсалізму та впровадження національного протекціонізму,

представлена в Європарламенті VII скликання 2009 – 2014 років в «Альянсі Європейських консерваторів та реформістів» до якого увійшли «Угорський демократичний форум» та Лаойш Бокрош (мав індивідуальне членство), позафракційні члени Європарламенту з партії «За кращу Угорщину»: Золтан Бальчо, Криштина Морвай, Чанад Сегеді; в Європарламенті VIII скликання 2014 – 2019 років представлені позафракційними членами з партії «За кращу Угорщину»: Золтан Бальчо, Криштина Морвай та Бела Ковач [644].

Сучасна зовнішньополітична доктрина Угорщини, яка спирається на геополітичні версії регіоналізму не має нічого спільного з ідеями Жана Моне. Програма реформ кабінету В. Орбана в сфері зовнішньої політики спрямована на об'єднання розрізаної державними кордонами угорської нації. У практичній політиці «Фідес» виступає за різні форми автономії для угорських національних меншин в країнах Дунайського басейну, про що йдеться в Законі «Про громадянство» [392]. Важливим є факт, що згідно із Законом, на угорське громадянство можуть претендувати усі, чий предки до 1920 року або між 1940 і 1945 роками мали угорське підданство. Отже «право крові» було доповнено «правом ґрунту», розширюючи простір дії політики.

Проблема розширення громадянських прав на закордонних угорців стала темою електоральних програм в Угорщині на початку XXI століття. Державна політика в цій сфері нараховує дві сотні нормативних актів, які прийняті парламентом та урядом. Серед основних – Закон «Про права національних та етнічних меншин» (1993 року) [394]. Головним у законодавчому закріпленні механізмом захисту угорських меншин за кордоном стало прийняття в 2001 році Рамкового Закону від правоцентристської коаліції «Про угорців, які проживають в сусідніх країнах» [395]. Закон будувався на принципах культурної, а не політико-правової підтримки співвітчизників. За аналогією з Румунськими законами, Закон у преамбулі поділив етнічних угорців на групи: «угорці, які проживають в суміжних державах» та «угорці, які проживають за кордоном». Особливий статус угорців, які проживають в суміжних державах підтверджується «посвідченням закордонного угорця» та «посвідченням члена

сім'ї закордонного угорця». Суб'єкти закону отримали на території Угорщини права, рівні з правами громадян. У грудні 2017 року у Будапешті у присутності офіційної влади вшановували мільйонного закордонного угорця, який отримав угорське громадянство. Згідно офіційним даним, на початок 2015 року 94 тис. українців, переважно з Закарпаття, отримали угорські паспорти. Станом на серпень 2015 року 124 тис. українців подали документи на отримання угорського громадянства за спрощеною процедурою [326].

Закон «Про спрощення порядку надання громадянства закордонним угорцям» вступив в силу в 2010 році [392]. Цей Закон став основою нової національної політики Угорщини в Карпатському басейні. За Законом передбачалося надати новим угорським громадянам, що живуть в Україні, Словаччині, Сербії, Румунії усі права, в тому числі і права обирати та бути обраним до угорського парламенту. З цього моменту закордонні угорці – це ще і електорат – активний суб'єкт політичних процесів у державі. Створення мережевої публічної політики, якщо вона не має реваншистського наміру, надає нових атрибутивних характеристик соціуму, який втрачає традиційну дієздатну структуру, набуває амбівалентної групової свідомості.

У 2011 році парламент Угорщини ухвалив Закон «Про вибори депутатів парламенту Угорщини» [689], який надав можливість представляти національні меншини у найвищому законодавчому органі Угорщини. Так, наприклад, офіційним спікером національної меншини українців в Угорщині в 2014 році стала Ярослава Хортяні.

Ці зміни в угорському законодавстві надали широке представництво в парламенті тринадцяти основним етнічним групам, які живуть в Угорщині. В. Орбан вважав, що це дасть йому додаткових аргументів в діалозі з сусідніми країнами щодо забезпечення аналогічних можливостей для угорської діаспори, а саме: забезпечення їх автономій (культурних та територіальних), мовного та освітнього середовища, прав політичного представництва. Право закордонних угорців бути культурною, емоційною та політичною частиною угорської культурної нації, на думку В. Орбана, може бути забезпечено трьома засобами:

- 1) створенням замкнених угорських освітніх мереж (від дитячого садка до університету) при підтримці угорського Уряду (відомі реакції Уряду Угорщини на закони про освіту в Словаччині в 2009 році і в Україні в 2017 році);
- 2) впровадженням в державах розселення угорських діаспор подвійного громадянства, що надасть їм вільно користуватися паспортами Угорщини (перш за все, це торкається України, де відсутнє подвійне громадянство);
- 3) забезпеченням демократичних процедур політичного представництва угорської меншини в органах влади. Так, в Словаччині угорська партія «Most – Híd» представлена в парламенті, угорці в Румунії представлені депутатами від «Демократичного союзу Угорців» в обох палатах парламенту. В Україні угорці представлені лише на регіональному рівні в Закарпатській області. Єдиною можливістю забезпечити представництво угорської меншини у вищому законодавчому органі України є участь у виборах за списком всеукраїнської партії [593].

У відомій церемоніальній промові під час принесення клятви прем'єр-міністра країни В. Орбан в травні 2014 року вперше публічно визначив політичні проблеми угорців в Карпатському басейні, зазначив на їх праві мати подвійне громадянство та автономію.

Урядові зв'язки з закордонними угорцями отримали інституційну форму. Координуючу роль у цьому процесі відведено двом дорадчим органам: «Форуму угорських представників Карпатського регіону» при парламенті [592] та «Угорським постійним зборам» при уряді [631]. Перша організація відповідає за визначення стратегічних напрямків розвитку політики підтримки закордонних угорців, друга надає рекомендації з практичної реалізації цієї політики. При парламенті діє «Парламентська комісія з національної єдності», головним завданням якої є вивчення, оцінка та просування законодавчих ініціатив у сфері підтримки закордонних угорців, а при уряді – «Міжвідомча комісія з питань національної політики», зайнята узгодженням діяльності окремих міністерств та відомств, пов'язаних з закордонними угорцями.

Державною структурою Угорщини, що розподіляє кошти на підтримку

закордонних угорців є урядовий фонд імені Габора Бетлена. Керує фондом віцепрем'єр-міністр з питань національної політики та справ церкви.

Допомога закордонним співвітчизникам з боку Угорщини відбувається через державні та громадські фонди. Матеріальну підтримку надають: «Фонд імені Дюли Йієша» (розвиток регіональної інфраструктури); «Фонд «Нове рукостискання» (підтримує бізнес-проекти); «Фонд імені Яноша Апацаї» (освітні проекти); «Фонд імені Лайоша Мочарі» (соціальні програми і програми охорони здоров'я); Фонд «Рука допомоги» (благодійне лікування співвітчизників); Фонд «Закарпатський центр економічного розвитку «Еган Еде»» (підтримка підприємців угорського походження в організації бізнесу).

Спеціальна програма сприяння економічному розвитку регіонів Карпатського басейну почала реалізовуватися з 2012 року. Першим масштабним проектом був «План Векерле. Стратегія поетапного розвитку угорської економіки в Карпатському регіоні», що встановлює комплекс практичних заходів для зміцнення конкурентоспроможності угорських малих та середніх підприємств Карпатського басейну, розвитку регіональної інфраструктури, створення єдиного ринку праці, тощо. Так, серед заходів щодо розвитку регіональної інфраструктури – створення координаційної інфраструктури та транскордонних транспортних зв'язків, інформаційних мережевих ресурсів, узгодження тарифних систем, створення транскордонних поселень. З метою забезпечення мобільності ринку праці передбачалася організація освітніх програм для дорослих угорською мовою. В 2014 році почав втілюватися «Стратегічний план економічного розвитку імені Егана Еде» [391]. Цільовою аудиторією програми стали закарпатський угорці.

Щороку уряд Угорщини впроваджує профільні програми розвитку. Серед них «2015 – рік професійно-технічної освіти закордонних угорців», «2016 – рік молодих підприємців з числа закордонних угорців», «2017 рік сімейного бізнесу закордонних угорців», «2018 – рік угорських сімей за кордоном», «2019 – рік сучасного угорського села». Бюджет кожної з таких програм складає від 3 до 5 млн. грн. В 2017 році також була впроваджена програма «За угорську

культуру та освіту», в 2019 році, за словами Державного секретаря з питань національної політики Арпада Яноша Потапа, понад 16 млн. євро буде виділено на співпрацю між середніми школами та організацію групових поїздок дітей з угорських сімей до Угорщини, а також понад 30 млн. євро на програму розвитку угорських шкіл на Закарпатті. У 2019 – 2020 роках запланована реконструкція дев'яти державних навчальних закладів Закарпаття та ремонт 64 шкіл. При цьому, Держсекретар підкреслив, що «угорська громада з 150 тисяч закарпатців завжди може розраховувати на угорський уряд». Такі інвестиції у розвиток угорської меншини за кордоном демонструють зацікавленість уряду в глибокій інтеграції діаспор та їх ресурсів в межі угорської політико-економічної системи. І про це йдеться у виступі В. Орбана на «Раді угорської діаспори» в листопаді 2018 року, де він визначив цілі Угорщини на період до 2022 року та на період до 2030 року. Серед них: включити Угорщини до першої п'ятірки країн ЄС до 2030 року та до п'ятірки найбільш конкурентоспроможних країн з точки зору економіки; досягти енергетичної незалежності, зокрема, від російських енергоносіїв; зупинити демографічний спад; створити до 2022 року незалежну угорську армію; відновити Карпатський басейн, що означає, «перш за все, фізичне з'єднання території сучасної Угорщини з неугорськими територіями Карпатського басейну... побудову високошвидкісних залізничних систем»; побудувати Центральну Європу паралельно з будівництвом Карпатського басейну до 2030 року. В. Орбан також зазначив на тому, що «проблемний сусід» – Україна – «це країна, у якій немає надійного часового горизонту ні для вступу в НАТО, ні для вступу в ЄС», і її «шлях до НАТО і ЄС лежить через Угорщину. Тому у нас є наші права і можливості, і ми очікуємо, що Україна ...не буде засмучувати або переслідувати тих угорців, які сьогодні є громадянами України», «буде сприяти в освоєнні закарпатських територій і тим самим сприяти стабілізації і підйому України» [691].

Вплив Угорщини на розвиток позадержавного регіонального угорського автономізму значний і системний. Він передбачає збереження та розширення іконографічної та комунікаційної систем за рахунок використання угорської

етнічної та політичної символіки, мови в медіа-просторі та топографії, встановлення меморіальних об'єктів.

Розширення національної доктрини за межі державної території та створення мережевої нації є формою геополітичного розширення за допомогою доступних міжнародних механізмів.

Регіональна політика в Словацькій республіці також передбачає звернення до «своїх» діаспори – закордонних словаків. Уряд в 2015 році затвердив «Концепцію державної політики Словацької Республіки стосовно словаків, які проживають за кордоном на 2016 – 2020 роки» [602].

Словацька національна еліта не має опори в адміністративній чи церковній історії самоврядування в регіонах, яку мали еліти Румунії та Угорщини, а представники етнічної діаспори не сформували виразні земляцькі осередки. Проте розвиток словацьких спільнот за кордоном створює виклик для державної політики щодо закордонних словаків. Є спільні потреби окремих громад у сфері освіти, науки, духовного життя, інформації та медіа. Тому взаємодія з історичними діаспорами, які в наслідок перекроювання кордонів та міграцій розміщені в межах Польщі, Румунії, Сербії, Угорщини, України, Хорватії, і є під контролем держави і розглядається як стратегічне завдання. На це вказує встановлення Дня закордонного словака, який святкується 5 липня.

За часів ЧССР осередком відносин з діаспорою був Інститут закордонних словаків, а після здобуття самостійності в 1994 році уряд призначив «Уповноваженого у справах закордонних словаків», з 1995 року почав працювати «Дім закордонних словаків», підпорядкований Міністерству культури. Система державної підтримки здійснюється на підставі Закону «Про словаків, що проживають за кордоном», прийнятого у 2005 році [677]. Сьогодні триває дискусія щодо необхідності внесення змін до нього для 1) приведення його у відповідність правовим нормам ЄС; 2) поширення його дії на словаків з країн, які не є членами ЄС, як наприклад, Україна.

У 2006 році на підставі Закону «Про словаків, що проживають за кордоном» створено «Управління для словаків, які проживають за

кордоном» [818]. Генеральний секретаріат закордонних словаків діє через апарат урядових представників, закріплених за країнами, в яких проживає діаспора.

З 2008 року Уряд Республіки забезпечує щорічне бюджетне фінансування регіональних діаспор, яке здійснюється через «Управління для словаків, які проживають за кордоном». Втім, сума субсидій має тенденцію зменшуватися: в 2008 та 2010 роках вона складала біля 1,3 млн. євро, в 2013 – 1,1 млн. євро, в 2016 – 970 тис. євро. Найбільша сума дотацій спрямована на проекти у Чеській республіці (біля 100 тис. євро) і у Сербії (майже 200 тис. євро), в Україні сума грантів складала біля 12,5 тис. євро. Всього допомогу від словацького уряду отримали діаспори в 32-х країнах [782].

У програмній заяві уряду Словацької республіки в жовтні 2016 року під час конференції «Словацька Республіка та словаки, які проживають за кордоном 2016» були озвучені завдання: об'єднання краєвих установ, асоціацій і товариств; реалізація Концепції державної політики щодо словаків, які проживають за кордоном до 2020 року; оновлення Закону «Про закордонних словаків». Зміни мають спростити процедуру здобуття статусу закордонного словака: всім, хто має родичів народжених на території Чехословаччини у період з 1918 до 1938 року. Це означає, що на статус закордонного словака з перспективою отримати громадянство можуть претендувати тисячі мешканців Закарпаття незалежно від етнічного походження. Нововведення демонструють наміри держави нагадати населенню про спільну політичну спадщину в регіоні. Контекстом таких змін можуть бути тільки наміри широкого тлумачення національної єдності, яке базується не на «праві крові», а на «праві ґрунту».

Чехія практично не має розвинутої політики щодо споріднених груп за кордоном. Хоча в законодавстві були деякі послаблення для осіб чеського походження. Так, Уряд Чеської Республіки дозволяв постійне персональне переселення в Чехію для іноземців з підтвердженням чеським походженням на підставі індивідуально поданих заяв на постійне проживання в Чеській Республіці відповідно до Закону «Про перебування іноземців», який було

прийнято в 1999 році [676]. В редакції Закону «Про громадянство» від 1995 року містяться поправки, які скоротили вимогу про п'ятирічний термін для отримання громадянства відносно етнічних чехів, що переїхали до 1994 року з України, Росії та Казахстану. А в «Законі про громадянство» 2013 року Уряд Чеської республіки визначив право нащадків громадян Чехословаччини, які можуть підтвердити втрату чеського громадянства одним з предків до третього покоління, отримати чеське громадянство у спрощеному порядку [678]. Принципи підтримки переселення етнічних чехів в Чеську Республіку був затверджений Міністерством праці та соціальної політики ще в 1993 році [674]. А в січні 1996 року Постанова № 72 Уряду Чеської Республіки закріпила механізми репатріації для осіб чеського походження [852]. Тим не менш, в 2014 році, група етнічних чехів з Волинської області України звернулася до президента Чехії Мілоша Земана з проханням про допомогу в репатріації у зв'язку з політичною кризою в Україні. Чехія надала правову та фінансову допомогу 200-м переселенцям. Було відкрите тимчасово представництво в Одесі для розгляду заяв про репатріацію. Але ця разова акція не стала політикою, хоча Уряд Республіки заявляє про необхідність її прийняття.

Аргументація трансдержавного впливу на діаспору Туреччини сформувалася на інших основах. Політика взаємодії з діаспорою виходила з прагнення позбутися статусу регіональної держави та здобути вплив на світові міжнародні процеси. Розвиток закордонних діаспор тут пов'язаний з трудовою міграцією та формуванням значного соціально-демографічного ресурсу за кордоном. Починаючи з 1960-х років формувалася система двосторонніх угод між Туреччиною та європейськими державами. На цей час такі договори підписані з 32 країнами [849].

Ще у 1980-і роки, у зв'язку з діяльністю Секретної армії визволення Вірменії, Туреччина сприяла формуванню політизації турецьких громад в країнах Європи. На той час за кордонами Республіки Туреччини проживало біля 4 млн. турок, які об'єднувалися у різні організації, спілки, об'єднання (громадські, політичні, релігійні, культурні). Згодом ці громади стали

«посередниками» турецької політики в країнах Європи, перебуваючи під впливом турецьких політичних та духовно-релігійних кіл, служб національної безпеки. Формування турецької діаспори було обґрунтовано прагненням стримати зусилля вірменської групи.

Перший державний координаційний орган в діаспорі, Управління турецьких громадян, які проживають за кордоном, був створений у грудні 2002 року за рішенням Ради Міністрів. Робота Управління під керівництвом Фарук Челика була спрямована на покращення іміджу Туреччини, створення турецького лобі, яке мало стати конкурентом вірменським та грецьким групам тиску в Європі та Америці. В Управлінні створювалися спеціальні департаменти з питань діаспори в європейських країнах, зокрема, в Австрії, Бельгії, Данії, Люксембурзі, Німеччині, Норвегії, Франції, Швейцарії, Швеції [156].

Державна підтримка турецької діаспори була закріплена в 2009 році, коли Уряд прийняв рішення створити «Департамент з питань турок, що проживають за кордоном» при Раді Міністрів Турецької Республіки. На урядовому з'їзді віце-прем'єр та спікер уряду Джеміл Чічек заявив, що прийшов час створення Міністерства турецької діаспори за зразком аналогічної структури у Вірменії [450].

Другим напрямом діаспоральної політики Туреччини є робота з «спорідненими народами». Повернення до ісламських цінностей та ідей тюркської єдності було стимульовано міграційною кризою в Європі. Рух у бік зближення з тюркськими народами з метою залучення тюркського світу до вирішення геополітичних та економічних проблем розпочався з переосмислення поняття «діаспори», як «закордонних турецьких громадян» у напрямку «споріднених народів» та «дружніх суспільств».

Фактично, партія «Справедливість і розвиток» почала застосовувати термін «дружні суспільства» ще у програмі уряду Месута Йилмаза (1996 рік) [846]. Інституційне закріплення цього терміну відбулося у березні 2010 року під час створення «Управління у справах турок, які проживають за

кордоном і споріднених народів» під керівництвом міністра праці і соціального захисту Фарук Челика [848]. Неоднозначність в інтерпретації цього поняття надає Туреччині можливість політичної гнучкості та маневрування.

Управління у справах турок, які проживають за кордоном і споріднених народів, працює в напрямках: 1) підтримки відносин «Туреччина – турецька діаспора»; 2) консолідації діаспор і народів тюркомовних держав; 3) співробітництва з діаспорами інших діаспор (сомалійська, угорська, боснійська, тощо).

Створення системи інтеграційних зв'язків передбачало створення мережевої системи тюркських організації по всьому світу. З цією метою у 2009 році було створено першу «Контактну групу відповідальних осіб у справах діаспори» при «Тюркській раді» (Туреччина, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан). У 2013 році в Анкарі на Другому засіданні контактної групи було прийнято перший документ, що закріплював практичні кроки у цьому напрямку – «Стратегію спільної діяльності діаспор тюркомовних країн» [810]. З того часу Азербайджан, Казахстан, Киргизстан та Туреччина мали план консолідованих дій щодо підтримки співвітчизників за кордоном, розвитку загальної культури, братніх зв'язків, підтримки прав та інтересів представників всіх тюркських народів, поліпшення соціальних та економічних умов життя мігрантів.

Обґрунтування нової геополітичної стратегії «розширення», завдяки ресурсам «тюркського світу» у Туреччині відбувалося поступово. Важливу роль зіграли, так звані, «мозкові центри», які вважаються феноменом ХХІ століття. Ще у другій половині ХХ століття прагнення подолати перешкоди у здійсненні практичних завдань геополітики викликало стрімкий розвиток Туранських та турецько-азіатських центрів стратегічних досліджень. Проте, після 2002 року, коли до влади прийшла партія «Справедливість і розвиток» були створені вузькоспеціалізовані експертно-аналітичні установи нового типу. Вони були зорієнтовані на роботу в сферах, яким раніше не надавалося значення в плані протистояння сучасним геополітичним викликам (у освітній, діаспоральній, інформаційній, соціальній сферах). За даними Науково-освітнього фонду

«Нораванк» у період з 2002 по 2014 роки кожного року засновувалося від 2 до 18 аналітичних структур [277]. Серед центрів, які мають тісні відносини з правлячою партією, можна відзначити «Фонд політичних, економічних і суспільних досліджень» (2006), «Інститут стратегічного мислення» (2009), «Центр турецько-азіатських стратегічних досліджень» (2004), «Організацію міжнародних стратегічних досліджень» (2004). Виступи президента Туреччини Раджепа Ердогана, засновані на дослідженнях цих центрів. Діють пан-тюркістські центри, такі як «Центр Туранських стратегічних досліджень» (2007), «Турецький інститут XXI століття» (2005). Так, у наукових виданнях Інституту використовують поняття «тюркський суперетнос», з'явилося словосполучення «туранська нафта», що має стати одним із стратегічно важливих чинників тюркського світу, тощо.

За ініціативи «Центру турецько-азіатських стратегічних досліджень» у 2010 році була створена платформа щорічних зустрічей в межах «Всесвітнього пан-тюркського форуму». Темою першого форуму стала «Тюркська рада, тюркська діаспора та соціально-економічне співробітництво» [498]. Наступні зустрічі також були присвячені проблемам турецької діаспори: «Турецька діаспора і соціально-економічне співробітництво», «Турецька діаспора та турецька світова перспектива 2023», «Культурна дипломатія і туризм: можливості та ризики». Так, Центр не тільки генерує ідеї щодо співпраці між діаспорами тюркомовних держав, він запропонував бачення спільного стратегічного управління «тюркською діаспорою». З метою забезпечення участі у вирішенні регіональних та глобальних питань, які їх стосуються було визначено завдання поглибити інтеграцію тюркських народів в соціумах країн проживання.

Але вперше діаспора стала об'єктом стратегічної уваги у 2016 році, коли Програма турецького уряду виокремила політику щодо діаспори в самостійне завдання і були сформульовані пріоритети та сфери реалізації цієї політики. Програма розрізняла завдання для «турецької діаспори» та для «дружніх товариств». Так, «Академія громадянського суспільства», «Академія

лідерства», «Медіа-академія» та ряд інших проектів ставлять завдання розвивати відносини з «дружніми товариствами».

У 2017 році в Туреччині напередодні внесення змін до Закону «Про турецьке громадянство» 2009 року [811] було вирішено забезпечити турецькій діаспорі в Європі можливість брати участь у виборах. Ідея запровадження «блакитної карти» для співвітчизників за кордоном, дозволила розширити електоральний простір Туреччини вже в 2012 році на 2,8 млн. виборців. «Громадяни Туреччини через свою чисельність з культурного явища перетворилася на важливий політичний чинник для уряду в Анкарі та для політичних партій країни», – пише професор Гамбурзького університету Айсар Айдін у дослідженні турецької діаспори [417, с. 6 – 7].

У 2018 році під час парламентських виборів «Народний Альянс», утворений партіями «Національна дія» та «Справедливість та розвиток», отримав 61,4% голосів. Зміни в Конституції та зміцнення президентської влади були розцінені як повернення до «османізму». Неоосманізм передбачає повернення Туреччини в «пост-османський» простір в якості над-регіональної держави. Розширення сфери впливу на суміжні території за рахунок «м'якої сили», економіки, гуманітарного впливу та наднаціонального духу стало головною ідеєю нового зовнішньополітичного курсу Турецької Республіки. Складовою частиною нового курсу стала доктрина «Нуль проблем з сусідами», яка спочатку була символом миротворчої політики, а згодом трансформувалася у концепцію, яка обґрунтовувала важливість створення механізмів управління процесами в просторах суміжних держав.

Політика Туреччини щодо діаспор в межах Тюркського світу у вересні 2018 року була предметом розгляду на VI Саміті Тюркської Ради в Киргизії. Підсумком стало прийняття «Концепції інтеграції тюркомовних держав». Сенсаційним було звернення Р. Ердогана до країн Тюркської Ради з пропозицією відмовитися від валюти долара при взаємних розрахунках.

Знаковою подією стала участь у роботі Саміту Президента Республіки Узбекистан та Прем'єр-міністра Угорської Республіки. Узбекистан заявив про

намір вступити в об'єднання, а Угорщина отримала статус спостерігача в Тюркській раді [187]. В. Орбан, підкреслюючи спільну тюркську спадщину, заявив про право угорців називатися «європейськими турками» [357]. Слід зазначити, що, якщо для Угорщини тюркський вектор її зовнішньої політики є намаганням розширити коло економічних та політичних партнерів в умовах розбіжностей з сусідами по Європейському союзу, то для Туреччини крім економічних завдань та участі в Турецько-Угорському діловому форумі, ще є питання про збереження османської спадщини на угорській території. Про це свідчить офіційний візит Р. Ердогана в Угорщину 8 – 9 жовтня (через місяць після Саміту Тюркської ради). Отже, ідея про «споріднені групи», «дружні спільноти» активно втілюється в практичній політиці.

В листопаді 2018 року в Анкарі на зустрічі керівників державних органів та організацій, відповідальних за питання щодо діаспори та «Ради співробітництва тюркомовних держав», була прийнята «Спільна стратегія дій Тюркської Ради тюркомовних діаспор» та «Спільний план дій для тюркомовних діаспор на 2018 – 2019 роки». Прийняття цих документів демонструє не тільки значущість діаспори для консолідації тюркського світу навколо Туреччини, але і ставить акцент на єдності мови, як актуальному критерію окреслення потенційного простору геополітичного партнерства.

Динаміка розширення тюркської діаспори простежується і за складом Форумів діаспор країн Тюркської Ради. За словами голови Управління у справах турок, які проживають за кордоном і споріднених народів, у першому Форумі діаспор в Азербайджані в 2013 році взяли участь 600 представників з 50 країн. За прогнозами учасниками Форуму, який відбудеться в листопаді 2019 року у Туреччині, стануть понад тисячі учасників. Прогнози базуються на розширенні діаспори, яка за словами Абдуллаха Ерен досягла 15 млн. осіб [815].

Цей вектор політики Туреччини щодо діаспор стосується передусім Північного Причорномор'я та Бессарабії, де на території Молдови та України проживають православні тюрки – гагаузи. Деякі історичні аргументи Туреччини щодо Північного Причорномор'я підтримує Україна після

2013 року, відтворюючи образ «Ханської України», який конкурує з образом «Новоросії» у регіональній структурі пам'яті [387].

Проекти створення гібридних постімперій, в основу яких покладено уявлення про «свою» цивілізаційну місію створені і в ряді Балканських країн. Це перш за все проекти «Великої Албанії» та «Великої Сербії», які є одними із активних політичних проектів реструктуризації на Балканах та в Європі в цілому [321; 823], але вони не мають програм «збирання» своїх діаспор.

Отже, належність учасника співпраці до єдиного інтеграційного об'єднання знімає обмеження, які накладені вимогами забезпечення безпеки державних кордонів, надаючи локальним суспільствам більшу свободу дії в розвитку прикордонної взаємодії, транскордонної комунікації та соціальних мережах. У таких умовах кордон втрачає «лінійність», набуває рис перехідного простору. «Розмитий кордон», як перехідний простір, може бути інтеграційним простором, в якому відбувається взаємне накладення соціально-економічних систем сусідніх держав. Проявом цього є договори про малий прикордонний рух, що організують життя в прикордонних зонах держав. Актуальності для країн Східної Європи він набув у зв'язку з розширенням кордонів ЄС. В 2006 році, напередодні розширення ЄС, Європейський Парламент та Рада ЄС видали Розпорядження, яке встановлювало правила місцевого прикордонного руху на зовнішніх сухопутних кордонах держав-членів та вносило зміни до положень Шенгенської Конвенції [618]. Дозвіл на Малий прикордонний рух по суті надає можливість на постійне проживання в прикордонній зоні сусідньої держави. Отже, спрощений режим перетину кордону для мешканців прикордонних зон двох країн утворює систему спільної комунікації та соціальних практик. Угоди про прикордонний рух діють між Румунією та Молдовою (2010), Латвією та Білорусією (2011), Норвегією та Росією (2012), Польщею та Росією (2012), Латвією та Росією (2013), Хорватією та Боснією та Герцеговиною (очікує на ратифікацію). Україна уклала двосторонні угоди про малий прикордонний рух з Угорщиною (2008), Словаччиною (2008), Польщею (2009), Румунією (2015) [643] та Молдовою (1997) [317].

Взаємодія прикордонних регіонів передбачає розвиток інфраструктури транскордонної території: транспортних систем, ліній зв'язку та енергомереж, ринкової інфраструктури. Культурно та структурно взаємопов'язані прикордонні простори формують транскордоння, яке в Східній Європі залишається зоною політичної конкуренції.

Транскордонна інфраструктура – це ресурс, створення якого не тільки забезпечує імідж інвестору, але забезпечує його контроль над системою зав'язків і потоків. Тому, державні програми, орієновані на реалізацію проектів критичної геополітики в Східній Європі мають за мету створення умов для інфраструктурного контролю «споріднених» просторів. Створення умови для фізичного поєднання національних просторів відбувається через пріоритетність проектів інвестування в інфраструктурні об'єкти.

Так, уряд Угорщини в 2016 році профінансував розбудову окружної дороги М24 Берегово – Мукачево [320]. В результаті Україна отримала змогу поєднати траси Київ – Чоп з міжнародним автобаном М3, який проходить через Угорщину. Участь Болгарії та Румунії в побудові моста через Дунай та «Траси М-15 «Одеса – Рені»», яка є транскордонною магістраллю, що з'єднує Україну, Молдову, Румунію та Болгарію [29]. На розбудову Полонійної інфраструктури тільки в 2015 році Польща виділила більше 2 млн. євро [140]. Туреччина в Бессарабії реалізує проекти через Турецьке головне управління з питань співробітництва та розвитку (ТІКА) [808]. За рахунок коштів ТІКА, в 2006 – 2008 роках було побудовано систему водопостачання, що дозволило зняти проблему забезпечення якісною водою жителів населених пунктів всього півдня Молдови [314]. Керівництво Туреччини через організацію ТІКА надала Молдові понад 35 млн. доларів США для асфальтування всіх автодоріг в гагаузській автономії [300].

Звідси ж у промові В. Орбана 2018 року вказівка на те, що «сьогодні ще не існує Центральної Європи як економічної реальності... Є країни Центральної Європи, але вони не пов'язані і не організовані в єдиний економічний простір ...адже немає організованого економічного простору: Варшава не може

дістатися до Будапешта по шосе, Будапешт – до Клуж –Напоки і до Братислави: це показує ситуацію, що склалася зі спадщини Тріанону... Для нас, угорців, в наших інтересах реорганізувати Карпатський басейн...до 2030 року... від банківської системи до взаємозв'язку транспортних систем. V4 (*мається на увазі Вишеградська група*) також втілюють цей намір в області політики» [691].

Такі проекти інфраструктурних інвестицій в медіа-просторі прирівнюють до «троянського коня», виходячи з глобальних завдань, яким вони відповідають. Таким представляється для регіональних структур проект підтримки реформ децентралізації та «укріплення органів місцевого самоврядування» в Молдові, який профінансувала в 2017 році Агенція США з міжнародного розвитку [816]. В проекті зазначено, що фінансування спрямовано на роботу з місцевими діаспорами [41].

Створення спільного національно-культурного простору, крім інфраструктурного інвестування, передбачає налагодження сфери комунікації та інфраструктури. Це пояснює спрямованість більшої частини інтеграційних державних проектів щодо «співвітчизників» та «етнічних своїх» на формування такого середовища.

Найбільшу увагу приділяють «формуванню» мовного середовища та «збереженню» мовної компетенції. Практично всі регіоналістські проекти передбачають програми підвищення кваліфікації вчителів, організацію безкоштовних курсів вивчення мов.

Глобальними проектами реструктуризації мовного середовища стала, так звана, «алфавітна політика». Ще на початку ХХ століття алфавіт став містком для інтеграції Туреччини, яка відмовилась від арабської графіки на користь латиниці, в структури Західної Європи. В 1989 році Молдова ввела латиницю і це стало початком реалізації уніаністського проекту для Молдови та Румунії. У 1993 році на латинську графіку була переведена гагаузька мова на території Молдови та України [219]. З обранням Україною вектору Європейської інтеграції з'явилися проекти латинізації для української мови, що на думку авторів спростить її інтеграційні устремління [190]. Процес латинізації

наукового простору в Україні вже активно відбувається за рахунок вимог наукової транслітерації. Регламентация правил транслітерації була закріплена ще в 2010 році Постановою Кабінету Міністрів України [251]. А в березні 2018 року пропозиція щодо впровадження латиниці була проголошена Міністром закордонних справ Павлом Клімкіним [137]. Всі ці проекти орієнтовані на формування єдиного семіотичного простору функціонування інформації.

Отже, система територіальних відносин заснована на уявленні про структуру простору. Формування таких уявлень відбувається не тільки за рахунок соціальних та культурних практик, але і за участю цільових соціально-політичних проектів, які передбачають заходи соціального та економічного протекціонізму до актуальних просторів і населення.

Соціальний протекціонізм проявляється в створенні пільгових «соціальних ліфтів», особливих соціальних та економічних статусів для населення, надання автономій або права на самоврядування, підтримку меморіальних переваг та ціннісних стандартів. Економічний протекціонізм діє у вигляді податкових та митних пільг, порто-франко, спеціальних режимів прикордонного переміщення, створення інфраструктурних об'єктів.

Отже, практики критичної геополітики країн «Нової» Східної Європи орієнтовані на використання фізичного простору, який вони маркують як такий, що належить їх культурному та історичному впливу.

Процес геополітичної реструктуризації світового порядку, політична та міграційна криза в Європі змусили модерні держави переглянути інтеграційні завдання та національну ідеологію. Соціальне конструювання та «відновлення» втрачених зв'язків відбувається системно, шляхом створення комплексних програм і стратегій, які реалізуються за рахунок етнокультурної риторики та спрямовані на локальні групи в прикордонні.

Локальні групи стали об'єктом афірмативних практик держав, що взяли курс на створення постімперських зон впливу. Погляд на стабільні групи в прикордонні, як на діаспори був сформульований на початку ХХІ століття, коли

в політичному дискурсі панівним стало широке пояснення поняття «діаспори», під яке потрапили локальні групи, утворені не в результаті розсіювання та міграцій, а завдяки руху кордонів. Такі групи з локальною ідентичністю стали об'єктом меморіальних стратегій та соціальних проектів як «споріднені групи», «співвітчизники за кордоном», «дружні суспільства». Діаспоральна політика стала новим баченням методів геополітичного впливу, завдяки яким національна держава перетворюється на координатора транснаціональних процесів та зберігає політичну суб'єктність.

Політика щодо діаспори передбачає створення механізмів управління культурними та соціально-політичними процесами у просторах суміжних держав. Елементами такої політики стали практика подвійного громадянства, «етнічні карти», надання права політичної участі закордонним співвітчизникам, розширення електорального простору за межі державної території, практики гуманітарних інтервенцій та створення інституціональних механізмів тиску, забезпечення інституціонального регіоналізму. Інституційний регіоналізм виражається пошуком шляхів розв'язання внутрішніх завдань у зв'язку з зовнішніми ресурсами, в тому числі за рахунок актуалізації субрегіональної колаборації.

Практики «включення» приймають різні форми, як більш відкриті, а саме: приєднання до інфраструктурних, освітніх, торгівельно-економічних проектів, так і більш розмиті: включення в культурно-мовні та торгівельні транскордонні простори без чітких політичних зобов'язань, що дозволяє прикордонному простору балансувати між декількома крупними гравцями, граючи на зіткненні інтересів та інтернаціоналізуючи ризики [280].

Конфлікт пам'яті та історії прийшов скрізь усі сфери соціальної системи та проявився як культурний конфлікт повсякденності в просторі всіх держав Східної Європи. Особливо гострим він став у транскордонних просторах, які є місцем зіткнення альтернативних варіантів історичного нарративу та пам'яті.

Меморіальна політика більшості держав пройшла формування від концептуалізації нарративу про національну суверенну державу до формування

меморіальної політики держави, яка виконує місію «великої» держави, «захисника» співвітчизників або віри, «гаранта» прав і свобод етнічних «своїх». Механізмом ідеологічного обґрунтування геополітичних практик «розширення» став процес монополізації суспільної думки за посередництвом історичних наративів, створених силами державних інституцій і меморіальним законодавством.

Кордон між державами перестав розглядатися як розділова лінія, а внаслідок процесів глобальної реструктуризації виступив як арена політичної конкуренції.

5.2. Конструювання лобістських практик та структур суб'єктами в транскордонних просторів

Транскордонний простір країн «Нової» Східної Європи став ареною впровадження національних проектів регіональних держав. Діаспоральні стратегії, в загальному вигляді, орієнтовні на використання потенціальних ресурсів діаспор для підвищення політичного та економічного стану державних структур, або для реалізації проектів критичної геополітики, які в умовах постмодерного суспільства можуть розглядатися як форми «національного реваншизму» або як створення моделі «багатодержавної нації».

Мережеві економічні контакти є невід'ємною формою сучасного глобального світу, вони організовані і функціонують на користь національно-державних ринків та є умовою збереження їх національних економік. Зростання кількості суб'єктів таких систем в соціально-економічній сфері вимагає від держав визнання їх дієздатності на рівні соціальних і культурних відносин. В 2012 році Р. Брубейкер писав, що «в той час як реорганізація політичного простору в Західній Європі спрямована до виходу за рамки національних держав, вражаюча реконфігурація Центральної та Східної Європи після закінчення холодної війни включає рух назад до держави-нації» [39, с. 281]. Але, судячи по радикальним змінам в практиках законодавчого оформлення

політичних програм щодо споріднених просторів і груп, які все частіше представляються не тільки як зона національного інтересу, а як саме «тіло нації», можна стверджувати, що в країнах «Нової» Східної Європи відбувся перехід до усвідомлення переваг транснаціонального розвитку.

Держави регіону впроваджують Стратегії та оновлені національні програми, де нації представлені як наддержавні системи, що об'єднують суб'єктів соціокультурної мережі. Реструктуризації національних проектів відбуваються в умовах зіткнення різних типів націоналізму: націоналізм модерних держав, які прагнуть створення держави однієї нації; націоналізм невизнаних етнокультурних груп, які намагаються використати процес реструктуризації простору з метою отримання очікуваного визнання; націоналізм колишніх імперій, які відчували варіанти відновлення. Всі ці проекти стали на «старті» і можуть мати реалізацію в сучасному політичному процесі, виходячи з можливостей «великої гри», яку демонструє сучасний світовий (без)порядок.

Версії націоналізму виступають як політичні поля, в межах яких вибудовуються практики політичної поведінки держав, етнічних меншин, локальних спільнот і наддержавних мережевих соціокультурних систем.

Відносини між державою та спорідненою діаспорою є віддзеркаленням цих процесів, коли «діалог» є умовою мімікрії та адаптуванням політичних систем до нових соціально-економічних умов.

Розглядаючи діаспорні соціально-культурні структури, як зручну форму організації соціально-політичних мережевих механізмів впливу на динаміку кліважування політичного простору, держави виступають організаторами відповідних механізмів публічного діалогу.

Більшість держав Нової Східної Європи на рівні урядових структур запровадила системний діалог з діаспорами.

Інституційна система Польщі, яка забезпечує реалізацію програми роботи з Полонією розвивається понад тридцять років. Головними партнерами Уряду Польщі у здійсненні ефективної політики щодо Полонії та поляків за кордоном

є: неурядові організації, фонди; полонійні об'єднання на місцевому, державному, регіональному та світовому рівнях; полонійні консультативні ради при консульських та дипломатичних представництвах; духовенство та церковні інститути.

Під патронатом Сенату Польщі, Міністерства закордонних справ та польського єпископату Римо-католицької церкви в 1990 році створена неурядова організація – Асоціація «Вспульнота польска» (Польське співтовариство). Її ініціатором був маршал Сенату Республіки Польщі професор Анджей Стельмаховський, який займав пост Президента Асоціації до 2008 року. Головна мета цієї структури – зміцнення зв'язків з діаспорою, координація неурядових структур: «Товариства увічнення пам'яті жертв ОУН», «Товариства шанувальників Львова та його східних окраїн», «Унії демократичної», «Волинської спільноти Армії Крайової», «Товариства кресов'ян». В Україні акумулятором діаспори виступають «Союз поляків України» та «Федерація польських товариств» [843].

Головними завданнями Асоціації є: підтримка та співпраця між Полоніями та поляками з-за кордону з Батьківщиною у сферах освіти, науки, культури, релігії, економіки, туризму та спорту; пропаганда, підтримка та викладання польської мови, у тому числі серед поляків, що проживають за кордоном; поширення знань про польську культуру та сучасні явища в суспільному, економічному та політичному житті країни в польських громадах; поглиблення знань про Польщу та еміграцію в Польщі; допомога в наданні пасторальної допомоги польською мовою; підтримка прагнень емігрантів та польської діаспори з метою зміцнення їх соціально-економічних позицій у країнах перебування; захист прав польської національної меншини, тощо.

На даний час Асоціація має понад 4000 членів у 23 відділеннях на місцях. «Польське співтовариство» керує «Будинками «Полонія» в Кракові, Жешуві, Познані, Любліні, Ломжі, Остроді та Варшаві, також «Будинком «Полонія» є замок Пултуськ.

Асоціація є організатором зустрічей Полоній та поляків з-за кордону.

Перший Конгрес Полонії відбувся в серпні 1992 року в Кракові за участю 323 делегатів з 44 країн та став символічним примиренням «еміграційних спільнот» з країною їх походження. На теперішній час Асоціація провела вже 5 таких Конгресів.

Асоціація є ініціатором та організатором «Конгресу польських педагогів», «Всесвітньої молодіжної зустрічі Польського Народного Союзу «Орле Гняздо»» для керівників польської діаспори, «Конгресу польських наукових товариств за кордоном», тощо.

Асоціація підтримує польські профспілки у східних та полонійних організаціях у світі (565 організацій з 54 країн), організує освітній обмін в рамках програми «Меценатські школи», методичні семінари для вчителів, курси для репатріантів, щорічний літній відпочинок у Польщі для понад 6 тисяч дітей зі Сходу і 2 тисяч дітей в рамках програми «Літо з Польщею», надає стипендії молоді для навчання в польських університетах, які використовують близько 200 – 300 студентів.

Для польських організацій на Сході, що працюють в складних економічних та політичних умовах Асоціація підготувала 12 томів з серії «Права національних меншин, поляки в ...». Зібрані правові акти, що визначають положення поляків, які живуть у певній країні як національна меншина, на мові оригіналу та у перекладі на польську мову.

Польща вважає, що невід'ємним правом поляків, які проживають за кордоном, є право на пастирську опіку польською мовою, тому «Вспульнота польська» співпрацює зі священниками та польськими парафіями, підтримуючи їхню освітню та культурну роботу.

У 2004 році відбувся помітний поворот у напрямку діяльності в Східних Кресах [683] Вихідці з Кресів створили громадську організацію «Всесвітній конгрес кресов'ян», мета якого – підтримка спільної ідентичності та пам'яті. «Всесвітній конгрес кресов'ян» є провідною організацією, що об'єднує прикордонні організації в країні та за кордоном [794]. З 2015 року у Польщі, за ініціативою партії «Зміна» розпочався рух за повернення майна «кресов'ян».

Діалог Угорщини та угорців за кордоном, організований на різних рівнях. Головним координуючим органом, який пов'язує уряд з мережею діаспорних організацій є «Угорська постійна конференція», яка діє з 1999 року як постійний форум для обговорення проблем та можливостей угорців, які живуть за межами Угорщини, та як консультативний майданчик для діаспорних організацій, де відбувається діалог із угорськими політичними структурами.

Членами «Угорської постійної конференції» є представники Уряду, угорських парламентських партій, лідери угорських партій з транскордонними, парламентськими та провінціальними представництвами та представники закордонних політичних сил: «Партія Угорської коаліції» (Словаччина), «Закарпатська угорська культурна асоціація» (Україна), «Румунська демократична асоціація» (Румунія), «Угорська асоціація Воєводини» (Сербія), «Спільнота демократів» (Хорватія). Від місцевого самоврядування у Конференції брали участь «Національна спільність» та президент «Угорської асоціації західних угорців».

Спеціальні комітети Конференції керуються відповідними Міністерствами. Важливо, що Конференція має право законодавчої ініціативи. На її форумах народився Рамковий Закон «Про угорців, які проживають в сусідніх країнах» (2011), та стратегічні для діаспоральної політики документи, як наприклад: «Політика для угорських громад за кордоном – Стратегічна рамкова програма» (2011). Це був перший документ, який об'єднав основні цілі політики підтримки угорських громад за кордоном: «Ми підтримаємо зусилля угорських громад за кордоном щоб зберегти свою угорську ідентичність, захистити свої індивідуальні та колективні права, створити органи місцевого самоврядування, підтримати процвітання в країні, в якій народилися, та сприяти співпраці між собою та Угорщиною». Стратегічним напрямком роботи вважається створення загальнонаціональної транскордонної програми. Угорщина розмістила діалог із діаспорою на декількох публічних майданчиках. Були створені «Угорська рада діаспори» та «Форум угорських представників у Карпатському басейні». Завданням цих організацій є наближення діаспори до

держави, перетворення закордонних угорців в активних лобістів соціальних та політичних інтересів держави. Так, «Форум угорських депутатів від Карпатського басейну» в Будапешті в березні 2017 року підтримав збільшення числа виборчих альянсів за участю угорських партій у сусідніх країнах [111].

Посилаючись на рішення Венеціанської комісії про визнання за державою права підтримувати свої меншини за кордоном, угорський Уряд реалізує «м'яку експансію» в простори, де відсоток угорського населення значний. Цьому підпорядкована і ідея створення автономій для закордонних угорців під патронатом Будапешту. Особливо важливим для регіональних амбіцій Угорщини є забезпечення статусу регіонального лідера в Карпатському басейні.

Заради «процвітання і майбутнього Угорщини в Карпатській Русі» для фінансування пільгових кредитів для Підкарпаття в 2017 році було надано 70 млн. євро [800]. Для Закарпатських угорців діє, так званий «план Егана» – план вигідних кредитів, який передбачає виділення 104 млн. євро з держбюджету Угорщини протягом 2016 – 2018 років як фінансової допомоги місцевим підприємцям, а також допомогу в отриманні кредитів

При цьому, закарпатці повинні вкладати ці кошти у бізнес у власному регіоні, а не емігрувати в Угорщину. Це надає підстави вести мову про те, що закріплення статусу територіальних громад на місцях їх компактного проживання розглядається державою як форма закріплення своєї присутності в регіоні, на забезпечення дієздатного угорського лобі в Україні.

Підтримка угорської інфраструктури в Закарпатті з боку Угорщини відбувається на регулярній основі. Фінансування у 2015 році становило в еквіваленті близько 2,5 млн. євро, у 2016 році – 2,9 млн. євро, у 2017 році – 3,7 млн. євро, у 2018 році – 4,2 млн. євро. У бюджеті 2019 року було виділено 4,3 млн. євро, які будуть збільшені до 9,3 млн. євро. Загалом, за даними міністерства національного розвитку Угорщини станом на липень 2017 року обсяги державного фінансування підтримки закордонних угорців у період з 2009 року по 2016 рік зросли у 10 разів: з 28 до 276 млн. євро на рік [548].

В 2017 році Угорщина розпочала фінансування через фонд «Бетлен

Габор» підприємців, які працюють в Словаччині, Словенії, Хорватії, Румунії, Сербії та Україні. Гранти мали змогу отримати всі, хто організував бізнес-проекти, які мали позитивний ефект як мінімум для 10 угорських родин. Сумарно на шість країн Угорщина виділяла 850 тис. євро [427]. Програма трансильванського економічного розвитку з боку Угорщини передбачає фінансування у розмірі 79,3 млн. євро в 2019 році.

Такий рівень інвестування досягається за рахунок розширення мережі бізнес-партнерства [193, с. 21]. Угорський уряд прагне розширювати розвиток зовнішньої торгівлі, тому розглядає такі заходи як форму допомоги угорським компаніям у відкритті нових ринків та розширенні мережі національних торгових домів. Так, в 2015 році в Ужгороді та Береговому були відкриті нові бізнес-представництва Угорщини, а в 2016 році тільки в Закарпатті працювало більше 800 угорських компаній, які засвоюють такі сфери як: банківський сектор, транспорт, фармацевтику та будівництво, сільське господарство, машинобудування [318].

Ефективна економічна політика у відносинах з діаспорами є свідченням створення соціальних і культурних форм присутності в регіональних структурах, формування механізмів впливу на владу, що надає можливість вважати такі регіони суб'єктами політики.

Так, наприклад в Закарпатті, ініціатива створення угорського автономного округу була обговорена ще 1 грудня 1991 року в формі регіонального референдуму, тоді 81,4% респондентів підтримали цю ініціативу. Було розроблено проект закону України «Про угорський автономний територіальний округ». В січні 2000 року комісія з прав національних меншин винесла на розгляд Президента України ідею про створення Притисянського району. В 2014 році в Берегово діяв філіал партії «Йоббик Закарпаття» та Приймальна депутата Європарламенту від партії «Йоббик» Бела Ковача. Процес набуття політичної дієспроможності регіональними структурами Закарпаття в політичному просторі Угорщини розширюється за рахунок включення в електоральний простір Угорщини (у парламентських виборах 2018 року в

Угорщині брали участь біля 40 тис. громадян України [311]), а також за рахунок набуття рис адміністративної одиниці (в серпні 2018 року уряд Угорщини прийняв рішення про створення посади Урядового Уповноваженого Міністра, відповідального за розвиток Закарпатської області та програми розвитку дитячих закладів Карпатського басейну) [132]. Уряд України розцінив це як втручання у внутрішні справи країни. В подальшому, Угорщина перейменувала посаду на «Тимчасово повірений у справах Угорщини в Україні».

Економічна стабілізація Угорщини дозволяє нарощувати її вплив в прикордонних просторах. В 2018 році зростання ВВП склало 4,4% – це один з найвищих показників у Європі. Мінімальна зарплата залишилася фіксованою на рівні 614 євро на місяць, тоді як, наприклад, в Україні мінімальна зарплата з 1 січня 2019 року складає близько 132 євро. Економічні показники Угорщини в 2018 році роблять країну привабливою для міграції. Тому зацікавленість в громадянстві Угорщини в Закарпатті залишається актуальним. Так, у 2018 році Угорщина надала громадянство більш як 100 тис. українцям. Отже, різниця економічних потенціалів впливає на процеси реконфігурації соціально-політичних впливів.

Урядова стратегія Румунії щодо «румунів звідусіль», яка прийнята в 2017 році зазначає такі проблеми закордонних громад як «відсутність репрезентативності та погана громадська участь у приймаючих суспільствах при високому ступені інтеграції на індивідуальному рівні». Уряд формулює завдання: «стимулювання розвитку регіонів, які населені румунськими меншинами, зміцнення зв'язку з Румунією» [791].

Вибудовуючи діалог із діаспорою Румунія виконує роль ініціатора і організатора процесу. Представники з закордонних громад в цьому процесі займають роль підконтрольних структур. Так, «Конгрес румунів за кордоном», який є формою діалогу з діаспорою скликає Палата депутатів з 2016 року і забезпечує його організацію [476]. З цією метою створюється «Технічний секретаріат» до складу якого входять представники «Комісії румунських громад за межами країни» з Палати депутатів, «Комісії румунів звідусіль» в Сенаті,

«Департаменту політики щодо зв'язків із румунами звідусіль» при Міністерстві закордонних справ. Конгрес проводять в останню неділю жовтня. 300 делегатів обираються закордонними громадами з числа румун, резидентів країни перебування. До кандидатів висунуті досить жорсткі умови, серед яких: вимога надати рекомендаційний лист від місцевої влади держави, де працює потенційний делегат, який засвідчує активну участь у місцевих заходах, пов'язаних з інтеграцією, розвитком або співпрацею румунської громади з суспільним життям населеного пункту або регіону, який він бажає представляти [647]. Такий підхід може бути пояснений роллю, яку Уряд Румунії відводить діаспорі, вважаючи її приводом для розширення державного централізованого впливу на підконтрольні території.

Румуни діаспори мають представників в Парламенті. В парламентському циклі 2016 – 2020 років вони представлені чотирма депутатами і двома сенаторами.

Реалізація політики інтеграції територій Бессарабії, Марамурешу та Південної Буковини відбувається передусім в культурно-політичному середовищі. Стратегія територіальних претензій була трансформована в варіант «м'якої сили» і, переважно, реалізується через гранти, культурні заходи, освітні проекти, релігійне питання. Ще в 2006 році було прийнято Закон «Про режим надання грантів для програм, проектів та заходів з підтримки румун та їх організацій» [726], а в 2016 році Закон «Про створення румунських громадських центрів за кордоном» [724]. Була створена впливова мережа церковних організацій. За словами Предстоятеля Румунської Православної Церкви в Україні в 2016 року «Українське православне вікаріатство» об'єднало 32 храми та 3 монастирі [247]. Символічна присутність Румунії в просторі «втрачених» регіонів стає «наполегливою». Так, показовою є дискусія про встановлення пам'ятників маршалу Авереску в селі Озерному [229].

Культурні рухи за відродження «народної пам'яті» постають першими хвилями геополітичного стратегічного наступу, адже ставлять за мету територіально-політичну реструктуризацію. Так, прикладом таких є

румунський рух «уніонізму», що активно діє з 2006 року на теренах Молдови та Українських Бессарабії, Марамурешчини, Чернівецької та Одеської областей.

Неурядові уніоністські організації не демонструють системного зв'язку з державними структурами, така «автономія», дозволяє їм озвучувати радикальну версію ідеології, яку держава, виходячи з офіційної поміркованої позиції артикулювати не може.

Відомою неурядовою структурою, яка демонструє активну версію румунського уніонізму є створена в 2011 році громадська платформа «Acțiunea 2012», яка об'єднує понад 40 неурядових організацій та понад 10 тис. осіб [712]. Їх діяльність орієнтована на формування суспільної думки на користь спільного політичного майбутнього Молдови, Румунії, України. Учасниками акцій громадянської платформи є румунські організації: «Нові права», «Нові босяки», «Залізна гвардія», «Легіон-І», «Міжнародна асоціація «За Бессарабію і Буковину», «Ліга-16», «Герцаївський край» та інші.

Апелюючи до подій XIX століття, уніоністи закликають до невизнання угод XX століття, активують історичні спори щодо валаської та молдовської ідентичностей, лінгвістичних та соціально-культурних аспектів розрізнення «молдован», «молдаван», «румун», сприяючи конфронтації.

В 2006 році уніоністські організації ініціювали компанію «Бессарабія – румунська земля» [202]. Згідно з їх позицією Молдова та Бессарабія є територіями «румунської» держави. Координатори платформи – громадяни Румунії Дорін Кіртоаке, Костянтин Кодряну, Маріус Луля, Мірел Марін Матея, Георге Сіміон, закликають «захистити права румунів», що проживають за річкою Прут. Отже, звертаючи увагу на практику видачі паспортів «співвітчизникам», які мали предків, що народились на цих землях, кількість румунських громадян постійно зростає, що може надати ситуації іншого забарвлення, коли Румунія, дійсно отримає об'єкт для «захисту».

За словами співорганізатора громадської платформи, Г. Сіміона, вона створена для того, щоб «..відзначити 200 років окупації Бессарабії». В даному контексті «окупацією» названо приєднання Бессарабії до Російської імперії

згідно Бухарестської угоди 16 травня 1812 року.

Президент представництва громадської платформи «Acțiunea-2012», М. Матея, в румунському жудеці – Марамуреш на північному заході Румунії, закликає не тільки до «об'єднання заради боротьби» за повернення територій Молдови та Бессарабії до складу Румунії, а й «заради повернення Марамуреш» (Марамарощина – це українська етнічна територія розділена між Закарпатською Румунією та Закарпатською областю України). За словами М. Матея «Румунія втратила багато своїх територій, в тому числі на правому березі Тиси, які входять тепер до складу України» [627].

До числа кампаній розглянутої платформи «Acțiunea-2012» відносяться:

- 1) Кампанія 2013 року на підтримку прийняття Закону про надання громадянам сусідніх держав, які визнають себе румунами, спеціального статусу з метою підготовки об'єднання «двох румунських держав» [202]; при цьому відповідно до Закону «Про громадянство» діє програма репатріації, яка дозволяє за спрощеними умовами отримати громадянство, не втрачаючи попереднє і не переселяючись до Румунії;
- 2) Телефонна акція в жовтні 2016 року «Бессарабія – це Румунія», яку було організована шляхом створення та циркуляції в соціальних мережах галереї фотографій пам'ятних місць з поставленим на них штампом «Бессарабія – це Румунія», зібраних на підтримку ідеї «возз'єднання Республіки Молдова зі своєю Батьківщиною – Румунією»;
- 3) Підписання «Пакту щодо Бессарабії» у 2012 році, який містив програму поетапного приєднання Молдови до Румунії [701]. Серед резонансних вимог Пакту – заклик до денонсації пакту Молотова-Ріббентропа, що провокує дискусії щодо недоторканості кордонів сучасної України.

Серед аналогічних політичних симуляцій – з'їзд «Сфатул Церій – 2» у Кишиневі в 2016 році, який запропонував віддати Україні Придністров'я в обмін на Південь Бессарабії та частину Буковини; акція «Сто сіл – до сторіччя об'єднання» в січні 2018 року – кампанія в селах Молдови з підписання «Декларації за об'єднання з Румунією» [67].

Показовим є те, що ці дії мають акціоністський неофіційний характер, але

влада через подібні дії неурядових структур формує новий символічний простір для подальших політичних рішень. Чисельні культурні акції з пропагандою територіальних змін супроводжуються парламентсько-урядовими диспуатами та науковими дискусіями. Під час заходів з нагоди 200 -річчя Бухарестського договору в травні 2012 року румунська преса представила Бессарабію як жертву європейської дипломатії. А в 2013 році Президент Молдови Николае Тімофті зазначив, що існує лише одна румунська нація, яка «організована в дві держави» [298].

Провідниками такої політики є осередки вихідців з України в Румунії: «Клуб бессарабських та буковинських студентів «Стефана III Великого», «Ліга румунських студентів та учнів з Бессарабії та Буковини», «Клуб молодих румун з Бессарабії», тощо. Їх партнерами в Україні виступають громадські об'єднання: «Союз буковинських румунів», «Християнсько-демократичний альянс румунів в Україні», «Союз румунських товариств «За європейську інтеграцію». Вони демонструють успіхи Румунії в формуванні ідентифікаційних та національно-центрованих поглядів населення прикордонних регіонів.

Завдяки інтенсивному процесу паспортизації відбувається легалізація еміграції в ЄС та перетворення населення прикордонних регіонів у політично лояльних до Румунії громадян. «Нові румуни» часто є володарями множинного громадянства (українського, румунського, болгарського, російського, молдовського та інших), бо дотримуються ідей, так званого, «прагматичного уніонізму», коли внаслідок системної політичної кризи таким чином набувають квиток в Європейський Союз. Отже, історична та етнокультурна близькість населення регіону актуалізується економічними та соціальними мотивами.

Республіка Болгарія в умовах інтеграційних системних процесів з їх ризиками для національних держав потребує опори та солідарної підтримки, яка може бути надана родинними групами за кордоном. Трансформації законодавчої та інституційної систем в державі відбулися з урахуванням ресурсів закордонних співвітчизників. В той же час, «болгарські діаспори в усьому світі» накопичили значний соціальний та інституційний ресурс та

почали створювати розгалужену транснаціональну систему, яка потребувала вузлових центрів, які би легітимізували її представництво на національних та регіональних рівнях відносин.

На 1988 рік в світі налічували 76 болгарських організацій. Отже, створення координуючої системи мало сенс. Створення більшості болгарських громадських національних організацій наддержавного характеру відбувалося в контексті політичних загальнодержавних процесів. В 1991 році за ініціативою Комітету по роботі з болгарами за кордоном, який діяв в 1982 – 1991 роки, була створена перша загальнонаціональна громадська організація, яка займалася реалізацією державної політики щодо відносин з болгарами за кордоном – Міжнародна Асоціація болгар. Її головою був німець болгарського походження (С. Іванов), а правління складалося з представників від дев'яти країн та п'яти представників з Болгарії.

Уряд Болгарії з початку 90-х років демонстрував інтерес до створення умов формування болгарського лобі за кордоном, тому для координації зв'язку з закордонними осередками в 1992 році була створена «Державна Агенція зі справ болгар за кордоном» [87]. Вона виступила в якості координатора для більше ніж 500 організацій «болгар по всьому світу». Агенція сформувала «Реєстр організацій закордонних болгар», який є формою визнання закордонних організацій, які створені особами болгарського походження. Створення такого Реєстру передбачено Законом «Про болгар, які проживають за межами Республіки Болгарія» [94, ч. 2 ст. 3]. Підтримуючи громадські ініціативи, Агенція: 1) забезпечує права співвітчизників на освіту, визначає статус болгарських шкіл за кордоном, забезпечує викладачами болгарської мови (стажування, навчання представників болгарських шкіл за кордоном), забезпечує щорічні конкурси для дітей болгарського походження «Стефан Генчев» (з 1995 року), проводить конкурс образотворчого мистецтва «Болгарія в моїх мріях» (з 2001 року) та інше; 2) стимулює інтерес до еміграції в Болгарію (форум «Кар'єра в Болгарії. Чому ні?»; Зустрічі випускників болгарських університетів та організація постстудентських клубів); 3) сприяє процесу

репатріації створенням нормативно-правової бази для прийому співвітчизників, та створенням гарантій економічного і соціального захисту, наприклад, в Україні з 2015 року, працює «Координаційний центр»; 4) видає документи, що засвідчують болгарське походження та національність співвітчизників за кордоном, документи для отримання дозволу на проживання в Болгарії; 5) співпрацює з громадськими організаціями, які зайняті пошуком роботи в Болгарії для болгар, які проживають за кордоном (Фундація «Ідентичність Болгарії» в рамках проекту «Back2BG»); 6) створює соціальні інформаційні мережі для громадян Болгарії за кордоном; 7) формує проекти реінтеграції (Некомерційна організація Співдружність «Тук-Там»); 8) координує зусилля болгарських освітніх інститутів за кордоном з метою збереження ідентичності, надає фінансову підтримку болгарським школам за кордоном та лобіює закріплення в законодавстві їх особливого статусу, розробляє методики вивчення болгарської мови за кордоном (Співдружність «Асоціація болгарських шкіл за кордоном») [332].

За межами Болгарії працює більше ніж 350 шкіл в 40 країнах світу. Уніфікація навчальних програм і освітніх стратегій потребує адаптування та взаємоузгодження, яке можливе тільки за участю держави. Саме це є актуальним завданням для «Асоціації болгарських шкіл за кордоном», про це було заявлено на зустрічі з Міністром освіти і науки Красимиром Вилчевим в серпні 2017 року [241].

«Асоціація болгарських шкіл за кордоном» виступає елементом мережевої системи болгарських організацій, які пов'язують державні інститути з локальними та наднаціональними. Так, у березні 2017 року Асоціація внесла до Європейського парламенту петицію про визнання офіційних мов в ЄС на рівні випускних іспитів. Дану ініціативу підтримали «Державне агентство у справах болгар за кордоном», болгарські євродепутати. Петиція закликає до того, щоб ЄС «надав підтримку діям держав по забезпеченню правової та адміністративної спроможності для здачі випускного іспиту або іншого виду іспиту по кожній з офіційних мов ЄС, в тому числі і болгарській, там, де є

істотний та доведений інтерес з боку учнів» [63].

Починаючи з 1995 року розробкою національної доктрини Болгарії займався Науковий центр «Болгарська національна стратегія» при Болгарській Академії Науки та Мистецтва (БАН) [211]. Його керівник, професор Григорій Велев став співорганізатором «Союзу болгарських націоналістів «Єдина Болгарія» в 2006 році [360]. Ідея конструктивістського націоналізму, яка була основою ідеології партії, була реалізована в організації першого «Великого Собору болгар», який відбувся в 2008 році в Варні. Якщо в першому Соборі брали участь представники болгарських діаспор з 28 країн та 512 культурно-просвітницьких організацій, то вже в другому – представники з 38 країн [79].

Перший Собор Болгар ініціював створення «Всесвітньої Асоціації болгар» і «Всесвітнього парламенту болгар». В Статуті Всесвітньої Асоціації болгар було проголошено завдання розбудови квітучої Болгарії, як члена ЄС. Етатистська спрямованість документу демонструвала бенефіціара цього заходу – державу, яка прагнула створити систему всебічної підтримки з боку споріднених груп в різних країнах. Про це зазначала визначена мета нової організації: «лобіювання на користь болгарської нації та національної держави» [331, ст. 3].

Міжнародна організація «Всесвітня Асоціація болгар» [8] діє з 2009 року як неурядова організація, чия діяльність регламентована законом Болгарії «Про некомерційні організації» [100]. Важливо, що статут Асоціації визначає статус громадських болгарських об'єднань як «конфедерацій» – представницьких органів в державі. Хоча в правовому розумінні такі об'єднання болгар на державному рівні не є «представництвами». Керівництво Асоціації створене з представників десяти країн, серед них: Болгарія, Грузія, Кіпр, Македонія, Молдова, Румунія, Сербія, США, Угорщина, Україна [57].

Всесвітня Асоціація болгар обирає 250 членів (125 з Болгарії та 125 від діаспори), які формують «Всесвітній Парламент болгар», який є окремою юридичною особою. Кількість депутатів «Всесвітнього Парламенту болгар» від діаспори пропорційно залежить від чисельності діаспори в кожній країні.

Парламент обирається кожні 5 років «Великим собором болгар світу». Парламент діє відповідно до Статуту Всесвітньої Асоціації болгар та орієнтований на надання допомоги в реалізації болгарської національної ідеї. Було сформовано десять комісій Парламенту: з захисту болгарської національної ідентичності; з питань освіти дітей та молоді діаспори; з питань організації культурних установ та інформаційних центрів; з розвитку православної духовності, культури, традицій і будівництва храмів; з лобювання на користь Вітчизни; зі збору коштів для фінансування заходів Всесвітньої Асоціації болгар; з питань болгарського громадянства співвітчизників за кордоном; з реалізації проекту переселення в Болгарію; зі зв'язків з болгарськими ЗМІ за кордоном; з контактів з «Національними Зборами» (Парламентом) Республіки Болгарії [273]. Повноваження Парламенту передбачали: звернення в державні органи, міжнародні організації, громадські організації з захисту прав болгар в світі; прийняття Декларації про ставлення до дій болгарської діаспори в значущих міжнародних питаннях, пов'язаних з болгарськими та болгарською національною самосвідомістю [245].

Результатом Собору є видання збірки важливих меморандумів – Білої книги. Так, за результатами Першого Собору в 2008 році в Білу книгу були включені Меморандуми про: 1) незаконне приєднання західних територій до Сербії після розпаду Югославії; 2) визнання болгарської національної меншини в Греції; 3) визнання болгарської національної меншини в Албанії; 4) потребу в розробці нової національної політики по відношенню до Македонії. В Білу книгу 2014 року увійшли вісім Меморандумів, чотири з них стосуються болгар, які проживають на території сусідніх з Болгарією країн. Це Меморандуми щодо: 1) незаконного приєднання західних передмість до Сербії після розпаду Югославії в 1991 році; 2) відновлення незаконно вилученого болгарського громадянства болгар Вардарської та Егейської Македонії, Західної (Егейської) Фракії та західної околиці в 1914 і 1952 роках під тиском СРСР та Югославії; 3) визнання болгарської національної меншини в Греції; 4) визнання болгарської національної меншини в Албанії та Косово. Інші три Меморандуми

включають поточні проблеми болгарської еміграції: 1) необхідність відкриття державних початкових, початкових та середніх шкіл в країнах світу, де спостерігається компактна болгарська еміграція; 2) допомога болгарської держави у відкритті болгарських інститутів (будинків культури, громадських центрів, бібліотек) в країнах з численною болгарською еміграцією; 3) створення «Православного фонду» для будівництва храмів у країнах світу, де проживають «болгарські емігранти» [246].

Розвинена мережева структура, взаємозв'язок між спорідненими групами різних регіонів та країн створює можливості для активної соціальної дії, лобіювання інтересів. Так, компактність поселень визначає групу як зручний об'єкт електорального впливу та політичних маніпуляцій, проте, дає можливість від імені групи претендувати на застосування механізмів місцевого самоврядування.

Для болгарської діаспоральної політики питання про залучення болгар з-за кордону до представницьких органів в державі постало як практична потреба ще в 2012 році під час Всесвітньої зустрічі болгар в Брюсселі, коли в Європарламенті обговорювали «Політику по відношенню до болгар за кордоном» [148]. З того часу дискусія про створення виборчого округу «Чужбіна», який би дозволив закордонним болгарам брати участь в виборах, не закінчена. В 2014 році була надана пропозиція по залученню до виборчого процесу в Європейський парламент представників болгарських закордонних громад, що підкреслювало трансдержавний характер утворювальної системи. Тоді до Європарламенту подала свою кандидатуру, як незалежний кандидат мешканка Франції, Румяна Угурчинська, яка намагалась показати болгарам які виїхали з країни «як можна повернутися». Намагання змінити Виборчий кодекс залишаються актуальними перш за все для Болгарії. «Можливе втручання Туреччини у внутрішні справи Болгарії знову буде використовуватися «патріотичними» законодавцями, щоб позбутися від усіх болгарських громадян, що живуть за межами країни» зазначив один з болгарських інформаційних порталів у 2016 році [363].

Стратегічні завдання політичного розвитку Словацької республіки пов'язані з розвитком мережевої соціокультурної системи, яку створили сучасні словаки за кордоном.

«Постійна Конференція Словацької Республіки та словаків, що живуть за кордоном» діє як структура, яка підтримує постійний офіційний діалог між Урядом Словацької Республіки з представниками іноземних асоціацій та організацій. В 2018 році було проведено 13-ту Конференція, що свідчить, що вона стала постійним елементом державної політики Словацької Республіки. Вона зібрала 72 делегати з 50 іноземних клубів, асоціацій з 19 країн [785].

За ініціативою «Постійної конференції Словацької Республіки та словаків, що живуть за кордоном» в 2002 році була створена інтеграційна організація для підтримки стабільних зв'язків з Урядом Словаччини – «Всесвітня Асоціація словаків за кордоном». Вона об'єднала понад 100 громад з 23 країн. Мета створення Асоціації – впровадження інтересів словаків та Словаччини по всьому світу. Членами Асоціації можуть бути громадяни Словаччини, які працюють за кордоном, а також особи словацької діаспори, які «працюють на благо Словаччини та поза межами чеських емігрантських організацій». «Нам потрібна організація, яка може говорити загальним голосом, незважаючи на різноманітні історичні, політичні чи релігійні особливості своїх членів» – йдеться в Меморандумі [645]. Одночасно в 2012 році була створена «Всесвітня Асоціація словацьких громадян за кордоном», яка об'єднала 101 асоціацію співвітчизників з 24 країн [793]. У 2019 році в Братиславі планують відкрити «Центр закордонних словаків» (обсяг фінансування 2 млн. євро.). В Україні реципієнтом національно-культурних зв'язків є культурно-освітня організація «Матіца словенська».

Туреччина під створенням спільного стратегічного управління тюркської діаспори розуміє створення системних лобістських структур та механізмів діаспоральної дипломатії в країнах проживання [809]. Ця ідея набула практичного втілення під контролем «Тюркської ради», коли делегати чотирьох країн вирішили створити регіональні центри діаспори. Перший такий центр

було відкрито у Києві в 2014 році з офісом у будівлі Союзу азербайджанців України. Створення аналогічних структур заплановано у Німеччині, США, Франції [88].

До 2016 року головним інструментом розповсюдження пан-тюркських ідей у світі були мережеві структури гюленістів «Гізмет». Школи «Гізмет» функціонують по всьому світу, формуючи лояльний до Туреччини прошарок у суспільстві. Після розриву між Гюленом та Ердоганом, ці структури поступово, з ініціативи Туреччини, витісняються з простору тюркського світу. Так, Киргизія на VI Саміті «Тюркської Ради» у 2018 році пообіцяла замінити всі гюленівські установи у республіці, що діють під брендом «Сепат» на турецький освітній фонд «Мааріф».

У складі «Тюркської ради» діє «Міжнародна організація тюркської культури» – «ТЮРКСОЙ», яка виступає як «ЮНЕСКО тюркського світу» [815]. Її вклад в інтеграцію тюркських діаспор стало видання «Атласу тюркомовних діаспор» [81].

Культурні та соціальні проекти пов'язані не тільки з тюркомовними країнами та їх діаспорами, але і з тюркськими спільнотами (турки-месхетинці, туркомани, уйгури, татари Криму, гагаузи). Скорочення культурної дистанції з такими народами та підтримка ідеї їх політико-економічної незалежності формує інструментарій для впливу на політичні процеси в регіонах їх проживання. Наприклад, створюючи стабільне про-турецьке лобі в Гагаузії та в Бессарабії, Туреччина закладає стратегічну основу для впливу на Південно-Східну Європу. Під час візиту президента Туреччини в Молдову 18 жовтня 2018 року Р. Ердоган запропонував гагаузам «любов, яка подовжує кордони», маючи на увазі розширення «тюркського світу», як спорідненого та дружнього простору [58].

Інтереси Туреччини в Південній та Північній частинах Бессарабії представляє «Турецьке головне управління з питань співробітництва та розвитку» (ТІКА) [808]. Його координаційний офіс в Україні працює з 1995 року, а в Молдові з 1994 року. [93]. У 2017 році представники медіа Одеси,

які працюють над висвітленням подій з життя гагаузького народу, були направлені на стажування до Туреччини за рекомендацією турецького державного каналу TRT. Такі стажування стають регулярними. Так, у лютому 2018 року «Управління у справах турок, які проживають за кордоном та споріднених народів», в рамках «Програми співробітництва з діаспорою» і спільно з інформаційним агентством «Анадолу» та «Агентством турецького співробітництва та координації в сфері дипломатичної журналістики» провело курси для журналістів з Азербайджану, Грузії, Казахстану, Монголії, Узбекистану, України [313].

Патронажна політика в споріднених просторах передбачає інвестування у науково-освітню та інформаційну сфери. Вихідцям з регіонів «тюркської дуги» видаються стипендії на здобуття вищої освіти в Туреччині. Проект «Стипендія на місці» запроваджено серед турків-месхетинців, туркоманів Сирії та Іраку, кримських татар та гагаузів Молдови та України. З січня 2012 року діють програми «Стипендія Туреччини» та «Стипендія для сімейних та соціальних служб» [408]. Створюється соціальне та комунікативне середовище, яке пов'язує «споріднені» та «дружні» народи з соціальною мережею в Туреччині.

Так, якщо європейські країни не можуть знайти компроміс у процесі створення спільної історії Європи, то для країн Тюркської єдності проблема спільної пам'яті є вирішеною. На VI саміті «Тюркської Ради», 3 вересня 2018 року Нурсултан Назарбаєв заявив, що на цей час вже впроваджений спільний підручник «Загальна історія тюрків» (шкільна програма Азербайджану, Казахстану, Киргизстану, Туреччини), працює портал «Спадщина предків» (400 років спільної спадщини тюркських народів), запроваджено проект «Сучасний великий шовковий шлях» (дозволяє за 14 днів відвідати історичні та сакральні місця тюркських країн), реалізується соціологічний дослідницький проект «Тюркбарометр» [171]. Спільна інтерпретація історії, латинізація писемності значно прискорюють формування єдиного культурного простору.

Показовим є факт, що у 2017 році в Україні при фінансовій підтримці

Турецького агентства співробітництва та розвитку видана «Історія гагаузів України» [120]. Метою меморіального проекту є акцентування на спільній історії та створенні загального про-турецького культурного простору.

З часу створення Міністерства турецької діаспори (в 2009 році) [450], турецькі громади в Європі активно висувають кандидатів до парламентів європейських країн і в місцеві органи самоврядування, створюючи перспективи для широкої лобістської діяльності. Виконуючи головне завдання Міністерства – «обмеження публічної вірменської меморіальної політики в Європі» – молоде турецьке лобі використовує ідеологію взаємовигідного співробітництва та просування національних інтересів [641, с. 77 – 78].

В межах тюркського світу розвиваються партнерські бізнес-мережі: діє «Всесвітня турецька ділова рада» при «Організації Зовнішніх економічних зв'язків Туреччини», «Союз палат та бірж Туреччини», «Економічний форум тюркомовних країн та регіонів» [337].

Виходячи з ситуації, що якісні показники соціально-економічного розвитку країн «Нової» Східної Європи, які межують з Україною, значно перевищують аналогічні цифри в Україні, можна передбачити, що ефективність їх політик щодо прикордонних просторів в сфері людського капіталу буде ефективною. Так, за підсумками 2017 року Україна посіла 88 місце в глобальному рейтингу індексу людського розвитку, складеного аналітиками Програми розвитку ООН (ПРООН) [256]. Західні сусіди України опинилися на кращих позиціях: Польща – на 22 місці, Словаччина – на 38, Угорщина – на 45. А за рейтингом «Transparency International» щодо індексу сприйняття корупції за 2017 рік, Україна посіла 130 місце з 180. Результати європейських сусідів: Угорщина – 45 місце, Румунія – 48, Словаччина – 50, Польща – 60 [122]. За даними «Economist Intelligence Unit» за 2018 рік Україна за рівнем демократії серед 167 країн світу посідає 84 місце. Західні сусіди знову випереджають: Словаччина – 44 місце, Польща – 54, Угорщина – 57, Румунія – 65 [503].

Українська молодь, яка відчуває обмеження соціальних перспектив у власній країні, користується можливостями, які готові надати сусідні держави в

межах їх проектів взаємодії з діаспорами. Оцінюючи динаміку кількості українських студентів за кордоном різні джерела вказують на зростання від 130% до 176%, порівнюючи із ситуацією у 2009 – 2010 роках [279]. Причому 2/3 цього приросту складають українці, які навчаються у польських університетах. Частка українців серед іноземних студентів Польщі складає більше 55%, у Чехії – більше 5%, а в Угорщині – більше 4% за даними аналітичного центру CEDOS [284]. Третина таких студентів отримують різні стипендії та є учасниками пільгових програм, які орієнтовані на мешканців певних регіонів або груп.

З одного боку, держави Східної Європи компенсують від'ємні демографічні показники за рахунок студентів, які приїжджають на навчання і залишаються працювати на благо «нових» або етнічних Батьківщин. З іншого боку, внаслідок освітніх проектів, які орієнтовані на певні регіональні групи, відбувається підготовка відповідних спеціалістів, які готові працювати в межах певних стандартів та обслуговувати інтереси держави-донора та території держави розташування діаспори.

Отже, в процесі пошуку нових форм участі в міжнародних глобальних процесах держави розглядають свої діаспори, як зручний ресурс для створення лобістських структур в приймаючих суспільствах.

Розвинуті системи соціального протекціонізму задають кордони бажаного політичного впливу. В цьому випадку діалог між державою та діаспорою вибудовується в межах обміну соціальним капіталом між державою та локальною групою.

Так, держави, що реалізують свої проекти в межах Східної Європи пропонують: можливість мобільності в межах простору Європейського Союзу; соціальні пакети, які пропонуються разом із громадянством; робочі місця; протекціонізм регіонального бізнесу та економічної діяльності місцевих еліт.

Ресурс, який може пропонувати діаспора значно ширше. По-перше, це демографічний потенціал, який в умовах мультикультурної Європи є цінним капіталом, тому що не розмиває культурного коду. По-друге, діаспора надає

можливість розширити електоральний простір, або за рахунок залучення нових громадян до виборчого процесу, або за рахунок збереження виборців, які виїхали за межі держави. По-третє, діаспора надає можливість створити або користуватися новими інституційними можливостями мережевих структур, що значно розширює можливість участі в політичних процесах.

Висновки до п'ятого розділу

Отже, критична геополітика, на відміну від класичних геополітичних підходів, формується за допомогою уявлень, просторових та локальних міфів, вона відкидає твердження, що територіальний простір задає логіку політичному. Геополітика епохи *пост*правди виходить з того, що політичний простір є результатом технологій соціального конструювання, як з боку системних міжнародних гравців різного рівня, так і внаслідок дії нових акторів політичних процесів: регіональних спільнот, локальних етнокультурних та діаспорних груп.

Соціокультурні трансформації вплинули на актуалізацію нових просторових систем (транснаціональних, транскордонних, локальних), на форми взаємодії політичних акторів (локальні, мережеві, центр-периферійні).

У нових умовах простір набув нових форм атрибуції: інформаційний простір став виконувати функції географічного простору, уявні кордони набули можливості відмежовувати простір актуальних політичних процесів. Це обумовило ситуацію, при якій *пост*факти набули здатності породжувати політичну реакцію, що призвело до перетворення історичної політики в інструмент моделювання політичного процесу. В межах досліджуваного простору комеморативні практики держав «Нової» Східної Європи спрямовані на легітимацію політичних рішень, які приймалися з метою реструктуризації геополітичної системи.

Політичний процес в транскордонні об'єктивно сприяє «серіалізації» історичних наративів, обумовлює зіткнення альтернативних версій історії,

носіями яких є актори різних таксономічних рівнів. Намагання створити синтетичну версію історичного процесу, певну «доповнену реальність», яка б закріпила нові форми політичних просторових конструкцій і сприяла би формуванню солідарного та лояльного суспільства, сприймаються як форми тиску з боку інститутів державного управління, як обмеження демократичного порядку та викликають реакцію громадських організацій та державних меморіальних інституцій. Меморіальні конфлікти стали формою політичного протистояння, які відбуваються як в уявному просторі, так і в фізичному.

Регіоналізм, як практика розширення національних кордонів передбачає включення прикордонних регіонів у семіотичний простір національних культур, які за рахунок повернення «втрачених» чи «окупованих» територій розростаються за межі існуючих державних кордонів. Реалізація таких проектів відбувається через діаспорні та локальні групи, які з одного боку, стають об'єктом застосування політичних технологій, а з іншого, забезпечують держави необхідним ресурсом для політичної маніфестації своїх інтересів як «обов'язків» захисту своїх історичних діаспор або громадян.

Стратегічне обґрунтування політичних проектів національного розвитку за межами державних територій відбувається поступово через впровадження практик «етнічних карт», пільгових форм надання подвійного громадянства, репатріаційних законів, розширеного тлумачення етнічної належності та «спів-громадянства». Система багаторівневої взаємодії територіально-політичних систем різного рівня в цьому випадку є формою нового етапу централізації та формування постімперських структур. В цих умовах діаспоральна політика передбачає втручання в процес управління соціальними та культурними просторами суміжних держав через створення громадських рухів та інституційних форм, що пов'язують державні інститути з діаспоральними громадськими рухами у вигляді з'їздів, конференцій, світових «етнічних парламентів», які діють в площині, так званих, культурних світів: «Полонії», «Тюркського світу», «Угорського світу» та інших.

У певній мірі цей процес співпадає з політикою Європейського Союзу

стосовно розширення політичних повноважень та самоврядування регіональних. Створюючи умови для м'якої деструктуризації державно-національних систем модерного типу, Європейський Союз запустив програми створення транснаціональних коридорів та трансдержавних просторів, які дозволили державам на правах інвесторів «входити» в сусідні прикордонні простори. Можна виокремити дві умовні моделі регіональної політики, об'єктом яких стали діаспори. Перша, передбачає, що держава «конструює» діаспору, виходячи з власних потреб та геополітичних завдань. Рішення про створення структур управління діаспорою є фактом інституалізації діаспорної структури, яка формується як механізм соціально-політичного впливу держави на політичний процес через неурядові громадські структури. Така форма лобістських практик розвивається в Румунії, Туреччині, частково в Словаччині.

Друга, передбачає, що держава «звертається» до діалогу з локальною групою (історичною діаспорою чи діаспорою катаклізми), прагнучи знайти форми контакту, які дозволять їй «увійти» в простір на правах мецената, захисника. В межах цієї моделі помітним є, так званий, «ідентифікаційний поворот», коли держава наділяє громадян іншої країни рисами «своїх», надаючи їм соціальні та політичні права. Ресурси діаспорних локальних груп надають можливість розпоряджатися демографічним та соціальним капіталом, контролювати господарську та політичну інфраструктуру в межах бажаного геополітичного простору. Така форма лобіювання регіональних інтересів в прикордонних просторах та інтеграційних угрупованнях розвивається у відносинах з діаспорою в Болгарії, Польщі, Угорщині, частково в Чехії. В обох моделях держава отримує можливість додаткового політичного ресурсу через презентацію інтересів «своєї» діаспори на рівні глобальних систем політичного та економічного управління. Соціально-політичне реконструювання простору відбувається завдяки: меморіальним політикам, комеморативним практикам, ідентифікаційному та інституційному тиску, соціальному протекціонізму. Кожна з представлених практик діє на рівні соціальних відносин та впливає на логіку прийняття рішень.

ВИСНОВКИ

Транскордоння – відносно новий об'єкт міждисциплінарного наукового аналізу. Починаючи з другої половини ХХ століття соціально-політична практика сформувала запит на дослідження прикордонних та транскордонних просторів, вбачаючи в них нову територіальну реальність політичного простору.

Процес концептуалізації «прикордоння» та «транскордоння» в соціальних науках пов'язаний з переосмисленням територіальності державно-політичних утворень. Кордон, прикордоння, периферія в національно-державних концепціях ХХ століття є якісними характеристиками просторової системи держави, яка розглядає «прикордоння» як простір, де її політична влада зустрічається з владою суміжних політичних суб'єктів.

Територіальний абсолютизм епохи модерну, виражений в тріаді «території – суверенітет – громадянство» вимагали інституалізації кордону, завдяки чому він набув ознак територіально-політичного інституту, а його головними функціями стали окреслення межі соціально-політичного управління, підтримання діючої ієрархії темпорально-просторової системи. Процес рокировки статичних кордонів у динамічні в межах транскордонних просторів відбиває трансформацію межі державної влади та політичного суверенітету. Використання понять «лінійного кордону» (boundary, border), «рухливого кордону» (frontier, limitrophus), «прикордонного пейзажу» (borderscape) фокусується на амбівалентності природи кордону, як результаті соціальної взаємодії антропних структур або державної дії.

Інструментальним поняттям кордону стало «прикордоння», яке в системі центр-периферійних відносин виступало як об'єкт політичного управління, окраїною, периферією, «буферною зоною», «мінімальною жертвою» в ситуації територіальних спорів. Прикордоння набувало характеристик «простору росту» і «контактної зони» в межах імперських експансіоністських політик.

Трансформація значення територіального простору як основи держави розпочалася з зміною принципів Версальської системи, коли держави перестали бути унікальними суб'єктами, які встановлюють картографічну мережу; були застосовані принципи відкритих, прозорих, фільтруючих кордонів; відбувся перегляд ідеї абсолютного суверенітету на користь перфорованого, обмеженого, розділеного суверенітету; була сформуована, так звана, практика демократичного контролю, гуманітарного втручання, нетериторіального імперіалізму.

В результаті радикальних змін у визнанні значення «територіальності» відбулася зміна акцентів в розумінні феномена «прикордоння», яке тепер стало розглядатися в контексті медіативних систем та практик, а, отже, втрачаючи риси, інтерпретовані через поняття «кордон», набуваючи властивостей «транскордоння».

Поняття «транскордоння» еволюціонувало в змістовному наповненні. Спочатку під ним розумілися форми зв'язків системних локально-територіальних світових акторів (держав та їх інтеграційних союзів), потім «транскордоння» набуло якостей несистемної структури в глобальних взаємовідносинах і, нарешті, воно отримало визнання в якості нової мережевої системи зв'язків, яка забезпечує соціально-політичну комунікацію акторів різної природи та таксономічних рівнів.

Відтак, транскордоння постало результатом глобального перемасштабування та глокалізації, обумовлених процесами деієрархізації, деєтазиції та детериторіалізації політичних систем в епоху Постмодерну.

Поняття «транскордонний регіон» вміщує: простір, утворений периферіями суверенних суб'єктів; простір, сформований внаслідок транскордонних практик локально-територіальних суб'єктів; мережеві форми взаємовідносин дислокального характеру. Концептуалізація «транскордоння» розпочалася в межах теорій цивілізаційного аналізу, де транскордонність була представлена як транзитивний стан або локальна цивілізація. В межах соціокультурних теорій транскордоння досліджувалося як продукт локальних

соціальних практик мережевих організацій довіри. Як уявна та усвідомлена соціальна конструкція з амбівалентною природою транскордоння досліджувалося в межах антропологічної теорії. В межах модерних теорій націобудівництва транскордоння досліджувалося як форма міждержавної взаємодії в просторах контактних периферій та як спосіб компенсаторного використання мережевих систем модерної держави. В теоріях влади транскордоння досліджується як простір владної конкуренції, перфорованого суверенітету та розмитої лояльності. В межах теорій класичного геополітичного аналізу транскордоння постало як різновид «життєвого простору», ресурс реалізації національного інтересу за межами державної території. На відміну від теорій класичної геополітики, теорії критичної геополітики акцентували увагу на транскордонні як семіотично-визначеному соціальному феномені, як конструйованій реальності. Акторно-мережева теорія дозволила представити транскордоння як систему та принцип зв'язків акторів горизонтально-мережевих структур (діаспор, соціально-політичних організацій, соціально-політичних транснаціональних суб'єктів). Поєднання матеріальності географічного простору та семіотичного навантаження кордону в соціально-політичних відносинах перетворило цей простір в об'єкт політичного маркетингу, коли моделювання змісту є одночасно і методом конструювання кордону.

Виходячи з топологічних змін в мережі соціально-політичних відносин в епоху Постмодерну та спираючись на методи акторно-мережевої теорії можна зазначити, що простір реалізації політичної дії втратив однозначний територіальний вимір і став результатом політичного менеджменту та конструктивізму. Застосування методу ірредукціонізму дозволяє підкреслити різноманіття локальних феноменів та їх практик в умовах універсальних та мережевих систем відносин, де вони постають як суб'єкти дії. Визнання гетерогенності соціально-політичних акторів відбувається внаслідок усунення заданих / нав'язаних модерних структур. Суспільство мережевих структур представлено в якості нового соціального порядку, де простір «потоків» та

«вузлів» змінює простір «місць», а кордони локальності, що визначені через систему іконографічних символів, образів і публічних дій, окреслюють простір, що має власну систему, генезис просторових образів і постає як процес формування специфічних суспільних інститутів, як соціальна дія, під час якої географічні образи інтерпретуються як соціально-політичні або економічні активи. Акторно-мережева теорія, як основа аналізу соціально-політичних процесів в транскордонні, дозволяє визначити засіб «соціальної інтерпретації» як механізм творення суб'єкту за рахунок заміщення первинного змісту явища чи речей змістом функціональним, актуальним, вторинним. Транскордонний простір логічно представити як: 1) явище, що матеріалізується в середовищі соціально-культурних та політичних відносин і не відокремлюється від суб'єкта (локальної групи), що його визначає; 2) порядок відносин між елементами, що його складають. Мережевий характер транскордонного простору виступає принципом зв'язку акторів і тому він може включати різні типи акторів: ієрархічні структури (держави, державні союзи), горизонтально-мережеві структури (діаспори, соціально-політичні організації, соціально-економічні транснаціональні суб'єкти, та інші).

Застосування методології просторового аналізу Ліпсета – Рокана, в якій розглянуті кліважі соціально-політичного простору Східної Європи, дозволяє досліджувати соціокультурні сегменти прикордонного простору та представляти функціональні можливості локальних просторів як наслідок процесів історичної фрагментації та соціально-політичного кліважування, які обумовлюють наявність ментальних та поведінкових вподобань. Слідуючи логікою Рокана, зазначимо, що соціально-політичні розколи – кліважі закріплюють розшарування територіального політичного простору за рахунок фрагментації, реорганізації, стискання. Кліважі локальності, як адаптивна форма реструктуризації соціальної системи, ситуативно виникають та існують весь час, доки не змінюються умови їх функціональності. Транскордоння постає простором функціонального соціально-політичного порядку та локомотивом політичної дії.

Варіативність діючих транскордонних просторів, включно з їх територіальним, соціально-економічним та культурним вимірами, дозволяє стверджувати, що основою їх функціонування є асиметрії, які виникають в демографічних, культурних, економічних, політичних сферах і які провокують створення функціональних систем, інститутів та інфраструктури з урахуванням специфіки контактних зон.

Двоїста природа транскордоння дозволяє розглядати його як контактний простір, розділений суверенітетами суміжних країн, що має історико-культурну своєрідність, комплекс національних, регіональних, соціальних елементів, які сприяють його взаємодії з прикордонними регіонами для збереження та розвитку свого «життєвого простору контакту».

Потенційна суб'єктність та системність таких просторів обумовлює другу форму розуміння транскордонності як *«простору контактів»*, де взаємодіють автономні взаємо-орієнтовані актори, виходячи з ситуативних інтересів.

Транскордонні системи представляють собою конфігурації різних соціально-політичних порядків, які складаються з: діючих публічних інститутів; трансформованих інституціональних гібридів, утворених на місці ослаблених інститутів держави; мережевих асоціацій, які відбивають наявність нових центрів прийняття рішень; мережевих систем, які демонструють наявність соціального простору локального порядку.

Функціонування транскордонного простору відбувається завдяки соціально-нормативному каркасу, який відтворюють його локальні суб'єкти. Їх варіативність є наслідком попередніх соціальних структур, системних розколів, які провокуються розвитком глобальних соціально-політичних процесів, кризою модерних територіальних систем та творенням нових соціально-політичних форм розмежування.

Використання функціонально-інституційного аналізу в межах критичних теорій геополітики дозволяє зазначити, що система суб'єктно-об'єктних відносин всередині просторової системи прикордонних зон, є результатом здатності усвідомлених просторових геополітичних образів впливати на процес

прийняття політичних рішень. Так, нарощування та розширення географічних образів як політичних активів може бути умовою *геополітичного експансіонізму* імперій і постімперій. Політична влада працює з образами простору, в межах якого функціонує через меморіальну, соціальну, освітню, культурну та інформаційну політику.

Функціональні можливості прикордонних просторів, що представлені у геополітичних теоріях пояснюють інтерпретацію транскордоння як «життєвого простору», що провокує реалізацію «законів експансії» (від культурної до територіально-політичної). Інтерпретація транскордоння як варіанту «кордону рівноваги» постає умовою збереження *status quo* або взаємної інфільтрації прикордонних зон, що обумовлює утворення нової територіально-політичної модальності. Транскордонний простір, який виступає об'єктом інкорпорації з боку «ендемічного» державного простору інтерпретується як «тотальний національний» простір – простір реалізації національного інтересу.

Епоха Постмодерну зумовила перетворення простору з детермінанти міжнародних політичних відносин в конструйовану геополітичну реальність, де прикордонні зони набули якостей суб'єктів політичного процесу внаслідок виходу на міжнародну арену нових локальних та регіональних суб'єктів політичної взаємодії. Локальні та регіональні версії геополітичного порядку, обумовили конфлікт когнітивних карт, що репрезентують образи простору або версії минулого, нових суб'єктів міжнародних відносин.

Глобальна реструктуризація просторових систем продемонструвала діалектику територіально-політичного розмежування, що супроводжується темпорально-просторовою динамікою перетворення цивілізаційних лімітрофів у лінійні номінальні кордони національних держав та зворотне обертання лінійних кордонів у системні та несистемні транскордонні зв'язки.

Просторово-територіальне кліважування в межах пульсуючих кордонів лімітрофних систем транскордоння представлено в геополітичних теоріях як «глобальний Рімленд», «дисконтинуальний пояс», «проміжна зона». Просторові інтерпретації локального прикордоння – «прикордонна полоса»

(confinatio), «кінцева межа» (fines, limes, terminus) – об'єктивно вміщують проміжні структури, прикордонні локальні спільноти, осколки спільнот особливої замкненості («діаспори катаклізми»), які є носіями специфічного геополітичного образу.

Методологією дослідження просторових структур як соціокультурних сегментів відбувається в межах структурно-функціонального та просторово-часового аналізу. Структурно-функціональний підхід надає можливість простежити як функціональні можливості простору впливають на взаємну рекогносцировку гравців в системі політичного простору. Темпоральний аналіз дозволяє визначити тривалість соціальних практик в синхронному та діахронному просторі, з'ясовуючи темпоральну протяжність об'єкту в межах досліджуваного простору. Застосування крос-темпоральних порівняльних досліджень дозволяє аналізувати соціальну динаміку в межах транскордоння.

Структуризація просторових феноменів та закономірності їх розвитку визначається з позицій цивілізаційного, центр-периферійного та мережевого підходів. Кліважування простору в цивілізаційному підході передбачає застосування двох теоретичних схем: лінійної та локальної. Якщо лінійна схема представляється як прогресуюча, раціональна система, в політичному просторі якої держава забезпечує функціонування соціально-політичних відносин та єдність території, то локальна зазначає якісні відмінності між цивілізаційними просторами, де суб'єкти історичного процесу – локальні цивілізації представляються як культурні типи, ізольовані системи, культурні об'єкти.

В межах цивілізаційного аналізу сформульовані основи інтерпретації транскордоння як «контактного простору», «розколотої» або «периферійної» цивілізації, в межах якої відбувається міграція метрополії. «Транскордонність» постає онтологічною характеристикою локальної суспільної системи цивілізаційної периферії, яка переживає стадію перехідного (лімінарного) стану на межі епох, культур, ідеологій.

Багатовимірність процесів трансформації (дивергенції, конвергенції) проявляється як транслокальність, яка під час глобалізації реалізується на

локальних рівнях (глокалізація). Глокалізація, як тенденція глобального перемасштабування, обумовила «зростання локальності» через зміни традиційних статусів локальних територіальних утворень та позатериторіальних локальних груп. Позатериторіальні локальні групи утворили наднаціональні мережеві системи, а територіальні локальні утворення посилили власну значущість завдяки наданій / визнаній диверсифікації їх функціональних можливостей, які підживили традиційні якості первинних локальних «місць».

Ієрархії центр-периферійних відносин передбачають створення вертикалі підпорядкованих рівнів просторової системи, яка виокремлює центр, напівпериферію, периферію. Вертикальне кліважування простору передбачає оцінювання стану політичної залежності підпорядкованих рівнів шляхом визначення обсягу їх прав та статусів в системі. Модифікації центр-периферійної теорії передбачили виокремлення множинності типів «підпорядкованих периферій» як «внутрішніх», «зовнішніх», «анклавних», «буферних», «невдалого центру», «полосів росту» та «суміжних периферій», які можна розглядати як потенційно «транскордонні». Виходячи з того, що концептуалізація центр-периферійного підходу відбувається на основі встановлення владної ієрархії між суб'єктами взаємодії, модифікацією підходу стало визнання можливості зміни обсягу поняття «центр», який може розумітися як «територіальне» та «надтериторіальне» утворення.

З позиції мережевого підходу визначення периферії відбувається за рахунок порівняння з центрами як комунікаційними вузлами системи, що мають щільність та активність діючих акторів. Транскордоння як «двоїста периферія» залишається ресурсно залежним, політично невизначеним простором комунікаційного транзиту.

Темпоральна система транскордоння поєднує синхронні та діахронні простори локальних спільнот, створюючи систему регіонального хронотопу як схему змістовного історичного розвитку в часово-просторовій топографії.

Застосування діахронного методу темпорального підходу дозволяє дослідити розвиток об'єкту в часі, крізь покоління, в контексті історичних подій. Синхронний аналіз орієнтований на співставлення сучасних процесів. Потрійність часу минулого, сучасного, майбутнього демонструє внутрішню діалектичність дії часу, як форму кліважування діахронних зв'язків.

Ознакою наявності регіональної соціальної структури є сформований «хронотоп», що визначає часові рамки існування локального (локальне, регіональне, національне). Асиметрія, варіативність та конфліктність локальних хронотопів обумовлена поліформізмом простору та силою хронотопу політичного центру. Великі географічні цивілізаційні масиви, де простір грає більш вагому роль, ніж час, створюють просторово-часовий континуум, що визначає поняття «топохрон». Топохрон маркує простори, які розростаючись, уповільнюють рух історичного часу. Темпорально-просторові об'єкти великої тривалості характеризуються культурною глибиною та регіонально-географічною шириною, внутрішнім порядком функціонування та короткочасними локальними утвореннями кон'юнктурного характеру.

Транскордоння це вид простору, який найбільше демонструє діалектику простору та часу, де простір виступає як пасивний, а час, як активний елементи. Простір, оцінений концепцією територіального суверенітету, а час – концепцією ефективного територіального володіння. Змінення одного з показників нівелює status quo кордонів. Множинність локальних суб'єктів, які демонструють гетерогенність темпоральних уявлень, обумовлює невимірюваність прикордонного простору та втрату темпорально-просторових координат, що порушує динаміку політичного процесу, який завжди розгортається в часі та просторі. Управління політичним часом забезпечує стабільність матриці колективної ідентичності, створюючи для локальних груп рамки соціально-політичного розвитку. Трансформація параметрів часу обумовлює дискретність політичного процесу.

Управління політичним процесом в транскордонні передбачає врахування його «складчастої» темпоральної структури, тривалості часової

протяжності в діахронії, а також асиметрії в синхронії, через особливості розвитку центру, як локомотиву модернізації, де щільність подій є вищою. Транскордонній системі характерна «плинна» сучасність, коли в умовах руйнації соціальної ієрархії відтворення домінантного хронотопу стає неможливим. Мережева система синтезує хронотопи локальних суб'єктів та прекаріату, утворюючи «плинну сучасність». Стиснення простору та часу перетворює локальний простір на «контейнер» або «об'єкт одноразового використання». Мережева система провокує «темпоральний шок» (шок майбутнього), який викликає масову дезорієнтацію в суспільстві, як результат трансформації лінійного часового руху та створення ситуації біфуркації, коли система визначається з подальшим розвитком.

Отже, локальність, як домінуючий тип суб'єктів транскордоння, існує передусім в часі, формує простір транскордоння за рахунок соціальних практик, які забезпечують ідентифікаційну стабільність в умовах кризової прикордонної ситуації. Часові характеристики структурування простору постають соціальним ресурсом транскордоння та соціально-політичною технологією, що забезпечує конструювання ідентичності. Темпоральні стратегії групи формують способи сприйняття політичної реальності та обумовлюють соціальну активність.

Прикордонне позиціонування локальних груп визначає їх участь в процесі перебудови субнаціонального порядку в державно-національній, коли соціально-політичний організм інтегрує локальні групи в універсальну структуру, делокалізуючи соціальний порядок, а також участь у зворотному процесі, коли відбувається конвертація універсального порядку в локальний, в умовах послаблення універсальних центр-периферійних відносин.

Локальні групи постають суб'єктами формування простору шляхом закріплення «просторових компетенцій», які структурують соціальну систему. Локальність не піддається територіальним змінам, але сама народжує «соціальне місце», що існує в системах координат історичного та соціального часу. Прикордоння демонструє як взаємини між простором та «соціальним місцем» змінюють генеральну траєкторію: від розуміння місця як простору

взаємодії, до інтерпретації простору як місця соціальних практик. Просторові практики пов'язують презентації простору з простором репрезентацій. Зникнення локальності супроводжується зникненням «місця».

Специфіку соціально-політичних процесів в транскордонні демонструє явище «прикордонного ефекту», яке виникає в умовах накладання соціокультурних та політичних контекстів, створюючи палімпсестність прикордонного простору: в соціально-політичних практиках, транскордоння постає, одночасно, і як центр зв'язків, вузлова зона перетину потоків, і як периферія держави, як простір зустрічної політичної інтеграції, як простір, де доцентровні процеси зустрічаються з відцентрованими. В ідентифікаційних практиках, прикордонний ефект проявляється в збереженні локальною групою власних внутрішніх ідентифікаційних кодів в умовах запровадження культурних стандартів центрів. В комунікаційних практиках прикордонний ефект проявляється в результаті формування подвійної лояльності, конформності, медіативності.

Системні якості транскордоння утворюються внаслідок накладання вертикальної та горизонтальної структур комунікаційних просторів: 1) систем комунікації, утворених внутрішніми міжгруповими зв'язками в просторі певного типу і відповідно структурованих як: «домодерно-дифузна» (множина взаємодіючих локальних груп в просторі сталого геополітичного кордону, де полікультурність є соціально-політичний ресурсом), «анклавна» (актуалізація етнокультурних кордонів групи в результаті тривалого пульсуючого руху політичного кордону і політичних центрів) та «плинно-розріджена» (інтерференція споріднених культур в межах тривалих практик спільного господарювання в межах послідовно виникаючих політичних транзитних систем); 2) систем соціально-політичної комунікації, де суб'єктність акторів представлена через позицію в діалозі, та формою зворотного зв'язку у вигляді «моделі комунікаційного ланцюгу» (передбачає розмежування функцій між центром та периферіями, коли відбувається спрямована дія суб'єкту без зворотного зв'язку та без альтернативних форм мережевої співпраці),

«інтеракціоністської моделі» (в ній визначається рецепієнт як активний учасник комунікації, який має власні очікування та настанови), «інтерактивної моделі» (в ній об'єкт та суб'єкт розрізняються за соціально-політичним статусом, функцією та роллю в комунікаційній мережі та об'єкт має можливості впливу на комунікатора в системі зворотного зв'язку), «моделі транзактності» (діалогова форма комунікації, де актори виступають у різних статусах).

Комунікаційна модель віддзеркалює розподіл соціальних статусів та ролей учасників системи. Соціально-політичні системи можуть приписувати групам соціальні статуси, розширюючи власну соціальну мережу та закріплюючи встановлений соціально-політичний порядок. В транскордонні позиціонування ідентичності локальних груп обумовлюється динамікою соціально-політичних змін простору, структурами населення, способами поширення інформації, а також еволюцією системи очікувань в середині групи. Множинність актуальних форм ідентифікації демонструє прагматичний підхід груп щодо забезпечення соціальної адаптації в умовах дисфункціональної та фрагментованої системи державного управління. Групи формують ідентифікаційні стратегії навколо таких ідентичностей як: «капсульна», яка виступає формою ізоляціонізму; «дифузна», яка демонструє крайню форму невизначеності, при якій проявляються ознаки дієвої територіальної свідомості; «кластерна», характерна для соціально-розвинутих, адаптованих та структурованих груп; «кризова» є темпорально-обмеженою, орієнтованою на соціальний захист своїх носіїв; «гібридна», орієнтована на транскультурну медіативну поведінку.

Соціальна дія в кордонах соціального локального простору реалізується на мікрорівні між особистістю та соціальною структурою. Варіативність ідентифікаційного процесу в прикордонні обумовлена, з одного боку, політичним та соціальними практиками, що створюють реальність прикордонної системи, а з іншого, засобами інтерпретації події та явищ, які проявляються в просторових міфах, образах та уявленнях, але ці статуси не стають частиною ідентифікаційних характеристик груп.

Поліморфізм транскордонного простору та його соціальна структура обумовлюють сучасний стан глокального політичного порядку, який залежить від конкуренції двох картографічних моделей. Перша залишає на карті актуальні кордони держав, як прояв метанаративів секьюризації, щодо створення умов безпеки з боку суверенних держав. Друга демонструє карту потоків, мереж, зв'язків, які знищують державну монополію на кордони та на соціальні ресурси.

Локальні групи можуть виступати як модальність локально-універсальної культури, як варіант локально-територіальної структури або як прояв маргінальної культури транскордонного посередництва. Вихідна характеристика групи обумовлює її поведінкову модель як «вибір» моделі життя на кордоні і впливає на «*форму конструювання*» образу прикордонного простору. Цей процес відбувається під впливом геополітичних ситуацій, геополітичних статусів та геополітичного престижу акторів, які реалізують свої стратегії в транскордонних просторах. В ситуації, коли державно-національні стратегії геополітичного розширення обирають локальні групи в якості «адресатів» своїх геополітичних стратегій розширення, застосовуючи до них практики позитивної дискримінації та соціально-культурної інтеграції, вони апелюють до них як до носіїв функціональних та соціальних ресурсів в межах периферій державно-центричних відносин та в умовах «перфорованих» суверенітетів транскордоння.

Формування зустрічних інтеграційних стратегій країнами Східної Європи обумовлює визнання прикордонних контактних просторів як таких, що зберігають риси «буферного простору». Кордони набувають умовності та політична ретроспективна практика демонструє, що простори можуть бути переорієнтовані від «діючих центрів» в напрямках нових «історичних центрів». Ситуація пом'якшена спрямуванням інтеграційних процесів всіх держав регіону в напрямку спільного перебування у просторі Європейської інтеграційної системи.

Одночасно новий регіоналізм в європейському просторі пов'язаний із дією універсальних наддержавних структур (ЄС, Рада Європи), які спрямовують процес регіоналізації на рівень участі локальних суб'єктів (місцеві ради, райони), створюючи наднаціональні структури та умови для дистанціювання концепту нації від концепту держави. Інтеграційні процеси, які вимагають від модерної держави ремодуляції національного суверенітету, обумовлюють нове розуміння простору реалізації національного інтересу, за межами державної національної території. Розширене тлумачення концепту «нації» стає формою забезпечення такого інтересу шляхом використання ресурсної системи споріднених діаспор та історичних просторів, що може бути формою ресурсної компенсації відцентрових процесів або формою реалізації постімперських геополітичних амбіцій.

Політика, яка орієнтована на інтеграцію прикордонних просторів в мережу національних відносин і контактів, передбачає пошук історичних аргументів для легітимізації політичних дій, застосування комеморативних механізмів з метою пошуку версії інтерпретацій минулого та створення довгострокових меморіальних стратегій, які підкріплюють сучасну, оновлену версію націогенезу. В країнах Східної Європи цей процес проявляється в оформленні стратегій національних історичних політик та прийнятті меморіальних законів, які орієнтовані на уявне повернення до «коріння», етнізацію та регіоналізацію політичного процесу.

Політична реструктуризація простору, створення нових соціально-культурних розколів на фоні кризи модерних територіальних систем змінили підходи до розуміння соціального порядку, який передбачає баланс між чисельними мережами «партнерства», державними та наддержавними публічними інститутами. Інституційний поліморфізм відбиває стан «політичного транзиту», коли політична система змінює структурно-функціональну форму. В таких умовах інтерференція старих та нових, формальних та неформальних інститутів забезпечує функціональні переходи «нелегітимного» у «легітимне», як механізм трансформації соціально-

політичної системи. Цей характерний для транскордоння стан представлено як інституційну еластичність, яку запропоновано розглядати як: 1) прояв адаптивної здатності інститутів публічного порядку та демонстрацію інтеграційних можливостей державних інститутів; 2) прояв функціональної спрямованості інститутів локального рівня, які виконують медіативні та ситуативні завдання.

Функціонування транскордоння як багатовекторного, полізмистовного феномену забезпечується за рахунок лабільності правової регламентації, яка є наслідком дії наднаціональних акторів та запроваджених ними механізмів та стандартів врегулювання соціально-політичних відносин, а також за рахунок розвитку транснаціонального права, яке стало формою захисту національних інтересів за межами національних кордонів.

Проявом процесу просторової реструктуризації є набуття позатериторіальними соціокультурними мережами діаспорного типу якостей політичних суб'єктів. Їх інституціалізація і формалізація свідчить про посилення політичної гетерогенності та поліморфізму суб'єктів національної та транснаціональної дії. Поряд з цим процесом відбувається інструменталізація соціально-культурних мереж як форми реалізації позатериторіального національного інтересу і як націоутворюючої системи. Цей процес спрямований на лобіювання інтересів груп та держав.

Формат соціально-політичної інклюзії мережевих утворень діаспорного типу, рівень та форми участі в соціально-політичних процесах глобального, національного та локального рівнів обумовлені їх природою. Класичні діаспори демонструють високий рівень інституціалізації та соціально-політичної презентації в різних політичних просторах, створюючи умови для забезпечення та підтримання суб'єктності національної держави. Історичні діаспори, утворені внаслідок політичних катаклізмів та змін кордонів, створюють систему соціально-політичних мереж, підтриманих культурною метрополією. Такі соціокультурні мережі здатні до акумуляції національних ідеологій та можуть ставати основою для репрезентації національної ідеї. Мережеві системи

новітніх діаспор, утворених міграційними спільнотами, орієнтовані на акумуляцію соціального ресурсу приймаючих держав. Їх мережеві соціальні зв'язки складають інтерес для їх культурних метрополій, які ініціюють процес їх інституціалізації.

Практики організації транскордонних просторів в межах Європи є формою забезпечення інтеграційних процесів та способом модифікації національно-державних суб'єктів політичної взаємодії. Регулювання процесами встановлення транскордонних режимів пройшло шлях від «хронічної нелегітимності» та демонстративної «невпорядкованості» прикордонних ситуацій до стану «легітимного утворення» під протекторатом «парасолькових» організацій Ради Європи та організаційних структур Європейського Союзу, які задають формальні основи інституціалізації процесу регіоналізації та децентралізації країн Європи в межах концепції Ж. Моне щодо розвитку «Європи регіонів».

Реформи децентралізації спрямовані на забезпечення дії принципів субсидіарності та багаторівневості управління, що забезпечує можливості для локальних і мережевих соціальних груп бути учасниками глобальної взаємодії на рівні традиційних системних акторів, а національні держави вимушені реструктурувати свою соціальну та адміністративну систему з урахуванням нових можливостей і ресурсів локальних суб'єктів політики.

Стабільні транскордонні системи, які утворені в межах культурних та історичних кордонів Східної Європи набули можливості відтворення суб'єктності на рівні транскордонних інтеграційних систем, що певною мірою знімає політичну напругу між контактуючими державами і послаблює наявні форми іредентизму та сепаратизму боку невизнаних та розділених соціально-культурних суб'єктів транскордоння.

Процеси децентралізації, які підтримують держави з метою вирішення економічних завдань та соціальних завдань, надають прикордонним регіонам додаткові ресурси для отримання політичної суб'єктності, що збігається з реалізацією стратегії розбудови «Європи регіонів». Регіони, як нові суб'єкти

політичного простору використовують власну локальність як форму репрезентації альтернативного сприйняття дійсності.

Чинником реструктуризації національно-територіальних структур є інтеграція «споріднених» просторів, які розширюють простір геополітичного контролю. Інтеграція відбувається шляхом створення систем афірмаційних політик та практик соціального протекціонізму національних держав щодо споріднених просторів та етнічно-близьких локальних груп. Ці дії також отримують легітимацію через формування вимог Ради Європи щодо широкого політичного представництва меншин як ознаки демократизації державного управління. Законодавче закріплення розширення окремих функціональних можливостей локальних етнокультурних меншин в сфері культури і політичного представництва відбулось в усіх країнах Східної Європи, але на високому рівні в політиці, за оцінкою Ради Європи, гарантії представництва етнічних та національних меншин майже не знайшли свого відображення.

Інституціалізація транскордонного простору Європи відбувається у вертикальному (в межах центрованої регіональної системи макро-регіону) та горизонтальному (децентралізація системи управління на рівні національних держав) вимірах на основі наданих Радою Європи та Європейським Союзом політико-правових та нормативно-правових актів та на основі локальних соціально-економічних угод, процедур та практик.

Отже, реструктуризація політичного простору і політичного процесу, на фоні створення нових соціально-культурних розколів та кризи модерних територіальних систем формує нове бачення глобального розвитку, який втрачає ієрархічну, доцентрову структуру на користь мережевої системи стосунків між рівнозначними суб'єктами. Парадигма «глокалізації» використовує новий структурний формат, який функціонує завдяки мережевим зв'язкам та змістовним вузлам. Альтернативна структура глобалізації трансформує, передусім, процес гомогенізації та уніфікації, співставляючи його з локальністю та регіоналізацією, таким чином, що ідентичність не набуває космополітичного змісту, а, навпаки, зберігає актуальність локальних форм.

Мобілізація етнокультурних груп прикордонних просторів, яка відбувається в наслідок втрати жорсткості центр-периферійних модерних систем, в умовах мережових транскордонних відносин не призводить до радикалізації та політизації та націоналізації. В цьому сенсі, мережеві відносини, як антимодерні зберігають потенціал організації нових форм національного дислокального розвитку.

Транскордоння як нова зв'язків і принципів взаємодії, згладжує рубіжність та створює нову реальність де територія отримує характеристику місцезрозвитку, контексту соціальних процесів, обумовлюючи їх перебіг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно Т. В. Негативная диалектика: монография / пер. с нем. Е. Л. Петренко. М.: Академический проект, 2011. 538 с.
2. Алаев Л. Б. Смутная теория и спорная практика: о новейших цивилизационных подходах к Востоку и к России. *Историческая психология и социология истории*. 2008. № 2. С. 87–112.
3. Алаев Л. Б., Коротаев А. В. Перспектива применения кросс-культурных баз данных для сравнительного изучения цивилизаций. *Сравнительное изучение цивилизаций мира (межцивилизационный подход). Сборник статей*. М.: ИВИ РАН. 2000. С. 159–180.
4. Алмонд Г. А., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии. *Полис*. 1992. № 4. С. 122–134.
5. Андерсон Б. Национализм, идентичность и логика серийности. *Логос*. 2006. № 2. С. 58–73.
6. Аникин Д. А. Политика памяти в глобальном мире: предпосылки социально-философского исследования. *Ученые записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2011. № 1. С. 15–21.
7. Арабаджиєв Д. Ю. Моніторинг національної, макрорегіональної та регіональної ідентичності як чинника формування громадянськості. Нова парадигма / под ред. В. П. Бех. Київ: Вид-во імені М. П. Драгоманова. 2013. Вип. 118. С. 117–125.
8. Ассоциация на българите по света. URL: <http://www.assobulg.com/index.html> (дата звернення 22.10.2018).
9. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М. М. Сокольской. М.: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
10. Ахиезер А. И., Голц Г. А. Критические пороги социальных систем. *Общественные науки и современность*. 1992. № 1. С. 45–56.
11. Ахиезер А. С. Социокультурная динамика России. 2-е изд., перераб. и доп. Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. 804 с.

12. Ачкасов В. А. Роль политических и интеллектуальных элит посткоммунистических государств в производстве «политики памяти». *Символическая политика: сб. науч. тр.* / отв. ред. О. Ю. Малинова. М.: ИНИОН РАН. 2012. Вып. 1. Конструирование представлений о прошлом как властный ресурс. С. 126–148.
13. Бабков А. В. Иконографический подход в работах французских геополитиков. *Власть*. 2010. № 7. С. 69–73.
14. Бауман З. От паломника к туристу. *Социологический журнал*. 1995. № 4. С. 133–154.
15. Бауман З. Текущая современность: монография / пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. СПб.: Питер, 2008. 240 с.
16. Бауман З. Философия и постмодернистская социология. *Вопросы философии*. 1993. № 3. С. 46–61.
17. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. М.: Художественная литература. 1975. 504 с.
18. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Литературно-критические статьи. М.: Художественная литература. 1986. С. 234–407.
19. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну: монография / пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 383 с.
20. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию: монография / пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника; общ. ред. и послесловие А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
21. Берандзе М. Р. Концепция транснационального права в международном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10, 12.00.03. / Дипломатическая Академия РФ. М., 2010. 172 с.
22. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания. М.: Медиум, 1995. 323 с.
23. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы: монография. М.: Международные отношения, 2003. 256 с.

24. Бикбов А. Социальное пространство как физическое: иллюзии и уловки. *Отечественные записки* / Т. Малкина. М.: ВШЭ. Фонд «Отечественные записки». 2002. № 6 (7). С. 63–71.
25. Бикбов А. Т. Москва/Париж: пространственные структуры и телесные схемы. *Логос*. 2002. № 3 – 4. С. 145–168.
26. Бобков И. М. Этика пограничья: транскультурность как белорусский опыт. *Перекрестки*. 2005. № 3–4. С. 127–137.
27. Бобровский М. В. Козельские засеки: монография. Калуга: Изд. Н. Бочкаревой, 2002. 92 с.
28. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального: монография / пер. с фр. Н. В. Сулова. Екатеринбург: Изд. Уральского университета, 2000. 95 с.
29. Болгарія підтримає проект реконструкції міжнародної автодороги Одеса-Рені 17.11.2015. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/bolgariya-podderzhit-proekt-rekonstruktsii-1447753199.html> (дата звернення 16.10.2018).
30. Бредникова О. Е., Чикадзе Е. З. Армяне Санкт-Петербурга: карьеры этничности. *Конструирование этничности* / под ред. В. Воронкова и И. Освальд. СПб. 1998. С. 227–259.
31. Бредникова О. Интерпретируя Пограничье: метафоры «окна», «зеркала» и «витрины». *После империи: исследования восточноевропейского пограничья. Сб. статей* / под ред. И. Бобкова, С. Наумовой, П. Терешковича. Вильнюс: ЕНУ-International, 2005. 240 с.
32. Бреский О., Адвилониене Ж. Локальность. К нормативным основаниям социального места и порядка. Вильнюс: ЕГУ, 2011. 336 с.
33. Бреский О., Бреская О. От транзитологии к теории Пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа». Вильнюс: ЕГУ, 2008. 336 с.
34. Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность. *Философия и методология истории: сб. статей* / под ред. И. С. Кона. М.: Прогресс, 1977. С. 123–124.

35. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV – XVIII вв.: Т. 3. / пер. с фр. Л. Е. Куббеля; под ред. Ю. Н. Афанасьева. М.: Прогресс, 1992. 678 с.
36. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: Т. I / пер. с фр. М. А. Юсима. М.: Языки славянской культуры, 2002. 496 с.
37. Бродель Ф. Что такое Франция? Кн.1. Пространство и история / пер. с фр. М. А. Юсима. М.: Изд. им. Сабашниковых, 1994. 405 с.
38. Брубейкер Р. «Диаспоры катаклизма» в Центральной и Восточной Европе и их отношения с родинami. *Диаспоры*. 2000. № 3. С. 6–32.
39. Брубейкер Р. Этничность без групп: монография / пер. с англ. И. Борисовой. М.: ИД ВШЭ, 2012. 408 с.
40. Брутер В. Восточная Европа: перспективы децентрализации. *Однако*. 2015. URL: <http://www.odnako.org/almanac/material/vostochnaya-evropa-perspektivi-decentralizacii/--> (дата звернения 08.11.2018).
41. Булгару Д. «Против российского фактора»: США запускают работу с русской и румынской диаспорами в Молдавии. *RT – международный информационный телеканал*. 25.09.2017. URL: <https://russian.rt.com/ussr/article/433303-ssha-moldaviya-ruskiye-obshiny> (дата звернения 11.10.2018).
42. Бурдые П. Практический смысл: монография / пер. с фр. А. Т. Бикбова, К. Д. Вознесенской, С. Н. Зенкина, Н. А. Шматко; общ. ред. Н. А. Шматко. СПб: Алетейя, 2001. 562 с.
43. Бурдые П. Социология политики: монография / пер. с фр. и ред. Н. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.
44. Бурдые П. Социология социального пространства: монография / пер. с фр. и ред. Н. Шматко. М.: Институт экспериментальной социологии, 2007. 288 с.
45. Бусыгина И. М. Настоящее и будущее «Европы регионов». *Мировая экономика и международные отношения*. М.: РАН. 1993. № 9. С. 78–86.
46. В Польше готовят «Пробег Независимости» с картой с польским Львовом

и Вильнюсом. *Европейская правда*. 18.10.2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2015/10/18/7039623/> (дата звернення 22.10.2018).

47. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире: монография / пер. с англ. П. Кудюкин. СПб: Университетская книга, 2001. 416 с.

48. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века: монография / пер с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Логос, 2003. 355 с.

49. Валлерстайн И. Модернизация: мир праху её. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2008. № 2. С. 21–25.

50. Варга М., Блум К. Як популісти та правоконсерватори перемагають лібералів. Приклад Польщі, Угорщини, Росії. *Vox. Ukraine*. 20.03.2018. URL: <https://voxukraine.org/uk/yak-populisti-ta-konservatori-peremagayut-liberaliv-priklad-polshhi-ugorshhini-ta-rosiyi/> (дата звернення: 10.10.2018).

51. Вахштайн В. Пересборка города: между языком и пространством. *Социология власти*. 2014. № 2. С. 9–39.

52. Вебер М. Основные социологические понятия: монография / пер. с нем. М. И. Левиной. *Избранные произведения*. М.: Прогресс, 1990. С. 602–643.

53. Виноградов В. Н. Дунайские княжества и Трансильвания: Национальный вопрос и задачи освобождения и объединения (1848 – 1849 гг.) *Европейские революции 1848 года. «Принцип национальности» в политике и идеологии*. М.: Индрик. 2001. С. 393–448.

54. Власов В. Г. Політика з регулювання міжнародних зв'язків регіонів: західноєвропейський досвід: дис. ... канд. політ. наук.: 23.00.02. / Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2015. 231 с.

55. Власов В. Г. Субнаціональні регіони і міжнародні відносини: альтернатива співробітництву національних держав. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія*. Миколаїв: б. в., 2013. Т. 212. Вип. 200. С. 82–86.

56. Войтенко М. В. Регіональне співробітництво в контексті європейських

- інтеграційних процесів (на прикладі Одеської області): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2011. 19 с.
57. Върховен Управителен Съвет. АБС. URL: <http://www.assobulg.com/rukovod.html> (дата звернення: 16.09.2018).
58. Выступление Р. Т. Эрдогана в Комрате 21.10.2018. *Новостной портал: Gagauzinfo.MD*. 21.10.2018. URL: http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=43274&fbclid=iwar1occcvipwscxb-jl3z92j_a0vjiemkrpxb0wedg_v_oenrcgnpusqnn50. (дата звернення 30.10.2018).
59. Вседержавное Русинськое Самосправованя. *Общество Русинув / Рутенув Мадярицины*. URL: <http://www.rusyn.hu> (дата звернення 03.11.2018).
60. Гидденс Э. Девять тезисов о будущем социологии. *THESIS. Теория и история экономических и социальных институтов и систем: Альманах*. М.: Зима. 1993. Т. 1. Вып. 1. С. 57–82.
61. Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуризации: монография. 2-е изд. М.: Академический Проект, 2005. 528 с.
62. Гидденс Э. Элементы теории структуризации. *Современная социальная теория: Учебное пособие*. Новосибирск: Изд. Новосибир. ун-та. 1995. С. 40–80.
63. Годишен отчет 2016 – 2017 г. За дейността на сдружение с нестопанска цел «Асоциация на българските училища в чужбина» за периода юли 2016 г. – юли 2017 г. АБУЧ. URL: <http://www.abgschool.org/drupal/?q=node/376> (дата звернення 11.10.2018).
64. Головнёв А. В. Феномен колонизации: монография. Екатеринбург: Ур. Отд. РАН, 2015. 592 с.
65. Гомбоева М. И. Культурное наследие и идентичность в ассимиляционных процессах трансграничья (на материалах Восточного Забайкалья): монография. Чита: Поиск, 2013. 180 с.
66. Гомбоева М. Социокультурная специфика Восточно-Забайкальского трансграничья. *Теоретико-методологическое осмысление феномена трансграничья, региональная экономика, международное сотрудничество*. Чита: Забайкал. гос. гум.-пед. ун-т. 2006. С. 41–46.

67. Горин П. В Молдавии заговорили унионисты. Стоит ли украинцам опасаться движения за «воссоединение» Румынии?». *Телеканал 112.ua*. 03.04.2018. URL: <https://112.ua/statji/v-moldove-zagovorili-unionisty-stoit-li-ukraincam-opasatsya-dvizheniya-za-voossoedinenie-rumynii-440157.html> (дата звернення 11.10.2018).
68. Государственный Комитет Азербайджанской Республики по работе с Диаспорой. URL: <http://www.diaspor.gov.az> (дата звернення: 14.11.2018).
69. Гофман А. Б., Левкович В. П. Обычай как форма социальной регуляции. *Советская этнография*. 1973. С. 14–24.
70. Грек И. В. Антропонимия «задунайских переселенцев» (последняя треть XVIII – начало XIX вв.). *Stratum plus. Культурная антропология и археология* / под ред. М. Е. Ткачука, Н. Д. Руссева и др. Кишинев: Stratum plus. 2010. № 6 «Слова и вещи». С. 289–340.
71. Гречко П. К. Пограничье как социокультурная реальность. *Вопросы социальной теории*. 2012. Т. VI. С. 81–96.
72. Грэхэм Дж. Колониальная экспансия Греции. *Кембриджская история древнего мира*. М.: Ладомир. 2007. Т. III. Ч. 3. С. 103–195.
73. Гузинець Ю. І. Етнополітичний аспект угорсько-українських міждержавних відносин: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.05 / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ, 2008. 16 с.
74. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли: монография. М.: Оникс, 2002. 560 с.
75. Гумплович Л. Основы социологии. изд. 2-е. / пер. с нем. и под ред. В. М. Гессена. М.: Либроком, 2010. 368 с.
76. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: монография / пер. с нем. Д. В. Складнева. СПб: В. Даль, 2004. 398 с.
77. Давыденко Л. Н., Литвинюк А. И. Принципы трансграничного сотрудничества. *Беларусь и мировые экономические процессы: сб. науч. статей.* / отв. ред А. В. Данильченко. Минск: БГУ. 2010. Вып. 7. С. 50–64.

78. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому. 6-е изд. СПб: Глаголь, 1995. 552 с.
79. Декларация от Втори Велик Събор на Българите по Света. *Асоциацията на българите по света*. URL: <http://assobulg.com/vtoriveliksybor.html>. (дата звернення 15.07.2017).
80. Декрет-закон о статусе национальных меньшинств. *Конституция и основные законодательные акты Румынской Народной Республики: законы и законодательные акты*. / пер. с румын. и под ред. С. Н. Соловьева. М.: Иностранная литература, 1950. 239 с.
81. Делегация Государственного комитета приняла участие в заседании государств-членов Совета сотрудничества тюркоязычных государств. *Государственный комитет Азербайджанской республики по работе с диаспорой*. 10.11.2018. URL: <http://diaspor.gov.az/ru/xeberler/x176.php#> (дата звернення 15.11.2018).
82. Делёз Ж. Различие и повторение / пер. с фр. Н. Маньковской, Э. Юровской. СПб: Петрополис, 1998. 384 с.
83. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / пер. с фр. С. Зенкина. М.: Академический Проект, 2009. 261 с.
84. Деррида Ж. О грамматологии / пер. с фр. Н. Автономовой. М.: Ad Marginem, 2000. 512 с.
85. Дзермант А. Метафизика «тутейшести». *Перекрестки* / под ред. И. Бобкова и др. Вильнюс: Европейский гуманитарный университет. CASE. 2008. № 1. С. 130–149.
86. Дуличенко А. Д. Вичский и гал(ь)шанский: два новых славянских литературных микроязыка в Литве? (с образцами текстов). *Языки малые и большие...In memoriam acad. Nikita I. Tolstoi. Slavica Tartuensia IV*. Tartu: Tartu University Press. 1998. С. 165–173.
87. Държавната агенция за българите в чужбина. *Официални документи*. *Правителствен портал на България*. URL: <http://www.aba.government.bg> (дата

звернення 11.10.2018).

88. Единая тюркская диаспора превратится в серьезную силу – генсек Совета сотрудничества тюркоязычных государств. *News Agency Trend.az*. 23.06.3013.

URL: <https://www.trend.az/azerbaijan/society/2163477.html> (дата звернення 11.10.2018).

89. Еллинек Г. Значение конституции в современном праве. СПб: Голос, 1906. 48 с.

90. Емченко Д. Г. Маргинальный человек в контексте культуры трансграничного региона. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009. № 11 (149). Вып. 11. Философия. Социология. Культурология. С. 47–50.

91. Європейська Хартія Регіональної демократії: науково-практичний коментар / под ред. Т. М. Безверхнюк, О. С. Орловський, С. Є. Саханенко та ін. Одеса: Хоббит Плюс, 2008. 186 с.

92. Желтов В. В. Границы в условиях глобализации (геополитический аспект). *Политическая наука*. 2010. № 3. Трансграничные региональные системы: потенциал развития. С. 144–154.

93. За 25 лет турецкое агентство ТИКА в Молдове успело многое. *Информационное агентство MoldovaNews*. 12.02.2017. URL: <http://moldovanews.md/12022017/economika/145556.html> (дата звернення 18.08.2017).

94. За българите, живеещи извън Република България: Закон от 11.04.2000 г. *Българският правен портал*. URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134916612> (дата звернення: 23.10.2018).

95. За българското гражданство: Закон от 20.02.1999 г. *Българският правен портал*. URL: <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2134446592> (дата звернення: 23.10.2018).

96. За изменение и допълнение на Закона за българите, живеещи извън Република България: Законопроект № 554-01-20 от 04.02.2015 г. *Народно събрание на Република България*. URL:

<http://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15205/> (дата звернення: 23.10.2018).

97. За осъществяване на образователна дейност сред българите в чужбина: Постановление на Министерски Съвет № 103 от 31.05.1993 г. *Българският правен портал*. URL: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/-1088135167> (дата звернення 23.10.2018).

98. За трудовата миграция и трудовата мобилност: Закон от 21.05.2016 г. *Българският правен портал*. URL: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136910623> (дата звернення 23.10.2018).

99. За чужденците в Република България: Закон от 21.05.2016 г. *Българският правен портал*. URL: <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2134455296> (дата обращения 15.07.2018).

100. За юридическите лица с нестопанска цел: Закон от 01.01.2001 г. *Българският правен портал*. URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134942720> (дата звернення 11.10.2018).

101. Загальні відомості про результати голосування. Україна, Закарпатська обласна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015*. 25.10.2015. URL:

https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm057pid112=12pid102=9129pf7691=9129pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100 (дата звернення 01.11.2018).

102. Замятин Д. Н. Власть пространства и пространство власти: Географические образы в политике и международных отношениях: монография. М.: РОССПЭН, 2004. 352 с.

103. Замятин Д. Н. Геополитика: основные проблемы и итоги развития в XX в. *Полис*. 2001. № 6. С. 97–115.

104. Замятин Д. Н. Культура и пространство: Моделирование географических образов пространства: монография. М.: Знак, 2006. 488 с.

105. Замятин Д. Н. Метагеография: Пространство образов и образы пространства: монография. М.: Аграф, 2004. 512 с.

106. Замятин Д. Н. Политико-географические образы и геополитические картины мира (Представление географических знаний в моделях политического

- мышления). *Полис*. 1998. № 6. С. 35–46.
107. Замятин Д. Н. Пространство как образ и трансакция: к становлению геономики. *Полис. Политические исследования*. 2007. № 1. С. 168–183.
108. Замятин Д. Н. Феноменология географических образов. *Новое литературное обозрение*. 2000. № 6 (46). С. 255–275.
109. Замятина Н. Ю. Соотношение понятий «центр» и «регион» в ментально-географическом пространстве: постановка проблемы. *Материалы сессий Экономико-географической секции международной академии регионального развития и сотрудничества* / под ред. Т. А. Корниловой. М.: ИГ РАН. 2000. Т. 17. Российские регионы и Центр: взаимодействие в экономическом пространстве. С. 98–103.
110. Зарицький Т. Парадигма прикордоння і центрo-периферійні підходи. *Україна Модерна*. 2011. № 18. С. 79–99.
111. Захист угорського населення: Будапешт готовий підтримувати автономії в сусідніх країнах. *Сьогодні*. 26.03.2017. URL: <https://ukr.segodnya.ua/world/zashchita-vengerskogo-naseleniya-budapesht-gotov-podderzhivat-avtonomii-v-sosednih-stranah-1006844.html> (дата звернення 05.11.2018).
112. Земсков В. Б. Латинская Америка и Россия. Проблема культурного синтеза в пограничных цивилизациях. *Общественные науки и современность*. 2000. № 5. С. 96–103.
113. Зонова Т. В. От Европы государств к Европе регионов? *Полис. Политические исследования*. М.: Полис. 1999. № 5. С. 155–164.
114. Зотова М. В., Себенцов А. Б., Головина Е. Д. Закарпатская и Калининградская области: контрасты и сотрудничество в восточном приграничье Европейского союза. *Известия РАН. Серия Географическая*. 2015. № 3. С. 57–71.
115. Ильин М. В. Ритмы и масштабы перемен (о понятиях «процесс», «изменение» и «развитие» в политологии). *Полис. Политические исследования*. 1993. № 2. С. 57–68.

116. Ильин М. В. Хронополитическое измерение: за пределами повседневности и истории. *Полис. Политические исследования*. 1996. № 1. С. 55–72.
117. Ильинская Е. И., Бирженюк Г. М., Ефимова Т. В. Темпорально-глокализационные процессы в современной культуре. *Общество. Среда Развитие*. 2016. № 4. С. 58–59.
118. Институциональная политология: современный институционализм и политическая трансформация России / под. ред. С. В. Патрушева. М.: ИСП РАН, 2006. 600 с.
119. Историческая политика в Восточной Европе начала XXI века. Историческая политика в XXI веке: сб. статей / науч. ред. А. Миллер, М. Липман. М.: Новое литературное обозрение. 2012. С. 7–32.
120. История гагаузов Украины. Презентация книги. *Ukrinform*. 12.07.2017. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-presshall/2263583-istoria-gagauzov-ukrainy-prezentacia-knigi.html> (дата звернення 11.10.2018).
121. Ито Ш. Схема для сравнительного исследования цивилизаций. *Время мира: альманах современных исследований по теоретической истории, макросоциологии, геополитике, анализа мировых систем и цивилизаций* / науч. ред. проф. Н. С. Розова. Новосибирск: Сибирский хронограф. 2000. Вып. 2: Структуры истории. С. 345–354.
122. Индекс сприйняття корупції у світі – 2017. *Transperancy International. Ukraine*. URL: <https://ti-ukraine.org/cpi2017/#/> (дата звернення 17.10.2018).
123. Йоас Х. Действие – это состояние, в котором существуют люди в мире. *Социологические исследования*. 2010. № 8. С. 112–122.
124. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія. Т. 8. *Транскордонне співробітництво* / под ред. В. С. Кравців., відп. ред. Н. А. Мікула. Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2013. 372 с.
125. Карячка – Мирное: очерки истории прошлого и традиций. *Липоване: история и культура русских-старообрядцев* / Агафонова Т. А. и др. Одесса.

2007. Вып. 4. 195 с.

126. Касавин И. Т. Контекстуализм как методологическая программа. *Эпистемология и философия науки*. 2005. Т. VI. № 4. С. 5–17.

127. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. и под. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.

128. Кастельс М. Становление общества сетевых культур. *Антология. Новая постиндустриальная волна на Западе* / под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia. 1999. С. 495–496.

129. Кастельс М., Киселева Э. Кризис индустриального этатизма и коллапс Советского Союза. *Мир России*. 1999. № 3. С. 3–56.

130. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. К.: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.

131. Каштыкова Э. Развитие внешнеэкономических отношений Словакии и России под влиянием геополитических изменений. *Торговая политика*. / под ред. М.Ю. Медведков, и др. М.: НИУ ВШЭ. 2017. № 2/10. С. 45–92.

132. Київ вимагає роз'яснень у Будапешта через створення посади уповноваженого по Закарпаттю. *Європейська правда*. 02.08.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/2/7085124/> (дата звернення 11.10.2018).

133. Киселев К. В. Лоббизм: основные модели восприятия и конфликт интересов. *Политекс*. 2006. Т. 2 № 3. С. 156–168.

134. Киссе А. Возрождение болгар Украины. Одесса: Optimum. 2006. 288 с.

135. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / пер. с англ. А. Смирнова. *Логос*. 2003. № 6. С. 67–116.

136. Климончук В. Трансформація політичних свобод в Україні в умовах глобалізації та регіоналізації політичного простору. *Панорама політичних студій. Науковий вісник РДГУ*. Рівне. 2012. Вип. 9. С. 147–152.

137. Клімкін запропонував обговорити впровадження в Україні латиниці. *Lviv1256. Веб-сторінка львівської спільноти*. 28.03.2018. URL: <http://lviv1256.com/lists/klimkin-zaproponuvav-obhovoryty-vprovadzhennya-v>

- ukrajini-latynytsi/ (дата звернення 15.10.2018).
138. КМКС – Партія угорців України; Демократична партія угорців України – Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18.01.2017 р. *Департамент Державної Реєстрації та Нотаріату*. URL: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/ (дата звернення 05.11.2018).
139. Ковач В. І. Словацькі євро-регіони: зарубіжний досвід транскордонного співробітництва. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 1 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_51 (дата звернення: 13.10.2018).
140. Козловська М. Підтримка Полонії. *Monitor Wołyński*. 31.03.2015. URL: <http://monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/3383-13428.html> (дата звернення 11.10.2018).
141. Колодяжна В. В. Становлення та розвиток, договірно-правової бази українсько-польського транскордонного співробітництва (90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 20 с.
142. Колосов В. А. География государственных границ: идеи, достижения, практика. *Известия РАН. Серия: Географическая*. 2008. № 5. С. 8–20.
143. Колосов В. А. Политическая география. Проблемы и методы. М.: Наука, 1988. 190 с.
144. Колосов В. А. Теоретическая лимология: новые подходы. *Международные процессы*. 2003. Т. 1. № 3 (3). С. 44–59.
145. Колосов В. А. Фантомные границы как феномен в политической географии. *Вестник московского университета. Серия 5. География*. 2017. № 5. С. 3–11.
146. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география. М.: Аспект Пресс, 2001. 479 с.
147. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1933). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.

148. Конференция в Брюксел «Политики за българите в чужбина» 15.11.2012. *Държавната агенция за българите в чужбина. Българският правен портал.* URL: <http://www.aba.government.bg/?show=38&nid=1406> (дата звернення 11.10.2018).
149. Королёв Г. «Украинская карта» Балтийско-Черноморского междуморья: исторический контекст и стратегический анализ. *Журнал исследований восточноевропейского Пограничья.* Вильнюс: Европейский гуманитарный университет. CASE. 2012. № 3–4. С. 207–213.
150. Корнієнко І. Патріотизм по-закарпатськи: жити в Україні, мати 2 громадянства. *Антикор – національний антикорупційний портал.* 10.12.2014. URL: https://antikor.com.ua/articles/21136-patriotizm_po-zakarpatsjki_hiti_v_ukrajini_mati_2_gromadjanstva (дата звернення 04.11.2018).
151. Коч С. В. Греки. *Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины* / под ред. А. Киссе, А. Пригарина, В. Станко. Одесса: PostScriptUm – Смил. 2012. Раздел 2. Очерк 5. С. 329–388.
152. Коч С. В. Диаспоры в миграционном процессе Европы. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* К.: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2012. Вип. 57. С.553–558.
153. Коч С. В. Динаміка етномовної ситуації на території Півдня Бессарабії у XVIII – XX ст. *Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин: перспективи реалізації в Україні.* Одеса: Друкарський дім. 2008. С. 145–157.
154. Коч С. В. Идентификационные стратегии на българите в Украина. *Българска етнология Българска Академия на науките Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей – БАН.* София: Академично изд. «Проф. Марин Дринов». 2016. Год. XLII Кн. 4. Българите в Бесарабия и Таврия. С. 520–537.
155. Коч С. В. Локальная идентичность в кризисной ситуации (на материалах истории греческой диаспоры Украины). *Человек в истории и культуре. Мемориальный сборник в память В. Н. Станко.* / отв. ред. А. А. Пригарин. Одесса: Смил. 2012. С. 374–383.

156. Коч С. В. Любов, яка рухає кордони: діаспоральна політика Туреччини. *Сучасне суспільство: зб.наук. праць*. 2018. № 2 (16). С. 119–134.
157. Коч С. В. Механізм соціальної презентації діаспор: етнічні лобби і групи тиску (на прикладі Одеської області). *Постфактум: історико-антропологічні студії. Етнічне, соціальне, політичне: перехрестя просторів*. Одеса: Смил. 2013. № 3. С. 31–46.
158. Коч С. В. Механізм функціонування етнічної ідентичності діаспори на прикладі греко-болгарських поселень Півдня України. *Българите в Северното Причерноморие. Изследования и материали*. Одеса: Друк. 2006. Т. 9. С. 257–264.
159. Коч С. В. Республіка Болгарія і «болгари зарубіжжя»: формування політики взаємодії. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія та політичні науки. Політологія*. 2018. Т. 23. Вип. 2 (31). С. 135–157.
160. Коч С. В. Соціально-економічні моделі адаптації етнічних груп (на прикладі «старих» і «нових» діаспор юго-західного регіону України). *Предупреждение насильственных конфликтов в мультикультурных сообществах и формирование культуры мира / под ред. М. Араджиони*. К.: Золоті Ворота, 2011. С. 61–71.
161. Коч С. В. Суб'єктно-об'єктні відносини в процесах структуризації пограниччя (на матеріалах дослідження Бессарабії). *Перекрестки. Журнал досліджень східноєвропейського Пограниччя*. Вільнюс: Європейський гуманітарний університет. CASE. 2015. № 1–2. С. 11–32.
162. Коч С. В., Узун Ю. В. Децентралізація: критерії оцінювання регіональної політики та результати в Україні. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика: зб. наук. пр.* Київ – Тернопіль: Бескиди, 2018. Ч.1. С. 237–250.
163. Кресіна І. О. Подвійна етнонаціональна свідомість як феномен поліетнічних держав. *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*. 2005. Вип. 3. С. 2–5.

164. Кубей и кубейци: бит и култура на българите и гагаузите в с. Червоноармейское, Болградски район, Одеска област / под. ред. З. Т. Барболова. Одеса: Маяк, 2002. 88 с.
165. Културне Товариство Русинів Романії. URL: <https://rutenii.ro> (дата звернення 03.11.2018).
166. Курбачёва О. «Дрейфующая» идентичность локальных культур в условиях глобализационных трансформаций. *Дни науки философского факультету*. К.: Киевский университет. 2014. С. 126–128.
167. Кушнир П. И. Этническая территория и этнографические границы. *Труды Института этнографии АН СССР*. М.: Наука, 1951. 285 с.
168. Кушніренко О. М. Державна підтримка розвитку транскордонного співробітництва: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2007. 20 с.
169. Лазаренко О. Поняття «Креси» та «польський периферійний діалект» (polszczyzna kresowa). *Київські полоністичні студії*. Київ. 2010. Т. XVI. С. 495–502.
170. Лазарович М. В. Державна етнополітика між асимілятором та мультикультуралізмом. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2015. № 6. С. 222–229.
171. Ларин И. Тюркский мир предложили модернизировать по-турецки. *Ритм Евразии*. 08.09.2018. URL: <https://www.ritm Eurasia.org/news-2018-09-08--tjurkskij-mir-predlozhili-modernizirovat-po-turecki-38416> (дата звернення 11.10.2018).
172. Латур Б. Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию / пер. с англ. И. Полонской; под ред. С. Гавриленко. М.: ИД ВШЭ, 2014. 384 с.
173. Левин З. И. Менталитет диаспоры (системный и социокультурный анализ). М.: Институт Востоковедения РАН, 2001. 170 с.
174. Левицький В. В. Основи германістики: навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2008. 528 с.
175. Левчук Е. Приграничная торговля как фактор экономического развития

- современной Европы. *Проблемы современной экономики*. СПб: РОСТ. 2009. № 4 (32). С. 86–90.
176. Лефевр А. Производство пространства / пер. с фр. И. Стаф. М.: Strelka Press, 2015. 432 с.
177. Лиотар Ж.-Ф. Состояние Постмодерна. Институт экспериментальной социологии / пер. с фр. Н. Шматко. СПб.: Алетейя, 1998. 160 с.
178. Липпман У. Общественное мнение / пер. с англ. Т. В. Барчунова; под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
179. Липсет С., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы предпочтения избирателей. Предварительные замечания (перевод). *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 204–234.
180. Ло Дж. Объекты и пространства. *Социология вещей* / под ред. В. Вахштайна. М.: Территория будущего. 2006. С. 225–240.
181. Лозаннский Э. Д. Этносы и лоббизм в США. О перспективах российского лобби в Америке. М.: Международные отношения, 2004. 272 с.
182. Лосев А. Ф. Вещь и имя. Самое само. СПб.: изд. О. Абышко, 2016. 576 с.
183. Лосев А. Ф. Хаос и структура. М.: Мысль, 1997. 831 с.
184. Луман Н. Общество как социальная система / пер. с нем. А. Антоновский. М.: Логос, 2004. 232 с.
185. Люббе Г. В ногу со временем: сокращенное пребывание в настоящем / пер. с нем. А. Б. Григорьева и В. А. Куренного; под ред. В. А. Куренного. М.: НИУ ВШЭ, 2016. 456 с.
186. Люббе Г. Историческая идентичность / пер. Н. С. Плотникова. *Вопросы философии*. 1994. № 4. С. 108–113.
187. Магер Ю. Венгрия получила статус наблюдателя в Тюркском совете. *Новости Казахстана*. 03.09.2018. URL: <https://www.kazpravda.kz/news/politika/vengriya-poluchila-status-nabludatelya-v-turkskom-sovete/> (дата звернения 11.10.2018).
188. Макарычев А. С. «Игра понятий»: новая геометрия регионализма в

современном европейском контексте. *Международные процессы*. 2003. № 3. С. 68–77.

189. Максимець В. Є. Становище національних меншин в Словаччині після вступу в ЄС. *Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки»*. Рівне: РІС КСУ. 2013. Вип. 15. С. 112–115.

190. Маніфест української латинки. *Редакція Na chasi*. URL: <https://nachasi.com/manifest/> (дата звернення 19.10.2018).

191. Марчиняк В. Электоральная география и выборы в Польше. *НИУ ВШЭ*. URL: <https://social.hse.ru/news/212672030.html> (дата звернення: 12.10.2018).

192. Мачина А. Гибридная идентичность как фактор политической реальности европейского общества. *Вопросы политологии*. 2018. Т. 1. № 29. С. 24–32.

193. Мединський І. Капчос Б. Аудит зовнішньої політики. Україна – Угорщина. Дискусійна записка / под ред. К. Зарембо. К.: Інститут світової політики. 2016. 43 с.

194. Мельников О. Г. Державне управління у сфері прикордонної безпеки в умовах європейської інтеграції України: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2011. 20 с.

195. Меморандум от Работната среща «Национален съвет на българите в чужбина». *Eurochicago.com*. 21.12.2013. URL: <https://www.eurochicago.com/2013/12/savet-na-balgarite-v-tchuzhbina-zvukozapis/> (дата звернення 21.10.2018).

196. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / пер. с фр. и ред. И. С. Вдовиной, С. Л. Фокина. СПб: Ювента, 1999. 603 с.

197. Мертон Р. Социальная структура и аномия. *Социология преступности (Современные буржуазные теории)* / пер. с фр. Е. А. Самарской; под ред. М. Н. Грецкого. М.: Прогресс. 1966. С. 299–313.

198. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. / пер. с англ. Е. Н. Егоровой, и др.; под ред. З. В. Коганова. М.: АСТ. Хранитель, 2006. 873 с.

199. Местные законы Бессарабии: Полный систематический сборник местных бессарабских законов Арменопула, Донича, Соборной Грамоты Маврокордато

- и ручной книги о браках, с позднейшими узаконениями и разъяснениями / сост. С. М. Гроссман. СПб.: Типо-лит. А. Г. Розена (А. Е. Ландау), 1904. 447 с.
200. Мид Дж. Г. Социальное сознание и сознание смысла. *Эпистемология & философия науки* / пер. с англ. Р. Э. Бараш. 2013. Т. XXXV. № 1. С. 219–227.
201. Министерство Диаспори Республики Вирмения. *Урядовий портал*. URL: <http://www.mindiaspora.am/ru/index> (дата звернення: 14.11.2018).
202. Молдове предложили подрумыниться. *Actiunea-2012* выступает за предоставление гражданам Молдовы специального статуса. *Edingagauz.MD*. URL: <http://edingagauz.com/content/view/4276/143/> (дата звернення 11.10.2018).
203. Молоды. Русины. Братислава. URL: <http://www.molody.rusyny.org> (дата звернення 03.11.2018).
204. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику. М.: Конкорд, 1996. 148 с.
205. Морозова Е. В., Мирошниченко И. В. Инвесторы политического капитала. Социальные сети в политическом пространстве региона. *Полис*. 2009. № 2. С. 60–76.
206. На духовного отця сепаратистів завели справу. Копія документа. *Zakarpattya.net.ua*. 05.12.2008. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/31177-Na-dukhovnoho-ottsa-separatystov-zavely-delo.-КОПІЯ-ДОКУМЕНТА> (дата звернення: 12.10.2018).
207. Найданов А .А. Функции диаспоры как объекта этносоциального исследования. *Международный научный журнал «Инновационная наука»* / под ред. А. А. Сукиасян. Уфа: Аэтерна. 2015. № 7. С. 160–161.
208. Налчаджян А. А. Этнопсихология. 2-изд. СПб: Питер, 2004. 381 с.
209. Нариси з історії села Красносілка (Гільдендорф) на Одещині. 200-річчю села присвячується / под ред. В. Г. Кушнір., А. В. Шабашов. Одеса: КП ОМД, 2007. 170 с.
210. Наумкіна С. М. «Новий регіоналізм» як зміна структури територіальної політики. *Politicus: Науковий журнал*. 2017. № 5. С. 76–79.
211. Научен център «Българска национална стратегия». *БАНИ*. URL: <http://www.basa.bg/index.php/otdeleniq-na-bani/nauka/100-2012-04-05-12-06-48>

(дата звернення 15.10.2018).

212. Национална стратегия за българските граждани и историческите български общности по света от 23.07.2014 г. *Министерски съвет. Портал за обществени консултации.* URL:

<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=938> (дата звернення 15.10.2018).

213. Национални савет мађарске националне мађине. Србија. URL: <http://www.mnt.org.rs/sr> (дата звернення 05.11.2018).

214. Неклесса А. И. Глобальный Град: творение и разрушение. Размышления об истории, о цивилизации и прогрессе. *Глобальное сообщество: картография постсовременного мира. Московская школа геоэкономических и социальных исследований / отв. ред. А. И. Неклесса. М.: Восточная литература, 2002. Вып. 2. С. 227–256.*

215. Неклесса А. И. Приватизация будущего. *Бюллетень Комиссии по социальным и культурным проблемам глобализации Научного совета «История мировой культуры» при Президиуме РАН. Специальный выпуск для XXVIII Международного экономического форума в г. Крыница-Здруй, Польша / отв. ред. Е. В. Хомутова. М.: ИНТЕЛПРОС, 2018. 28 с.*

216. Неклесса А. И. Трансграничье, его ландшафты и обитатели. *Научный Совет РАН «История мировой культуры». Серия «Социокультурные проблемы глобализации». Вып.1. М.: Комиссия по социокультурным проблемам глобализации, 2002. 52 с.*

217. Нора П. Между памятью и историей. Проблематика мест памяти. *Франция – память / пер. с фр. Д. Хапаевой. СПб: Изд. СПб. Ун-та. 1999. С. 17–50.*

218. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А. Н. Нестеренко; под ред. Б. З. Мильнера. М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.

219. О переводе гагаузской письменности на латинскую графику: Постановление парламента Молдавии № 1421 от 13.05.1993 г. *Monitorul Oficial.* 1994. Nr. 005.

220. О'Тоал Дж. Геополитика постмодерна? Геополитические представления модерна и за их пределами. *Политическая наука*. 2009. № 1. С. 178–188.
221. Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери): Закон № 344-ХІІІ от 23.12.1994 г. *Мониторул Официал*. 1995. № 3–4.
222. Об утверждении Государственной стратегии экономической безопасности Приднестровской Молдавской Республики: Указ Президента ПМР от 26.11.2013. № 558. *Официальный сайт Президента ПМР*. URL: <http://president.gospmr.ru/ru/news/ukaz-prezidenta-pmr-no558-ob-utverzhdenii-gosudarstvennoy-strategii-ekonomicheskoy-bezopasnosti> (дата звернения 26.03.2015).
223. Обращение к министру образования и науки, молодежи и спорта Украины Табачнику Д. В. *Вестник Камбан. Издание на дружество на Бессарабский болгаре «Св. св. Килила и методы»*. 2012. № 4. URL: <http://bessarabbolgar.narod.ru/kambana4-12.html> (дата звернения 02.11.2018).
224. Окунев И. Ю. Критическая геополитика и посткритический сдвиг в исследовательской парадигме геополитики. *Сравнительная политика*. 2014. № 4 (16–17). С. 6–14.
225. Окунев И., Осколков П., Тисленко М. Фактор лимитрофного геополитического позиционирования в трансформации пространственной идентичности (на примере Гагаузии и Аджарии). *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2017. Т. 9 № 2 Ч. 2. С. 173–185.
226. Олик Дж. Фигурации памяти: процессо-реляционная методология, иллюстрируемая на примере Германии / пер. с англ. Д. Хлевнюк. *Социологическое обозрение*. 2012. Т. 11. № 1. С. 40–74.
227. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / пер. с англ. Е. Окороченко; под ред. Ю. Парамонова. М.: ФЭИ, 1995. 174 с.
228. Пакт об объединении усилий по укреплению молдавской государственности и духовно-нравственных основ многонациональной Молдовы. Кишинёв, Республика Молдова, 11.06.2014 г. *Официальный блог*

- В. В. Пержу. URL: http://veaceslavperju.blogspot.com/2014/06/blog-post_12.html (дата звернення 22.10.2018).
229. Памятник «завоевателю» Бессарабии. *Информационный портал Izmail.es*. 13.03.2009. URL: http://izmail.es/print_version/article/2962/ (дата звернення 23.09.2018).
230. Панарин А. С. Реванш истории: Российская стратегическая инициатива в XXI веке: монография. М.: Русский мирь, 2005. 432 с.
231. Парк Р. Избранные очерки: Сб. Переводов / пер. с англ. В. Г. Николаев; отв. ред. Д. В. Ефременко. М.: Наука, 2011. 320 с.
232. Парк Р. Культурный конфликт и маргинальный человек. *Общественные науки за рубежом. Социология. Серия 11: Социология*. М. РАН ИНИОН. 1998. № 2. С. 172–173.
233. Парк Р. Человеческая миграция и маргинальный человек. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 11: Социология* / пер. с англ. В. Г. Николаева. М.: ИНИОН. 1998. № 3 С. 167–176.
234. Парк Р. Э. Городское сообщество как пространственная конфигурация и моральный порядок. *Социологическое обозрение*. / пер. с англ. В. Николаев; под ред. А. Ф. Филиппова. М.: НИУ ВШЭ. 2006. Т. 5. № 1. С. 11–18.
235. Парсонс Т. О структуре социального действия. М.: Академический Проект, 2000. 880 с.
236. Паспорти спеціальностей, затверджені Постановою Президії Вищої Атестаційної комісії України від 08.10.2008 р. № 45-06/7. *Бюлетень Вищої атестаційної комісії України*. 2009. № 2. 7 с.
237. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии. М.: Ad Marginem, 1996. 287 с.
238. Перетц П. Диссонирующий мир. Интервью с Мишелем Фуше / пер. Дж. Цвеспера. *Гедфтер*. 24.06.2013. URL: <http://gefter.ru/archive/9120> (дата звернення 10.10.2018).
239. Перру Ф. Экономическое пространство: теория и приложения. *Пространственная экономика*. 2007. № 2. С. 77–93.

240. Плешаков К. Геополитика в свете глобальных перемен. *Международная жизнь*. 1994. № 10. С. 32–34.
241. Подготавливається дистанционно обучение по болгарскому языку для болгар за рубежом. *БНР Radio Bulgaria*. 26.07.2017 URL: <http://bnr.bg/ru/post/100856838/podgotavlivaetsa-distancionnoe-obuchenie-po-bolgarskomu-aziku-dla-bolgar-za-rubejom> (дата звернення 23.10.2018).
242. Политические партии венгров Румынии потребовали автономии для Трансильвании. Парламентарии также считают, что венгерский язык должен быть равным по статусу румынскому. *Информационное агентство ТАСС*. 09.01.2018. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4861180> (дата звернення 05.11.2018).
243. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
244. Порошенко підписав декларацію про співпрацю з Товариством угорської культури Закарпаття. *Закарпатський інформаційно-діловий портал «Мукачево.net»*. 01.05.2014 URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/92788> (дата звернення 01.11.2018).
245. Правилник за Организацията и Дейността на Световния Парламент на Българите. *Асоциацията на българите по света*. URL: <http://www.assobulg.com/spb.html> (дата звернення 23.10.2018).
246. Представители на Световния парламент на българите по света връчиха «Бяла книга» на председателя на НС Цеца Цачева и на президента Росен Плевнелиев. *БАНИ*. URL: <http://www.basa.bg/index.php/262-2015-01-08-15-47-37> (дата звернення 23.10.2018).
247. Президент України зустрівся з Предстоятелем Румунської Православної Церкви. *УНІАН*. 23.04.2016. URL: <https://religions.unian.ua/state/1328116-prezident-ukrajini-zustrivsyaz-predstoyatelem-rumunskojipravoslavnojitserkvi.html> (дата звернення 11.10.2018).
248. Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв.:

монографія / под ред. О. Б. Демин. Одесса – Измаил – М.: Смил – Археодоксія, 2010. 528 с.

249. Приграничные и трансграничные территории Азиатской России и сопредельных стран (проблемы и предпосылки устойчивого развития): монография / под ред. П. Я. Бакланова, А. К. Тулохонова. Новосибирск: СО РАН, 2010. 610 с.

250. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917 – 1991 років: Закон України № 2325-VIII від 13.03.2018 р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 37. ст. 1285.

251. Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею. Постанова Кабінету Міністрів України № 55 від 27.01.2010 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 5. ст. 202.

252. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 13. ст. 90.

253. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-19. *Офіційний вісник України*. 2015. № 40, ст. 1181.

254. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст. 170.

255. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті: Закон України № 314-19 від 09.04.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 40. ст. 1178.

256. Програма розвитку ООН в Україні. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/about-us.html> (дата звернення 11.10.2018).

257. Протокол заседание на Комисията по политиките за българите в чужбина от 25.03.2015 г. *Народно събрание на Република България*. URL: <http://www.>

- parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/members/2400/steno/ID/3614 (дата
звернення 23.10.2018).
258. Ратцель Ф. Народоведение. СПб: Книгоиздательское Т-во
«Просвещение», 1904. Т. 1. 822 с.
259. Ревель Ж. История и социальные науки во Франции: на примере
эволюции школы «Анналов». *Новая и новейшая история*. 1998. № 5. С. 77–101.
260. Региональная экономика и пространственное развитие. Теория, модели и
методы: учебник для бакалавриата и магистратуры. Т.1. Региональная
экономика / под общ. ред. Л. Э. Лимонова. М.: Юрайт, 2014. 397 с.
261. Референдум в Гагаузии: итоги. *Международная мониторинговая
организация CIS-ЕМО*. 04.02.2014. URL: <http://www.cis-emo.net/ru/news/referendum-v-gagauzii-itogi> (дата звернення 22.10.2018).
262. Рикер П. Память, история, забвение / пер. с фр. И. И. Блауберг и др. М.:
Изд. гуманитарной литературы, 2004. 728 с.
263. Розов М. А. Феномен социальных эстафет: сб. статей. Смоленск: СГПУ,
2003. 93 с.
264. Розов Н. С. Феномен трансграничья в исторической и геополитической
перспективе. *Трансграничье в изменяющемся мире: Россия – Китай – Монголия.
Материалы международной научно-практической конф.* 2006. С. 109–113.
265. Роккан С. Измерения процессов формирования государства и создание
нации. Возможная парадигма для исследования вариаций в пределах Европы.
*Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов,
социально-экономических систем и цивилизаций*. Харьков: Константа. 2005.
Вып. 3. С. 182–217.
266. Роккан С., Урвин Д. Политика территориальной идентичности.
Исследования по европейскому регионализму. *Логос*. 2003. № 6 (40). С. 117–
132.
267. Россошанский А. В. Глобализация и глокализация: соотнесение понятий.
Известия Саратовского университета. 2012. Т. 12. Серия: Социология,
Политология. Вып. 3. С. 90–95.

268. Румунські угорці та угорські партії поскаржились в ООН на Україну. *Західна інформаційна корпорація*. 25.10.2018. URL: https://zik.ua/news/2018/10/25/rumunski_ugortsi_ta_ugorski_partii_poskarzhyls_v_oon_na_ukrainu_1434149 (дата звернення 01.11.2018).
269. Русины Молдавии. URL: <http://rusyn.md> (дата звернення 03.11.2018).
270. Русины Словеньска. URL: <https://www.rusyn.sk> (дата звернення 03.11.2018).
271. Савицкий П. Н. Географический обзор России-Евразии. *Континент Евразия*. М.: Аграф. 1997. С. 279 – 294.
272. Садовский А. Цивилизационное пограничье между западной и восточной Европой основания и методологические исследования. *Социология*. 2015. № 4. С. 60–66.
273. Световният Парламент на Българите. *БАНИ*. URL: <http://www.assobulg.com> (дата звернення 23.10.2018).
274. Семенов С. И. Ибероамериканская и восточноевразийская общности как пограничные культуры. *Общественные науки и современность*. 1994. № 2. С. 159–169.
275. Сергеев Д. В. Постмодернистская модель в осмыслении понятий «Пограничье», «Трансграничье», «Лимитроф». *Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений IV философского конгресса*. М.: Современные тетради, 2005. Т.4. С. 390–391.
276. Середкина Е. В. Пути. Востока. Универсализм и партикуляризм в культуре. *Материалы VIII Молодежной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока*. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество. 2005. С. 178–189.
277. Симаворян А. Центры стратегических исследований в Турции. *Фонд Нораванк*. 18.06.2015 URL: http://www.noravank.am/rus/issues/detail.php?ELEMENT_ID=13609 (дата звернення 25.10.2018).
278. СКУ засуджує так зване прийняття антиконституційного Законопроекту «Про засади державної мовної політики». *Світовий конгрес Українців*.

- 06.07.2012. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/news.php/news/717>
(дата звернення 01.11.2018).
279. Слободян О., Стадний Є. Українські студенти за кордоном. *Звіт аналітичного центру CEDOS*. 13.12.2016. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>
(дата звернення 12.10.2018).
280. Смирнов В. А. Теоретико-методологические аспекты институционализации политических элит Прибалтики. *Полис. Политические исследования*. М.: Полис. 2017. № 5. С. 79–90.
281. Согомонов А. Ю. Глокальность (очерки социологии пространственного воображения). *Глокализация и постсоветское общество*. М.: Наука, 2001. С. 60–79.
282. Соловьева А. Н. Модели концептуализации этнических субкультур в глобально/локальном контексте: дис. ... д-ра филос. наук: 24.00.01. / Московский ПГУ. М., 2009. 319 с.
283. Спикмэн Н. Политическая карта Евразии. Ч. 2 *Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия «Политология. История. Международные отношения. Зарубежное регионоведение. Востоковедение»* / пер. с англ. М. Н. Грачева. 2016. № 1 (3). С. 49–56.
284. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. *Аналітичний центр CEDOS*. 19.12.2017 р. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>
(дата звернення 13.10.2018).
285. Стан О. Великая Молдова. *Фундамент Великой Молдовы. Как рождается новая национальная идеология. Аналитика журнала Moldovaday.Net*. Кишинев – Одесса. 2008. С. 60–66.
286. Статут Прикордонного Співтовариства Єврорегіон «Дніпро». *Центр Транскордонного Співробітництва*. URL: <http://cts.org.ua/ua/2017-03-29-16-27-47/example-pages/normativna-baza/item/89-statut-trykordonnoho-spivtovarystva-eyvrorehion-dnipro.html> (дата звернення 01.10.2018).

287. Стендинг Г. Прекариат: новый опасный класс: монография. М.: Ад Маргинем Пресс, 2014. 328 с.
288. Стоунквист Э. Маргинальный человек. Исследование личности и культурного конфликта. *Современная зарубежная этнопсихология. Реферативный сборник* / под ред. С. А. Арутюнов. М.: ИНИОП. 1979. С. 90 – 112.
289. Суверенитет. Трансформация понятий и практик: монография / под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой. М.: МГИМО-Университет, 2008. 228 с.
290. Султанмурат Е., Мухаметдинов Р., Каримов Б. Тюркский пояс стабильности. Изд. 2-е, доп. Казань. 2009. 100 с.
291. Сунгуров А. Ю Хронотоп как инструмент регионального политического анализа. *Полис. Политические исследования*. 2003. № 6. С. 62 – 70.
292. Тамаш П. Беларусь – это особый случай, но не уникальный. *Журнал «Нова Европа»*. 16.08.2011. URL: http://n-europe.eu/tables/2011/08/16/pal_tamash_belarus_-_eto_osobyi_sluchai_no_ne_unikalnyi (дата звернения 10.10.2018).
293. Тамаш П. В нынешней ситуации элиты ЕС однозначно выскажутся в пользу России, а не Украины. *РБК – Україна*. 14.11.2011. URL: <https://daily.rbc.ua/rus/show/p-tamash-v-nyneshney-situatsii-elity-es-odnoznachno-vyskazhutsya-14012011125800> (дата звернения 10.10.2018).
294. Тарасенко В. В. Кластерная идентичность и социальный капитал. *Философские науки*. М.: Гумантарий. 2011. № 12. С. 108–115.
295. Терборн Г. Мультикультурность и центрально-восточная Европа в европейской модерности / пер. с англ. Ф. Корзуна. *Перекрестки: Журнал исследований восточноевропейского пограничья*. Вильнюс: Европейский гуманитарный университет. CASE. 2006 № 3 – 4. С. 138–158.
296. Тернер Ф. Фронтир в американской истории / пер. с англ. А. Петренко. М.: Весь мир, 2009. 304 с.
297. Тесля А. Источники гражданского права Российской империи XIX – начала XX веков. Хабаровск: ДВГУПС, 2005. 167 с.

298. Тимофти: Румынская нация «организована на два румынских государства» – Румынию и Республику Молдова. *OMEGA Media Group*. 05.12.2013. URL: <http://old.omg.md/ru/113669/> (дата звернення 16.10.2018).
299. Тишков В. А. Культурный смысл пространства. *Этно: электронный научный журнал*. 2003. № 2. URL: <http://www.ethnonet.ru/lib/0803-02.html> (дата звернення 04.11.2018).
300. Тищенко А. Пантюркизм: Турция – Азербайджан – Гагаузия. *Информационное агентство REGNUM*. 03.03.2008 URL: <https://regnum.ru/news/966285.html> (дата звернення 25.10.2018).
301. Тойнби А. Дж. Постижение истории / пер. с англ. А. П. Огурцов. М.: Прогресс, 1991. 736 с.
302. Толстых П. Теория групп и теория лоббизма: соотношение научных концепций. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2013. № 2 (28), Ч. II. С. 191 – 206.
303. Топоров В. Т. Из «Русско-персидского» дивана. Русская сказка «Повесть о Нруслапе Лазаревиче» – «Шахнаме» и авестийский «Зам-связать-Яшт» (Этнокультурная и историческая перспективы). *Этнологическая и этнокультурная история Восточной Европы*. М.: Индрик. 1995. С. 142 – 200.
304. Тоффлер Э. *Третья волна* / пер. с англ. С. Барабанов и др.; под ред. П. С. Гуревич. М.: АСТ, 1999. 784 с.
305. Тоффлер Э. *Шок будущего* / пер. с англ. Е. Руднева и др.; под ред. П. С. Гуревич. М.: АСТ, 2002. 557 с.
306. Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їхнє пам'ятання в Центрально-Східній Європі. *Україна модерна* / пер. з польської. А. Портнов. 2009. № 4 (15). С. 53–62.
307. Трансграничный регион: понятие, сущность, форма: монография / под ред. П. Я. Бакланова, М. Ю. Шинковского. Владивосток: Дальнаука, 2010. 276 с.
308. Трубина Е. Г. Город в теории: опыты осмысления пространства. М.: Новое литературное обозрение, 2013. 520 с.

309. Трубицын Д. В. Трансграничье как объект культурологического исследования: методологический обзор. *Гуманитарный вектор*. 2011. № 2 (26). С. 130–137.
310. Трусков В. П., Филиппов А. С. Этнические стереотипы. *Этническая психология (этнические процессы и образ жизни людей)*. М.: Университет Дружбы Народов. 1984. С. 3–20.
311. Тужанський Д. Як українські угорці допомогли Орбану зберегти абсолютну владу в Угорщині. *LB.ua*. 13.04.2018. URL: https://lb.ua/world/2018/04/13/395148_ukrainskie_vengri_pomogli_orbanu.html (дата звернення 04.11.2018).
312. Тужанський Д. Вішати поруч із прапором: конфлікт Угорщини та Румунії та його 5 уроків для України. *Європейська правда*. 24.01.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/01/24/7076511/> (дата звернення 05.11.2018).
313. Турецкая диаспора намерена сотрудничать с диаспорами братских стран. *Азербайджанское Государственное Информационное Агентство* 08.02.2018. URL: https://azertag.az/ru/xeber/Tureckaya_diaspora_namerena_sotrudnichat_s_diasporami_bratskih_stran-1135279 (дата звернення 11.10.2018).
314. Турция напоит гагаузов. *Единая Гагаузия*. 24.06.2007. URL: <http://edingagauz.com/content/view/129/57/> (дата звернення 11.10.2018).
315. Тюнен Й-Г. Изолированное государство / пер. Е. А. Торнеус; под ред. А. А. Рыбникова. М.: *Экономическая жизнь*, 1926. 326 с.
316. У Польщі хочуть видавати паспорти із зображенням львівського «Цвинтаря Орлят». Ініціативи «Спроектуй з нами польський паспорт 2018». *PolUkr: польсько-український портал*. 09.07.2018. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2017/07/u-polshchi-wochut-vidavati-pasporti-iz-zobrazhennyam-lvivskogo-cvintarya-orlyat/> (дата звернення 14.10.2018).
317. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про пункти пропуску через українсько-молдовський державний кордон і спрощений пропуск громадян, які проживають у прикордонних районах від 11.03.1997 р.

Офіційний вісник України. 2012. № 75. ст. 3057.

318. Угорський центральний статистичний офіс. URL: <http://statinfo.ksh.h> (дата звернення 19.10.2018).

319. Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна. Програма транскордонного співробітництва 2014 – 2020. *Європейський Інструмент Сусідства*. URL: <https://huskroua-cbc.eu/documents/programme-documents> (дата звернення 11.08.2018).

320. Угорщина виділить 50 млн. євро на будівництво дороги «Берегове – Мукачеве» та навколо Берегового. *Interfax Україна*. 28.10.2016. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/379911.html> (дата звернення 11.10.2018).

321. Узун Ю. В. Геополітичний проект «Велика Сербія»: формування та сучасне використання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Політологія. 2014. Т. 248, Вип. 236. С. 105–109.

322. Узун Ю. В. Румынский Унионизм как фактор «внутренней» и «внешней» геополитики: к проблеме государственного управления региональным развитием. *Постфактум: історико – антропологічні студії. Етнічне, соціальне, політичне: перехрестя просторів*. Одеса. 2013. № 3. С. 47–57.

323. Узун Ю. В. Чинник концепції «Європа регіонів» в процесах децентралізації в Україні. *Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки*. 2018. Т. 23. Вип. 2 (31). С. 162–180.

324. Уилкинсон Д. *Центральная цивилизация. Время мира: альманах современных исследований по теоретической истории, макросоциологии* / под ред. Н.С.Розова. 2001. Вып. 2. Структуры истории. С. 397–423.

325. Україна ратифікувала Угоду про фінансування Дунайської транснаціональної програми. *Служба Віце-прем'єр-міністра України. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. 19.09.2018 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ukrayina-ratifikuvala-ugodu-pro-finansuvannya-dunajskoji-transnacionalnoji-programi-gennadij-zubko> (дата звернення 22.10.2018 р.).

326. Український електорат Орбана: прихована загроза Україні. *Західний інформаційний фронт*. *Zahidfront.com.ua*. 21.02.2018. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/Ukranskij-elektorat-Orbana-prihovana-zagroza-Ukrani.html> (дата звернення 11.10.2018).
327. Український інститут національної пам'яті (УІНП). URL: <https://uinp.gov.ua>. (дата звернення 17.10.2018).
328. Уложение Гагаузии (Гагауз Ери) от 14.05.1998 г. *Исполнительный Комитет Гагаузии, Автономно-территориальное образование Гагаузия (Гагауз Ери) в составе Республики Молдова*. URL: <http://www.gagauzia.md/pageview.php?l=ru&idc=389&id=240> (дата звернення 07.11.2018).
329. УМДС та КМКС просять у ЦВК для окремих регіонів Закарпаття виборчих бюлетенів угорською. *Закарпаття он-лайн*. 13.08.2015. URL: <https://zakarpatya.net.ua/News/143804-UMDS-ta-KMKS-prosiat-u-TSVK-dlia-okremykh-rehioniv-Zakarpattia-vyborchykh-biuleteniv-uhorskoiu> (дата звернення 06.11.2018).
330. Урри Дж. Мобильности / пер. з англ. А. В. Лазарева. М.: Праксис, 2012. 576 с.
331. Устав на Международната асоциация на българите (МАБ) от 30.11.1991. София. *OMDA. Wonderland Bulgaria*. 12.07.2013. URL: <http://prehod.omda.bg/gallery/gallery2.php?SideMenu=on&IDArticle=919&IDMenu=635#/2> (дата звернення 23.10.2018).
332. Устав на сдружение с нестопанска цел Асоциация на българските училища в чужбина (АБУЧ). приет на 15.08.2007 г. в гр. Пловдив. *АБУЧ*. URL: <http://www.abgschool.org/drupal/files/doc/13/Ustav2013.pdf> (дата звернення 23.10.2018).
333. Ухтомский А. О хронотопе. *Доминанта*. СПб: Питер. 2002. С. 67–71.
334. Учрежден консорциум карпато-русинских организаций США и Канады. *Интернет-издание UA-Reporter*. 20.11.2009. URL: <https://ua-reporter.com/news/uchrezhden-konsorciium-karpato-rusinskih-organizaciy-ssha-i>

kanady (дата звернення: 06.11.2018).

335. Уэскотт Р. Исчисление цивилизаций. *Время мира: альманах современных исследований по теоретической истории, макросоциологии* / под ред. Н.С.Розова. 2001. Вып. 2. Структуры истории С. 328–344.
336. Фокс К. Наблюдая за англичанами: скрытые правила поведения / пер. с англ. И. П. Новоселецкой. М.: Рипол классик, 2008. 512 с.
337. Форум на Кипре: обнадеживающие вести. *Единаная Гагаузия*. 19.12.2007. URL: <http://edingagauz.com/content/view/351/1/> (дата звернення 11.10.2018).
338. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина; под ред. М. Колопотина. М.: АСТ; Ермак, 2004. 730 с.
339. Фукуяма Ф. Конец истории? *Философия истории. Антология* / под ред. Ю. А. Кимелева. М.: Аспект-Пресс, 1995. С. 290–310.
340. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры. Эссе: научное издание / пер. с фр. В. П. Серебренникова, Т. Н. Серебренниковой. М.: Международные отношения, 1999. 168 с.
341. Хайдеггер М. Бытие и время / пер. с нем. В. В. Бибихина. Харьков: Фолио, 2003. 503 с.
342. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / пер. с фр. С. Н. Зенкина. М.: Новое изд., 2007. 348 с.
343. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. М.: АСТ, 2003. 603 с.
344. Хаусхофер К. Буква закона и натиск жизни. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 33–48.
345. Хаусхофер К. Граница по водотоку. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 155–164.
346. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001.

С. 7–246.

347. Хаусхофер К. О биогеографической сущности границы. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 26–33.

348. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. 426 с.

349. Хаусхофер К. О психологии границ государства и её типах. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 80–88.

350. Хаусхофер К. О становлении границ. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 136–145.

351. Хаусхофер К. О трудах, посвященных границе. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 48–55.

352. Хаусхофер К. Об искусстве проведения границ. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 97–104.

353. Хаусхофер К. Оценка границ по их качеству и типам. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 145–155.

354. Хаусхофер К. Пан-Азия, Евразия и пан-Европа. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 265–277.

355. Хаусхофер К. Панидеи в геополитике. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 251–352.

356. Хаусхофер К. Сухопутные границы и транспортные магистрали. Границы в их географическом и политическом значении. *О геополитике. Работы разных лет* / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 89 – 97.

357. Хачатрян К. Эрдоган в гостях у Орбана. *Euronews*. 08.10.2018. URL: <https://ru.euronews.com/2018/10/08/erdogan-in-budapest-day1> (дата звернения

17.10.2018).

358. Хелд Д. Глобальные трансформации: политика, экономика, культура / пер. с англ. В. В. Сапова и др. М.: Праксис, 2004. 575 с.

359. Хеленьяк Т., Канагараджа С. Диаспоры стран ЕЦА могут содействовать экономическому росту и развитию. *Информационный бюллетень: Европа и Центральная Азия. Всемирный Банк.* 2012. Вып. 46. URL: <http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/2012003025RUSrus001.pdf> (дата звернення 08.10.2018).

360. Целокупна България. *III БНДС.* URL: <http://bnds.celokupnabulgaria.eu> (дата звернення 23.10.2018).

361. Цымбурский В. Л. Народы между цивилизациями. *Pro et Contra.* 1997. Т. 2. URL: http://www.intelros.ru/subject/figures/1075-vadim_cymburskijj_narody_mezhdu_civilizacijami.html (дата звернення: 14.08.2018).

362. Цымбурский В. Л. Россия – земля за Великим Лимитрофом: цивилизация и ее геополитика: монография. М.: Эдиториал УРСС, 2000. 144 с.

363. Чеков Б. Избирателният кодекс – бомба със закъснител. *Гласове.* 04.06.2016. URL: <http://glasove.com/categories/zhivot/news/izbiratelnijat-kodeks-bomba-sys-zakysnitel?page=2> (дата звернення 23.10.2018).

364. Челлен Р. Государство как форма жизни / пер. с швед. М. Исаева. М.: РОССПЭН, 2008. 319 с.

365. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини ХХ ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр.* Львів. 2008. Вип. 21. С. 172–179.

366. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии / под. ред. В. Н. Станко. Одесса: Астропринт, 2003. 788 с.

367. Чистое учение о праве Ганса Кельзена. *Сборник переводов. Академия наук СССР.* Вып. 2. / пер. с нем. С. В. Лезова. отв. ред. В.Н. Кудрявцев, Н.Н. Разумович. М.: Институт научной информации по общественным наукам, 1988. 212 с.

368. Чихарев И. А., Бровко В. Ю., Кожедуб Г. А. Политические коммуникации: пределы и возможности концептуального моделирования. *Политическая наука.* / под. ред. Е. Ю. Мелешкиной. М.: РАН ИНИОН. 2015. № 2: Познавательные возможности политической науки. С. 212–231.
369. Шабашов А. В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа / под. ред. В. Н. Станко. Одесса: Астропринт, 2002. 740 с.
370. Швитек Г. За железными воротами: излишек памяти и забывание в современном городе. *P.S. Ландшафты: оптики городских исследований. Сборник научных трудов* / отв. ред. Н. Милерюс, Б. Коуп. Вильнюс: ЕГУ, 2008. С. 63–83.
371. Шемякин Я. Г. Граница: процесс перехода и тип системности. *Общественные науки и современность.* 2009. № 5. С. 112–124.
372. Шемякин Я. Г. Отличительные особенности «пограничных» цивилизаций (Латинская Америка и Россия в сравнительно-историческом аспекте). *Общественные науки и современность.* 2000. № 3. С. 96–114.
373. Шмит К. Номос Земли: о праве народов. *Jus publicum Europaeum* / пер. К. Лощевского, Ю. Коринца; под ред. Ю. Кузницына. М.: Владимир Даль, 2005. 672 с.
374. Шпенглер О. Закат Европы: Т. 1. / пер. Н. Гарелина. М.: Мысль, 1998. 663 с.
375. Шпорлюк Р. Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі) / пер. з англ., под ред. Г. Касьянов. Київ.: Дух і Літера, 2000. 354 с.
376. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ. А. С. Дмитриева; под ред. В. А. Ядова. М.: Аспект Пресс, 1996. 416 с.
377. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / пер. с англ. А. Я. Алхасова и др.; сост. А. Я. Алхасова. М.: Институт фонда «Общественное мнение», 2003. 336 с.
378. Эванс-Причард Э. Э. История антропологической мысли / пер. с англ. А. Л. Елфимова. М.: Восточная литература, 2003. 358 с.
379. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное

- изучение цивилизаций. М.: Аспект Пресс, 1999. 416 с.
380. Эйзенштадт Ш. Структура отношений центра и периферии в имперских и имперско-феодальных режимах. *Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия* / сост. Б. С. Ерасов. М.: Аспект Пресс, 2001. С. 176–180.
381. Электоральная география 2.0. Политика на карте. URL: <https://www.electoralgeography.com/new/ru/> (дата звернення 01.11.2018).
382. Эпштейн М. Н. Проективный словарь гуманитарных наук. URL: https://www.teambook2.ru/catalog/russkij_yazyk/proektivnyj_slovar_gumanitarnyh_nauk/?preview=243300 (дата звернення: 10.10.2018).
383. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. 2-е изд. / пер. с англ., под ред. А. В. Толстых. М.: Флинта. 2006. 342 с.
384. Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий» / пер с англ. И. Пильщикова; под ред. Ф. Барта. М.: Новое изд., 2006. 198 с.
385. Яковенко И. Г. Россия и саморазвитие западноевропейского эйдоса. *Российский цивилизационный космос*. М.: Эйдос. 1999. С. 186–202.
386. Яковюк І. В. Європейський регіоналізм в контексті розбудови Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. праць*. Харків: Право. 2004. Вип. 8. С. 57–69.
387. Якубович М. «Ханська Україна» проти «Новоросії»: що закарбовано в історичній пам'яті? *Релігійно-інформаційна служба України*. 22.10.2017. URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/68749 (дата звернення 11.10.2018).
388. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. М. И. Левина. М.: Политиздат, 1991. 527 с.
389. Яценко А. Теория федерализма: Опыт синтетической теории права и государства. М.: Либроком, 2012. Т.1., изд. 2-е. 408 с.
390. A Cetățeniei Române: Lege nr. 21/1991 În vigoare de la 05.05.1991. *Monitorul oficial* nr. 576 din 13.08.2010.
391. A Kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve. *Egán Ede*. 2014.

- URL: <https://www.eganede.com/egan-edde-terv.pdf> (дата звернення 16.10.2018).
392. A Magyar állampolgárságról szóló 1993: Törvény módosításáról 2011. URL: <http://www.parlament.hu/irom39/04699/04699.pdf> (дата звернення: 23.10.2018).
393. A Magyar Polgári Párt 15 polgármesteri tisztséget szerzett. *ALFAHÍR*. 06.06.2016. URL: https://alfahir.hu/a_magyar_polgari_part_15_polgarmesteri_tisztseget_szerzett (дата звернення 05.11.2018).
394. A Nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól: Törvény LXXVII/1993. *Mkogy.jogtar*. 22.07.1993. URL: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV> (дата звернення 19.10.2018).
395. A Szomszédos államokban élő magyarokról: Törvény LXII/2001. Nemzeti Jogszabálytár. 2001. URL: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=57066_338598 (дата звернення: 23.06.2018).
396. Abline G. Sur un nouveau principe général de droit international: l'uti possidetis. *Droit*: Université d'Angers Gaël Abline, 2006. 639 с.
397. AEBR. *Activities. Networking. Information. Association of European Border Regions*. URL: https://www.aebr.eu/en/activities/networking_information.php (дата звернення 12.10.2018).
398. AEBR. *History. Association of European Border Regions* URL: <https://www.aebr.eu/en/profile/history.php> (дата звернення 12.10.2018).
399. AEBR. *Regions List. Large-scale Cross-border Cooperation. Association of European Border Regions*. URL: https://www.aebr.eu/en/members/list_of_regions.php (дата звернення 30.10.2018).
400. AER. *Declaration on Regionalism. Assembly of European Regions*. 30.08.1996. URL: <https://aer.eu/aer-declaration-regionalism/> (дата звернення 03.11.2018).
401. AER. *From Subsidiarity to Success: The Impact of Decentralisation on Economic Growth. Part 1: Creating a Decentralisation Index. Assembly of European Regions*. URL: <http://https://aer.eu/subsidiarity-success-impact-decentralisation-economic-growth/> (дата звернення: 22.10.2018).
402. AER. *Report on the State of Regionalisation in Europe (2017 ed.). Assembly of European Regions*. URL: <https://aer.eu/aer-observatory-regionalisation/report->

- regionalisation/ (дата звернення: 10.10.2018).
403. AER. Statute as adopted by the AER General Assembly on 23.05.2018 in Oppland. *Assembly of European Regions*. URL: <https://aer.eu/aer-statute/> (дата звернення 07.07.2018).
404. AER. Tabula Regionum Europae as at October 2013. *Assembly of European Regions*. URL: <https://aer.eu/tabula-regionum-europae/> (дата звернення 13.10.2018).
405. AER. The History of AER. *Assembly of European Regions*. URL: <https://aer.eu/the-history-of-aer/> (дата звернення 22.10.2018).
406. AER. The Largest Independent Network of Regions in Wider Europe. *Assembly of European Regions*. URL: <https://aer.eu/aer-largest-independent-network-regions-wider-europe/> (дата звернення 22.10.2018).
407. Agnew J. *Geopolitics: Revisioning World Politics*. London: Routledge, 1998. 150 p.
408. Aile ve Sosyal Hizmetler Alanlarında Uzmanlık Bursu. *YTB*. URL: <https://www.ytb.gov.tr/guncel/aile-ve-sosyal-hizmetler-alanlarinda-uzmanlik-bursu>. (дата звернення 11.10.2018).
409. Ancel J. *Géographie des frontières / préface d'André Siegfried*. Vol. I. Paris: Gallimard, 1938. 209 p.
410. Ancel J. Les frontières, étude de géographie politique. T. I. Vol. 55. Paris: RCADI, 1936. 210 p.
411. Anderson M. Les frontières: un débat contemporain. *Cultures & Conflits*. 1997. No. 26–27. P. 15–34.
412. Anderson M. *Territory and State Formation in the Modern World*. Cambridge: Polity Press, 1996. 272 p.
413. Anderson M. Transfrontier Co-operation – History and Theory. *Grenzüberschreitende Zusammenarbeit in Europa: Theorie – Empirie – Praxis / G. Brunn., P. Schmitt-Egner (Eds.)*. Baden-Baden: Nomos. P. 78–97.
414. Anzilotti D. *Cours de droit international*. Paris: Recueil Sirey, 1929. 534 p.
415. Appadurai A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*.

- Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. 229 p.
416. Asiwaju A. I. Borders and Borderlands as Linchpins for Regional Integration in Africa Lesson of the European Experience. *Journal o Borderlands Research*. 1993. No. 8(1). P. 1–20.
417. Aydın Y. The Germany – Turkey Migration Corridor: Refitting Policies for a Transnational Age. Washington, DC: Migration Policy Institute. 2016. 25 p.
418. Bache I., Flinders M. Multi-level Governance. Oxford: OUP, 2005. 256 p.
419. Baird Th. L'industria del confine. *Trasformazione*. 2015. Vol. 4. No. 2. P. 25–31.
420. Bakk M., Szász A. Z., Székely I. G. Parlamenti és elnökválasztás Romániában 2004 novemberében. *Magyar Kisebbség*. 2004. 34 (9) sz. P. 3–52.
421. Balibar E. Qu'est-ce qu'une frontière? *La crainte des masses. Politique et philosophie avant et après Marx*. Paris: Galilée. 1996. P. 371–380.
422. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference / F. Barth (Ed.). London: George Allen & Unwin. 1969. P. 9–38.
423. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: University of Cambridge, 2014. 228 p.
424. Beck U. The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity. *The British Journal of Sociology. Special issue: Sociology Facing the Next Millennium* / J. Urry (Ed.). 2000. Vol. 51. No. 1. P. 85–94.
425. Bentley A. F. The Process of Government: A Study of Social Pressures. Chicago: University of Chicago Press, 1908. 501 p.
426. Bessarabiendeutschen Verein. URL: <https://www.bessarabien.de> (дата звернення 25.10.2018).
427. Bethlen Gábor Alap. URL: <http://bgazrt.hu/tamogatasok> (дата звернення 19.10.2018).
428. Bhabha H. Culture's in-between. *Questions of Cultural Identity* / S. Hall, P. du Gay (Eds.). London: SAGE. 2011. P. 53–60.
429. Bogdanor V. Devolution. Oxford: OUP, 1979. 246 p.
430. Boggs S. W. International Boundaries: a Study of Boundary Functions and

- Problems. NY: Columbia University Press, 1940. 272 p.
431. Borderscape as an Interdisciplinary Concept. Call for Papers / Symposium 8/9.04.2016. Luxembourg. URL: <https://www.imiscoe.org/docman-docs/522-en-cfp-symposium-borderscapes-final/file> (дата звернення: 23.10.2018).
432. Borys T., Panasiewicz Z. Współpraca transgraniczna w Polsce. Efekty i możliwości współpracy strony polskiej na przykładzie Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa. Jelenia Góra: Społeczna Pracownia Digitalizacji ŚBC przy Bibliotece Śląskiej 1996. 144 p.
433. Borzel T. Organizing Babylon – on the Different Conceptions of Policy Networks. *Public Administration*. 1998. Vol. 76. Is. 2. P. 253–273.
434. Boundaries in Question: New Directions in International Relations / J. Macmillan, A. Linklater (Eds.). London – NY: Frances Pinter, 1995. 271 p.
435. Brambilla Ch. Il confine come borderscape. *Rivista di Storia delle Idee*. 2015. No. 4 (2). P. 5–9.
436. Braun G. Deutschland. 2 Vols. 2nd ed. Berlin: Wilhelm Ernst & Sohn, 1926. 423 s.
437. Brown W. Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire. Princeton: PUP, 2008. 288 p.
438. Brunet R. Lignes de force de l'espace Europeen. *Mappemonde*. 2002. No. 66. P. 14–19.
439. Burgess M. The British Tradition of Federalism. London: LUP, 1995. 197 p.
440. Burrows B., Denton G. Devolution or Federalism. Basingstoke: Macmillan, 1980. 94 p.
441. Caflish L. Essai d'une typologie des frontières. *Relations internationales*. 1990. No. 63. P. 265–293.
442. Cavare L. Le droit international positif. La notion de droit international public. Structure de là société internationale. Les modalités des relations juridiques internationales. Les compétences respectives des Etats. *Revue internationale de droit comparé*. 1953. Vol. 5 No. 3, P. 608–609.
443. CEMR. Decentralisation at a Crossroads Territorial Reforms in Europe in

- Times of Crisis. Local and Regional Europe. 2013. URL: http://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/CCRE_broch_EN_complete_low.pdf (дата звернення: 21.10.2018).
444. Central European Initiative (CEI). URL: <http://www.cei.int/> (дата звернення 17.10.2018).
445. Cetățeniei române: Lege nr. 21/1991. *Monitorul oficial* nr. 576 din 13.08.2010.
446. Chemillier-Gendreau M. Le rôle du temps dans la formation du droit international. *Droit international 3. Cours et travaux de l'IHEI*. Paris: Pedone, 1987. 70 p.
447. Chemillier-Gendreau M. Synthèse juridico-politique. *Problèmes des frontières dans le Tiers-Monde* / C. Coquery-Vidrovitch (Éd.). Paris: L'Harmattan. 1982. P. 30–40.
448. Chodakiewicz M. J. Międzymorze. Warszawa: 3S Media, 2016. 610 s.
449. Christaller W. Central Places in Southern Germany / C. W. Baskin (Trans.). NY: Englewood Cliffs, 1967. 230 p.
450. Çiçek: Kimse hukukun üstünde olamaz. *Timeturk*. 21.12.2009. URL: <https://www.timeturk.com/tr/2009/12/21/cicek-kimse-hukukun-ustunde-olamaz.html> (дата звернення 20.10.2018).
451. COE. Additional Protocol to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities dd. 09.11.1995. *Council of Europe. European Treaty Series*. 1996. No. 159. 4 p.
452. COE. Congress of Local and Regional Authorities. *Council of Europe* URL: <https://www.coe.int/en/web/congress> (дата звернення 27.10.2018).
453. COE. Council of Europe Conference of Ministers responsible for Spatial/Regional Planning (CEMAT). *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conference-ministers-spatial-planning> (дата звернення: 12.10.2018).
454. COE. European Charter for Regional or Minority Languages dd. 05.11.1992. *European Treaty Series*. Strasbourg: Council of Europe, 1992. No. 148. 14 p.
455. COE. European Charter of Local Self-Government dd. 15.10.1985. *European*

- Treaty Series*. Strasbourg: Council of Europe, 1985. No. 122. 6 p.
456. COE. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities dd. 21.05.1980. *Council of Europe. European Treaty Series*. 1980. No. 106. 4 p.
457. COE. Framework Convention for the Protection of National Minorities dd. 01.02.1995. *European Treaty Series*. Strasbourg: Council of Europe, 1995. No. 157. 8 p.
458. COE. Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent. CEMAT. 2000 (7). 25 p. URL: <https://rm.coe.int/1680700173> (дата звернення: 12.10.2018).
459. COE. National Sovereignty and Statehood in Sontemporary International Law: the Need for Clarification: Resolution No. 1832 (2011) of Parliamentary Assembly dd. 04.10.2011. *Council of Europe*. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=18024&lang=EN> (дата звернення: 06.11.2018).
460. COE. Opinion 24 (2004) on the draft outlook report of the Committee of the Regions on new legal instrument for cross-border co-operation. The Congress of Local and Regional Authorities. *Text adopted. Congress of Local and Regional Authorities 11th Session 25 – 27.05.2004*. Strasbourg: Council of Europe. P. 41 – 46.
461. COE. Protocol No. 2 to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities Concerning Interterritorial Co-operation dd. 05.05.1998. *Council of Europe. European Treaty Series*. 1998. No. 169. 3 p.
462. COE. Recommendations. Resolutions. Regionalisation. Congress of Local and Regional Authorities. *Council of Europe*. URL <https://www.coe.int/en/web/congress/regionalisation> (дата звернення: 20.10.2018).
463. COE. Regionalisation in Europe: Resolution No. 1811 (2007) of Parliamentary Assembly dd. 03.10.2007. *Council of Europe*. 03.10.2007. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17582&lang=en> (дата звернення: 06.11.2018).
464. COE. The European Regional/Spatial Planning Charter (Torremolinos

- Charter): Resolution No. 2 of 6th European Conference of Ministers Responsible for Regional Planning (CEMAT), adopted on 20.05.1983. Strasbourg: Council of Europe. 1984. 15 p.
465. COE. The Framework Convention: a Key Tool to Managing Diversity through Minority Rights: Thematic commentary No. 4 The Scope of Application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, adopted on 27.05.2016. Strasbourg: Council of Europe, 2016. 31 p.
466. Cohen A. P. Boundaries of Consciousness, Consciousness of Boundaries. Critical Questions for Anthropology. *The Anthropology of Ethnicity. Beyond Ethnic Groups and Boundaries.* / H. Vermeulen, C. Govers. (Eds.). Amsterdam: Het Spinguis. 1994. P. 59–79.
467. Cohen A. P. Culture, Identity and the Concept of Boundary. *Revista de antropologia social.* Madrid: Universidad Complutense de Madrid. 1994. No. 3. P. 49–61.
468. Cohen S. B. Geopolitics of the World System. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2003. 480 p.
469. Cohen S. B. Geography and Politics in a World Divided. NY: Random House, 1963. 169 p.
470. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *Social Capital: a Multifaceted Perspective* / P. Dasgupta, I. Serageldin (Eds.). Washington: The World Bank. 1999. P. 13–39.
471. Collins R. “Balkanization” or “Americanization”: A Geopolitical Theory of Ethnic Change. *Macrohistory: Essays in Sociology of the Long Run.* Stanford: SUP. 1999. P. 70–109.
472. Collins R. Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact. *International Sociology.* 2001. Vol. 16. No. 3. P. 421–437.
473. Columbia Journal of Transnational Law. URL: <http://jtl.columbia.edu> (дата звернення 06.09.2018 p.).
474. Comisia pentru comunitățile de români din afara țării. *Parlamentul României Senat.* URL: https://www.senat.ro/Comisie_new.aspx?Zi&ComisieID=de080a9d-

3785-409e-8a4a-48e0b87a3eb8 (дата звернення 11.10.2018).

475. Comisia Prezidentiala pentru Analiza Dictaturii Comuniste din Romania. Raport Final / Vladimir Tismaneanu (coord.). URL: <https://archive.org/details/ComisiaPrezidentialaPentruAnalizaDictaturiiComunisteDinRomania-Raport> (дата звернення 11.10.2018).

476. Congresul Românilor de Pretutindeni. *România Camera Deputaților*. URL: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?id=984> (дата звернення 11.10.2018).

477. Constituția României, Republicată în vigoare de la 31.10.2003. *Monitorul Oficial*. Nr. 767. 2003. 32 p.

478. Cooke P. Back to the Future: Modernity, Postmodernity and Locality. London: Unwin Hyman, 1990. 193 p.

479. CoR. Charter for Multilevel Governance in Europe, 20.02.2014. *European Committee of the Regions*. URL: <https://portal.cor.europa.eu/mlgcharter/Pages/MLG-charter.aspx> (дата звернення: 13.03.2018).

480. CoR. European Committee of the Regions. The EU's Assembly of Regional and Local Representatives. URL: <http://www.cor.europa.eu/> (дата звернення 15.10.2018).

481. Cot J. P. Des limites administratives aux frontières internationales? *Démembrements d'Etats et délimitations territoriales: l'uti possidetis en question(s)*. Bruxelles: Bruylant. 1999. P. 17–33.

482. Crosby A. Editorial. *The Local Historian*. 2002. Vol.32. No. 2. P. 82–83.

483. Culture and Cooperation in Europe's Borderlands. *European Studies an Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics* / J. Anderson, L. O'Dowd, T. M. Wilson, G. Bucken-Knapp, etc. (Eds.). Amsterdam – NY: Rodopi. 2003. P. 13–29.

484. Curzon G. Frontiers. The Romanes Lecture. Oxford: Clarendon Press, 1907. 58 p.

485. Cutitta P. Delocalization, Humanitarianism and Human Rights. The Mediterranean Border between Exclusion and Inclusion. *Antipode*. 2018. Vol. 50. No. 3. P. 783–803.

486. Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą № I-2477. 09.04.1992. *Dokumentų. Lietuvos Respublikos Seimas*. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2006/JMvYgllup> (дата звернення 15.10.2018).
487. Dell’agnese E., Amilhat-Szary A.-L. Borderscapes: From Border Landscapes to Border Aesthetics. *Geopolitics*. NY: Routledge. 2015. No. 20 (1). P. 4–13.
488. Demski D. Marking and Crossing over Invisible Borders in Everyday Life. *Research in Social Change*. 2015. No. 7 Is. 2. P. 145–173.
489. Deutsch K. W. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. NY: The Free Press, 1963. 316 p.
490. Dictionnaire de la langue française “Larousse”. URL: <https://www.larousse.fr> (дата звернення: 21.10.2018).
491. Diehl P., Goertz G., Territorial changes and international conflict. London – NY: Routledge, 1992. 180 p.
492. Dix A. Politische Geographie. Weltpolitisches Handbuch. Munchen – Berlin: R. Oldenbourg Verlag, 1921. 196 p.
493. Djalili M.-R. Territoire et frontière dans l’idéologie islamiste contemporaine. *Relations internationales*. 1990. No. 63. P. 305–312.
494. Dodds K. Political geography III: Critical geopolitics after 10 years. *Progress in human geography*. 2001. Vol. 25. No. 3. P. 469–484.
495. Dolff-Bonekämper G., Kuipers M. Des frontières dans le paysage et dans la ville’. *Patrimoine européen des frontières – Points de rupture, espaces partagés*. Strasbourg: Editions du Conseil de l’Europe. 2004. P. 53–72.
496. Donnan H., Wilson T. Borders: Frontiers of Identity, Nation and State. Oxford: Berg. 1999. 200 p.
497. Duncan S. What is Locality? *New Models in Geography: The Political Economy Perspective*. / Peet R., Thrift N. (Eds). London: Unwin Human, 1989. Vol. II. P. 221–252.
498. Dünya Türk Forumu, Türk Konseyi, Türk Diasporası ve Sosyoekonomik İş Birliği. *TASAM*. 20.10.2010. URL: <http://www.tasam.org/tr>

- TR/Etkinlik/2/1_dunya_turk_forumu_(дата звернення 11.10.2018).
499. Dupuy P.-M. *La frontière et l'environnement*. La Frontière. Paris: Pedone, 1980. 268 p.
500. Duran I.-D. "Region" and "Euroregion". *The Annals of the University of Oradea. Economic Science*. 2007. No. 1. P. 230–234.
501. Duroselle J. Les frontières. Vision historique. *Relations internationales*. 1990. No. 63. P. 229 – 242.
502. Easton D. *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. NY: Alfred A. Knopf, 1953. 320 p.
503. Economist Intelligence Unit. URL: <https://www.eiu.com/home.aspx> (дата звернення 11.10.2018).
504. ECRI Country Monitoring. *European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/country-monitoring> (дата звернення 07.11.2018).
505. ECRI Report on Croatia (fifth monitoring cycle), adopted on 21 March 2018. *European Commission against Racism and Intolerance*. Strasbourg: Council of Europe, 2018. 47 p.
506. ECRI Report on Croatia (fourth monitoring cycle), adopted on 20 June 2012. *European Commission against Racism and Intolerance*. Strasbourg: Council of Europe, 2012. 47 p.
507. ECRI Report on Latvia (fifth monitoring cycle), adopted on 4 December 2018. *European Commission against Racism and Intolerance*. Strasbourg: Council of Europe, 2018. 41 p.
508. ECRI Report on Lithuania (fifth monitoring cycle), adopted on 18 March 2016. *European Commission against Racism and Intolerance*. Strasbourg: Council of Europe, 2016. 45 p.
509. ECRI Report on Poland (fourth monitoring cycle), adopted on 28 April 2010. *European Commission against Racism and Intolerance*. Strasbourg: Council of Europe, 2010. 41 p.

510. ECRI Report on Romania (fourth monitoring cycle), adopted on 19 March 2014. *European Commission against Racism and Intolerance*. Strasbourg: Council of Europe, 2014. 59 p.
511. ECRI Third Report on Romania, adopted on 24 June 2005. *European Commission against Racism and Intolerance*. Strasbourg: Council of Europe, 2006. 32 p.
512. Eisenstadt S. N. Multiple Modernities. *Daedalus*. 2000. Vol. 129. No. 1. P. 1–29.
513. Elazar D. Federalism in Theory and Practice: some French, American, and Nigerian Examples Publius. *The Journal of Federalism*. 1973. No. 36. P. 1–3.
514. Erdelyi Magyar közművelődési egyesület (EMKE). URL: <https://www.emke.ro/node/4> (дата звернення 05.11.2018).
515. Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT). URL: <http://emnt.org> (дата звернення 05.11.2018).
516. Erdélyi Magyar Néppár (EMNP). URL: <http://www.neppart.eu> (дата звернення 05.11.2018).
517. ESDP. European Spatial Development Perspective Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1999. 87 p.
518. Eurocité Basque Bayonne Saint – Sébastien. *Eurocite*. URL: <https://www.eurocite.org/index.php?id=254> (дата звернення 15.10.2018).
519. Eurodistrict Region Freiburg / Centre et Sud Alsace. *Eurodistrict*. URL: <https://www.eurodistrict-freiburg-alsace.eu/> (дата звернення 08.10.2018).
520. Eurodistrict Strasbourg – Ortenau. *Eurodistrict*. URL: <http://www.eurodistrict.eu/fr/territoire> (дата звернення 15.10.2018).
521. Eurometropolis Lille – Kortrijk – Tournai. *Eurometropolis*. URL: <http://www.eurometropolis.eu/who-are-we/overview.html> (дата звернення 15.10.2018).
522. Europe and the Black Sea Region. A History of Early Knowledge Exchange (1750 – 1850). / D. Gutmeyr, K. Kaser (Eds.). Wien: Lit Verlag, 2018. 416 p.

523. European Regional Competitiveness Index. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/maps/regional_competitiveness/#1 (дата звернення 06.11.2018).
524. Eurostat. Regions and cities – Overview. *European Commission*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/regions-and-cities> (дата звернення 06.11.2018).
525. Fawcett C. B. *Frontiers. A study in Political Geography*. Oxford: Clarendon Press, 1918. 107 p.
526. Ferguson Y.H., Mansbach R.W. *Policies: Authorities, Identities, and Change*. Columbia, S. C.: USC Press, 1996. 468 p.
527. Fisher Th. Das Deutsche Reich in seinen heutigen Grenzen: eine Eintagsfliege! *Geographischer Anzeiger*. Gotha: Justus Peter Verlag. 1900. No. 1. P. 34–42.
528. Flint C., Taylor P. *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*. London: Routledge, 1993. 352 p.
529. Follis K. S. *Building Fortress Europe. The Polish-Ukrainian Frontier*. Philadelphia: Penn Press, 2012. 296 p.
530. Foucher M. *Fronts et frontières. Un tour du monde géopolitique*. Paris: Librairie Arthem Fayard, 1988. 528 p.
531. Fras Z., Staniszewski A. *Kresy i pogranicza: historia, kultura, obyczaje*. Olsztyn: WSP. 1995. 266 s.
532. Freeman J. L. *The Political Process: Executive – Bureau – Legislative – Committee – Relations*. NY: Garden City. 1955. P. 32–36.
533. Freymond J. Avant-Propos. *Relations Internationales*. 1990. No. 63. 1990. P. 229–242.
534. Friedmann J. *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. Boston: MIT, 1966. 279 p.
535. Fundacja Inicjatyw Menedżerskich. URL: <https://fim.org.pl/wspolpracamiedzynarodowa/ukraina/> (дата звернення 25.10.2018).
536. Galli C. *Political Spaces and Global War*. / E. Fay (Trans.), A. Sitze (Ed.). Minneapolis: University of Minnesota Press. 2010. 279 p.

537. Galton A. On the Ontological Status of Geographical Boundaries. *Foundations of Geographic Information Science* / M. Duckham, M. F. Goodchild and M. F. Worboys (Eds.), London: Taylor&Francis. 2003. P. 151–171.
538. Galtung J. Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*. 1969. Vol. 6, No. 3. P. 167–191.
539. Gateways to the global economy / A. E. Andersson, D. E. Andersson (Eds.). Cheltenham: Edward Elgar, 2000. 399 p.
540. George P. L'approche géographique de la réalité de frontière. *Relations internationales*. 1990. No. 63. P. 243–246.
541. Geouffre de La Pradelle P. La frontiere, Etude de Droit International. Paris: Les Editions internationales, 1928. 368 p.
542. Giurescu C. Die europäische Rolle des Rumänischen Volkes. Bukarest: Dacia Bücher, 1941. 26 s.
543. Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions. M. Perkmann, N. Sum (Eds.). Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2002. 266 p.
544. Goldstein K. Interest Groups, Lobbying, and Participation in America. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 158 p.
545. Gosar A. The Shatter Belt and the European Core – A Geopolitical Discussion on the Untypical Case of Slovenia. *GeoJournal*. 2000. Vol.52. No. 2. P. 107–117.
546. Gottmann J. La Politique des Etats et leur géographie. Paris: A. Colin, 1952. 157 p.
547. Gottmann J. The Political Partitioning of Our World: an Attempt at Analysis. *World Politics*. 1952. No. 4. P. 512–519.
548. Government to Double Allocation of Transcarpathian Social Package. *Magyarország Kormánya*. 25.10.2018. <https://www.kormany.hu/en/prime-minister-s-office/news/government-to-double-allocation-of-transcarpathian-social-package> (дата звернення 03.11.2018).
549. Greenwood T. Representing Interests in the European Union. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 1997. 312 p.
550. Gregory D. The Crisis of Modernity? Human Geography and Critical Social

- Theory. *New Models in Geography: The Political Economy Perspective* / R. Peet, N. Thrift (Eds). London: Unwin Human. 1989. Vol. II. P. 348–385.
551. Griffith E. The Impasse of Democracy: a Study of the Modern Government in Action. – NY: Harrison Hilton Books Inc. 1939. 380 p.
552. Gurr T. R. Why Minorities Rebel: a Global Analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945. *International Political Science Review*. 1993. Vol.14. Is.2. P. 161–201.
553. Gurr T. R. Historical Trends in Violent Crime: a Critical Review of the Evidence. *Crime and Justice: an Annual Review of Research* / M. Tonry, N. Morris (Eds.). Chicago: Chicago University Press. 1981. Vol. 3. P. 295–353.
554. Habermas J. Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the rationalization of society / T. McCarthy (Trans.). Boston: Beacon Press, 1984. 562 p.
555. Hägerstrand T. Innovation Diffusion as a Spatial Process. Chicago: University of Chicago Press, 1967. 334 p.
556. Haglund D., McNeil-Hay T. The “Germany Lobby” and US Foreign Policy: What, if Anything, Does It Tell Us about the Debate over the “Israel Lobby”? *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*. 2011. Vol. 10. No. 3–4. P. 321–344.
557. Häkli J. Governing the Mountains: Cross-Border Regionalization in Catalonia. *Cross-border Governance in the European Union* / O. Kramsch, B. Hooper (Eds.). London: Routledge. 2004 P. 56–69.
558. Halbwachs M. The Collective Memory / L. A. Coser (Ed., trans.). Chicago: Chicago University Press, 1992. 244 p.
559. Harbers A. Borderscapes, The Influence of National Borders on European Spatial Planning. *Euroscapes* / R. Brousi, P Jannink., W Veldhuis and I. Nio (Eds.). Amsterdam: Must Publishers, Architectura et Amicitia. 2003. P. 144–166.
560. Hartshorne R. Geographic and Political Boundaries in Upper Silesia. *Annals of the Association of American Geographers*. 1933. Vol. 23. No. 4. P. 195–228.
561. Hartshorne R. Recent Developments in Political Geography, I. *The American Political Science Review*. 1935. Vol. 29. No. 5. P. 785–804.

562. Hartshorne R. *The Polish Corridor. Journal of Geography*. 1937. No. 36. P. 161–176.
563. Harvey D. *The condition of Postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell, 1989. 378 p.
564. Heffernan M. Geography, Cartography and Military Intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 1996. Vol. 21. No. 3. P. 504–533.
565. Heidegger M. Bauen, Wohnen, Denken. *Handwerkheft IV Entwurf III/IV*. 2 Jahreskurs. / M. Nasso (Ed.). Zürich: ETH, Professur Dietmar Eberle. 2014. S. 102–111.
566. Helmolt H. F., Tille A. *Weltgeschichte*. Bd. V. Südosteuropa und Osteurop. Leipzig – Wien: Bibliographisches Institut, 1905. 764 s.
567. Hine R. V., Faragher J. M. *Frontiers: A Short History of the American West*. Yale: University Press, 2008. 248 p.
568. Hingel A. J. Co-development across the EC's External Borders. *Baltic Europe in the Perspective of Global Change* / A. Kukliński (Ed.). Warszawa: *Oficyna Naukowa Euroreg*, 1995. S. 21–33.
569. Hirschhausen von, B. The Heuristic Interest of the Concept of “Phantom Borders” in the Understanding of Cultural Regionalization. / M. Velguth (Trans.). *L'Espace géographique*. Paris: Balin. 2017. Vol. 46 (2) P. 106–125.
570. Hočevar D. K. *Studying International Borders in Geography and Anthropology: Paradigmatic and Conceptual Relations. Geografski zbornik (2000)*. Ljubljana: ZRC. 1999. P. 83–98.
571. Holdich T. *Political Frontiers and Boundary Making*. London: Macmillian, 1916. 320 p.
572. Horowitz D. L. *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society*. Berkeley: UC Press, 1991. 304 p.
573. House J. W. *Frontier on the Rio-Grande: A Political Geography of Development and Social Deprivation*. Oxford: Clarendon Press, 1982. 436 p.
574. Hughes E. C. *Careers. Qualitative Sociology*. NY: Kluwer Academic/Plenum

Publishers. Vol. 20. Is. 3. P. 389–397.

575. Hughes H. *Where Peoples Meet: Racial and Ethnic Frontiers*. Illinois: Free Press., 1952. 204 p.

576. Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. NY: Simon & Schuster, 1996. 368 p.

577. Hyndman J. Mind the Gap: Bridging Feminist and Political Geography through Geopolitics. *Political Geography*. 2004. Vol. 23. P. 307–322.

578. Institute of Communist Crimes Investigation and Memory of Romanian Exile. URL: <https://www.iiccr.ro> (дата звернення 19.10.2018).

579. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. URL: <http://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/24154,O-IPN.html> (дата звернення 11.10.2018).

580. INTERREG Adriatic Ionian Programme 2014 – 2020. *South East Europe Transnational Cooperation Programme*. URL: http://www.southeast-europe.net/en/about_see/adriaticionianprogramme/ (дата звернення 07.10.2018).

581. INTERREG Balkan-Mediterranean 2014 – 2020. *South East Europe Transnational Cooperation Programme*. URL: http://www.southeast-europe.net/en/about_see/balkanmediterranean/ (дата звернення 07.10.2018).

582. INTERREG Danube Transnational Programme. *South East Europe Transnational Cooperation Programme*. URL: http://www.southeast-europe.net/en/about_see/danubeprogramme/ (дата звернення 07.10.2018).

583. INTERREG III B – CADSES. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2000-2006/european/interreg-iii-b-cadses (дата звернення 07.10.2018).

584. Jeffery C., Lodge G., Schmuecker K. The Devolution Paradox. *Devolution in Practice 2010: Public Policy Differences in the UK*. London: Institute for Public Policy Research. 2010. P. 5–27.

585. Jeffery C., Wincott D. The Challenge of Territorial Politics: beyond Methodological Nationalism. *New directions in political science: Responding to the Challenges of an Interdependend World / C. Hay (Ed.)*. Basingstoke: Palgrave

Macmillan. 2010. P. 167–188.

586. Jessup P. C. The Present State of Transnational Law. *The Present State of International Law and other Essays* / M. Bos (Ed.). Dordrecht: Springer. 1973. P. 339–344.

587. Jessup P. C. Transnational Law. New Haven: Yale University Press, 1956. 113 p.

588. Jones St. B. Boundary Making. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1945. 268 p.

589. Joseph J. The Hegemony of Governmentality: Towards a Research Agenda. *All Azimuth*. 2017. Vol. 6, No. 2. P. 5–18.

590. Karcie Polaka: Ustawa z dnia 29.03.2007. *Kancelaria Sejmu Polskiej. Dziennik Ustaw*. 2007. Nr. 180. poz. 1280. 17 s.

591. Kardeş Topluluklar Vizyonu. *YTB*. URL: <https://www.ytb.gov.tr/kardes-topluluklar/genel-bilgi> (дата звернення: 14.10.2018).

592. Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma. *Országgyűlés*. 2018. URL: <https://www.parlament.hu> (дата звернення 11.10.2018).

593. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. URL: <https://kmksz.com.ua> (дата звернення 05.11.2018).

594. Kaszuby. Język. Literatura. URL: <http://szkola.interklasa.pl/f019/strona/pol/jezyk.html> (дата звернення: 23.10.2018).

595. Keating M., Stevenson L., Cairney P., Taylor K. Does Devolution Make a Difference? Legislative Output and Policy Divergence in Scotland. *The Journal of Legislative Studies*. 2003. Vol. 9 Is. 3. P. 110–139.

596. Kelli. P. A Critique of Critical Geopolitics. *Geopolitics*. 2006. Vol. 11. No. 1. P. 24–53.

597. Kelly K. Out of Control. The New Biology of Machines, Social Systems, and the Economic World. NY: Basic Books, 2008. 528 p.

598. Keyes R. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. 1st ed. NY: St. Martin's Press. 2004. 312 p.

599. Knippenberg H. The Maas-Rhine Euroregion: a Laboratory for European

- integration? *Geopolitics*. 2004. Vol. 9, P. 608–626.
600. Koch S. “Our” and “Foreign” in Bessarabia: Communicational Environment and Commemorative Practices. *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals*. / R. Popov, M. Maeva, M. Slavkova, Y. Erolova. (Eds.). Sofia: IEFSEM – BAS, 2018. P. 236–254.
601. Koch S. The National Self-Determination Projects of Greece and Bulgaria: The Role of Ethnic Bessarabian Diasporas. *Europe and the Black Sea Region. A History of Early Knowledge Exchange (1750 – 1850)*. / D. Gutmeyr, K. Kaser (Eds.). Wien: Lit Verlag GmbH. 2018. P. 289–310.
602. Koncepcia štátnej politiky Slovenskej republiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na roky 2016 – 2020, schválená Uznesením vlády SR č. 571/2015 z 21.10.2015. *Úrad vlády Slovenskej republiky*. URL: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/12356/1> (дата звернення: 16.10.2018).
603. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 02.04.1997 r. *Kancelaria Sejmu Polskiej. Dziennik Ustaw*. 1997. Nr. 78 poz. 483. 56 s.
604. Kontler L. Millennium in Central Europe. A History of Hungary. Budapest: Atlantisz Könyvkiado, 1999. 537 p.
605. Koper S. Kresy południowo-wschodnie. Polskie ślady. Przewodnik historyczny. Warszawa: Bellona, 2015. 326 p.
606. Koskenniemi M. Nationalism, Universalism, Empire: International Law in 1871 and 1919. *Conference Proceedings “Whose International Community? Universalism and the Legacies of Empire”*. NY: Columbia University. 2005. P. 287–318.
607. Koter M. “Kresy” as a Specific Type of Borderland – It’s Origin and Characteristics. *Geographica Slovenica*. 2001. Vol. 34, No. 1. P. 131–148.
608. Kramsch O. T. Postcolonial Shadow Plays in the Dutch-German Borderlands. *The European’s Burden. Global Imperialism in EU Expansion* / S. Engel-Di Mauro (Ed.). Berlin: Peter Lang, 2006. P. 29–51.
609. Kristoff L. K. D. The Nature of Frontiers and Boundaries. *Annals of the Association of American Geographers*. 1959. Vol. 49. P. 269–282.

610. Kurczewska J. Granica niejedno ma imię. Trzy podejścia teoretyczne. *Granice na pograniczach: Z badań społeczności lokalnych wschodniego pogranicza Polski* / J. Kurczewska, H. Bojar (Eds.) Warszawa: Wydawnictwo IFIS PAN. 2005. S. 365–396.
611. La Ferrière J. La frontière dans la théorie et la stratégie militaires. *Relations internationales*. 1990. No. 63. P. 247–264.
612. Legendijk A. Regionalization in Europe. Stories, Institutions and Boundaries. *B/ordering Space* / H. van Houtum, O. Kramsh and W. Zierhofer (Eds.). Aldershot: Ashgate. 2005., P. 77–91.
613. Lane J. E., Ersson S. Politics and Society in Western Europe. London: Thousand Oaks; New Delhi: SAGE, 1994. 422 p.
614. Lang S. Ouvrir la “Black Box”: Approche de la notion d’acteur de la coopération transfrontalière. *Vivre et penser la coopération transfrontalière (Vol. I): les régions frontalières françaises* / Wassenberg B. (Ed.) Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010. P. 169–191.
615. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society. *The communication of Ideas.* / L. Bryson (Ed.). NY: The Institute for Religious and Social Studies, 1948. P. 215–228.
616. Latouche S. L’occidentalisation du monde. Paris: La Découverte, 1989. 141 p.
617. Latour B. Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory. NY: OUP, 2005. 320 p.
618. Laying down rules on local border traffic at the external land borders of the Member States and amending the provisions of the Schengen Convention: Regulation (EC) No. 1931/2006 of the European Parliament and of the Council 20.12.2006. *Official Journal of the EU*. 2006. L 405. P. 1–22.
619. Lefebvre H. The Production of Space. Oxford: Blackwell, 1991. 454 p.
620. Legislation Against Antisemitism and Denial Holocaust. URL: <https://antisemitism.org.il/legislation-against-antisemitism-and-denial-holocaust> (дата звернення 13.10.2018).
621. Lendvai P. The Hungarians: A Thousand Years of Victory in Defeat / A. Major

(Trans.) London: Hurst, 2003. 576 p.

622. Les frontières de l'Europe: dialogue entre Michel Foucher et Bronislaw Geremek. *Politique, Éditions Quai Voltaire*. 1992. n.2. P. 121–142.

623. Leszczyński J. T. Rzeczpospolita Czterech Narodów. Kielce: Gens, 2005. 55 s.

624. LeVine R. A., Donald T. C. Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior. NY: John Wiley & Sons, 1971. 310 p.

625. List F. The National System of Political Economy / S. S. Lloyd (Trans.). London: Longmans, Green and Co, 1909. 356 p.

626. Löwis S. Ambivalente Identifikationsräume in der Westukraine: das Phantom der alten Grenzen am Zbruč. *Europa Regional*. 2015. No. 3–4 (22). S. 148–162.

627. Lucacel I. Interviu cu Mirel Marin Mate “Noi, cei din generațiile tinere vom face unirea”! / *Interviu / Gazetei de Maramures*. 04.03.2013. URL: <http://www.gazetademaramures.ro/noi-cei-din-generatiile-tinere-vom-face-unirea-13374> (дата звернення 19.10.2018).

628. Lucka E. Grenzen der Seele. 2 Auflage. Berlin und Leipzig: Schuster&Loeffler, 1916. 433 s.

629. Lyde L. Some Frontiers of Tomorrow: an Aspiration for Europe. London: Black, 1915. 120 p.

630. Mack J. L. The Border Line: From the Solway Firth to the North Sea, Along the Marches of Scotland and England. Edinburg: Oliver and Boyd, 1925. 335 p.

631. Magyar Állandó Értekezletet. *Political Capital Policy Research and Consulting Institute*. 07.11.2001. URL: https://www.politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=476 (дата звернення 12.10.2018).

632. Magyar Ifjak Nemzeti Tanácsa (MINTA). URL: <https://magyarifjak.hu> (дата звернення 05.11.2018).

633. Magyar Ifjúsági Tanács (MIT). URL: <https://www.mitesek.net> (дата звернення 05.11.2018).

634. Magyar Polgári Párt (MPP). URL: <http://www.polgaripart.ro/hu/> (дата звернення 05.11.2018).

635. Magyarország Alaptörvénye. *Köztársasági Elnöki Hivatal*. 25.04.2011. Köztársasági Elnöki Hivatal. URL: http://www.keh.hu/magyarorszag_alaptorvenye/1515-Magyarorszag_Alaptorvenye&pnr=1 (дата звернення: 12.10.2018).
636. Marks G. Structural Policy and Multi-Level Governance in the EC. *The State of the European Community: The Maastricht Debate and Beyond* / A. Cafurny, G. Rosenthal (Eds.). Boulder: Lynne Rienner. 1993. P. 391–411.
637. Martinez O. Life and Society in the U.S.-Mexico Borderlands. Tuscon: University of Arizona Press, 1994. 352 p.
638. Massey D. Space, Place and Gender. Cambridge: Political Press, 1994. 279 p.
639. Maull O. Politische Geographie. Berlin: Gebrüder Borntraeger, 1925. 742 s.
640. McClurg S., Lazer D. Political Networks. *Social Networks*. 2014. Vol. 36, No. 1. P. 1–4.
641. McCormick J. M. Ethnic Interest Groups in American Foreign Policy. *The Domestic Sources of American Foreign Policy: Insights and Evidence*. 6th Ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers Inc. 2012. P. 67–87.
642. Meier D. From Frontline to Borderscape. *Borderscaping: Imaginations and Practices of Border Making* / Ch. Brambilla, J. Laine, J. Scott and G. Bocchi (Eds.). London: Routledge. 2015. P. 77–87.
643. Member States Notified the Following Bilateral Agreements. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/borders-and-visas/schengen/docs/notifications_under_article_19_en.pdf (дата звернення 11.10.2018).
644. Members of the European Parliament. Hungary. URL: <http://europarl.europa.eu/meps/en/search/advanced> (дата звернення: 05.10.2018).
645. Memorandum o spolupráci medzi svetovým združením slováckova úradom pre slovákov žijúcich v zahraničí. *Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí*. Bratislava. 12.10.2015. URL: <http://www.uszz.sk/data/files/Memorandum%20USZZ%20a%20SZSZ%20okt%202015.pdf> (дата звернення 15.10.2018).
646. Merriam-Webster Online Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com>

(дата звернення: 25.10.2018).

647. Metodologie privind organizarea alegerii delegaților la Congresul Românilor de Pretutindeni. *România Camera Deputaților*. URL: http://www.cdep.ro/pdfs/comisii/Dispora_Metodologie_Congres_2017.pdf (дата звернення 25.10.2018).

648. Mezzadra S. Confini, frontiere, capitale. *Rivista di Storia delle Idee*. 2015. No. 4(2). P. 20–24.

649. Mezzadra S., Neilson B. Between Inclusion and Exclusion: on the Topology of Global Space and Borders. *Theory, Culture and Society*. 2012. No. 29. P. 58–75.

650. Mezzadra S., Neilson B. Border as Method, or, the Multiplication of Labor. London: Duke University Press, 2013. 349 p.

651. Między Polską etniczną a historyczną. Wrocław: Polska Akademia Nauk, 1988. 284 s.

652. Ministarstvo vera i dijasopre. *Vlada Republike Srbije*. 2012. URL: <https://web.archive.org/web/20121026175649/http://www.mzd.gov.rs/cyr/default.aspx> (дата звернення 14.11.2018).

653. Ministerul pentru Români de Pretutindeni. *Guvernului României*. URL: <http://www.mprp.gov.ro> (дата звернення 11.10.2018).

654. Ministry of Diaspora Affairs of Israel. URL: <http://www.mda.gov.il> (дата звернення: 14.11.2018).

655. Mistry D. The India Lobby and the Nuclear Agreement with India. *Political Science Quarterly*. 2013. Vol. 128. No. 4. P. 717–746.

656. Miyahara K. Mainstream Civilizations – a Trial Essay. *Comparative Civilizations Review*. 2003. Vol. 49. P. 43–53.

657. Monmonier M. How to Lie with Maps. Chicago: University of Chicago Press, 1991. 90 p.

658. Most-Híd. Občianska Strana. URL: <https://www.most-hid.sk/sk/o-strane> (дата звернення 05.11.2018).

659. Mozer A. Entwicklungspolitik zu Hause. *Entwicklungsregionen in der EWG. Schriften der Bundeszentrale für politische Bildung / C. Schöndube* (Ed.). Bonn:

- Bundeszentrale für politische Bildung. 1973. S. 14–25.
660. Naumkina S. M. Development of Regional Collaboration in a Format “Poland – Romania – Ukraine as a Condition of Collective Security”. *Studium Europy srodkowej i wschodniej*. 2016. No. 5. P. 104–111.
661. Naumkina S. M. Regional Policy and Instruments of its Realization in the Context of European Union Requirements. *Teoria și practica administrării publice: Materiale ale conferinței științifico-practice cu participare internațională 19.09.2017*. Chișinău. 2017. P. 195–200.
662. Nemzeti Emlékezet Bizottságának. URL: <https://www.neb.hu/hu> (data звернення 19.10.2018).
663. Newcomb T. An Approach to the Study of Communicative Acts. *Psychological review* / K. J. Holyoak (Ed.). Ann Arbor, MI: Michigan University Press. 1953. Vol. 60 (6). P. 393–404.
664. Newman D. Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview. *Ashgate Research Companion to Border Studies* / D. Wastl-Water (Ed.). London: Routledge. 2011. P. 33–47.
665. Newman D. The Lines that Continue to Separate Us: Borders in Our “Borderless” World. *Progress in Human Geography*. London: SAGE. 2006. Vol. 30 Is. 2. P. 143–161.
666. Newman D., Paasi A. Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography. *Progress in Human Geography*. 1998. No. 22. P. 186–207.
667. Newman P., Thornley A. *Globalisation, World Cities, and Urban Planning: Developing a Conceptual framework. Planning in a Global Era. Urban and regional planning and development.* / A. Thornley, Y. Rydin (Eds.). Aldershot: Ashgate. 2002. P. 13–26.
668. Nistor I. Aspectele geopolitice si culturale din Transnistria. *Analele Academiei Române: Memoriile Secțiunii Istorice*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Național. 1942. Seria III. T. 25. P. 31–72.
669. Nistor I. Romanii de peste Nistru: Lamurire pentru a-i ajuta in lupta. *Romanii*

Transnistreni. Cernauti, 1925. 161 p.

670. Nistor I. Vechimea asezarilor romanesti dincolo de Nistru. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Național. 1939. 23 p.

671. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. NY: Public Affairs, 2004. 191 p.

672. O cudzoziemcach: Ustawa z dnia 12.12.2013 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 1650) ze zmianami. *Kancelaria Sejmu Polskiej. Dziennik Ustaw*. 06.11.2018 poz. 2094. 160 s.

673. O Instytucie Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu: Ustawa z dnia 18.12.1998 r. *Kancelaria Sejmu Polskiej. Dziennik Ustaw*. 1998. Nr. 155 poz. 1016. 52 s.

674. O nabývání a pozbývání státního občanství České republiky: Zákon České Národní Rady ze dne 29.12.1992. *Sbírka zákonů ČR*. 1993. č. 40/1993.

675. O pamäti národa: Zákon z 19.08.2002 č. 553/2002. *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002. 15 s.

676. O pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů: Zákon ze dne 30.11.1999. *Sbírka zákonů ČR*. 1999. č. 326/1999.

677. O Slovákoch žijúcich v zahraničí a o zmene a doplnení niektorých zákonov: Zákon z 23.09.2005. *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2005. č. 474/2005. 9 s.

678. O státním občanství České republiky ao změně některých zákonů: Zákon České od 11.06.2013. *Sbírka zákonů ČR*. 2013. č. 186/2013 Sb.

679. O'Carroll L. Poles in the UK Urge May to Protect them from a No-Deal Brexit. The Rights of EU citizens in Britain must be 'Ringfenced', says Polish Diaspora Group. *The Guardian*. 07.08.2018. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2018/aug/07/poles-in-the-uk-urge-may-to-protect-them-from-a-no-deal-brexite> (дата звернення 01.11.2018).

680. O'Dowd L. The Changing Significance of European Borders. *New Borders for Changing Europe: Cross-border Co-operation and Governance* / J. Anderson, L. O'Dowd and T. Wilson (Eds). London: Routledge. 2003. P. 13 – 36.

681. O'Tuathail G. (eng. Toal G.), Agnew J. Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. *Political Geography*. 1992.

Vol. 11. P. 190–204.

682. O'Tuathail G. (eng. Toal G.), Dalby S. *Re-thinking Geopolitics?* London – NY: Routledge, 1998. 346 p.

683. Odpowiedź Sekretarza Stanów MSZ na Interpelację Nr 6521 w sprawie aktywizacji polityki za graniczej Polski wobec Ukrainy. Warszawa. 2007. *Kongres Kultury Polskiej*. URL: http://www.kongreskultury.pl/title,Raport_o_promocji_Polski_poprzez_kulture,pid,561,oid,1210,cid,530.html (дата звернення 14.10.2018).

684. OECD. *Promoting Growth in all Regions*, OECD Publishing. 2012. URL: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264174634-en> (дата звернення: 22.10.2018).

685. OECD. *Regions and Innovation: Collaborating across Borders*, OECD Reviews of Regional Innovation. OECD Publishing. 2013. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264205307-en> (дата звернення: 22.10.2018).

686. Office of the State Minister of Georgia for Diaspora Issues (2008 – 2016). URL: <http://diaspora.gov.ge> (дата звернення 14.11.2018).

687. Ohmae K. *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. NY: Free Press. Simon and Schuster Inc, 1995. 214 p.

688. On European conscience and totalitarianism: European Parliament resolution of 02.04.2009 No. 2009/2557(RSP). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//EN> (дата звернення 15.10.2018).

689. On the Elections of Members of Parliament: Act CCIII of 2011. *Hungary National Election Office*. 22.12.2017. URL: http://www.valasztas.hu/en/ovi/241/241_1_11.html (дата звернення 23.09.2018).

690. Onuf N. *Center-Periphery Relations: What Kind of Rule, and Does It Matter?* *All Azimuth*. 2017. Vol. 6, No. 1. P. 5–16.

691. Orbán Viktor beszéde a Magyar Diaszpóra Tanács VIII. Ülésén. Miniszterelnöki Kabinetiroda. *Magyarország Kormánya*. 17.11.2018. URL: <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-magyar-diaszpora-tanacs-viii-ulesen> (дата звернення 11.10.2018).

692. Oxford English Dictionary. URL: <http://www.oed.com/> (дата звернення: 20.10.2018).
693. P. S. Ландшафты: оптики городских исследований. Сборник научных трудов / отв. ред. Б.Коуп, Н.Милерюс. Вильнюс: ЕГУ, 2008. 474 с.
694. Paasi A. "Border Theory": an Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars? *A Research Companion to Border Studies* / D. Wastl-Walter (Ed.). Aldershot: Ashgate. 2011. P. 11–31.
695. Paasi A. A Borderless World. Is it Only Rhetoric or will Boundaries Disappear in the Globalizing World? *Politische Geographie. Handlungsorientierte Ansätze und Critical Geopolitics* / P. Reuber, G. Wolkersdorfer (Eds.) Heidelberger Geographische Arbeiten. 2001. P. 133–145.
696. Paasi A. Border Studies Reanimated: Going beyond the Territorial/Relational Divide. *Environment and Planning*. 2012. Vol.44. P. 2303–2309.
697. Paasi A. Boundary: the Word, Concept and Practice. *Current Anthropology*. 2014. No. 55 (6). P. 1–5.
698. Paasi A. Europe as Social Process and Discourse. Considerations of Place, Boundaries and Identity. *European Urban and Regional Studies*. London: SAGE. 2001. Vol. 8. No. 1. P. 7–28.
699. PACE. Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems: PACE Resolution No. 1096 (1996). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=16507&lang=en>. (дата звернення 15.10.2018).
700. PACE. Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes: PACE Resolution No. 1481 (2006). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17403&lang>. (дата звернення 15.10.2018).
701. Pact pentru Basarabia 2012. URL: <http://www.pactbasarabia.ro/prevederi> (дата звернення 11.08.2018).
702. Paldam M. Social Capital: One or Many? Definition and Measurement. *Journal of Economic Surveys*. 2000. Vol. 14. Is. 5. P. 629–654.

703. Park R. E. Cultural Conflict and the Marginal Man. *Park R. E. Race and culture*. Illinois: Free Press. 1950. P. 372–376.
704. Park R. News as a Form of Knowledge (1940). *On Social Control and Collective Behavior* / R. H. Turner (Ed.). Chicago: Chicago University Press. 1967. P. 32–52.
705. Parsons T. Prolegomena to a Theory of Social Institutions. *American Sociological Review*. 1990. No. 55 (3). 319–333.
706. Perera S., Stratton J. Introduction: Heterochronotopes of Exception and the Frontiers and Faultlines of Citizenship. *Continuum: Journal of Media and Cultural Studies*. 2009. No. 23. P. 585–595.
707. Perulli P. La dimensione regionale in Europa. *Il Mulino*. Bologna. 1996. Vol. 46 (366). No. 4. P. 776–786.
708. Petrillo A. Confini urbani. *Rivista di Storia delle Idee*. 2015. No. 4. P. 15–19.
709. Pevnick R. Immigration and the Constraints of Justice. *Between Open Borders and Absolute Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 210 p.
710. Phantomgrenzen. Räume und Akteure in der Zeit neu denken / H. Grandits, B. von Hirschhausen, C. Kraf, D. Mülle und T. Serrier (Eds.). Göttingen: Wallstein, 2015. 224 p.
711. Pierson P. The Path to European Integration: a Historical Institutional Analysis. *Comparative Political Studies*. 1996. No. 29. P. 123–163.
712. Platforma Unionistă Actiunea 2012. URL: <http://actiunea2012.ro/>_(дата звернення 11.10.2018).
713. Policy for Hungarian Communities Abroad Strategic Framework for Hungarian Communities Abroad, adopted by Hungarian Standing Conference (MÁÉRT) in 2011/ Z. Repas (Ed.). Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft, 2013. 17 p.
714. Policy of Zero Problems with our Neighbors. Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. URL: <http://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa> (дата звернення: 16.10.2018).
715. Pollack M. The Engines of Integration? Supranational Autonomy and Influence

- in the European Community. Oxford: OUP, 2003. 312 p.
716. Polovyi M. Forecasting the Dynamics of the Potential of International Migrations by 2050. *The Polish Migration Review (Polski Przegląd Migracyjny)*. Gdynia: Emigration Museum in Gdynia. 2017. No. 2. P. 72–84.
717. Pop I. Podkarpatská Rus: osobnosti její historie, vědy a kultury. Praha: Libri, 2008. 400 s.
718. Popper K. The Open Society and Its Enemies. The Spell of Plato. London: Routledge, 1945. 268 p.
719. Population at Risk of Poverty. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/mapapps/social/at_risk_of_poverty.html (data звернення 06.11.2018).
720. Portes A., Sensenbrenner J. Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology*. 1993. Vol. 98. No. 6. P. 1320–1350.
721. Prescott J. R. V. Boundaries and Frontiers. London: Croom Helm, 1978. 224 p.
722. Preston P. W. Political/Cultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era. London: Thousand Oaks; New Delhi: SAGE. 1997. 198 p.
723. Priorytety polskiej polityki zagranicznej na lata 2012 – 2016. Warszawa, marzec 2012. URL: https://www.polskapomoc.gov.pl/download/files/Dokumenty_i_Publikacje/Priorytety_Polskiej_Polityki_Zagranicznej_2012-2016.pdf (data звернення 22.09.2018).
724. Privind instituirea centrelor comunitare românești în străinătate: Legea nr. 86/2016 În vigoare de la 05.06.2016. *Monitorul oficial*. nr. 347 din 06.05.2015.
725. Privind organizarea și funcționarea Ministerului pentru Românii de Pretutindeni, precum și pentru modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 857/2013 privind organizarea și funcționarea Institutului “Eudoxiu Hurmuzachi” pentru românii de pretutindeni: Hotărâre nr.17 din 12.01.2017. *Monitorul oficial*. nr. 46/17 ian. 2017.
726. Privind regimul acordării finanțărilor nerambursabile pentru programele, proiectele sau acțiunile privind sprijinirea activității românilor de pretutindeni și a

organizațiilor reprezentative ale acestora, precum și a modului de repartizare și de utilizare a sumei prevăzute în bugetul Ministerului pentru Români de Pretutindeni pentru această activitate: Legea nr. 321/2006 În vigoare de la 01.01.2007. *Monitorul oficial* nr. 215 din 09.03.2018.

727. Privind sprijinul acordat românilor de pretutindeni. Republicată, cu modificările și completările ulterioare: Legea nr. 299/2007 În vigoare de la 24.11.2007. *Monitorul oficial* nr. 261 din 22.04.2009.

728. Przeworski A. The Last Instance: Are Institutions the Primary Cause of Economic Development? *European Journal of Sociology*. 2004. Vol. 45 (2). 165–188.

729. Raether M. Polens deutsche Vergangenheit: das Gebiet zwischen Oder und Memel im Ablauf der deutschen und der polnischen Geschichte. Schöneck: Selbstverlag. 2004. 495 p.

730. Raffestin Cl. La frontière comme représentation: discontinuité géographique et discontinuité idéologique. *Relations internationales*. 1990. No. 63. P. 295–303.

731. Ratzel F. Die Erde und das Leben. *Eine Vergleichende Erdkunde*. Leipzig – Wien: Bibliographisches Institut. 1902. Bd.2. 768 s.

732. Ratzel F. Politische Geographie. München – Leipzig: R. Oldenbourg, 1897. 748 s.

733. Referendum consultivo sull'autonomia del Veneto. 22.10.2017. URL: <http://referendum2017.consiglioveneto.it/sites/index.html#!/riepilogo> (data звернення 01.11.2018).

734. Referendum in Szeklerland. *Szekler National Council*. 23.02.2008. URL: http://sznt.sic.hu/en/index.php?option=com_content&view=article&id=85:referendum-in-szeklerland&catid=9:nepszvazas&Itemid=12 (data звернення 01.11.2018).

735. Regional Policy Contributing to Smart Growth in Europe 2020. Brussels: European Commission. SEC (2010) 1183 URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf (data звернення: 23.10.2018).

736. Regulation (EU) No 897/2014 of 18 August 2014 laying down specific provisions for the implementation of cross-border cooperation programmes financed

under Regulation (EU) No. 232/2014 of the European Parliament and the Council establishing a European Neighbourhood Instrument. *Official Journal of the EU*. 2014, L 244. P. 12–54.

737. Regulation (EU) No. 232/2014 of the European Parliament and of the Council of 11.03.2014 establishing a European Neighbourhood Instrument. *Official Journal of the EU*. 2014. L 77. L 77. P. 27–43.

738. Repatriacji: Ustawa z dnia 09.11.2000. *Kancelaria Sejmu Polskiej. Dziennik Ustaw*. 2000. Nr. 106 poz. 1118. 52 s.

739. Resolution on Community regional policy and the role of the regions and Annexed Community Charter for Regionalization: Minutes of the Sitting of 18.11.1988. *Official Journal of the EU*. 1988. C 326. P. 289–301.

740. Resultats definitius del referèndum de l'1 d'octubre 2017 al Parlament de Catalunya. 06.10.2017. *Generalitat de Catalunya*. URL: <https://govern.cat/salaprensa/notes-premsa/303541/govern-traslada-resultats-definitius-del-referendum-1-octubre-al-parlament-catalunya> (дата звернення 01.11.2018).

741. Rhodes R. Understanding Governance. Policy Network, Governance, Reflexivity and Accountability. Buckingham: Open University Press, 1997. 97 p.

742. Rhodes R.A.W., Carmichael P., McMillan J., Massey A. Decentralizing the Civil Service from Unitary State to Differentiated Polity in the United Kingdom. Buckingham: Open University Press, 2003. 208 p.

743. Rigo E. Confini e cittadinanze. *Rivista di Storia delle Idee*. 2005. No. 4 (2). P. 10–11.

744. Riker W. Federalism: Origin, Operation, Significance. Boston: Little, Brown. 1964. 169 p.

745. Robertson R., Knondker H. Discourses of Globalization: Preliminary Considerations. *International sociology*. 1999. Vol.13. P. 25–40.

746. Rokkan S. Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development. Oslo: Universitetsforlaget, 1970. 470 p.

747. Rokkan S. Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible

- Paradigm for Research on Variations within Europe. *The Formation of National States in Europe* / C. Tilly (Ed.). Princeton NJ: PUP. 1975. P. 562–600.
748. Rokkan S. Norway: Numerical Democracy and Corporate-Pluralism. Bergen: Chr. Michelsens-Institute. 1966. P. 70–115.
749. Rokkan S. State, Nation, Class. Oslo: Univesitets voriaget, 1987. 149 p.
750. Rokkan S. The Center-Periphery Polarity. *Center periphery structures in Europe: an ISSC workbook in comparative analysis*. Frankfurt: Campus. 1987. P. 17–50.
751. Rokkan S., Urwin D. Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries. London: SAGE, 1983. 210 p.
752. Rokkan S., Urwin D. The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism. London: SAGE, 1982. 438 p.
753. Romániai Magyar Demokrata Szövetség. URL: <http://www.udmr.ro> (дата звернення 05.11.2018).
754. Rosenau J. Normative Challenges in a Turbulent World. *Ethics & International Affairs*. 1992. No. 6. P. 1–19.
755. Rosenau J. The Governance of Fragmeigration: Neither a World Republic nor a Global Interstate System. Quebec: Congress of the International Political Science Association. 2000. 21 p.
756. Roudometof V., Robertson R. Globalization, World-System Theory and the Comparative Study of Civilizations. *Civilizations and World Systems: Studying World-Historical Change* / K. S. Sanderson (Ed.). Walnut Creek: Altamira Press, 1995. P. 273–300.
757. Rückert H. Lehrbuch der Weltgeschichte in organischer Darstellung. Leipzig, 1857. Bd. 2. 934 s.
758. Rumley D., Minghi J. V. The Geography of Border Landscapes. London: Routledge, 1991. 332 p.
759. Rykaia A. Ethno-Religious Heritage of Former Eastern Territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth in Contemporary Poland. *European Spatial Research and Policy*. 2013. Vol. 20. No. 1. P. 49–70.

760. Rządowym Programie Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą zaakceptowanym na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 30.10.2007 r. URL: <https://www.msz.gov.pl/resource/ad28993a-f211-4db2-8263-c655c928410b> (дата звернення 14.10.2018).
761. Sadowski A. Pogranicze – pograniczność – tożsamość pograniczna. *Pogranicze. Studia Społeczne*. Białystok: UwB. 2008. T. XIV. P. 17–30.
762. Said E. W. Orientalism. NY: Vintage Books Edition, 1979. 368 p.
763. Sandholtz W., Sweet A. S. European Integration and Supranational Governance. *Journal of European Public Policy*. Oxford-NY: Taylor&Francis Group. 1997. Vol. 4. Is. 3. P. 297–317.
764. Sartori G. The Theory of Democracy Revisited. NJ: Chatham House 1987. 542 p.
765. Savez vojvođanskih Mađara. URL: www.vmsz.org.rs (дата звернення 05.11.2018).
766. Schiff M. Social Capital, Labor Mobility, and Welfare. *Ration Society*. 1995. Vol. 4. P.1 57–175.
767. Schmidt U. Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer. Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa. 2012. 420 s.
768. Schone E. Politische Geographie. *Aus Natur- und Geisteswelt. Sammlung wissenschaftlich-gemeinverständlicher Darstellungen*. Leipzig: B. G. Teubner, 1911. Bd.353. 143 p.
769. Scott J., Liikanen I. Civil Society and the Neighbourhood – Reconciling Supranational, National and Local Agendas. *Journal of European Integration*. 2010. Vol. 32 (5). P. 423–438.
770. Scottish Independence Referendum 2014. Results. *The Scottish Parliament*. 19.09.2014. URL: <https://www.parliament.scot/parliamentarybusiness/81591.aspx> (дата звернення 01.11.2018).
771. Seçim 2018: Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk lideri Erdoğan. BBC. 25.06.2018. URL: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44597179> (дата звернення: 23.06.2018).

772. Self-determination and Secession in Constitutional Law: Report adopted by the Venice Commission at its 41th meeting (Venice, 10 – 11.12.1999). Strasbourg: CDL-INF (2000) 2. 12.01.2000. 14 p.
773. Shepsle K. Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions. *Political science: The science of politics* / H. Weisberg (Ed.). NY: Agaton press, 1986. P. 55–81.
774. Siegel D. A. Democratic Institutions and Political Networks. *The Oxford Handbook of Political Networks* / J. N. Victor, A. Montgomery and M. Lubell (Eds.). Oxford: OUP. 2018. P. 817–833.
775. Sieger R. Die Geographische Lehre von den Grenzen und praktischen Bedeutung. *Verhandlungen des XXI. Deutschen Geographentags*. Berlin. 1926. P. 176–185.
776. Simons P. M. Faces, Boundaries, and Thin Layers. *Certainty and Surface in Epistemology and Philosophical Method. Essays in Honor of Avrum Stroll* / A. P. Martinich, M. J. White (Eds.). Lewiston: Edwin Mellen Press. 1991. P. 87–99.
777. Skrzypek A. Geopolityka “Międzymorza” i jej wpływ na stosunki Polski z Rosją. *Geopolityka w stosunkach polsko-rosyjskich* / S. Bielen, A. Skrzypek (Eds.). Warszawa: ASPRA-JR. 2012. S. 11–21.
778. Smith A. Nationalism in the Twentieth Century. NY: NYU Press, 1979. 257 p.
779. Smith B. Decentralization: the Territorial Dimension of the State. London: G. Allen&Unwin, 1985. 227 p.
780. Sölch J. Die Auffassung der “natürlichen Grenzen” in der wissenschaftlichen Geographie. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1924. 63 p.
781. South East Europe Transnational Cooperation Programme. URL: <http://www.southeast-europe.net> (дата звернення 05.06.2018).
782. Správa za rok 2016 o štátnej politike vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí a o poskytnutej štátnej podpore Slovákom žijúcim v zahraničí a návrh programu štátnej politiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na rok 2018. URL: <http://www.oslovma.hu/XXX/SpUszz16.pdf> (дата звернення 11.10.2018).
783. Spykman N. America’s Strategy in World Politics: The United States and the

- Balance of Power. NY: Harcourt, Brace&Co., 1942. 500 p.
784. Stacey M. The Myth of Community Studies. *Sociology of Community: A Selection of Readings* / C. Bell, H. Newby (Eds.). London: Frank Cass and Co.Ltd. 1974. P. 13–26.
785. Stála konferencia Slovenská Republika “A Slováci Žijúci v Zahraničí” 2018. Bratislava. 26 – 27.10.2018. URL: <http://www.oslovma.hu/XXX/StalKo18.pdf> (дата звернення 04.11.2018).
786. Statutes. Council of European Municipalities and Regions AISBL, adopted by the CEMR Policy Committee in Maastricht on 12.12.2016. Brussels: Council of European Municipalities and Regions European section of United Cities and Local Governments. 2006. 12 p.
787. Stea D. Romancing the Line: Edges and Seams in Western and Indigenous Mindscapes with Special Reference to Bedouin. *Frontiers in Regional Development*. / Y. Gradus, H. Lithwick (Eds.) London: Rowman and Littlefield Publishers. Inc. 1996. P. 23–42.
788. Stein M. R. The Eclipse of Community: An Interpretation of American Studies. Princeton NJ: PUP, 1960. 354 p.
789. Strana maďarskej komunity (SMK): Stanovy dne 22.09.2012. Úplné znenie vypracované ku dňu 24.02.2018. URL: <https://www.mkp.sk/sk/2012/12/09/stanovy-smk> (дата звернення 05.11.2018).
790. Strassoldo R. From Barrier to Junction. Towards a Sociological theory of Borders. Gorizia: I.S.I.G. 1970. P. 1–44.
791. Strategiei naționale pentru românii de pretutindeni pentru perioada 2017 – 2020: Hotărârea nr. 405/2017. *Monitorul oficial*. nr. 485 din 27.06.2017.
792. Struktura organizacyjna a promocja Polski przez kulturę. *Kongres Kultury Polskiej*. URL: <http://www.kongreskultury.pl/title,pid,557.html> (дата звернення 14.10.2018).
793. Svetové združenie Slovákov v zahraničí (SZSZ). *Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí* URL: <http://www.uszz.sk/sk/stranka/4008/svetove-zdruzenie-slovakov-v-zahranici-szsz> (дата звернення 15.10.2018).

794. Światowy Kongres Kresowian. URL: <http://kresowianie.co> (дата звернення 19.10.2018).
795. Tajfel H., Turner J. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. *Psychology of Inter Group Relations* / S. Worchel, W. Austin (Eds). Chicago: Nelson-Hall. 1986. P. 7–24.
796. Tenot E. La frontière 1870 – 1882. Paris: Edité par Librairie Germer Baillière et Cie, 1893. 355 p.
797. Terkessidis M. Globale Kultur in Deutschland oder: Wie unterdrückte Frauen und Kriminelle die Hybridität retten. *Kultur — Medien — Macht: Cultural Studies und Medienanalyse* / A. Hepp, R. Winter (Eds.); Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 1999. S. 237–252.
798. The Committee for Romanian Communities Living Abroad. *România Camera Deputaților*. URL: <http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.co?leg=2016&idl=2> (дата звернення 19.10.2018).
799. The Concise Oxford Dictionary of Sociology / G. Marshall (Ed.). Oxford: OUP, 1996. 571 p.
800. The Government Stands against the Restriction of the Rights of Subcarpathian Hungarians. Ministry of Foreign Affairs and Trade. *Magyarország Kormánya*. 16.03.2017. URL. <http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/the-government-stands-against-the-restriction-of-the-rights-of-subcarpathian-hungarians> (дата звернення 19.10.2018).
801. The Impact of Decentralization on Social Policy / K. Tausz (Ed.). Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, OSI, 2002. 312 p.
802. The National Security Strategy of Romania. The European Romania, the Euro-Atlantic Romania: for a Better Life in a Democratic, Safer and More Prosperous Country, adopted by Decision No. 62 of the Supreme Council for National Defense on 17.04.2006. Bucharest, 2007. p. 56.
803. Todd M. Border Patrol Nation: Dispatches from the Front Lines of Homeland Security. San Francisco: City Lights Publishers, 2014. 358 p.
804. Transnational Legal Theory Journal (TLT). URL: <http://www.tltjournal.com>

(дата звернення 06.09.2018 р.).

805. Treaty on European Union as signed in Maastricht on 07.02.1992. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1992. 253 p.

806. Trianon100. URL: <http://trianon100.hu> (дата звернення 19.10.2018).

807. Trinationaler Eurodistrict Basel (TEB). Unser Gebiet und unsere Mitglieder. URL: <https://www.eurodistrictbasel.eu/de/ueber-den-teb/unser-gebiet-und-unsere-mitglieder.html> (дата звернення 08.11.2018).

808. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TIKA). URL: <http://www.tika.gov.tr/tr> (дата звернення 11.10.2018).

809. Türk Keneşi Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanları Üçüncü toplantısı gerçekleştirildi. *Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi. Turkic Council*. 09.11.2018. URL: https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-kenesi-diaspora-islerinden-sorumlu-bakanlar-ve-kurulus-baskanlari-ucuncu-toplantisi-gerceklestirildi_1713 (дата звернення 12.11.2018).

810. Türk Keneşi Türk Dilli Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi 2013. *Turkic Council*. URL:

http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/IASPORA_ORTAK_FAALIYET_STRATEJISI_KA-RAR_TR_20170608_111813 (дата звернення 12.10.2018).

811. Türk Vatandaşlığı Kanununu № 5901, Kabul Tarihi 29.05.2009 Yayımlandığı Resmî Gazete Tarih: 12.06.2009. Sayı: 27256. Cilt: 48.

812. Turner J. The Formation of Social Capital: a Multifaceted Perspective. *Social Capital: A Multifaceted Perspective* / P. Dasgupta, I. Serageldin (Eds). The World Bank. Washington. 1999. P. 94–147.

813. Über die Zusammenarbeit von Bund und Ländern in Angelegenheiten der Europäischen Union: Gesetz vom 12.03.1993. *Bundesgesetzblatt*. I S. 313.

814. Uchwała Sejmu w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II RP w latach 1943–1945. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*. 22.07.2016. URL: <http://sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=2D76E3019FA691C3C1257FF800303676> (дата

звернення 18.10.2018).

815. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı. URL: <https://www.turksoy.org/ru> (дата звернення 19.10.2018).

816. United States Agency for International Development (USAID). URL: <https://www.usaid.gov> (дата звернення 01.11.2018).

817. Uprava za saradnju s dijasporom i Srbima u regionuu sastav u Ministarstva spoljnih poslova URL: <http://www.dijaspora.gov.rs> (дата звернення: 14.11.2018).

818. Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí. URL: <http://www.uszz.sk> (дата звернення 27.10.2018).

819. US Serbs Urge Congress to Reject Kosovo Partition. *BalkanInsigh*. 04.09.2018. URL: <https://balkaninsight.com/2018/09/04/serbian-rightist-diaspora-asks-congress-to-reject-kosovo-partition-09-04-2018/> (дата звернення 01.11.2018).

820. Ústav pamäti národa (ÚPN). URL: <http://www.upn.gov.sk> (дата звернення 11.10.2018).

821. Ústav pro studium totalitních režimů. URL: <https://www.ustrcr.cz> (дата звернення 11.10.2018).

822. Uzun U. V. Evolution of the Idea of Turkic-Turkish Cultural Expanse in the Twentieth Century and its Political Impotence for Turkey's Geostrategic. *European political and law Discourse*. 2016. Vol. 3. Is. 3. P. 33–45.

823. Uzun U. V. Project “Greater Albania” and Processes of its Practical Realization. *European Political and Law Discourse*. 2015. No. 2. P. 166–174.

824. Valéry P. Oeuvres complètes Édition de Jean Hytier. Paris: La Pléiade, 1957. 1872 p.

825. Vallaux C. Géographie sociale. Le sol et l'État. Vol.I. Paris: Doin, 1911. 420 p.

826. Vanderbilt Journal of Transnational Law. URL: <https://www.vanderbilt.edu/jotl/> (дата звернення 06.09.2018 p.).

827. Varzi A. C. Boundaries, Conventions, and Realism. *Carving Nature at its Joints: Natural Kinds in Metaphysics and Science* / J. K. Campbell, M. O'Rourke and M. H. Slater (Eds.). Massachusetts: MIT Press, 2011. P. 129–153.

828. Velde B. M. R, van der. So Many Regions, So Many Borders. A Behavioural

- Approach in the Analysis of Border Effects. Rome: European Congress of the European Regional Science Association. 1997. 15 p.
829. Vermeulen H., Govers C. The Anthropology of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and Boundaries'. Amsterdam: Het Spinhuis, 1994. 104 p.
830. Vidal de la Blache P. La France. Tableau de la Geographie de la France. Paris: Librairie Hachette, 1908. 556 p.
831. Vidal de la Blache P. La geographie humaine, ses rapports avec la geographie de la vie. *Revue de synthese historique*. 1903. No. 7. P. 219–240.
832. W sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich: Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15.07.2009 r. *Monitor Polski*. 2009. Nr. 47 poz. 684. S. 2658.
833. W sprawie utworzenia Zespołu do Spraw Polonii i Polaków za Granicą: Zarządzenie Nr 26 Prezesa Rady Ministrów z dnia 27.02.2002 r. *Monitor Polski*. 2002 nr. 10 poz. 184. S. 684.
834. Warren R. L. The Community in America. Lanham, Md.: University Press of America, 1987. 458 p.
835. Webb W. The Great Frontier. Reno: University of Nevada Press, 2003. 464 p.
836. Wekerle Terv. A magyar gazdaság Kárpát-medencei léptékű növekedési stratégiája. *Nemzetgazdasági Minisztérium*. 2012. 25 s. URL: <http://docplayer.hu/15562569-Wekerle-terv-a-magyar-gazdasag-karpat-medencei-lepteku-novekedesi-strategiaja.html> (дата звернення 25.10.2018).
837. Whose World Order? Uneven Globalization and the End of the Cold War / H.-H. Holm, G. Sorensen (Eds.) Boulder: Westview Press. 1995. 246 p.
838. Wierzbicki A. Nacjonalizm i geopolityka w Europie Wschodniej. *Geopolityka w stosunkach polsko-rosyjskich* / S. Bielen, A. Skrzypek (Eds.). Warszawa: ASPRA-JR. 2012. S. 87–121.
839. Wilson T., Hastings D. Nation, state and Identity at International Borders. *Border Identities. Nation and State at International Frontier*. Cambridge: Cambridge University Press. 1998. P. 1–30.
840. Witte B., Ott A., Vos E. Between Flexibility and Disintegration: the Trajectory

- of Differentiation in EU Law. Cheltenham – Northampton: Edward Elgar, 2017. 448 p.
841. Wolff R. P., Moore. B, Marcuse H., Repressive Tolerance. *Critique of Pure Tolerance*. Boston: Beacon Press, 1969. P. 95–137.
842. Wood D. The Power of Maps. NY: Guilford, 1992. 248 p.
843. Wspolnota Polska. URL: <http://wspolnotapolska.org.pl> (дата звернення 13.10.2018).
844. Wykonywanie zadań w zakresie współpracy z Polonią i Polakami za granicą ukierunkowanych na podtrzymywanie więzi z krajem i wspomaganie migracji powrotnych. Najwyższa Izba Kontroli. 2015. Nr. P/14/010. 89 s. URL: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,9758,vp,12019.pdf> (дата звернення 15.09.2018).
845. Yevarouski V. The West and the Rest: Belarusian perspective. *The new Europe: Uncertain Identity and Borders* / M. Kowalska (Ed.). Białystok: UwB. 2007. P. 147–160.
846. Yılmaz Hükümeti Programı. URL: <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP53.htm> (дата звернення 10.08.2018).
847. Yüksek Seçim Kurulundan duyuru 16.04.2017 günü yapılan anayasa değişikliği halkoylaması ile ilgili olarak: Karar No. 92. URL: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170213M1-1.pdf> (дата звернення: 12.10.2018).
848. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı: YTB, Mevzuat. URL: <https://www.ytb.gov.tr> (дата звернення: 12.10.2018).
849. Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları, T.C. Dışişleri Bakanlığı. URL: <http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler.tr.mfa> (дата звернення 12.09.2018).
850. Yurtnaç K. Turkey's New Horizon: Turks Abroad and Related Communities. *Center for Strategic Research of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, SAM Papers*. 2012 No. 3. 10 p.
851. Zarycki T. Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2009. 363 s.

852. Zásady politiky vlády České republiky ve vztahu k přesídlování cizinců s prokázaným českým původem (krajanů), žijících v zahraničí: Příloha k Usnesení vlády České republiky ze dne 17.01.1996 č. 72. URL: https://kormoran.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/usn/1996-72 (дата звернення: 26.10.2018).

853. *Zemia Rodnô – kaszubski hymn narodowy. Kaszëbskô Jednota - Stowarzyszenie Osób Narodowości Kaszubskie.* URL: <http://kaszebko.com/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=112&cntnt01returnid=26> (дата звернення: 12.10.2018).